Юрій Липа

Призначення України

ЮРІЙ ЛИПА

ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

›ХОРТИЦЯ‹

ЭЖ 6095.

ЮРІЙ ЛИПА

ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ

з 1 мапою і 12 схемами в тексті

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

БІБЛІОТЕКА
УЛЬВОВ

ЛЬВІВ 1938

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЧОЇ КООПЕРАТИВИ „ХОРТИЦЯ"

E 782
+ТЗ(О) +ТЗ(2Ук)О

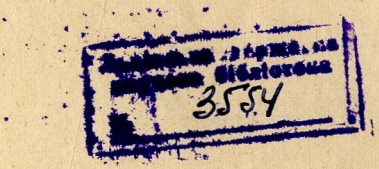

Друкарня Наук. Т-ва ім. Шевченка, Львів, Чарнецького 26.

ВСТУП

»Треба належати до своїх часів. Отже, і революціонер, і реакціонер видаються мені однаково нерозумними. Реакціонери хочуть жити так, як колись жилось. Це — божевілля. Революціонери хочуть жити так, як колись будемо жити. Це — ще більше божевілля, бо ніхто не знає, що буде змістом завтрашнього дня. Ми повинні тільки вивчати, оглядати і підтримувати«.

Андре Моруа.

Треба належати до своїх, до теперішніх часів. Ані до вчорашніх, ані до завтрашніх. Бажання вхопити зміст сьогоднішніх часів, бажання бути сучасником є підставою цієї скромної праці.

Добре було б, щоб для читача була вона овочем духового життя попередніх поколінь і виплила б органічно з українського духу. Це значило б, що книжка написана для вільних українців, тобто тих, що є відповідальні в своїх чинах не перед чужою духовістю, а лише перед Провидінням і цінностями предків.

Належати до своєї доби, до її перспектив і розмаху не легко, бо треба віднайти себе в сучасності.

Але в великім мистецтві думання — найважче відкривати. Відкриття себе не дасться зробити шляхом витягання висновків із сьогоднішньости. Лише звертаючись до минулого, не одно дасться зрозуміти в теперішньости. А в зрозумінні її може частка й того, що діятиметься.

В цій скромній, синтетичній праці не буде місця для такого частого по 1920—23 рр. тону „направлювача". Ще менше буде тут розсмаковування сварок, чи ґрупкоїдства. Життя людське коротке, а сварки безконечні. Зрештою, при кожній із цих нових сварок певне не один українець почав повторювати собі мудрі слова „сокільського батька" Бобер ського: „Незвичайно дивна поява, що говоримо про боротьбу і побіду, а переочуємо, що продовжуємо далі сварку в ріжних формах і не стараємося зближатись до себе та лучитись до спільної оборони і до спільного плянового наступу".

Правда, з усіх сьогоднішніх теорій одна чи не найбільше надавалася б до практики. Це один із бистрооких українців, приїхавши з Півн. Америки до старого краю, зауважив: „Добре тут є, — лишень я дістаю непереможне бажання — вмивати все довкола".

Поможи, Боже, вмивати, і то духово вмити! Колеса возу історії часто котяться баюрами і захляпують не одну ідею і не одного керманича. Зрештою, багато роблять злого і слабі нерви людей без відповідальности. Тимчасом під болотом і брудом нераз криються відвічні українські цінности.

Бажання „обмити лице" присвічувало авторові при збиранні матеріялів до праці і їх опрацюванні. Властиво, справа йшла про впорядкування важнішого в великім матеріялі української духовости. На те й написана ця книжка.

Призначення України є тільки в ній самій, її доля є в її людях та в їх моральних і матеріяльних засобах.

Цим твердженням навязуємо радше до традицій українських синтетиків перед девятнадцятим століттям, — до „Історії Русів", до козацьких, до руських літописців, ба, навіть до геллєнських таблиць українських праміст-держав. Там є безпосереднє відношення між народом і Провидінням, там виразно поставлена відповідальність вождів і взагалі кожного громадянина за долю народу. Там також — спокійне і мудре переконання, що нема ніяких т. зв. обєктивних перепон до вивищення і утвердження наново великого народу, що мав поразку.

Ця спроба синтези первнів призначення України — поділена на чотири частини.

Перша частина — це спроба вияснити собі гру головних сил, що діють в Европі. Історія останніх десятиліть — це зміцнення віддільности кількох окремих світів. Ці світи — центри і джерела сучасної історичности. Чи серед них займе місце й український світ? Чи є до того підстави в самій Україні?

На це дають відповідь дальші три частини.

Друга частина оперта переважно на українських працях. Існують добрі праці українських учених про українські землі, вузол важних торговельних доріг від світанку історії. З синтези цих праць виникло б поняття ґеополітичних ознак української території.

В частині третій — синтеза української раси, поняття передовсім психольоґічної натури, а потім і біольоґічно-історичне, давало б іще один первень призначення України.

Врешті в останній, четвертій частині змістом були б провідні думки українців, ґенеральні ідеї української еліти.

Сам підхід до цієї синтези може викликав би в деяких осіб застереження. Україна є в ній скрізь головним предметом (субєктом) роздумувань. Тому тут часто навіть не згадано таких майже мітичних головних предметів української історіоґрафії XIX-го століття, як „вага переселення народів", „праславянство", „індоґерманство", „чергування автократій і демократій" і т.п.

Можливо, що декому не здаватиметься доцільним впроваджувати Україну до сучасної схеми історії, що для Европи сягає аж від подій зперед 3500 років перед Христом, коли південна Месопотамія була далеко культурнішою, ніж половина сучасного світу. Раннє облічування початків України може викликати тепер у декого таку ж реакцію, як це сталося на одному з археольоґічних зібрань перед великою війною в Берліні.

На цьому зібранні з ентузіязмом обговорювано найновіші знахідки бібліотек у розкопах славного Мінна, що потверджували б цілковито думку про початок европейської культури і зросту Европи від часів еґейської потуги.

Тоді встав один із гідних німецьких істориків і запитався:

— Чи це значить, що властиво треба починати європейську історію від третього тисячеліття перед Христом?

— Так.

— Я не можу на це згодитися, — сказав рішуче історик, — тому, що в той час німецькі землі були порослі густим лісом і заселені лишень вбогими купками волоцюг-звіроловів. Це не відповідає моїм устійненим формулам.

І вийшов, покинувши зібрання.

Можливо, що багатство цитат з українських праць не викличе задоволення. Однак є деяка вартість у ствердженні, що хтось із людей української крови вже висловив подібну думку. Це дає певність звязку з власною расою.

В кінці книжки читач знайде спис головніших джерел в українській і чужинних мовах.

Крім друкованих джерел у писанні цієї книжки відіграло нераз важну ролю і якесь синтетичне зауваження моїх професорів із школи політичних наук і права. Спеціяльно багато дали мені виклади та зичливі розмови з проф. Юрієм Курнатовським, одним із цікавіших синтетиків суспільно-господарської історії світу та знаним теоретиком солідаризму. Багато завдячую і прихильним та змістовним листам проф. Вадима Щербаківського та розмовам із ред. Андрієм Жуком. Дещо з синтетичних думок великого Володимира Антоновича передав мені його внук, др. Михайло Антонович.

Всім їм складаю свою гарячу подяку.

ЧАСТИНА ПЕРША.

»Нації проходять і по них нема й сліду, та історія дає нам нагу причину цього, просту й єдину розгадку у всіх випадках: впали народи тому, що не були приготовані.

»Ніщо на світі, — ні багатство, ні слава, ні таланти — не заступлять одного, того, що є Законом понад усі закони: будь приготований! Це є єдина наука, що випливає з усіх часів і з усіх країн, одна незмінна Правда серед усіх змінностей світу — і для дітей, і для жінок, і для націй, і для цілих рас: будь приготований, будь приготований, іще раз скажу — будь приготований«.

Редіярд Кіплінґ.

1. ЕВРОПА БЕЗ ЕВРОПЕЙЦІВ.

Здається, можна говорити про зникнення поняття Европи, як духової цілости.

Справді, де поділась та европейська одність? Тут колись войовничі племена з Азії й Півночі замирено християнством, пізніш деяку рівновагу серед держав середньовіччя утримувала споріднена між собою панівна аристократія, а ще дуже недавно обличчя одности надавали Европі відчуття права й засади рівности европейських держав. Тепер по великій, по абісинській, по еспанській війні багато змінилося.

Що сталося? Спробуймо пошукати, наприклад, духового осередку сучасної Европи, — де є тепер така столиця Европи, якою, скажім, в XVIII. ст. був Париж?

Може Л ь о н д о н? Ще недавно там, де був вплив ідеї парляментаризму, там був і вплив анґлійського демократичного світогляду. Ще недавно назагал узнавано анґлійську концепцію Европи за „рівновагу потуг" (розцвіт 1878—1914 рр.). Деякий час по великій війні справно функціонував у краю докладних годинників докладний барометр анґлійських впливів, але від кількох літ і Ліґа Народів втратила значіння. Тепер Льондон є центром світу, але анґлійського світу, і Британський острів — це тільки ґіґантичний корабель-транспортовець, привязаний своїми причалами до скандинавських, данських, бельґійських і португальських баз. Однак обернений він лицем до доміній і кольоній, а не до Европи. Змінилося відношення і до анґлійської духовости, що, як із жалем підкреслює А. М о р у а, „не є, як то часто думала Европа, абстрактною системою,

яка скрізь надається, лишень збираниною порад, які тільки в цьому краю помагали". („Історія Анґлії", 1937).

Може Рим Мусолінія є осередком Европи? Навіть не претендує на це. Для італійського фашизму існує тільки міт Риму, імперія середземноморська, панування вибраного, італійського народу над трьома приляглими до моря частинами світу. Зрештою, з кожним роком усе виразніше Рим обертатиметься до свого велитенського кольонізаційного терену в Абісинії. Що ж до самого поняття Европи, то воно в Італії не є в великій почести. „Людство — пише в своїй книжці італійський віцеміністр освіти Бодреро — складається з 42 міліонів італійців, що живуть у ріднім краю, та 10 міліонів італійців, що мешкають поза краєм. Решта не має жадної вартости".

Берлін Гітлєра має претензії до провідництва усіх арійських і протикомуністичних сил. Та, здається, в практиці це буде тільки обєднування ста міліонів німців в Европі. Стремління до злиття всіх німців в один німецький лєґіон — це найголовніше завдання Берліна. Як виглядали б інші народи обіч цього можливого лєґіону, дає передсмак одна з книжок видатного теоретика-расиста Німеччини Ґінтера (Guenther), що підкреслює нижчість українців, литовців, поляків, вважаючи їх за „вроджених слуг із нахилом до нігілізму, замкненістю, недовірливістю, дрібязковістю і швидкою зміною супротилежних настроїв". Що їм до інших народів — їхня культура тільки для них самих! „Доісторія, старовинна історія Німеччини, наука про расу, етноґрафія — дістали нові, могутні імпульси, щоб ввійти в істоту німецького духа". Берлін не хоче асимілювати не-німців, не хоче навіть приєднувати інших европейців. Дивиться на них з висоти мурів своєї держави, велитенського військового табору.

Від військового перейдім до велитенського концентраційного табору совітів, до Москви. Це звідти з радійових веж, як з мечетів, що-ночі трикратно лунає: „Пролєтарі всіх країн", і одночасно звідти — прокляття на всіх, хто інакше думає, ніж Москва, і це звучить, як церковне: „Ізидіте, оглашенні"... Совіти відокремлені не тільки духово, відокремлені й територіяльно від решти Европи. Тепер, кажучи за Гоголем,

справді „рідко яка птиця долетить до середини Дніпра", і тепер далеко лекше подорожувати по Китаю, чи в африканських пралісах, ніж по „щасливих" совітах.

Ось чотири осередки на терені сучасної Европи, „півострова, розруйнованого вибухами новітніх вибухових середників, жадобою золота й духом бунту" (П. М о р а н), цього духового змісту, що, заплідливши

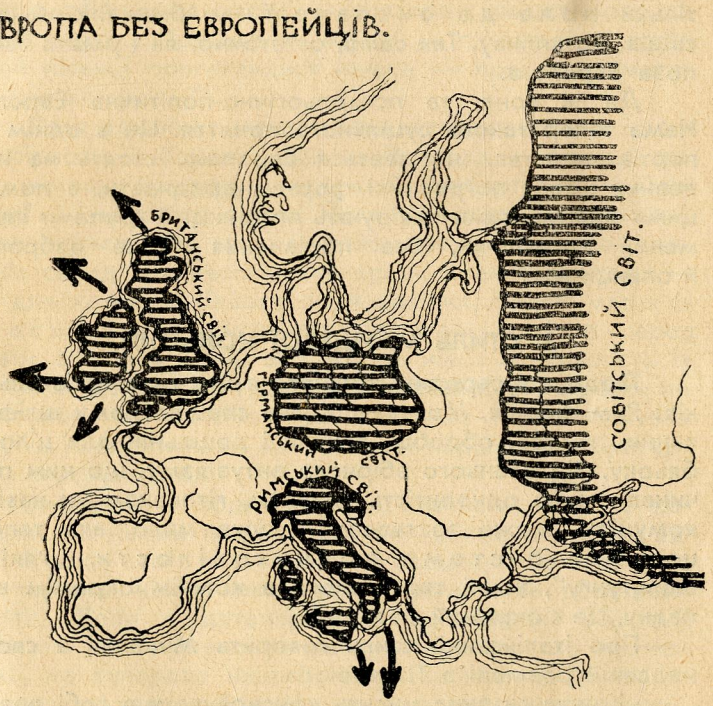

С х е м а 1. Европа в 1937 р.

обидві Америки, здається, тратить сам зміст, як цілість. Це н а д Европою височаться ці чотири осередки з власною динамікою, із самовистарчальним світоглядом і енергією, але ні один із них не репрезентує давньої Европи. Ці осередки стараються якнайдокладніше відділяти свою духовість від розгойданої або закостенілої духовости решти европейського півострова. Вони є ви-

ключні, їхня сила — це сила не братання, а виключности.

Чи буде то відвернена від Европи, атлянтійська виключність Британії, вихована в щасливім тисячелітті еволюції, чи середземноморська, стара виключість Риму, обновлена фашизмом, чи примітивна, касарняна ґерманськість, чи низьковартісний механізм сталінізму, — для всіх цих осередків-бльоків решта Европи, це тільки поле до експанзії, до безжалісних досвідів, до впливу. Так само, остаточно, як і решта світу поза Европою.

Де ж вона, та психольоґічно-політична Европа? Нема тепер такого суцільного поняття. Це в однім із портів людства, що зветься Европою, стоять на непевних кітвах погрозливі фортеці-дреднавти, а поміж цими дреднавтами лявіруют поодинці й ґрупами інші, менші кораблики, без порівняння ґірше озброєні й опанцирені.

2. СТИЛЬ МАРШЕВОЇ КОЛЬОНИ.

Людина в середині кожного з цих осередків-бльоків: Рим, Берлін, Москва піддана спеціяльному шліфуванню, гострій обробці, важній і доцільній для цілого бльоку. Від давнього збірного ентузіязму, що ним починали свою однолитість фашизм, ґітлєризм чи навіть комунізм, може зосталося й дуже мало, але тепер це є вже система зоднаковілости, „ґляйхшальтунґу", хоч і своєрідного в кожнім окремім випадку. Це є окремий стиль.

Про італійський стиль говорить Мусоліні в своїй недавній розмові з Тітаяною:

„Кожна людина мусить консервувати в собі деяку порцію варварства і зіставатись твердою. Не треба боятися холоду, голоду і боротьби. Легке життя провадить до упадку. Народ, що думає передовсім про вигоди, не є міцний. Мусить жити твердим життям, бути твердим щодо себе, щоб мати право бути твердим супроти інших".

Особиста свобода одиниці — головна тема духових прагнень романтичного і ліберального девятнадцятого століття, не грає ролі внутрі сучасних бльоків-

осередків. Одиниця має висловлювати душу збірну, душу й накази блоку. „Свобода — це привілей праці для держави", каже італієць проф. О. Фантіні. Йому вторує Дітрих, шеф німецької преси: „Свободу осягнули ми в найвищому рівні й вона зробилася в нас творчою повинністю щодо суспільства".

Одиниця тоді лишень чогось варта, коли висловлює хоч трохи духа своєї збірноти — блоку. „Ти є ніщо, твій народ є всім" — повторює німцеві його сучасна наука. „Про що ти мрієш — питається в совітській пісенці пропаґандист юнака — про свою матір, чи про комунізм?".

Доля одиниці є менш цікава від призначення і долі її збірноти — блоку. „Велика Пригода — ось що світить німецькій молоді!" — каже Розенберґ. Велика Пригода? — це слово знане. Його уживають американці, коли окреслюють свою історію, похід фанатиків-осадників серед іще незайманих країн. Велика Пригода — це для кожного блоку зоднаковілих людей марш із власною виключною моральністю серед країн, з якими ніяка, або майже ніяка моральність їх не вяже. Це вже не турнір національностей, це вже не Наполєон, що з тріюмфом визволяв і пробуджував нації в романтичній і мальовничій перспективі братерства своєрідностей.

Виключність, зоднаковілість, власна мораль не дозволяє на ніякий націоналістичний сентименталізм. Такий блок у своїх посуваннях не ощаджує, бо орґанічно не терпить нічого поза своїм усталеним порядком життя. Коли в дотеперішній національній боротьбі в Европі не випадало не вшанувати лицарства противника, не випадало нищити його мистецтва, науки, — то в посуві такого блоку є лишень знищення і мистецтва, і науки, і самої назви противника. Бо цей похід — це похід окремої замкненої системи моралі, науки, мистецтва, це — тотальна війна, похід орди, похід раси підчас переселення народів.

Цілі їхнього маршу є в середині самих орд. Стиль їх маршу не був знаний Европі від кільканадцяти століть. Альфред Розенберґ у своїм „Формуванні ідеї" пише про теперішній „стиль німецького народу": „Це є стиль маршевої кольони, при чому однаково, куди

і в яких цілях буде вжита ця кольона". Зміст цього стилю — це одностайний подив свого і свідоме приниження всього, що не своє. Це стиль тоталізму, не — універсалізму.

Кроки орд в Європі? Але ж це звучить дуже дивно в наших часах, коли стільки ще є де-не-де залишків інтеліґентщини й лібералізму, віри в міжнародню правосудність, таких питомих минулому століттю. Де ж воно те загальне переселення рас-народів? Де та боротьба рас?

Поки-що ще нема загального руху, але він уже є в психольоґії навіть у підсвідомості. Ритм тотальної війни передчувають сучасні мистці, так, як передчував Маринетті вибух фашизму, а московський футуризм — бунт большевизму.

Коли хтось слухав у Берліні модерні марші (як, напр., „Тріюмфальний марш" Р. Штравса), той запамятає дивно новий, а заразом прадавній характер тих маршів. Це не зручні мельодії Шопена, чи Лисенка, це — монументальні фрази, гідні полчищ Вавилону, чи стародавнього Єгипту, майже монотонні, як „там-там" примітивних племен. Такою самою, аж китайською, важкою монументальністю звучить большевицький новий „Інтернаціонал" Ейслера, що ним Москва поволі заступає легку мельодію дотеперішнього „Інтернаціоналу" французького походження. Є цей монументалізм руху і в різьбі.

Так само й письменники відчувають ритм безжалісної „маршевої кольони". 1-го травня 1937. року з веж Кремля по всяких нахваляннях і блєфах, на взір „О жізні пайом ми вєлікай, щаслівай", залунав інтернаціонал і супровід його, слова поета „шукання катастроф, захватів і шляхів" — Миколи Бажана. У вірші своїм він славить „людей, що знають смерть, що знають кров". Він навіть не має збірної назви для цих людей, він не визначає їм постійних кордонів:

„Для моря твоїх людей
Берегів тепер не найти"...

Він оспівує нагий великий ритм, інстинкт руху:

„Я чую, як ти ростеш,
Я чую, як ти встаєш,
Як люди твої ідуть"...

3. КРОВНА СПІЛЬНОТА.

Ще недавно і в підручниках, і в практиці війни узнавали европейські народи противника за рівного собі й вартого пошани. В спогадах з XVIII-го століття (кс. К і т о в и ч а) найдемо, що українські козаки (а також гайдамаки), атакуючи противника, перед самою атакою салютували йому. Ба, ще перед Наполеоном при зустрічі військових відділів начальники просили противника, щоб він стріляв перший, бо того вимагав добрий тон тодішньої війни. Дещо з того настрою було і в національних війнах XIX-го століття, у поведінці маршалів Бліхера, чи Мюрата. Але ця традиція взаємопошани на землях Европи все більше маліла, переходила в плитки „ввічливості". Велика війна цілком їх знищила. В сучасних військових школах не тільки перестали викладати про пошану до самого противника, а навіть до його шпиталів і церков.

По практиці рр. 1914—1918, а в нас і рр. 1917—1923, нікого не здивує теорія ґен. Людендорфа з його „цілковитою війною", „озброєним народом" і „війною аж до винищення". Це лишень підсумки минулого і докладні напрямні для будуччини.

Взаємопошана, европейська спільнота тепер не вяже. Нема загально визнаних підстав, що на них вона полягала: християнський неофітизм, лицарські звичаї, врешті гуманітаризм XIX-го століття, коли й існують, то лишень для в л а с н о г о бльоку.

З другого боку дивлячись, — як же виросло значіння спільноти в с е р е д и н і кожного з великих европейських бльоків. 12-го травня 1937. р. ми були присутні при велитенській урочистости коронації анґлійського короля. Це — були міліони анґльосаксонців у делірії, в маячінні. Цей їхній льоялізм для короля викликав здивування в чужинців. „Що то є анґлійська к о р о л і в с ь к і с т ь?" — питається К у д р і є д е Ш а с е н ь, французький дослідник психольоґії анґлійців, і дає відповідь: „Бути льояльним супроти короля — це бути йому вірним у всіх обставинах, бо ж він є живе втілення всіх законів і закону найвищого, свободи громадянина. Всі знаємо внутрішню, глибоку пошану, що її має кожний анґлієць до закону. Це — характеристична риса

ґерманських рас, бджіл, муравлів і термітів. Чому? Таємниця!.. В дійсности анґлієць себе самого подивляє в дзеркалі королівськости, і йому служить, і шанує... Може в цім почуванні, що його він сам докладно не окреслює, хоч йому підлягає із спадщинного відгуку, може в нім головну ролю грають не пошана, не любов, чи сентимент, а лишень інстинкт захования себе самого, свого збірного орґанізму, своєї раси".

В британському спільному світі, що в тисячелітті зложився шляхом незлічених компромісів і єднає дуже неоднородні елєменти, потрібен живий символ, знак самооборонних традицій бльоку. Королівськість — це завершення орґанічної ґієрархічної спільноти, єдиної досі в історії британського „спільного світу".

В італійському і німецькому бльоках, більш однородних і примітивних, важнішим є поняття кровної спільноти. Війна й живлові почування підчас переворотів очистили й устійнили тип німця, чи італійця. Ритм „маршевої кольони" і небувале піднесення власних моральних святощів відділяють їх від решти світу. Для них є дорогий лише той, що має всі дані орґанічно відчувати й виконувати накази того ритму.

Тому нема нічого дивного, що найважнішим завданням бльоку є збереження кожної кровної одиниці, незалежно від її переконання. Нема недовіря до неї: орґанічний ритм сучасної ґерманськости, чи римськости буде завжди глибшим від мислових, партійних спекуляцій німця, чи італійця XIX-го століття.

Коли недавно німця Штіклінґа засудили в Москві на смерть, Берлін гостро запротестував і домігся визволення смертника. Берлінський „Анґріф" просто пояснює це: „Штіклінґ є марксист, та це не здержує наш уряд пригадати всіма способами і про цього члена нашого народу. Націонал-соціялістична держава бачить в Штіклінґові не старого комуніста, а лише члена нашої кровної спільноти. Та й для ҐПУ вистарчило, що в його жилах пливе німецька кров".

Навіть у третьому, суходоловому бльоку, в Совітах, заговорили в останніх часах про вартість кровної спільноти москвинів і про обережне відношення до тої крови в будівництві. В „Соціялістіческ'ому Землєдєлії" з 12. квітня 1937. р. найдемо бідкання над доте-

перішнім самовинищуванням москвинів і заввагу, що „раса (москвинів) стає щораз бідніша на активні первні".

Всі три суходолові блюки на терені Европи характеризує моральна і взагалі духова виключність та власний окремий енерґетичний ритм. Є там і дуже визначний інстинкт самозбереження, що виявляється в великій вірі у свою к р о в н у спільноту, безжалісну для інших, чужих. Це останнє є в Берліні й Римі, але не в Москві, завважмо це.

4. ПІДСВІДОМІСТЬ В ОСНОВІ.

В своїй „Ґеополітиці" (Краків, 1936), одній із кращих компілятивних праць у цій ділянці, проф. К. Ґ ж и б о в с к і, аналізуючи поняття „нація", „народ", по перегляді всіх дотеперішніх окреслень стверджує тільки одно певне у всіх цих окресленнях: „існування в якійсь суспільній збірноті своєрідного почуття солідарности в супротиставленні себе — „чужим". Поза тим до якоїсь міри це почуття солідарности звязане з окресленою територією. Воно не звязане ані з мовою, ані з біольоґічною спільнотою крови, лишень у найбільш сильнім своїм вияві звязане з поняттям власної, своєрідної м і с і ї.

Власний терен, власна місія і почування нехіті до чужих — ось що є найпевніше в окресленні слова „нація"!

Коли власний терен, як поняття, не може бути постійним (змінність границь, навіть втрата теренів народами, хоч би в Великій війні), коли власна місія не завжди є в своїм часі відчута елітою нації, то ця „нехіть до чужих" є мабуть найвиразнішою і найпостійнішою, живловою ціхою кожного народу.

Це поняття „чужий" найбільш тепер актуальне поняття в Европі, поняття, що розбило остаточно европейську духовість і знищило всяке глибше розуміння слова — европеєць. Це поняття виявилося найсильнішим, найбільш закорінеиим і врешті найпереможнішим серед сучасників. Воно є так орґанічне, що для нього навіть не знаходимо окреслення: „нехіть до чужих" само робиться окресленням найглибшого, окреслює — „своє".

Львівська державна наукова бібліотека
№ 3554

Це „своє" вже є підсвідоме. Це „своє" прийшло від тисячеліть; було впродовж дуже довгого часу виразним наказом, свідомим звичаєм, врешті перейшло в відрух. Не цінили його в останнім столітті ліберали, не надавали ваги соціялісти, не бачать і не розуміють сучасні дефетисти („нищення орґанічного вицвіту століть" вимагає Е. Маланюк, „Вістн." 1937, ч. 3). Тимчасом, воно є те, що всисається з молоком матері від предків. Те підсвідоме є ще сильніше тоді коли перестало бути свідомим. Воно стало мораллю поводження, і то такою, що навіть цей „свій" не потрапить „чужому" пояснити, чому він так робить, а не інакше.

Це підсвідоме бачимо передусім у реакціях, збірних відрухах, що зрозумілі всім у данім середовищі. Це орґанічні збірні ритми почувань, яких теорія психольоґії в спокійних часах XIX-го століття, особливо континентальна, досі не визнавала й не розуміла.

По жорстоких часах на Україні тепер кожний відчуває живу доторкальність і міцну випуклість цих основ. А що найголовніше, вони діяльні, вони чинні тепер більш, ніж коли-будь. Чому? Бо віддавна вже не було на европейськім пляцдармі такої боротьби без ослони, без жалю і без надії погодження на майбутнє. Це боротьба не на знищення фізичне, а далеко більше — на знищення моральне, тобто на довічне знищення поконаного, на довічне його невільництво. Це те, що діється в Азії, а давно не діялось у Европі.

Насильство в цій боротьбі — це тільки останній акорд, не більше, а зовнішні декорації в цій боротьбі — дрібниця. Ба, навіть Лєнін намагався говорити українською мовою, орґанізуючи похід проти Києва (спогади Затонського). Найважніша боротьба — це заломати. Спочатку заломати активні сили, а пізніш викорчувати й саму підсвідому традицію життя (побуту, родини, права).

Ті, що билися з большевиками в 1917—1923. рр., знають, як нищено мораль запілля і війська. Ті, що тепер живуть на Україні, знають, як викорінюють мораль раси. Смішно слухати Донцівського повторювання про небезпеку „малоросіянізму" і взагалі статичних еле-

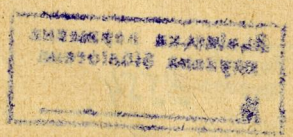

ментів раси. Та ж тепер ці первні і боротьба за них стала динамізмом.

Шевченківське: „сімя вечеря коло (своєї) хати, а мати хоче научати" — це тепер протимосковський рушійний важіль, бо з Москви пливе безвласницький, безтрадиційний урало-фінський дух ненависти до української родини. Це не похід війська, чи урядування адміністрації, це похід ворожого світогляду проти тисячелітнього світогляду.

Багато прикмет самих українців стали виразнішими в цій боротьбі. По масових жорстокостях москвинів стає виразним, що „не забивай без суду" було завжди в українській підсвідомости. По пониженні чужинцями жіноцтва й його ролі — законом стає право українства „шануй гідність жінки". Серед матеріялістичної вакханалії чужинецької еліти усе яскравіше в мовчазних українських масах дозріває віра в свого володаря, що прийде вищий понад матеріялізм і по українськи моральний.

Викорчувати, знесилити мораль супротивника — це закон сучасної боротьби. Дуже часто ворог приходить замаскований. Це, щоб перетравити силу 400-мільонового Китаю, працюють у нім замасковані під китайців всякі чужинецькі „чорні дракони", орґанізації аморальні для його моралі. В подібний спосіб всякі замасковані „червоні дракони" Совітів нищать те в пятсотміліоновій Европі, що є в ній поза блъоками: Францію, Чехословаччину і т. п.

З другого боку на початку новітнього відродження римськости й ґерманськости була турбота насамперед за мораль, за чесноти раси.

Це в 1923. році арештований з ґрупкою прихильників став Гітлєр перед судом і сказав підчас розправи:

— Говорять про те, що ми, німці, багато втратили матеріяльно по Версалю, але не говорять нам про те, що наша душа є в рівчаку.

— Вас, націонал-соціялістів, є так мало, — сказали йому.

— Нас є тільки тисяча, — відповів Гітлєр, — але в нас перебуває ціла німецька душа. (П. Домінік: Два дні в Людендорфа. 1924).

І нова еліта, ці вожді Риму й Берліну, шанували душу поколінь найвище, і їхнє намагання було передусім знайти той моральний ритм, що пливе з тисячеліть. Недарма так змінили і поглибили італійські й німецькі історики ґеополітичні конечності.

Це — одність, де на першім місці поставлено традиції духа (як найглибші) та ґеополітичні конечності. З тих традицій і з тих конечностей випливає їх політика і дороги до експанзії.

Як мореплавці на морі, так сучасні політики Риму чи Німеччини беруть під увагу в своїй внутрішній політиці й підводні течії, що від віків існували, і джерело та напрям вітрів, що віють постійно, і врешті витривалість корабля. Правда, дорога складних внутрішніх компромісів і столітніх вичікувань перед посуненням, дорога британського блюку не надається для спішливого Риму й Берліну, але все ж будівництво те є орґанічне і тим самим ці три европейські блюки, споріднені в розумінні державної орґанізації, тісно звязані з орґанізацією раси. Бо до італійського, німецького, а тимбільше до анґльосаксонського світу можна вже тепер прикласти термін „раси — результату". Вони є творами, що виросли більш чи менш орґанічно з тисячеліть і мабуть є не менш обєднані, як ті раси, що 1500 або 3000 літ тому давали підвалини европейському життю і в тій орґанічності є підстави їхньої т р и в а л о с т и.

Як же виглядає четвертий блюк на пляцдармі Европи — московський? Цей блюк найбільш торкається українців.

5. СОВІТСЬКА МІШАНИНА.

Традиції большевизму, як влади, не звязані ні з мораллю, ні з традицією підбитих ним народів. Москва від початку відкинула рішуче всякий пошанівок до минулого. Це не Рим, Берлін, чи Льондон, — тут віссю кермування є доктрина.

Суть цієї керми окреслив Сталін в одній із своїх останніх енунціяцій: „Ми маємо марксизм, цей надзвичайний інструмент, що дозволяє розвязувати всі питання без вийнятку. Наша соціялістична програма, — це

незрівняна метода й вказівки для будуччини не тільки господарських, але й культурних відносин".

Виявом такої керми може бути тільки диктат механічного типу, що відкидає природну споєність, глибину історичних інстинктів, чи своєрідність моралі своїх племен і народів. Такий диктат не сягає глибоко.

В такому разі, як мав би соціялізм встановити однородність совітського блюку? Бо чим витонченіше й жорстокіше совітська поліція буде назовні воднороднювати населення совітів, тим глибше ховатимуться, власне, підсвідомі відрубності народів. А ці відрубності психольоґії є живучіші від усіх поліцій. Недарма так інстинктовно змогло відродитись знищене в 1775. р. вільне козацтво в 1917. р.

Яко головний засіб утотожнення своїх територій, кремлівські доктринери поставили переселення мас, маневри мас людей. Ставка Москви на те, що їй удасться попросту перемішати свої народи, як ось мішається оливу, бруд і воду. Ставка на те, щоб своїми маневрами мас перейти від формули „совітські народи" до „совітського народу". Тоді тільки блюк Москви був би чогось вартий обіч інших европейських і азійських блюків, як Японія, Британія, Рим. Можливо, що приваблює Москву й приклад американського (З. Д. А.) котла племен і народів.

Зрештою, маневри-переселення й знищення великих мас від 1914. р. не є новиною на европейському півострові. Не згадуємо ні про мартирольоґію кількох мілюнів холмських і волинських українців з жахливого наказу ґенераліссімуса Миколи Миколаєвича, ані про анабазу сербів.

В останніх часах маємо в кольоніяльній війні в Еспанії намагання знищити фізично цілий народ, кревних наших кавказців, що називає себе басками й посідає залізну руду майже без фосфоритів.

В останніх роках бачимо переселення, навіть не звязані з війною. Ось, напр., Ґреція й Туреччина провадять виміну сотень тисяч своїх земляків, переселюючи їх з Малої Азії до Ґреції і навпаки. Правдоподібно кельти, ґунни чи вандали підчас переселення народів не переселялися в більшій від них кількости.

Так само число недавно виселених жидів із Німеччини мабуть не було менше, як витиснених знад Волґи хозарів.

Москва робить у себе переселення людських мас на широку скалю. Вивозили вони з Туркестану цілі міста, а з Кубані цілі повіти. За мінімальним обліком з території України вигнано чи вивезено коло двох міліонів українців і то спеціяльно з прикордонної смуги або з районів, де були найбільші повстання.

Багато та в поспіху працювала большевицька адміністрація й над розбудовою нових осередків людности, особливо в Зауральщині й на Уралі.

Проте це не є маневри мас ані типу тактично військового, ані американсько-економічного. Вони не дають т р и в а л и х наслідків. Ці пересування повстали не з потреб людських, а з обіжників бюрократії, як колись села Потьомкіна, або міста Аракчеєва. Правда, повстають цілі великі, досить густо населені провінції. Але людність їх є р і д и н н а, пливка, без коріння. Тому такі „запроєктовані" міста, чи ділянки із стотисячним населенням раптом маліють і підупадають до ступеня дрібних містечок, як це сталося не з одним Дніпрельстаном. Мало що помогло тут і впровадження кріпаччини, рідинности не затримано нею*). Передусім вона не затримана психольоґічно. Давніші вигнанці на Сибір завжди памятали, якою дорогою їх привезено, тепер думка про поворотні поїзди може окрилити в слушну хвилину вже не окремих людей, але цілі села й повіти. Століть треба, щоб вигнані ф і з и ч н о села п с и х і ч н о були викорінені з свого краю.

Зрештою й убогий стан доріг, і страх перед остаточним економічним самознищенням стримує Москву перед створюванням мішанини народів у краю. Бльок її далі є й буде м е х а н і с т и ч н и й. Що ж до орґанічности складових частин того бльоку, то тут хіба найбільше можуть сказати сучасні українці. Бо ж і вони переводили в рр. 1917—1923. свої в л а с н і м а н е в р и м а с.

---

*) Цікавою книжкою на цю тему є двотомова »Расія в концлаґєрє« білоруського ренеґата Солонєвіча. 1937.

6. МАНЕВРИ УКРАЇНСЬКИХ МАС.

Недавно один з інтеліґентних утікачів із Совітів оповідав на сторінках варшавських ґазет про своє перебування в совітських „концлаґерях" і „бупрах". На одному з допитів, по кількох інквізіційних годинах, слідчий суддя сказав йому суворо:

— То все добре, — формально ви є в порядку. Але ваш найбільший злочин, що ви не є с о в є т с ь к и й громадянин.

— Чому?

— Ви не д у м а є т е так, як підданий совітів. Ви п о р і в н ю є т е з тим, що було.

О, так, чекістам залежить на знищенні п а м я т и. І варто п р и г а д а т и найважніше з того, що було на Україні перед опануванням її совітами. Особливо рухи й відрухи мас. Те, що в орґанічній збірноті людській дуже мало зміняється і то впродовж століть. Тимбільше, що українські маси в іспиті тих великих років виявили себе, як однородна людність, як раса-результат, а не як раса в формуванні.

Виявили це вже в сімнадцятім році, нераз всупереч своїй еліті, що не мала тоді загалом ані традиції керми, ані концепції війська чи держави, що зрештою було і в багатьох інших елітах, як напр. польській („Люблинський уряд").

Українські маси, обєднані расовим інстинктом, нераз без офіціяльних провідників ішли до іспиту історії. Тим можна пояснити й факт тодішньої селянської отаманії, коли розгублені інтеліґенти-теоретики й спеціялісти-військові були безвідповідальні і нераз підлягали с а м о х і т ь селянинові-вождеві.

Правда, не вперше вже за останнє століття. Згадаймо хоч би т. зв. Київську Козаччину 1855. р., коли на терені мало меншім від пересічної европейської держави кілька міліонів кріпаків селян змобілізувалося в повнім порядку й у в л а с н і й о р ґ а н і з а ц і ї тільки на саму вістку, що має відродитися якась містична, нова Козаччина (Праці Ш а м р а я й інших). Не було серед тих міліонів н і о д н о г о і н т е л і ґ е н т а, ні одного Куліша, чи навіть Білозерського, не було книжечок і програм. Це був добрий доказ того, про

що писав москаль Герцен пізніше в „Колоколі" (1859. р., ч. 34), що на Україні населення має „дуже розвинену свідомість роду".

Тільки цій свідомості роду завдячуємо факт т. зв. „українізації частин російської армії".

Хоч майже мілiонове військо пізніш розсіялось завдяки доктринерству й нежиттєвости інтеліґентів, але сам факт можливости швидкої, стихійної мобілізації українців в одно тіло, в разі розпаду чужинецької орґанізації, лишається й надалі. Дуже б цікаво було в спогадах військових по періоді критиканства й нарікань, що, здається, вже вироджується, зустрінути нарешті описи цих яскравіших і дуже важних духових процесів.

Ця „свідомість роду" — це відчуття власної раси дозволить ще не раз перепровадити масову мобілізацію тої чи іншої ґрупи української збірноти.

Друга прикмета 1917—1923. років — це процес чисто расового, самохітнього очищення від чужинців. Всупереч навалі утопійних паперів і розпоряджень, що надходили з міст, опанованих соціялізмом, українські села виганяли насланих чужинців. Мешканці московських осад, щедро розсіюваних іще царським урядом впродовж століття, діставали від автохтонів наказ вигнання. Москвини мали брати тільки те, що змістилося на возі. Нераз упродовж одної доби ліквідовано було цілі московські села (напр. на Поділлі). В 1917. р. довгі валки москвинів тягнулися на північ, туди, звідки їх прислано.

Врешті третьою важною прикметою цих великих маневрів мас була здібність їх до природної боротьби раси. Про суть цеї боротьби дуже добре пишуть самі большевики (М. Равич-Черкаський), коли говорять про „українського, стихійного ворога", що в боротьбі мав тисячу лиць і тисячу масок, але стремів тільки до одного — знищення наїздника.

То була жорстока боротьба, далеко цікавіша, різнородніша і в більшому стилі, як боротьба еспанської ґверіллі, голяндських „ґезів" чи німецьких селян з часів „селянських воєн". З ненавистю нотує совітський шовініст, М. Кольцов, втрати комуністів на Україні. Для самого Лівобережжя, напр., нотує він в р. 1919. — забитих українцями в повстаннях 50 (пятьдесят)

тисяч добірних комуністів і коло 300 очищених повстанцями від комуністів міст і містечок. („Створення світа". Москва 1934). Правдоподібно, тільки завдяки такому страшному нищенню українцями совітських людей і затрималась під Варшавою в 1920. р. військова офензива Москви проти Европи.

По цих маневрах зосталася на Україні память і з тої памяти завжди може вирости наново і мобілізація мас, і очищення від чужинців, і стихійна боротьба. Українські маси легко пригадають свою одність, і виразно відділяться від чужинців, і підуть на боротьбу. Лишень, чи потрапить тепер українська еліта вкласти в ту відновлену боротьбу свій глибокий зміст, стратеґію і тактику? Чи потрапить дати свідомість, місію, орґанізацію тим масам?

7. ҐЕНЕРАЛЬНІ ІДЕЇ.

До зорґанізування духовости якогось краю мало мати вражіння, симпатії й антипатії. Треба мати щось більше.

Може то „більше" мав великий французький завойовник, ґенерал Льйотей, що опановував і зорґанізовував кольоніяльні території, не менші від самої Франції!

Письменник Моруа оповідає про його життя, покладене на збудування цілости, на оглядання великих перспектив минулого, а тим самим передбачування майбутнього.

Колись у розмові запитали Льйотея про всякі подробиці, розгалуження його будови.

— Я маю своїх фахівців на те, — сказав ґенерал. — Розпитайте їх, вони все скажуть.

— А ви самі, — що ж ви робите, пане ґенерале?

— Я? Я є будівничий головних ідей, — відповів Льйотей, усміхаючись.

Власне головні ідеї, ґенеральні ідеї в першу чергу потрібні до орґанізації української духовости.

Для скристалізування тих ідей треба глибоко відчути свою батьківщину, як цілість. Не дарма на вигнанні пізнали найглибше свій край і Данте, і Шевченко, і польські патріоти. На вигнанні зродився плян Ґарі-

бальді і на чужині спритний Лєнін усвідомив собі рабські інстинкти своєї московської маси. Без виїзду до Голяндії трудно собі уявити реформи Петра І-го. Треба відійти від дрібниць щоденности, щоб побачити великість.

Це велика анґльо-саксонська раса в звичаї має висилати своїх дітей на чужину, щоб пізнали чуже, а найважніше — оглянули с в о є ззовні. Оповідають, що то мати підповіла Кіплінґові, поетові британського розмаху, його один із найсильніших рефренів:

What do they know of England,
Who only England know?

(Що знаєте про Анґлію свою,
Як тільки Анґлію ви бачили в життю?)

Тому не диво, що на в и г н а н н і в українців є стільки концепцій України, як цілости. Знайдемо їх і в наукових розправах професора, і в кривульках вояка-заробітчанина. Правда, нераз знайдемо в них забагато згіркнілости по поразці, або цілковите емфатичне неґування історичної дійсности.

На о к р а ї н н и х, галицько-буковинських землях із середовища кількадесяти тисяч тих, що відвідали цілу Україну, теж зроджуються своєрідні синтези України. Позитивні твердження в них виглядають або занадто загально, або привязані не до цілої України, тільки до рідного загумінка (О. Н а з а р у к — Галичина; Б і л и й — Кубань, і т. д.).

Може тих ґенеральних ідей української свідомости треба шукати не тільки серед вигнанців і в окраїнних землях? Адже ж вигнанцем може себе почувати українець і в самім о с е р е д к у України, відчувати розпач і гнів в центрі тої цілости, загроженої жорстоким расовим викорчовуванням. Ті синтетики знаходяться в більшому напруженні, ніж еміґранти й окраїнні діячі. Вони слухають виття скаженої бурі в верховіттях українського дерева і переживають на всю глибину струси українського коріння.

Життя цих синів своєї раси є завжди в небезпеці. Їхня служба Україні — це не спокійна посада в інститутах, чи в університетах. Їм заглядає в очі смерть, і вони вміють гинути. Цей інтелєктуалізм звязаний

з українською кровю й обагрений українською кровю в расовій боротьбі. Чи гинуть де в засланні чи під кулями поети за поезії, а рецензенти за рецензії, як згинули Влизько, Хвильовий, Фальківський?

Зрештою, що їм думати про власне життя: цілий край обмитий кровю. Послухаймо листів із країн, підбитих Москвою. Їх автентичність є стверджена. Листи — недавні.

„Ми не знаємо, чи діждемося кращого, хоч уже й небагато зосталось терпеливости і сил нема... Ми звикли переступати через трупи і не озиратися на дикі крики скорчених від голоду в аґонії, і кожний думає, що не сьогодні, то завтра зо мною буде те саме".

Це ж є животіння під гнетом Мертвої Доктрини.

„Дивне й отуманіле є життя людське серед цих шарлятанів, цих душителів, цих тиранів і в додатку бездушних бандитів, що ані на зойки, ані на сльози людей — чи дітей, чи дорослих, — не звертають, не хочуть звертати ніякої уваги" („Листи з Совітської Росії". Вид. Інституту наук. досліджування комунізму, Варшава, 1934).

Це є перебування серед мертводухих людей-убивців. Тут життя одиниці постійно загрожене. Тут „давно скасовано законами жаль", і в „годину смерти смертники сміються", хоч і „змозолив кат свої брудні долоні".

Серед цих мертвих людей і мертвої тиші в духовості може зродитися найжагучіше прагнення повного життя, як не для себе, то хоч для власного краю. Власне при такому відчутті зродилася найглибша свідомість України, як цілости, найсуттєвіші ґенеральні ідеї.

Українські вчені й мислителі в Совітах протиставляють мертвій, нівеляційній доктрині Москви свідомість України, як органічної цілости впродовж тисячеліть. Це зродилося не відразу. Але ці ґенеральні ідеї мало не розсадили совітського бльоку.

8. ВЕЛИКА ВТЕЧА МОСКВИ.

Заповіджена червоною Москвою в рр. 1921—23. свобода націй не була дійсною, всеж у самому проголошуванні свободи була небезпека для держави Совітів.

І серед самих комуністів, і серед еліт підбитих народів знайшлася якась кількість інтелєктуалістів, що повірили в хоч відносну волю творчости й досліду. Нова лєнінська мораль виразно ще не нищила відрубностей племінних, національних, чи расових. Ці відрубності треба було тільки окреслювати з погляду панівного в Москві історичного матеріялізму. На підставі цеї лєнінської програми треба було не тільки окреслювати місцеві особливості країв, але й намагатися якнайшвидше в и ж и т и ці особливості, спровадити їх до пережитків. Тоді лише мала прийти заповіджена Марксовим кораном цілковита однаковість суспільних процесів, утопійне королівство соціялізму.

Отже навіть в и п а д а л о шукати того коріння історичних особливостей, щоб пізніш (правда, для добра соціялізму) врочисто викорчувати раз назавжди ці особливості.

З якою ж злорадістю й тріюмфом почали совітські історики відкидати дотеперішню тупу, царську, примітивну історичну науку! Як виразно показували всю нужденність ошуканства, робленого всякими офіційними московськими істориками, від Карамзіна й Іловайського аж до Соловйова й Платонова! Не один потерпів при тому, — згадаймо хоч би вмерлого на заслані історика Литовсько-Руської Імперії проф. Любавського. Не легковажім одначе цієї ревізії історії земель під Росією. Була це річ глибша від партійних патякань, і ця глибша річ тривала досить довго, а саме більш-менш від 1922—24. року до 1932—34.

Марксизм перший раз в історії (і можливо, що востаннє) опанував академії, університети, наукові інститути, став державною методою у всіх історичних і суспільних науках. Це був час, коли в Москві вирнула захоплена думка,що вона є центром пригнічених народів і пролєтарів Африки, Азії, Европи. „До Єгипта розчепірю ноги!" — викрикував юродивець Маяковський. Цілком інший, ніж досі, підхід до народів Азії, що вони є рівні з европейцями, нищив багато упереджень. Вперше застосовано при дослідах над азіятами, а навіть над европейськими народами, на широку скалю історичну літературу і критерії а з і й с ь к и х культур.

Повстає захоплення доктриною, методою і техні-

кою монґолів Джинґісхана, що його так добре відзеркалив у своїй книжці Правдін. Захоплення монґолами, а разом із тим рівнолеглим до европейської культури Китаєм, запроваджує дослідників дуже далеко. Запал цей передається й московській еміґрації (Хара-Даван, евразійці). Цікаву книжку пише в німецькій мові українець Коростовець („Від Джинґісхана до Совітської республіки", Берлін, 1926). Врешті „далекосяжна і віроломна стратеґія і політика" монґольського блюку зперед семисот літ дістає офіційне узнання совітського блюку. Найвидатніший спец совітського штабу, ґенерал Свечін, у своїм капітальнім творі „Еволюція воєнного мистецтва", в розділі „Стратеґія монґолів" узнає з гордістю сучасні Совіти за наслідників монґолів в історії. Знані Бородінівські сміливі посунення в Китаю починають будити надію в Москві: ану ж вона потрапить зорґанізувати його 400 міліонів військово, щоб потім з пів міліярдом людей посунути на підбиття цілого світу, як то зробили колись монґоли? Що супроти таких рухів людських мас — невеличка Европа з її зіштивнілою Францією, з тоді безсилою Німеччиною, з її іншими скромними, повітовими державками? Адже ж навіть повоєнна Японія перестає вже вчитися енерґії і знання від Европи, а звертається до нового вчителя, З. Д. А.

І в цій атмосфері зроджується нова концепція минулого, „Історія Росії" академіка Покровського, доброго синтетика і старого большевика. Покровський зриває з царистівським поняттям „триєдиної Руси", викпиває його. Він борониться від усякого звязку з Україною (Києвом) і взагалі Европою. Він гордий з історії своїх москалів, він вихваляє їх вищість над Европою, бо Москва (він блискуче це довів) у своїй політиці, орґанізації й тенденціях є наслідницею Золотої Орди, улусу потужних монґолів над Волгою. Це прообраз і праджерело її розмаху, і до того праджерела провадить правильно зрозуміла історія Росії Дуже багато в цьому допоміг Покровському нечуваний досі розвій археольоґії, синтетичної і дослідчої (напр. розкопи Баллодом руїн столиці Золотої Орди). Вона дала виразну орґанічну, духову традицію Московщини.

Не менш цінним виявилося і значіння історичних торговельних шляхів. За історичним матеріялізмом прадавні торговельні шляхи є важніші від окремих держав і є передумовою їх розвою.

Глибокі праці — шкіци українця проф. Гурко-Кряжина про торговельні шляхи в світовій історії треба вважати за найблискучіше досягнення в тій ділянці.

В освітленні цеї методи і працею кількох ґруп талановитих учених у різних „Інститутах" взагалі зникає дотеперішнє плитке, не ґеополітичне розуміння історії совітських народів. Адже-ж землі їх мають свої окремі історичні, торговельні путі, своє власне історичне скермування, свою традицію.

В першу чергу українці зрозуміли це й побіч московського „Інституту Востоковєдєнія" швидко повстає другий на території Совітів, харківський „Інститут Сходознавства". Повстають спеціяльні катедри. Розростається лявіною археольоґічна праця. Праукраїнські торговельні путі і прастарі ґеополітичні традиції України, інші від московських, були й є дуже тривалі — така була головна тенденція цих ніби чисто марксистівських учених, що були передусім синами своєї раси. Так зявляються українські ґенеральні ідеї. Там, у працях прикритих для ворожого ока балакучою, марксистівською діялєктикою, загорівся яскравий вогонь синтези підстав раси. Всупереч чекістам, всупереч „концлаґерям" і смерти від голоду —повстає орґанічне розуміння українського „я". Воно стає відрубне і міцне побіч московського „я", зсинтезованого Покровським і його великою школою. Врешті будяться такі самі історичні тенденції і серед інших народів — вірмен, татар, народів надволжанських, кавказьких, сибірських. Прийшло шукання історичних особливостей у всіх окремих народів у Совітах.

Але не приходило їх самочинне викорчовування, як того вимагала марксівська теорія. Навпаки, це відродження орґанічного звязку з минулим складників совітського бльоку нічого доброго не віщувало для цілої механістичної совітської мішанини. Це всупереч усім ґепеївцям і карним переселенням почав

від еліти творитися орґанічний розклад новітньої Росії, духовий розподіл совітського блоку.

Та сама засада, що зміцнила й зміцнює британський, римський, берлінський і японський блоки, почала руйнувати, розколювати на окремі частини Совіти.

Москва зрозуміла це... Ще й досі европейські соціялісти (напр. Отто Бауерв, „Дер Кампф", 1937 р.) не можуть зрозуміти, що то раптом струснуло совітською наукою. „Зовсім несподівано, — пише Бауер, — в році 1934 засадничі тези Покровського узнано ухвалою партії за фальшиві. Від того часу безнастанно зростають напади на школу Покровського, хоч він є старим большевиком. Оголошено його антимарксистом і антилєнінцем. Деяких його учнів окреслено просто, як „німецько-японсько-троцкістівських шпигунів". Російські історичні інститути, комуністичні академії, академія наук, факультети історії (особливо в Москві), редакції найважніших історичних журналів (як „Історик Марксист") попросту виметено від учених, що раптом стали „шпигунами". Не згадуємо вже про українські, білоруські, грузинські, вірменські й інші наукові інституції. Нищено цілі науки й їх представників на всякий випадок.

Напр. науку педольоґію, що досліджувала спадщинні прикмети учня і залежність від них його успіхів у науці, скасовано цілком. Знищено археолоґію, знищено антропоґеоґрафію, знищено окремі наукові школи (як Пашуканіса, Деборіна), де могло б хоч на деякий час знайти свій притулок зненавиджене орґанічне розуміння історії. Знищено фізично тисячі професорів і вчених. Дарма понижались вони в найбільш невільниче писаних книжках. Міг настрашений проф. Піонтковський писати навіть про „СССР в XIX-ім столітті" — його не минуло заслання. Нема історичної науки в Совітах, — тепер зісталися тільки назви інституцій, де періодично цитують Лєніна і Сталіна.

Це — втеча Москви, це — раптовий жах її перед своїм найбільшим ворогом — орґанічністю. Як же тепер ясно стало, що вона справді складена з дуже різнородних, непримиримих елєментів. Як же ненавидить вона орґанічні блоки Европи, як ненавидить большевицька еліта орґанічне тепер від-

родження азійських племен і народів! Де її успіхи в Китаю? Вона тепер боронить Сибір.

Правда, ще є невиразні терени, де Москва пробує виграти. Який же історизм вибирає для себе?

В кожнім разі не „Нарис історії Росії" акад. Покровського, що його так хвалив свого часу Лєнін. Адже-ж іще в 1932 році акад. Покровського проголосили не марксистом, а пізніш, навіть, і контрреволюціонером. Для середніх і початкових шкіл затверджено підручник А. Шестакова, що приймає всі старі тези царського підручника Іловайського. У підручнику Шестакова навіть не так, як у Іловайського написано, що Грузія і Україна прилучилися на федераційній підставі чи протекторату, ні, їх приєднано до СССР., щоб вони не піддалися якимсь іншим державам, де тепер би був фашизм.

У вищих школах введено трохи менш тупий підручник часів царату — буржуазійний „Курс історії Росії" проф. Ключевського.

І ось під тарахкотіння фельдфеблівських барабанів аракчеїзму еліта Москви показує своїм народам „нову добу", нові свої євангелія з „царем Петром", з „русскім человєком Ягеллом", з „російським князем Владіміром", витягає брудного, замусоленого царськими жандармами Іловайського.

Не находить уже нової синтези, ні, вертається до найнужденнішої схеми з часів царату й панщини. Це не тільки велика втеча совітської еліти, це ганебна втеча Москви.

Це втеча взагалі від творення власного життя.

9. МАРР, СОВІТСЬКИЙ ЧУДОДІЙ.

Совітський поет В. Луґовскій видав у 1937 р. збірку віршів. Вірші ці були друковані в совітських журналах у попередніх роках. У тих роках обовязувало ще совітських поетів (що є урядовцями держави) оспівування безбережних марксистівських утопій. Тому, перейнятий візією злиття всіх народів, Луґовскій пише про свій власний куток землі:

„Села, як чортові очі,
І страшна, московська, зла земля

Відчаєм серце точить".

І йому „страшно навіть назвати, вимовити хижацьке слово: батьківщина"... Тимчасом поет с п і з н и в с я.

Урядовці-критики підкреслили урядовцеві-ліриків, що коли хоче жити не на засланні, або взагалі жити, — нехай пише якнайшвидше про свою „любов до батьківщини". Ця „любов", призначена від 2—3 літ кожному совітському підданому, й є в програмі оборони гряниць совітського блъоку. Це так звана „любофь к странє", чи совітський патріотизм. Сам край — це мішанина народів, наразі недовершена фактично, бо це неможливе. Довершена тільки бюрократичними розпорядками.

Урядовці-лірики вже оспівують в урядово-ліричнім стилі цю „країну". Зате вчені, особливо історики, є безсилі дати тій мішанці народів яку-небудь мудрішу синтезу.

Властиво серед сучасних совітських ученых-синтетиків є лише один. І він один варт уваги, це — професор М а р р, совітський чудодій, засновник „яфетичної теорії", цілої школи.

Це лінґвіст, теоретик мови, син грузинки й шотляндця. Його взагалі західні лінґвісти не цитують, як нерозума.

Тимчасом у Совітах є він є д и н и м офіційним авторитетом у такій орґанічній частині духовости, як мова. Але чи ж сама „яфетична теорія" орґанічна?

Марр у першій своїй більшій праці („Індоевропейські мови Середземя", 1924) відкриває основні засади европейської лінґвістики. Це можна сформулувати так: „т. зв. расові мови — це просто різні стадії в розвитку єдиного мовного процесу, і ніякої расової мови, прамови, ніякої сімї мов не існує... Індоевропейська сімя мов не становить собою будь-якої расової цінности"... (В. С е р е д а: „Яфетична теорія Н. Я. Марра і мовознавство", 1937). Для Марра, напр., нема великої різниці між українською і, скажім, вірменською мовою.

Це, як бачимо, проба знищити взагалі всяке поняття про расу в мові. Це властиво нищення самого поняття відрубности мови.

Дійсно, „яфетисти говорять не про мову, не про прамову, а про велику кількість прамов, про „прамовність". Від цієї первісної різнородности йде шлях до майбутньої однородности, до єдиної світової мови" (там же).

Отже справа ясніша. Марр узнає найважнішим у житті мов процес посування від численних недовершених мов до менш численних, довершених.

Що ж то так сполучує і довершує ті нещасливі „недовершені мови"? Марр подає просту вказівку — суспільний примус:

„Коріння мови не в небі, землі, крови, горлянці, не в індивідуальнім бутті, а в колєктивнім, господарськім зєднанні для загального, матеріяльного добра" (І. К. Зборовський: „Н. Я. Марр і український язик". „Язик і Мишлєніє", 1937).

Отже на підставі цієї теорії те, що 90% совітської території — це власне такі примусові „колєктивні господарські зєднання", — цього вистарчить для утворення нової мови. Отже бачимо, що механістична колєктивізація в Совітах, за Марром думаючи, має всі підстави до творення нарешті чогось органічного в блюку народів під Москвою — мови Совітів.

Що ж Марр бере за підставу до „совітської мови": може шотляндську (по батькові), або грузинську (по матері) мову? Відповідь на це дає Марр у своїй „Мовній політиці яфетичної теорії" (1931).

Там Марр хоче насамперед примирити амбіції пригноблених мов підсовітських народів і рас з московською мовою. „Нова моя наука про мову, пише він, не супротиставляє мови мас визволених націй мові великодержавної нації, в першу чергу не протиставить російській мові..."

Отже російська мова має стати підставою „совітської", і Марр єзуїтствує в своїй праці: „Не можна протиставити мову московських (русскіх) мас мовам тих націй, що оточують, або співживуть із русскіми. Яфетична теорія не може їх розлучати, бо знаходить між мовами інших націй і московською ґенетичний звязок".

Яке ж то поліційне „творення" мови через загаяння в совітські колгоспи під окрики московських

„смотрітєлєй"! З великим числом подробиць і широким розмахом написана книга Романа Смаль-Стоцького („Українська мова в Совєтській Україні", 1936, Варшава) дає поняття про цілість московської мовної політики в СССР.

Це звичайна собі, відроджена, „обрусительна" політика адміністрації, далеко нужденніша і примітивніша, ніж царська. Виразна так само, як і виразний відігрітий для „цілей оборони краю" фельдфебель московської історії, Іловайський.

А чи ж створюється та нова мова? Ні, мова ніколи не створиться бюрократією. Ніколи, напр., однаково на забиття людини не будуть реаґувати українець, москаль і хунхуз, ніколи родини однаково не збудує українець, москаль і хунхуз. Відвічні, глибокі, р а с о в і відрухи і підсвідомі накази зістануться. І завжди відродяться в мові.

І врешті де ж та „нова мова" має творитися? У вільній атмосфері, повній щирих поривів і надій? Ні, в духовій мертвеччині.

„Скрізь, — пише анґлійський кореспондент, — скрізь панує в Совітах нечувана підозрілість. Люди опановані бажанням ухилитися, уникнути якої-будь відповідальности. Це бажання ні за що не відповідати перетворилось у манію. Тепер життя затроює все більше зростання підозрінь. Письменники, правники, творці фільмів і театральних пєс допроваджені до огиди, до млостей, до отупіння обовязком підписуватися під безперервно змінною ідеольоґією. Вони дбають про одно тільки — обережно ходити, нікого й нічого не зачіпати і — нічого не прагнути". („Таймс", 1937, 25. V.).

Ця ж „нова совітська мова" зістанеться не більше, як зразком т ю р е м н о ї г о в і р к и (арґо) велитенської тюрми СССР.

І більш мабуть нічого не залишить совітський чудодій Марр по своїй розпачливій і нахабній спробі. І це буде ще одним доказом безсилости совітської механістичности.

10. УКРАЇНСЬКИЙ ОРҐАНІЗМ.

Дуже важним для цілої будуччини совітського бльоку є духовий процес утечі Москви (в 1932—35 аж донині) від орґанічности. Це — затримання кермівної творчости Москви, це — знерухомілість змісту її державности. Єдина ідея Кремля тепер — це нерухомість ідей, страх перед несподіванками, страх навіть перед головами, що можуть дати несподіванки, хоч би то були ґенеральські чи маршальські голови. Нова мовна політика за вказівками чудодія Марра — це ніяке орґанічне зближення рас і народів СССР, це тюремний задум, що тільки ще більше підкреслив відірваність Москви, ще більш уяскравив механістичність її влади.

Тим більш виразнішає на тлі совітської державности великий і живий орґанізм української расової збірноти.

В анґлійського журналіста З. Ґраббса знайдемо на сторінках його спогадів з 1932. р. опис прийняття й розмови з Демяном Бєдним (Придворовим), кремлівським прихлібником-віршарем. Анґлієць описує різнородність напитків і наїдків на прийнятті, багатий кабінет і, врешті, самого грубоватого і самозадоволеного паразита Бєдного. Цим разом паразит виступав у ролі господаря й тому охоче вживав слова — „ми" в значінні „Кремль, уряд, еліта".

Говорили про Азербейджан, Туркестан, і, вкінці, дуже щиро про Україну. Зрештою даймо слово Ґраббсу.

— „Українці? — сказав Бєдний, частуючи мене сигарою. — О, з ними треба бути дуже обережними. Чи ви зауважили, що ми ніяких важніших обєктів не будуємо на Україні?".

— „Щоб не повторилась історія з фабриками в Лодзі, правда?".

Бєдний притакнув.

— „Всі наші цінніші обєкти будуємо на Уралі і в Сибірі. Україна — непевна земля. Повірте, — вибухнув совітський письменник раптовно, —нікому з українців ми тут не довіряємо, хоч би був найкращий комуніст. Нікому з них не можна вірити".

Не можна вірити нікому, хто має в жилах українську кров. Навіть у совітських жорстоких обставинах не можна довіряти українцям, як занадто органічному народові, як расі. Сприятливішого слова про українців не міг сказати балакучий герольд Кремлю.

Так, не можна довіряти українським масам, і звідти повстають усякі масові кари, переселювання й голод з наказу Кремля. Зрештою, без наслідку, бо в расовій боротьбі є лиш один вихід — знищення фізичне. Але на знищення великої і опорної кількости людського матеріялу не мають змоги й совітські провідники.

Ще менше змоги має, скажім, така Румунія з її українським населенням. Що з того, що найгарніші полки проходять у румунських одностроях перед румунськими штабами? Але коли ці полки є в масі українські, чи поможуть зовнішні форми?

Зрештою, в тому типі війни, що завис над будучинсю країн в Европі, не так важні будуть уніформи, як дух, зцементованість людських збірнот. В тотальному, расовому типі війни почуття покривдження й гноблення внутрі краю може бути причиною більшої поразки, ніж чисто військова поразка.

Тому слушно не довіряють чужинці українським масам. Слушно розумніші з них не довіряють прийняттю чужих зовнішніх форм там, де рішатиме голос крови. Адже-ж маневри українських мас у 1917-1923. рр. довели практичну вартість того голосу крови. І ці велитенські маневри відбулися посотні літ ворожої нівеляції, а що ж про них сказати тепер? Якась розмова, чи уривок книжки, чи просто військовий ґудзик з недавніх років у вирішальний момент зможуть цілком усунути всі хитро сплетені, але чужі зовнішні умовности в душі одиниці, а тим самим і збірноти.

Правда, деяку надію вбачають гробокопателі України у денаціоналізації й асиміляції. Але тут нема думки про інший вислід, як неґативний. Талановитий польський публіцист Мацкевич недарма підкреслює в цій квестії важність часу тривання. Він нагадує, що напр., на асиміляцію деяких частин (Бретань і т. д.) сучасної французької нації треба було кермування династії кількадесяти французьких королів

і великої французької революції, отже кількох століть. Асиміляція потребує забагато часу й забагато сприятливих моментів. Теперішні ж „асиміляції" — це самоошукування бюрократів. Атмосфера цих адміністративних „асиміляцій" тільки впливає на поглиблення національної ворожнечі аж до обнаження расової ненависти.

Але самих мас, хочби й як орґанічно звязаних, замало. Як же стоїть справа з елітою?

Свого часу харківські „Вісти" принесли нотатку про скандал на виставі пєси І. Дніпровського „Яблуневий полон" в році 1927 в найбільшому театрі столиці України під Совітами. Премієра „Полону" відбувалася в добі нечуваного зросту орґанічної українськости й одночасної ненависти до Москви. Підчас вистави трапився один інцидент. Акторка, що грала українку-старшину національної армії, ловить москаля-чекіста і промовляє до нього з погордою. Акторка-українка, згідно з акцією, промовивши до актора слова: „Ти не признаєшся? Ти не знаєш такого большевицького ката в Жмеринці? Убивця української інтеліґенції? Ти не знав Сатани?..." —

звернулась зі сцени з дальшими словами до... льожі правительства з комісарами Чубарем, Затонським, Петровським:

— ...Кожний із вас сатана. Звірячий ваш трибунал! Стріляєте цвіт України. Ногами топчете її алмаз. Хто ж ви такі? Тюремщики, дрібні злочинці, нічні убивці — заразний смітник*)...

Це — свідомий жест протесту проти знищення еліти і свідоме прагнення зберегти її. Свідоме нагорі, як свідоме й надолі, хочби в тих київських селян, що возили самохіть харчі для Української Академії Наук у роках голоду.

Еліти (людей-провідників, що потраплять обєднати коло себе ґрупи своєї крови, чи служити ширшій орґанізації раси), еліти не знищили ані совіти, ані інші чужинці. Це річ неможлива хоч би з огляду на її кількість, що до війни облічувано її на десятки тисяч, а по духовім зриві (в рр. 1917-23-32) на сотки тисяч. Також

*) »Яблуневий полон« дія XI.

неможливим є знищення еліти й з огляду на її розслоєність по селах та розпорошеність по державах (що в часах доброї комунікації не є хибою).

Праця сторонніх сил обнизила, треба сказати правду, значіння сучасних політичних представництв тої еліти. Зрештою, виявилось, що і в цих представництвах замало, як на сучасну добу, не тільки політичного вишколу, але й глибшої політичної інтуїції.

Чи ж з благородним гнівом не писав один з найвизначніших галицьких політиків напередодні вибору Гітлєра в Німеччині, що „хіба німці всупереч своїм традиціям гієрархічности й пошани до мундуру не виберуть на голову держави колишнього фельдфебля й покоєвого маляра?" Не в одного з таких численних представників українців бракує і глибшої віри в себе, і довіря до власної крови.

В кожному разі вони не репрезентують всієї еліти. При новому історичному здвизі можливе повніше зсинтезування, і то в дуже швидкому часі.

Найважніше однак, що недовіря чужинців до українських мас і понижування української еліти дає щораз глибше відчуття власної самоцінности, як сили історії. Серед текучости дрібних народів сучасної „Европи без европейців", на тлі непевного совітського бльоку, на континенті Европи найбільшу будучність має тепер ця людська, велика числом орґанічність, що перебула, як німці й італійці, хоробу большевицького примітивізму. Український збірний орґанізм перейшов кризу матеріялізму. Все виразніше стає, що найголовніше не в смерти навіть і соток тисяч, не в страті добробуту, а в відпорности, традиціях і моралі споріднених міліонів українців.

Ці традиції і відпорність — великі. Над їх окресленням попрацювали українські вчені, головно під Совітами.

11. ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА.

Здавалося б — не така важна подія: сорок літ тому київський археольоґ В. Хвойко разом із С. Штерном відкриває одну з найстаріших і найцікавіших культур України.

Це — трипільська культура*). Культура трипільського, чи як його зве проф. В. Щербаківський, праукраїнського народу — обіймає новокамінну, бронзову і початок залізної доби й є анальоґічною до культури і складу південних держав мікенців, геттітів, митаніїв, еґейців і може етрусків. Це культура, що звязує орґанічно Україну з південною Европою і почасти зі західньою, з її прадавнім мистецтвом, моральними, правовими та реліґійними здобутками. Культурі тій не брак і цикльопічних будівель (вали 2000 кільометрів, вали Гельону 15 метрів висоти, мегаліти).

Співзвучні великі культури були в Анау, Сумірі, Елямі, навіть в Індії. „Зацікавлення трипільською культурою, — писав недавно совітський учений проф. Бороздін, — особливо збільшилося в найновіших часах в звязку з надзвичайними відкриттями в Китаї й Індії".

Ні, не тільки в звязку з Індією, а передусім у звязку з сучасною українською духовістю.

З цілою енерґією українські вчені взялися до праці над Трипіллям. Проф. Хвойко знаходить найстарші памятки цеї культури на Чернигівщині, проф. В. Щербаківський відкриває найбільш висунений на схід її пункт розповсюдження (с. Лукаш на Переяславщині). Це було ще перед війною 1914—17 рр., а в рр. 1922—32 починається масова праця над розкопами, й Українська Академія Наук в Києві видає поважні збірники п. з. „Трипільська культура", крім того виходять сотні праць і причинків українських учених.

Чому таке зацікавлення культурою, що цвіла двітри тисячі літ перед Христом? Яке психольоґічне підложжя цього? Чи знайшлося щось у ній, що давало б підставу для сьогоднішньої боротьби українців? Що в трипільській, праукраїнській культурі є важне й типове?

Фінляндець, археольоґ Тальґрен окреслює її, як „типову рільничу культуру, з населенням, що ґрупувалося часто над берегами рік у фортифікованих оселях. Західні первні тут були знаменні для політичної й економічної орґанізації в степах завжди осілого на-

*) Назву взяла від розкопів в с. Трипілля на Київщині.

селення, а ніколи кочовничого". („Передскитійська Понтида", 1926).

Отже культура осіла, хліборобська, розвинена політично, із власними правовими і моральними нормами, із традиціями, що безперервні аж до наших днів.

Тимчасом що бачимо обіч? Расу цілком номадську. Археольоґічні розкопи не викрили на Московщині слідів хліборобства раніш IX-го віку по Христі. Отже — цілковита прірва між праісторією України й Москви.

З другого боку в тих часах „витриски Балтика досягають тільки Волині і Полісся в неолітичну добу". Отже — прірва між праісторією України й Польщі. „Ні з Балтиком, ні з Уралем не маємо нічого спільного", зазначує сучасний український учений, і вже на еміґрації у 1932 році зявляється, як практичний вислів цього, поділ сучасних словянських народів на дві ґрупи: 1. народів осілих і хліборобських ще в неоліті, як Україна, Югославія, Чехословаччина, 2. народів номадів і звіроловів з підложжям урало-алтайським (Московія) і балтійським (Польща, Білорусь). („Синоптична таблиця праісторичної структури словянських народів" В. Щербаківського).

Оповідають, що один із найвизначніших київських археольоґів інакше не називав Москву, як „цей народ — парвеню, приблуда". Є в цім мимовільний вираз гордости за свій край.

Досліди над трипільською культурою дали глибокі границі с у ч а с н и м українцям, а кількатисячелітня безперервна традиція густо населеної Пра-України, як висловився один з українських учених у своїй праці, — знов дає сучасним українцям „доказ непорушности володіння своєю землею упродовж тисячеліть".

12. ДИНАМІТ АРХЕОЛЬОҐІЇ.

В о л о д и м и р Б. А н т о н о в и ч, основоположник блискучої київської історичної школи (В. Л и п и н с ь к и й, М. Г р у ш е в с ь к и й, В. Щ е р б а к і в с ь к и й) на своїх викладах охоче давав антропольоґічну характеристику окремих народів і між ними москвинів.

— Москаль — говорив професор — має довгий тулуб і короткі ніжки і, коли він сидить, видається вам високим. Коли ж устає і йде до вас, то вам здається, що він підкрадається, щоб кинутись на вас...

І професор, і студенти добре знали цю постать чужинця, майже символічну, що підкрадається до кожного вислову української душі, щоб його затерти, здеправувати, знівечити.

Цей самий професор свій вступ до історії українських земель викладав (в 70—80-их рр. мин. ст.) в університеті цілий рік. Лише для форми, для ока москвина, вступ до історії, а в дійсности це був перший на Україні (а в тих часах і взагалі в Европі) систематичний виклад протоісторії (праісторії) рідного краю, опертої головно на археольоґічних даних. Викладав В. Антонович потаємно тому, що в царській Росії не вільно було викладати ані археольоґії, ані праісторії.

Чому так? Чи це походило з бажання і в університетах наслідувати традиції московської армії підчас завойовань, а пізніш і московської адміністрації?

Пригадаймо собі. Фальшували історичні документи. Фальшували навіть свої власні, не тільки чужі. Ось, нпр., 23. квітня 1734 р. Російська Академія Наук у Петербурзі вперше надумалася видати історичні літописи, ідучи за прикладом Києва і взагалі Заходу. На те надійшла резолюція Сенату й Синоду, що коштів на те не видадуть, „понеже... там неіснуючі правди, що від них можуть піти спокуси серед людей". Лише 112 літ пізніше, в 1846 році, ці літописи „з поправками" змогли зявитися в друку. Знаємо зрештою численні літописи, свідомо сфальшовані, щоб довести право Москви до підбитих теренів, як „Літопис Строґанових", „Сказанія про Сибірську землю", „Повість про Вятку" і т. п.

Не тільки геврестика (джерелознавство) історії, але й герменевтика (аналіза) історичних джерел була так укладана, що треба б вважати її за звичайне фальшування. Осине гніздо московських істориків принесло багато шкоди. Вони затроїли душу не одного українця, почавши від Куліша і Костомарова. І то все на те, щоб „не пішли від них спокуси серед людей".

Але крім небезпек від документів і сумлінної істо-

ричної аналізи й синтези існували для Петербурґу й інші, ще наглядніші небезпеки. Не можна ж було фальшувати матеріяльних пам'яток історії. Треба було нищити, але як?

Остаточно можна було нищити напр. портрети і монети українських монархів, але як поступати з цілими будівлями, містами, особливо, коли вони були не з дерева?

Тут на допомогу московській науці стає традиція московських воєн. Уже від початку історії Москви величезні міста, столиці розквітлих держав, як Новгород Великий, Перим, Вятка, були стерті ордами москвинів, а їхнє населення вимордоване.

Зрештою, не оглядаймося на дуже давні часи. Ось як описує подорожний-очевидець, Е. Д. Клєрк (Clarke), професор з Кембриджу, здобуття московською армією (Мініхом, Долґоруковим і т. п.) одної з найбагатших перлин античної цивілізації — Таврида (Криму) в 18. столітті.

Ось москалі приходять до Херсонесу, повного тисячелітніх геллєнських і римських будівель, статуй і храмів, не торкнутих досі ані татарами, ані навіть гунами.

„Руїни Херсонесу ще були тривалі і скрізь були ще навіть двері. Як лише прийшли москалі, все було відразу здемольоване. Ці варвари зайнялися своїм улюбленим заняттям — плюндруванням. Перекидали, розбивали, закопували і нищили все, чого лише досягнули і що послужило б до висвітлення старовинної історії цеї країни". (Клєрк, т. II).

Росіяни, як описує Клєрк, що бачив на власні очі, закладають міни під античні храми, гаками розтягують мармурові бльоки. І то все роблять систематично, з наказу згори.

Ось приходять до Бахчисараю, де були не тільки арабсько-татарські, але й ґотські, геллєнські й руські (старо-київські) будівлі:

„Росіяни задовольнили свою варварську насолоду руйнування, знищивши цілковито цю столицю. Місто було колись поділене на багато частин; грецька кольонія сама займала цілу широку долину. Нові завойовники знищили її цілковито, не зіставивши каменя на камені". (Клєрк, т. II).

В Керчі, місті Митрадата Великого, Картаґені Евксинського моря, повного памяток з трьохтисячлітньої історії, росіяни повелися найжорстокіше. Там, зустрівши стрункий мармур слави й величі, показали себе:

„В К е р ч і, зрівнявши з землею пятьсот будівель, вони дозволили збудувати серед руїн коло тридцяти вбогих бараків". (Клєрк, т. II).

П я т ь с о т а н т и ч н и х б у д і в е л ь одночасно були знищені росіянами!

Мимоволі в холоднокровного шотляндця-глядача при нотуванні своїх спостережень вириває ся увага:

„Коли б грецький архипеляґ попав під панування Росії, не зосталося б там теперішніх прегарних памяток старовинної Гелляди. Зникли б Атени і московитські наїздники не зіставили б і корінця, який би показав, де було це місто. В порівнанні з росіянами, навіть турки видаються освіченими і культурними". (Клєрк, т. II).

Прикладів „нищення того, що послужило б до висвітлення старовинної історії", можна було б наводити без кінця. Ці нищення відбувалися не тільки в часі воєннім з поміччю порохових мін і залізних гаків, але і в часі спокійнім. Історики Києва уже в 19-ім і 20-ім столітті зазначують, що пляни нових вулиць російська адміністрація робила часто так, щоб, прокладаючи їх, у с у н у т и старовинні будівлі.

Росіяни мусіли це робити. Адже ж століття і тисячоліття дивилися на них з п р и з и р с т в о м з тих храмів, веж і будівель. Адже ж підбиті, чи зфедеровані народи знаходили б у тих памятках віру в себе, в свою давню велич і передусім у свою індивідуальність, в красу власного, орґанічного життя. І це було небезпечне для російської імперії, для її механістичности (цар, військо, урядова реліґія і тисячі адміністраційно-поліційних, зоднаковілих фельдєґерів). Бо коли в орґанічно звязаній британській імперії вартість обличчя її складових частин є підкреслювана й король там є висловом ідеї співжиття, то тут було інакше. Тут цар висловлював одну ідею — підбиття, а всі сімдесят важніших народів Росії були тільки менше, чи більше кольоніяльно звязані з метрополією-адміністрацією — Петербурґом.

І тому памятки гордости народів — були для Петербурґу д и н а м і т о м, що розсаджує.

Викладаючи те, як пізнати матеріяльні дороги свого найдавнішого минулого, викладаючи вперше в цілій Европі археольоґію, професор Володимир Б. Антонович розпочав боротьбу з Росією. Він (1830—1908) і його дружина, археольоґ Катерина Мельник-Антонович, були перші, що на велику скалю взялися до дослідів орґанічних джерел України. Були тими, що супротиставили динамітові військ московських варварів — динаміт археольоґії.

13. ЗАКОХАНІ ПРОФЕСОРИ.

Археольоґія сучасних десятиліть — це не запорошені шкла музейних ґабльоток із залізяччям, кістками й камінням, що їх ніхто не відвідує. Це щось інше. Нею займаються люди уперті, завзяті ентузіясти. Ентузіясти пізнавання свого чи чужого расового „я". Бо ж це „я", дароване Богом, є може більш укрите в археольоґії й протоісторії, ніж в історії. Чи ж не більше знайдемо до її пізнання в чотирьох тисячах літ протоісторії, ніж у тисячі літ історії?

Зрозумілим стане нам уривок із промови проф. Брегґера (A. W. Brögger) на відкритті 1-го Археольоґічного Конґресу в Льондоні дня 1. VIII. 1932 року.

„Передісторія людства стала активним ферментом модерного життя, і ті, що її студіюють, почувають себе тепер відданими реальній суспільній потребі. Наша наука перестала бути приємною манією колєкціонерів на малу ногу та ізольованих антикварів. Модерні, гарні, молоді панни й хлопці, що тісняться в цій салі, показують нам, яке буде завтрашнє лице нашої науки.

„Та вже від наших часів техніка археольоґа піднеслася понад техніку копання землі. Він користає тепер і з авта, і з літака, не менш, як і з розкопових інструментів.

„Коли ж він працює над відбудовою минулого, то не тільки для марного задоволення розворушити порох віків і смерти, але робить це свідомо, знаючи, що будує нові підвалини для власного життя". („Antropologie", XLII).

Чому археольоґія — це (поза біольоґією) найулюбленіша наука сучасности (особливо в анґльо-саксонському світі)? Чому молоді люди і взагалі живі серця ентузіястів віддають себе на службу цій науці?

Хто знає, може тому, що там, у глибині цієї науки, живе золоте марево Великої Пригоди, те, що вабило завжди білу расу. Тепер є знані всі міста світу і акції золотих копалень в своїх ваганнях знайомі кожному біржевому аґентові. Велика незнаність є в глибині тисячеліть, і на відкриття скарбів незнаних міст і чудесних культур спішать каравани своєрідних Колюмбів, Веспучіїв, Єрмаків і Лівінґстонів — археольоґів.

Памятаймо про це, коли читаємо, напр., скромну замітку про засідання в Києві Інституту Сходознавства. Там, напр., знайдемо:

„Проф. Дложевський у своїй доповіді говорив про найдавніші звязки української території з Малою Азією, а також про Ольбію й Мілєт, користаючись новітніми археольоґічними даними" („Нов. Восток", ч. 18.).

Ця замітка не для колєкціонерів і бюрократичних дідусів. Це — для мандрівників, що розкошують. Власними руками відкривати велич і упадок, знаки віри й війни, прагнення і гордість, — відкривати і пізнавати історію — чи це не молодеча майже радість?

Не диво, що нераз і сивоголові професори були в своїй праці закохані. І часто цим своїм закоханням, своїм цілим єством обхоплювали одно якесь місто і працювали, сидячи в ньому дослівно й думками, мов причаровані. Самі закохані, вони вміли любовю її оживлювати і показувати здивованому світові, як казку й як правду в камені, своє укохане місто.

Мало, що вони взагалі кохали українську археольоґію, як Антонович, Мельник-Антоновичева, Біляшівський чи навіть чужинці, як чех — Хвойко, фінляндець — Тальґрен, москвин — Самоквасов чи швед — Мартін. Вони вибирали окремі міста. Міста або й тепер живі, як ось М. Макаренко — чудеса архітектури Чернигова, або вже вмерлі, а то й дуже давно вмерлі, як ось Вадим Щербаківський, що вибрав собі стародавній Гельон із валами на пятнадцять метрів заввишки і славною традицією.

Ось перед нами місто Херсонес на Таврійському півострові. Описував його ще О. Аркас в 1848 році, згадували про нього і Бронєвський, і Паляс, і Сестренцевич-Богуш, і Клєрк, про-

бували його розкопувати в 1888 р., і нарешті аж Гриневич довершив пізнання цього велитенського торговельно-військового центру на північнім Чорноморї. Це місто-державу, що її знаком була Артеміда з ланею, зміцнювали і боронили упродовж шести віків такі боспорські й римські вожді, як Скилур, Діофант, Асандр, Сильван, а пізніш вожді Візантії й Києва. Багате й напружене життя його очаровує дослідувача. Ще знаходить він серед фіґових садів і виноградників цистерни, гробівці й вежі; цикльопічні мури міста видні на віддаль кількanадцяти кільометрів. Маяк — фара, здається, ще стоїть над морем, ще служать у храмах богині Діві, ще бренить між його кольонами міт про Іфіґенію в Тавриді. Там багато є до шукання. Адже Страбон (І. ст. до Хр.) оповідає про мур, що тягнеться від Херсонесу до Меотіди, потужний мур на 360 стадій*), із 10 вежами на кожній стадії. Розкопи проф. К. Гриневича (разом з Янсоном) в 1924 р. виявили там вісім городищ-осель із монументальними будівлями. По його звіті інші вчені мусіли назвати Херсонес Таврійський — „нашими Помпеями", або українськими Помпеями.

Ось стає перед нами другий, ще більший ентузіяст, ціле життя закоханий в своє місто. Він і вмирає з думкою про нього. Це — професор Б. Фармаковський, а його місто — велитенська Ольбія над Богом (Парутино), що існувала протягом найменше 1200—1300 літ. Торговлею своєю звязувала вона землі над Балтією і за Уралом. Це — може чи не найстаріше українське місто. Фармаковський у своїому звіті в 1924 р. нараховує дванадцять античних нашарувань на території міста, але є певні дані, що воно жило й перед геллєнською кольонізацією, — і вчений говорить про розшуки архаїчної Ольбії. Не диво, що кохав це місто старий Фармаковський, блукаючи серед написів, домів і форумів, решток храму Апольона, перебуваючи в гробівці Евриси вія й Арети, слухаючи голосів Крети, Атен і Риму. „Дуже сильне й незабутнє враження викликають відвідини руїн Ольбії", — пише чужинець, проф. Бороздін.

*) Одна стадія — 185 метрів

Чи згадувати розкопи третього міста, Пантикапею (Керч Таврійська) з його військово-аристократичною культурою, з монументальними гробівцями, що в них були закохані десятки вчених і мистців? Вже в третім десятилітті нашого віку величезна Тамань —Тмутаракань, така ж кольонія Великого Києва на півдні, як і Новгород на півночі, теж дістає своїх закоханих дослідувачів.

Тоді ж оживилися досліди ґенуезьких памяток у Теодосії Таврійській і Судака з його славною фортецею.

В році 1921 розпочато розкопи в Усатові (8 верст від Одеси), що викликали захоплення своїми багатствами. „Памятки Усатова, — пише археольоґ, — особливо розписна кераміка, фіґурки і т. д., належать до трипільської культури, що так пребагато виявилася і так широко розмахнулася на українській території". Проф. М. Болтенко, директор Одеського музею, захоплений багатством Усатова. Воно для нього є „результатом багатовікових складних взаємовідносин на ріжних великих просторах від Середньої й Передньої Азії на півд.-сх. та еґейсько-кретського світу на півд.-зах. аж до середньоевропейського світу на півн.-зах. (особливо краї Судетів і над Балтією)".

Вчені працюють. Недарма чужинці стверджують, що під Совітами українські старовинності вивчені найліпше.

Не тільки під Совітами, але й деінде є закохані в свої старі міста українські вчені. Ярослав Пастернак, напр., назавжди звязав своє імя з прастарою столицею князів — Крилосом коло Галича. Він свідомо вивчає минуле з IX—XIII. ст., бо „сліди княжих теремів — це для нас руїни палат римських цезарів, фундаменти церков їхніх владик — це останки пишних римських святинь, а сліди княжих осель, стародавні цвинтарища та всякі дрібні находи княжих часів — це для нас ті різні памятки клясичного життя й мистецтва, що їх так часто добувають із землі на терені Італії чи Греції. Отже є нам чим похвалитися, бути на що гордими". (Яр. Пастернак: „Княжими слідами", 1937).

Закохані археольоґи є закохані не лишень при бюрках і столиках, — вони віддають і віддавали найліпші сили, ціле життя на здобування минулого.

Уже на початку дослідів над трипільською культурою (1897. р.) бачимо таке віддання в постаті В а с и л я Д о м а н и ц ь к о г о. „Цінне відкриття нової культури, з якого почалася справді нова доба в археольоґічних дослідах на Україні, незвичайно цікавило тодішніх київських археольоґів, як Антоновича, Біляшівського, Катрю Мельник та Хвойка. Їх захоплення перейшло також на студентів-істориків, що між ними був В. Доманицький". Як археольоґ, він зробив цінні відкриття при розкопах, однак археольоґічні екскурсії в недогідних умовинах знищили його здоровля: він помер у 1910 р. на туберкульозу. Любов збирає жертви.

Але лишень під Совітами починається справжня мартирольоґія українських археольоґів. Починає її пристрасна й велика постать Д а н и л а Щ е р б а к і в с ь к о г о. Він потрапив працювати серед тяжких обставин московського царату, зібрав і упорядкував величезні цінності. Його виклади, знання та відданість захоплювали молодь. Деякий час під Совітами він іще міг працювати й будувати. Однак прийшли роки великої втечі Москви від культури. Умисне руйновано розмахи культури українців, затирано сліди її багатств. Совітські ж ґазети почали приносити відомості з цієї політики втечі від культури. „Частину музеїв у Винниці, Одесі, Житомирі, Проскурові та інших містах України просто закрито, а стан решток майна, що зберігся в них, невідомий... З архівів тисячелітньої Печерської Лаври невідомо куди щезли документи... У Святогорському манастирі на Харківщині пропали історичні документи". („К о м с о м о л ь с ь к а я П р а в д а"). Києво-Могилянську Академію перемінено на ткацьку фабрику. І т. д., і т. д.

І на цьому тлі стане зрозумілим траґічний жест Щербаківського. Замітка про нього коротка, але говорить багато:

„Др. Данило Щербаківський, який готувався бути професором математики, ще в молодих літах захопився українською археольоґією і, покинувши все, вступив на посаду помічника директора київського музею, де діставав меншу платню, ніж сторож, бо московський уряд вживав усіх заходів проти розвитку цеї інституції. Др. Щербаківський мав в орґанізації цього музею, а особливо в наданні йому українського напрямку, вели-

чезні заслуги. Не маючи засобів на подорожі, він пішки з торбиною на плечах обходив цілу Україну, вишукуючи всюди памятки старовини, та водночас своїм гарячим словом навертав змосковщену українську шляхту до рідного берега. Зібрана ним величезна збірка українських портретів, які без нього напевно згинули б в часі революції (понад 260 портретів з 17—19 віків), є дорогоцінним датком до скарбниці української науки та культури, за що йому будуть вдячні майбутні покоління. В часі революції та большевицької війни він бадьоро продовжував свою працю, рятуючи в голоді та холоді улюблені музейні скарби, але не витерпів знущання над ними настановлених большевиками комісарів. Бачучи, що справа, якій він присвятив усе своє життя, передається в брудні московсько-жидівські руки, яких завданням є нищити українські памятки, він вийшов темної ночі з музею і кинувся в Дніпро" (Нов. Час, ч. 2347.).

Помер Данило Щербаківський у році 1927.

Дальші роки — це була чим-раз швидша ліквідація, але вже не окремих ділянок музеїв чи окремих учених. Людей висилано масово, а в початках 1937 р. з л і к в і д о в а н о ц і л у І с т о р и ч н у С е к ц і ю Української Академії Наук разом з її установами. Гине на вигнанні осліплений велитень М и х а й л о Г р у ш е в с ь к и й, а в „Тематичному пляні Академії Наук У. С. Р. Р. на 1938 рік" н е м а н а в і т ь р у б р и к и для історії й археольоґії. В сучасній „Совєтській Археольоґії" (журнал) майже нема згадок про українську праісторію. Немов і не було української історії. А це тому, що не стало тих багатьох відданих людей, закоханих у своє минуле. Зостались тільки їхні могили. Але й ті могили є вказівками для будуччини.

В р. 1932, як оповідає один із чужинців, відвідувала ґрупа туристів наукові інституції Києва. Чужинця найбільш цікавила правда щодо дійсного стану української науки та її розвою. Скрізь зустрічав знайомі, шабльонові, похвальні фрази про совітський уряд і його опікування українською наукою.

В подвірї Печерської Лаври, що її від 1930 р. перемінено на „антирелігійний музейний городок", зауважив чужинець старого професора-емерита, ветерана української науки. Підійшов до нього і отримав таку

саму шабльонову похвалу Совітам. Пізніш, коли чекісти, що супроводили чужинців, відійшли, старий раптом ухопив чужинця за руку, потягнув в один із темних кутків Лаврського подвіря, показав на невеликий горбок і схвильовано шепнув:

— Це — могила Данила Щербаківського.

І в цьому була відповідь на питання щодо підсовітського стану української науки та її закоханих професорів.

14. ВЕЛИТЕНСЬКИЙ МАТЕРІЯЛ.

Українські ентузіясти науки не перевелися, тільки працюють більш роздрібнено, ніж досі, у Празі, Львові, Ужгороді, Берліні, Варшаві, в Америці. Але й те, що зроблено в останніх десятиліттях у наукових асоціяціях Києва та інших міст совітської України — це величезна праця.

По-перше, само збирання історичних і доісторичних памяток набрало небувалого розмаху, — і це дало пребагату п а н о р а м у історичних дій на терені України. Коли археольоґ описує, скажім, історично-археольоґічний музей в Одесі, то в цьому описі знаходимо попросту ліричні тони захоплення. Це ж о д н і с т ь п а н о р а м и впродовж 3—4 тисячеліть: ці керамічні багатства трипільців, ці йонійські памятки державности, врешті вироби понтійської культури, імпортовані речі з Єгипту й Крети, римська архітектура, староруська зброя, венеційські й ґенуезькі багатства з часів хрестових походів, турецькі нагробники, запорозькі відзнаки й старовинності...

Це ж історія говорить із старих римських і гелленських написів, що їх знаходимо по наддніпрянських, наддністрянських, кубанських і таврійських містах, як Тирас, Ольбія, Фанаґорія, Херсонес. Ось варязький рунічний напис з о. Березані, бронзові львині голови знад Дніпра, бочівки на вино й оливу знад Дністра, камяні причали з Ольбійського порту, велитенські запорозькі кітви з Куяльника, зброя і врешті дивні монети цих праукраїнських держав (у формі рибок), — їх є до двадцяти тисяч преріжних форм, місця, походження і часів.

Ця одність історично-археольоґічної перспективи дала віру в одність українського орґанізму. М и с т ц і

знайшли там щось більше — гордість з мистецької творчости цього українського орґанізму. Втіхою з духового багатства України напоєні томи „Історії української літератури" Михайла Грушевського, які в великій мірі заслуговують на назву „Джерел української культури". В совітських часописах часто зустрічалися вислови, що підкреслювали в описах міст українську гордість. Наш Чернигів і Київ мають памятки, не гірші від Равенни, а Херсонес — це наші Помпеї, памятки Тамані-Тмутаракані — це памятки нашої старої Венеції, — так говорили мистці.

Зрештою послухаймо голосу одного з них, що описує монументальне стінне малярство. Його замітка віддає, власне, запал мистецького утвердження України.

„Цей матеріял, — каже совітський дослідувач про памятки Новгорода, Києва, Чорноморя, — є дійсно велитенський. Сам тільки сухий перелік памяток, що часто знаходяться поблизу нас, зайняв би багато сторінок. Памятки ці, такі розмаїті щодо часу повстання, стилю, мистецької вартости, ждуть іще докладного висвітлення на сторінках наших мистецьких журналів, а малярі, що ще не бачили тих памяток, матимуть враження попросту обявлення".

Врешті від захоплення одністю історичної панорами України, від захоплення багатства її духовости в мистецтві приходить до дослідників-політиків захоплення її економічно-політичною ролею упродовж тисячеліть.

Глибші історичні перспективи дали це захоплення. Археольоґія і протоісторія — це для українських економістів-дослідників під Совітами була передовсім історія торговельних взаємовідносин, історія торговельних шляхів. Це був як би погляд з лету птаха: багато подробиць, що досі уважано за важні, затиралося, зате виростали і вияскравлювалися своєрідні історичні повторення, ритми українського життя, звязаного з пульсуванням історії цілого світу. І з того погляду значіння України виросло, як значіння великої одиниці у всесвітній історії.

Причина цього перелому поняття України має свої інші, не тільки психольоґічні підстави. Довершилася в понятті українських учених велика зміна в дотеперіш-

ньому образі відношення археольоґії, протоісторії до властивої історії.

Яке ж воно було досі?

З одного боку, неслушно історики не узнавали значіння доісторичних студій і археольоґії. Однак так не повинно бути. „Результати і праці археольоґів повинні бути знані в цілій повноті історикові, тому що багато епох не зоставляли взагалі письменних памяток". (В. Щербаківський). Та чи вже така велика ріжниця між доісторичними й історичними часами? „Велику рацію мають ті, що заперечують сам термін „доісторія", доводячи історичну неспроможність та штучність його, бо „доісторія", — це ж та сама історія людини, лише з тою ріжницею, що пізнають її з ріжних джерел" (Б. Лунін. „Східній Світ", 4—5, 1930).

З другого боку, історик дуже часто не бачив нічого устійненого в археольоґа, ніяких висновків у доісторії. Недарма скаржиться проф. Юр. Ґотьє на ці „хиби археольоґічної науки", на „уникання висновків і узагальнень", на „віддаленість від історичної науки".

Вкінці сполучім разом повище в добрій формулі автора „Нарисів матеріяльної культури Східньої Европи" (1925.): „Нагромадження та уникання узагальнень стало в нашій археольоґічній науці такою ж самою традицією, як в історичній науці обмеження себе IX-м століттям" (Ґотьє).

Отже ця традиція була зломана, а зближення синтез протоісторії й історії дало поглиблення значіння території й одности її матеріяльних можливостей і експанзії впродовж знаного досі існування людства.

І коли ми читаємо блискучу синтетичну схему проф. В. Гурка-Кряжина: „Великі шляхи світової історії", перед нами виростає найглибша синтеза велитенського матеріялу праці відданих українських учених: Україна, як один із важних вузлів великих шляхів історії світу.

Про це є мова в другій частині.

ЧАСТИНА ДРУГА.

»Кожне покоління повинно наново написати свою історію. Нові події набирають ваги і давні події треба розуміти по новому«.

Галдейн (J. B. S. Haldane), професор університетів у Лондоні й Кембриджі.

»Українські землі від камінної доби — це край великих торговельних шляхів і культурних впливів«.

Проф. Юрій Ґотьє.

15. ЗНАЧІННЯ ТЕРИТОРІЇ.

Що дають найпростіші ґенеральні ідеї про якийсь край? Погляд згори на нього, як на цілість, погляд на ґеоґрафічну карту. Бож ґеоґрафія найбезпосередніш може віддати те, що творить одність населення якогось краю.

Гляньмо на мапу. Маємо перед собою велику пляму Чорного моря (Понту, Рутенського моря) з його затокою Озівським морем (Меотидою) і ріки — Кубань, Дон, Дніпро, Дністер й Дунай. Ці ріки є нагорі, на північних побережжях, — надолі, на півдні рік нема. Ми могли б представити пляму Чорного моря, як своєрідну цибулину з буйними паростями вгорі. Надолі є тільки корінь, — вузька протока до Середземного моря. І це дійсно корінь: ґеольоґічно Чорне море — це затока Середземного, це — решта великої затоки, що від неї ще залишилися Каспійське й Аральське озера.

Звернім увагу насамперед на ріки. Вони обєднують населення і його оселі, як найважніші засоби комунікації. Особливо важні великі, спокійні, долинні ріки. На їх значіння для людей звернув увагу ще перший антропоґеоґраф Ф. Ратцель. Ріка для мешканців обох її берегів є засіб найдогіднішої комунікації. Недарма донині китайці звуть шоси „сухими дорогами" в протиставлення до ідеальної дороги — ріки. Ріками в житті кожної раси від початку кружляє крам, зброя і закони.

Річна мережа формує одність території, її торговлі, влади, звичаїв, врешті мови й реліґії. Ріки формують ґрупу людности на Україні впродовж тисячеліть. Сітка внутрішніх доріг української території достосована до мережі рік, до переправ, бродів і гирл. Як у біо-

льоґії індивідуальність зародку починається від пульсування окремої системи обігу крови в безформній плязмі, — так духовий орґанізм починається на Україні від пульсування мережива річних і звязаних з ними суходолових доріг. І це пульсування аж донині оформлює значіння української території і зариси її духовости. Всі інші дороги, як залізниці, повітряні шляхи, закоротко діяли, щоб приписати їм глибші впливи. З другого боку і вони наслідують часто вісь водних шляхів.

Тому легко можна прийняти слова ґеополітика: „Ріка обєднує велику кількість людей. Обєднує їх не тільки в просторі. Вона ставить цілу велику ґрупу людей в обличчі спільних питань, дає їм спільні інтереси" (Горрабін: „Ґеоґрафічні підстави історії").

Річна система українських шляхів кінчається з гирлами цих рік. Але це не кінець лучби, це розвинення її в ще більшу систему, систему морську. Чорне море орґанічно звязане з українськими ріками виявом і матеріяльних, і духових тенденцій української території. Це тенденція найнатуральніша в світі і історик морей і морських воєн зазначає:

„Над водами повстали всі осередки цивілізації, Асиро-Вавильонія над Евфратом і Тиґром, Китай над Янґ-Тсе-Кіянґом, Єгипет над Нілєм, Ґреція й Рим над Середземним морем і, врешті, Понтида над Чорним морем. Кожна з тих держав посувалася з течією ріки, доходила до її морського гирла і розпочинала відкривання земель уже на своїх морських дорогах".

Не можемо твердити, що українська духовість почалася від верхівя, чи середини річного ложа, а потім посувалися до гирл. Може почалося навпаки. Проф. Ґотьє виразно зазначує, що порти в гирлах українських рік і на побережжі Чорного моря існували ще в неоліті (новокамінній добі), більш-менш на тих самих місцях, де їх застаємо в першім тисячелітті перед Христом.

Проте можемо зазначити чергове пересування центрів української духовости й державности здовж українських рік; чи то в верхівях, чи в середньому бігу рік (Галич — верхівя Дністра, Київ — середина Дніпра), чи в їх гирлах, отже на побережжі моря (Ольбія — Дніпро, Бог, Тірас — Дністер, Фанаґорія — Кубань). Завжди ці пересування відбувалися

по лінії південь-північ, бо вона здебільша відповідає головній осі українських рік. Навіть такі центри території чи духовости України, як Пантикапей в Тавриді, чи великі дочерні держави: Новгород Великий над Балтією, або Тмутаракань на Кубані — ілюструють цю тезу: українська територія мала більш чи менш надморський характер, але головною тенденцією її життя було чергування півночі й півдня в формуванні її культури і державности впродовж тисячеліть. Коли ж в останніх століттях прийшли впливи заходу й сходу (балтійські й урало-алтайські), вони вже майже нічого не змінили в сформованій попередніми часами духовості. Суперечности між східніми і західніми впливами (квестія така важна для молодої польської духовости) майже не існує для української духової індивідуальности. Можна говорити найбільше про очищення від західніх і східніх впливів, для вияскравлення властивої української індивідуальности, опертої на орґанічному житті території.

Власне в кільканадцяти коротких шкіцах спробуємо зясувати це орґанічне життя території.

16. ТРИПІЛЬЦІ І ПШЕНИЦЯ.

Може єдиними працями в Совітах, що мають значіння для всього людства, були праці проф. М. Вавілова, що стояв донедавна на чолі відділу ужиткової ботаніки і збіжжевих ростин. Енерґійні розшуки Вавілова (знані його виправи до Абісинії, Афґаністану, обох Америк і т. д.) є продовженням пошукувань великого Де Кандоля (de Candolle) і йдуть рівнорядно з дослідами міністерства хліборобства в Вашинґтоні. Цікавить його перш за все те, де є батьківщина збіжжевих ростин і де ті дороги, якими вони йшли в Европі.

Культура збіжжя — це, з погляду біольоґічного, симбіоз людської збірноти з ростиною, і історія цього симбіозу — це властиво найстаріша історія осілого людства, що її Вавілов облічує на час дуже довгий, далеко довший, ніж 5—10 тисячеліть.

Спеціяльно українців повинна цікавити культура пшениці, що майже стала символом краю, зафіксованим навіть на національному прапорі (небо і лан пше-

ниці). Хто знає, чи не найбільш давнім звичаєм українців є ритуал символів різдвяної ночі, що святкується всіма европейськими народами (крім москвинів), як найбільше свято в році. Тоді символом побіди над злом і зимою є в українців не галузка омели, як в Анґлії, не ялинка в огнях, як у Німеччині, а — сніп пшениці і кутя, страва з вареної пшениці й меду.

Треба підкреслити, що власне культура пшениці характеризує українську територію, а не культура жита, що є знаменем для її сусідів. Досліди Вавілова змушують трактувати жито, як бурянну ростину в пшениці, що розповсюдилося саме там, де кліматичні умовини забивали пшеницю. І тим самим культура пшениці є далеко давніша, ніж культура жита. Як каже Вавілов, „у повній згоді з походженням культурного жита із бурянів, що засмічували засіви пшениці, стоїть факт, що за всіма даними лінґвістики й археольоґії культура жита виникла значно пізніш від культури пшениці". („Походження культурних ростин").

Культура пшениці — це не тільки символ давности української території (де знаходимо безперервну управу пшениці від кількох тисяч літ), це також вказівка того, якою дорогою прийшли основоположники тої найдавнішої одности українських земель. Походження культури пшениці, за даними Вавілова й американців, це південно-західня Азія, землі між північною Індією і Західньою Персією: Месопотамія, Афґаністан, Іран*). Звідти прийшла пшениця на землі між Дунаєм-Дніпром і Доном-Кубанню.

Звідти, з Месопотамії принесла пшеницю на початку 3-го тисячеліття перед Христом хвиля хліборобського, „некочовничого народу. Недарма в найстаріших колядках і найстаріших українських вишивках зустрічаємо пишні пави знад Тиґру й Евфрату. Цей народ протоісторики звуть народом трипільської культури або просто трипільцями. Перед ним були лишень номадські кочовничі народи. Він перший дав одність території, що триває й донині, одність духову й матеріяльну. І від нього починається національний

*) Тут говоримо про походження тільки т. зв. мягкої пшениці, залишаючи на боці значно менш важну, тверду пшеницю.

експорт України — пшениця. Значно меншу ролю відіграють продукти пасішництва, садівництва, скотарство.

Від трипільців починаємо історію української території, як одности, і її торговельних взаємин з іншими країнами. Крім вивозу з цеї території можемо говорити вже й про привіз до неї бронзових, залізних виробів, а також камяних виробів з обсидіяну (вульканічного шкла), головно з тодішньої Вірменії (Гурко-Кряжин).

В. Щербаківський дає короткий перелік тодішніх торговельних шляхів з української території.

Схема 2. Колиска цивілізації (за Горрабіном): 1. Єгипет. — 2. Месопотамія. — 3. Індія. — 4. Китай. — 5. Еґея. — 6. Трипільська культура.

„Культура бронзової доби в Україні — каже він — показує на тісні звязки, як з еґейською, так і з малоазійською геттітських часів та угорською. („Вепр у великодньому обряді на Україні". 1930.).

17. ГЕТТІТИ І ЗАЛІЗО.

Поміж цими торговельними шляхами звернім увагу перш за все на шлях до геттітів, центру культури металів у Малій Азії. Це ж звідти, звідки через Вірменію і Кавказ прийшла на українську територію колись пшениця, тепер посунули на Україну — бронза й залізо. Гет-

тіти — ця федерація гірських племен на плоскорівнях Малої Азії, широко використали в другій половині II-го тисячеліття до Христа свої багаті мідяні копальні на південнім побережжі Чорного моря, а з часом почали робляти залізні копальні в тих самих місцевостях і мало-по-малу заміняти бронзову зброю залізною та сталевою (Ростовцев). Геттіти були третім (по єгиптянах і халдеях) культурним народом старого світу, що влаштував свої головні селища на вузлах караванних шляхів і поблизу залізних копалень (Гурко-Кряжин). Ж. Контено порівнює їх ролю в цивілізації до фенікійців. „Те, що здобули фенікійці завдяки морським шляхам, геттіти здійснювали караванними".

Зрештою геттітські купці могли легко получуватися й морською дорогою з північним побережжям Чорного моря. Українська територія була близько від тодішнього центру цивілізації. Правдоподібно, завдяки геттітам трипільці були в торговельних звязках із землями Еламу (Персія) і Анау (Закавказзя).

Що ж до самих українських земель, то вони, за думкою Гурко-Кряжина, експортували збіжжя до малоазійських держав геттітів, а також і до іншого промислового світу, що повстав на островах Еґейського моря.

18. МІЖ ЕҐЕЄЮ І ПОНТОМ — ТРОЯ.

Цивілізація Еґеї, перша европейська цивілізація з широким державним розмахом, розвинулась головним чином на острові Креті в Гелляді та частинно на Балканах. Вже в 2-м тисячелітті до Христа подивляємо експанзію цього своєрідного світу торговців, войовників і піратів з культом природи і вмерлих героїв.

З погляду українського, найважнішою подією в історії еґейських держав була — війна їх з Троєю, бажання за всяку ціну здобути це місто, положене так недалеко від пізнішої Візантії, від сучасного Царгороду. Місто „контрольних пакетів", як сказали б ґеополітики, місто в тіснині, що сполучує Середземя з Чорноморям, місто, що контролює товари на караванному тракті з півночі й сходу, тобто з української території і Азії — Троя, що її заложення було мабуть іще в неолітичній добі і що вже тоді мабуть

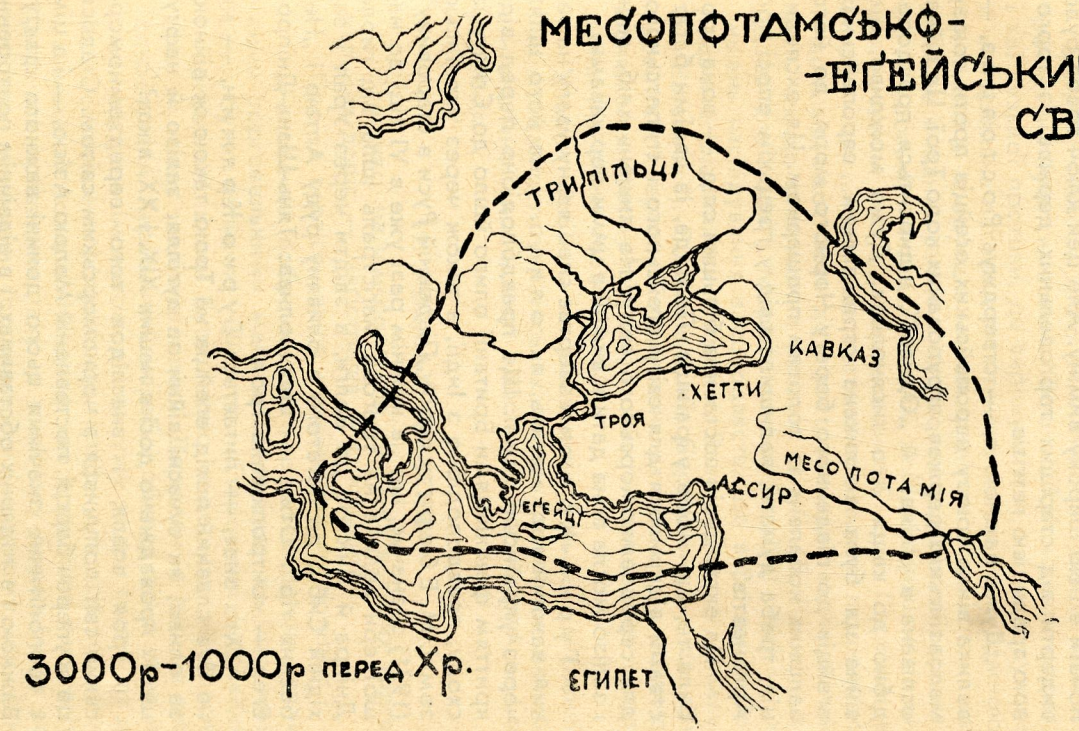
МЕСОПОТАМСЬКО-
-ЕГЕЙСЬКИЙ
СВІТ.
ТРИПІЛЬЦІ
КАВКАЗ
ХЕТТИ
ТРОЯ
МЕСОПОТАМІЯ
АССУР
ЕГЕЙЦІ
ЕГИПЕТ
3000р-1000р перед Хр.

Схема 3.

контролювало експорт збіжжя з півночі (Гурко-Кряжин).

Федерація еґейських держав мусіла здобути ключ — Трою, щоб поширити свої впливи на Понтиду і розпочати з нею широку виміну. Але цей ключ треба було видерти від старіших торговельних держав, із торговою традицією геттітів.

„Дуже важною є, — стверджує Ростовцев, — велика війна союзу европейських еґейців проти союзу малоазійських держав, зґрупованих коло Трої. Ця війна, оспівана в „Іліяді" й „Одисеї", відноситься правдоподібно до кінця 2-го тисячеліття. Дуже можливо, що війна ця була викликана стремлінням европейських еґейців до південного берегу Чорного моря, до його залізних копалень із золотим прошарком. Ця експедиція, треба думати, залишила слід у грецькім епосі про Арґонавтів".

Ця експедиція зоставила більший слід, — вона зробила те, що море українців, Понтида, із своїми багатствами відкрилося для світу еґейського і єгипетського, для середземноморського світу. Не лишень хліб, мідь і залізо могла вона дати в виміні з цими державами.

Гурко-Кряжин звертає спеціяльну увагу на такий важний тоді металь, як олово, і на його шлях через українські землі. Ще правдоподібно перед відкриттям фенікійцями Британії оливо йшло до Єгипту із сходу, правдоподібно з Індії, а також через українські землі. М. Еберт у своїй „Південній Руси в старовину" (1921) зазначує, що „в кожнім разі уже в VI віці до нашої ери величезна торгова маґістраль ішла від гирла Дніпра й Дністра до Волги, а звідти через Урал і західній Сибір до багатого в оливяну руду Алтаю і „Небесних гір". Отже — шлях олива: Тянь-Шань-Дніпро-Еґея — контролювала Троя.

„Хто знає, — питається Гурко Кряжин, — чи не був славний похід еґейців на Трою такою ж війною за оливо, як сучасні війни за вугілля, залізо й нафту, що їх проваджено досі в наших XIX. і XX. віках?"

Троя впала, і внаслідок того середземноморський світ получився з чорноморським світом. Сталося це всупереч барєрі, поставленій Малою Азією, — і в цім є ґеополітичне значіння цього донині важного факту. Важною і в тодішніх обставинах, і в відвічнім повторенні

цього укладу: Понтида — Середземне море, і між ними — барєра Малої Азії.

Властиво, треба було б уважати першою важною історичною датою в історії української території — цю дату війни за Трою — 1189—1180 рр. до Христа. Троя може бути символом і Візантії, і Константинополя, і тої вузької протоки, де вирішувалося, чи ми є духова й матеріяльна затока всесвітнього моря, його важною частиною в продукції, чи ми відділені від нього і не живемо в однім ритмі з елітою світу, елітою моряків. Бо ж морські, мистецькі, воєнні закони прийшли на цілий сучасний світ від Середземного моря. Середземне море — це школа, „що лагідно провадила людину до її долі від півострова до півострова, від затоки до затоки, аж до опанування океанів світу" (Д. К о н р а д: „Дзеркало моря"). Морські закони Балтії (Ганза) — це лишень наслідування законодавств, що виросли із Середзем'я (Візантійський кодекс, Закони Родосу, Амальфі, Катальонії). Відділення від Середзем'я — це для української території заломання натурального розвою, обниження ритму експанзії, або й одночасне підпадання під вплив Малої Азії.

Упадок Трої — є символом більшої експанзії і життєздатности українських земель, символом важности відвічної української магістралі: Чорноморя — Середзем'я.

19. РОЗМАХ ГЕЛЛЄНІВ.

Властиво, на чім полягало значіння великих торговельних доріг — магістралів і їх посідання?

Про їх вартість пише український ґеополітик:

„Головним побудженням до заволодіння великими торговельними магістралями було те, що вони самі були великою цінністю. Старовинні караванні і торговельні шляхи були такою ж державною власністю, як тепер залізничі шляхи. Держави їх пильно експльоатували. Каравани й кораблі обкладувано преріжним подорожнім митом; вкінці, уже за три тисячі літ до Хр., установлено розроблені тарифи для всіх ввожених і вивожених товарів. Не диво, що впродовж тисячеліть держави провадили таку ж жорстоку боротьбу за володіння великими торговельними шляхами, як вони

провадять це нині за джерела нафти, чи за залізні копальні" (Гурко-Кряжин).

Так, наприклад, зміняються від VII-го (до Хр.) аж до XV-го ст. (по Хр.) імперії (перська, геллєністична, римська, халіфат, київська), а їх ідея — це контроля над великими торговельними шляхами-маґістралями.

Історія торговельних шляхів в дуже великій мірі пояснює політичну й культурну історію світу. Дуже часто зустрічаємо в закордонній політиці імперій на першім місці — дбайливість за торговельні маґістралі. І то не лишень у наших часах. „Єдиною вимогою вавилонян у зовнішній політиці, — каже Деляпт (Delapte), дослідувач Вавилону, — була безпека торговельних шляхів".

Включення якогось великого центру продукції в світову виміну товарів мало величезне значіння для світової історії. Першою такою важною подією було включення в виміну (дві тисячі літ перед Христом) двох центрів промисловости: Вавилону й Єгипту. На цій першій світовій маґістралі розпочинається мореплавство. Мореплавство купців-фенікіян (мішанини еґейців і семітів) опановує Середземне море і доходить до Атлянтику в другому тисячелітті до Христа.

По восьми століттях, у великім дохристовім сьомім віці почалися правильні зносини з Індією морською дорогою. Одночасно була получена вона з маґістраллю Єгипет-Вавилон караванною дорогою через Персію, Афґаністан. Це було важніш, ніж відкриття Америки для Европи в XVII. столітті. Індія включена в світову виміну" (Гурко-Кряжин).

Індія! Велитенський експортовий до Европи край упродовж двадцяти кількох століть. Це вона давала залізо, корабельно-будівельний матеріял, корінности до консервації мяса в Европі (Горрабін). Індія, край десятків тисяч промислових варстатів, що давали колись бавовняні матерії для цілої римської імперії, як недавно Манчестер для цілої Европи. Індія — центр витвору пурпури й індиґо для Европи, так, як тепер ним є Німеччина з її аніліновими фарбами. Індія, що, як скаржиться Пліній, періодично витягала з римської імперії на 100 міліонів сестерцій римських золотом (600 тис. амер. долярів) в заплату за свої люксусові вироби і врешті, як твердять сучасні ґеополітики, зруй-

нувала фінансово Рим. Індія — збір багатств, що й тепер утримує цілу Британію.

З відкриттям магістралі Середземя — Індія, став довершений перший трансокеанічний шлях Атлянтик—Індійський океан.

Сьоме століття перед Христом було великим не тільки на шляху Індія — Середземя. Воно було великим і для української території.

Коло сьомого ст. перед Христом фенікійських мореплавців витісняють геллєни, що опановують усе

Схема 4. Культура українських земель в І тисячелітті до Христа — Понтійська. Чорні крапки — визначні надморські міста й середсуходолові (за проф. Юр. Ґотьє і проф. В. Щербаківським).

Середземя, шляхами еґейців проходять на Чорне море, розпочинають глибоке торговельне посування вглиб України і цим завершують своє опанування великої Середземноморської магістралі, частини магістралі Атлянтик—Індійський океан.

Геллєни йдуть переважно з тих своїх держав, де є зріст промислових міст і голод землі (Коринт, Меґара), або втікаючи від натиску лідійських царів в Малій Азії. „Підприємчивість шукання свободи й про-

стору, — каже проф. Ґотьє, — давали найбільш сильні імпульси до закладання кольоній при Чорному морі". Посування геллєнів цей історик називає „кольонізаційним потопом".

Не знаємо імен цих сміливих людей. „Історія, що зазначує звичайно дії царів і полководців, на жаль, не заховала нам імен перших морських мандрівників на Україні, що були властивими основоположниками тодішньої европейської цивілізації" (Гуркo-Кряжин).

Зате знаємо назви їх осель, потім міст-держав при Чорному морі. Це — Синоп, Трапезунд, Аміс, Істр, Ольбія, Апольонія, Тирас, Одессос, Месембрія, Томі, Теодозія, Пантикапей, Фанаґорія, Фазис, Танаїс, Діоскуріяда, Халкедон, Гераклея, Херсонес, Керкиніт. Це все — торговельні ринки, переважно в гирлах рік, або в протоках.

Вони виросли на Чорноморї в короткому часі, упродовж одного-двох століть. Геллєнські кондотєри і шукачі не зупиняються лишень на побережжях, вони йдуть угору великими ріками, особливо Дніпром, і засновують там свої торговельні факторії-держави. Аж у верхівях Дніпра знаходимо храми їх, де молились Артеміді, Діонізу й Апольонові (Лубенщина).

Українська територія з її системою річних шляхів стає звеном у системі тодішніх морських шляхів, стає одним із осередків геллєнського багатства й геллєністичної культури. Морська культура робиться назавжди частиною світогляду українців, і це назавжди відріжнює їх психольоґію в торговлі від типово континентальної психольоґії сусідів. Памятаючи про це, лекше зрозуміємо енерґію Київської Держави в здобуванні ринків морською дорогою, її пізнішу експанзію на Каспій і Еґейське море, пізніші морські походи козацьких когорт, нарешті своєрідний характер торговлі українських чумаків в XIV—XIX-м століттях. Від геллєнської доби морська торговельна культура є невіддільна від української території.

Геллєнські осадники, хлібороби й риболови, в скорому часі почали працювати не тільки на себе, але й для широкого ринку збуту, що розростався на Середземю. „Геллєнські міста невдержно зростають, — пише про ці часи проф. історії Ростовцев. — Зріст міського населення змушує шукати таких ринків, що давали б не

тільки сирівці для промислу та нових рабів, але й продукти відживлення. Головним чином потрібне збіжжя. Заміною мяса стає риба".

В першу чергу вимагає харчів промисел Малої Азії. „Малоазійське побережжя давно вже жило культурним життям, бо було в звязку із Сходом і добре знало морську торговельну путь і на протоках і в Чорнім морі" (Ростовцев).

Що вивозили з Чорноморя? Розходилося головним чином про збіжжя і про вуджену чи солену рибу, — експорт для населення упромисловлених грецьких міст. Адже-ж в самій тільки Малій Азії „пятьсот міст торгує і виробляє одяг, килими, металеві предмети (золото, срібло, бронза), вина, мармуровий й мальований посуд, архітектонічні оздоби. Через ті міста так само пропливає ціла торговля, скермована до Китаю, Індії і Центральної Азії" (E. C. Semple).

Так само багато міст і атенського союзу, держав прагнуло понтійських (чорноморських) харчів". Що ж до грецької столиці Атен, то туди з одного тільки Пантикапею (Пантикапейон) щороку вивозилося не менш, як один міліон пудів збіжжя на 3 міл. драхм (коло $^1/_2$ міліона американських долярів), а з Теодозії одного разу було привезено туди ж 2,100.000 кварт пшениці. Крім хліба чорноморське побережжя постачало Гелляді сало, сіль, рибу, товар, (худобу), мед, віск, прядиво, будівельне дерево, смолу, шкіри, футра і т. д. В м. Херсонесі (Крим) збереглися до наших часів недоламки величезних, камяних кадовбів для посолу риби. З них видно, що рибалки давнього Понту солили одним заходом від 500 до 1.000 пудів (80—160 сотнарів) риби" (Загоровський).

Взагалі техніка заготівлі солоної, консервованої риби багато в чому була не гірша за нашу сучасну.

Властиво, як уявити собі сам процес експорту з українських земель такої кількости хоч би збіжжя? Де ті залізничі валки, наладовані збіжжям, якими торами йшли, де були кінцеві елєватори (зернозбори) і як контрольовано експорт?

Тут треба пригадати ролю рік у лучбі на українській території. Вони вказували напрям найріжніших „хлібозаготівель", вділ водою йшли каравани човнів із збіжжям, спочатку припливами, а потім головними рі-

ками. Збіжжя те перевантажували в гирлах рік і власне при гирлі кожної більшої української ріки й були великі елєватори — торговельні міста. В такому Тірасі в гирлі Дністра зсипали й продавали збіжжя з —цілого водозбору Дністра, почавши від карпатських, бойківських верхів. Отаксоване в містах збіжжя плило здовж берегів моря аж до контрольних пунктів-міст над протокою до Мармари й Середземного моря і далі до чисто грецьких міст з їх банками, біржами і промислом.

Гелляда потребувала цього. Росли міста з промисловими майстернями, де працювали в кожній десятки робітників. Все меншала кількість сільського населення. Атенські банки в повнім своїм розвої (уже в IV віці до Христа) займалися тими ж операціями, що й нинішні, звертаючи пильну увагу на всі прояви міжнародньої торговлі і промислу в міждержавному (міжміському) житті.

„В величезній кількости ввозилися в Гелляду збіжжя, солонина, риба, металі, шкіри, льон, прядиво, будівельне дерево для кораблів (давніші багаті ліси в Гелляді тепер безслідно зникли)".

З української території мали геллєни збіжжя, білугу, осятрів, макрелів, шкіру, мед, віск. Невільників мала Гелляда головно з Тракії, не з України. „Рабів з північного побережжя Понту вивожено тільки в малім числі. Взяті до неволі трипільці не були добрими робітниками. В найкращому випадку в Атенах уживано їх до служби в поліції" (Юрій Ґотьє).

Власне характер корінного населення української території не дозволяв на трактування її з боку Гелляди, як кільканадцяти пасивних кольоній. Понт був занадто багатий, занадто енерґійне і самостійне було його населення, що, зорґанізувавшися, в кожній хвилі могло б супротиставитися торговельному протекторатові потужних сполучених держав Гелляди.

20. АРМАДА ПЕРІКЛЯ.

Гелляда в V і IV-м століттях до Христа була найбагатшим краєм Европи. Вона на маґістралі Індійський Океан — Атлянтик опанувала цілий Середземноморський тракт. „Вивіз вина й оливи, — каже Ростовцев, — став особливо значним, коли культурний вплив геллєнів

ГЕЛЄНСЬКО-ГЕЛЄНІСТИЧНИЙ СВІТ

Схема 5.

в Чорнім морі, Малій Азії, Єгипті, Італії, Сицилії, Галлії, Еспанії привчив місцеве населення до вина й оливи, а також до витворів геллєнського ремесла".

Тоді ж Гелляда видала свого найбільшого державного мужа. Періклєс (499—429), „перший муж" свого народу, впродовж пятнадцяти літ кермував атенською імперією; це був символ найбільшого політично-господарського і мистецького розцвіту Атен.

Однак уже в тій імперській його політиці йому довелося на деяких відтинках відмовитися від контролі торговельних доріг. Спроби надати виключність Атенам у торговлі з Єгиптом і Кипром викликали війну з фенікійцями, спроба цілковитого опанування дороги до Італії — викликали боротьбу з Коринтом. Обидві війни не були щасливі. Фенікійців і коринтян не вдалося витіснити.

„По цих невдачах на терені великої імперіялістичної політики Атени зайнялись справами свого союзу (держав), щоб зміцнити своє становище в тих місцевостях, де провідництва Атен іще ніхто не заперечував — отже в Тракії і на берегах Чорного моря.

„Бажанням зробити враження на залежні від Атен міста-держави, а також прагненням поширити межі атенської імперії — пояснюємо морську експанзію Перікля. Він на чолі велитенської військової фльоти в році 445. обплинув береги Чорного моря і Крим" (Ростовцев).

Правдоподібно атенський диктатор союзу геллєнських держав шукав на Чорному морі перш за все представників чистого геллєнізму, правдоподібно пробував заімпонувати колишнім виселенцям з Гелляди мілітарною силою батьківщини їхніх дідів і прадідів. Можливо, що в менших, слабіших містах Понту для ліпшого переконання висаджував Перікль відділи гоплітів, важкої піхоти атенців, що вживали коней тільки до переслідування ворога і швидких переходів. Знаємо й про те, що Перікль закладав підчас подорожі своєї армади військові кольонії для контролі побережжя. Одною з перших таких військових стратеґічних пунктів була закладена Візантія, невеличке містечко з геллєнською залогою, недалеко від давньої Трої. Вибудування Візантії в місці злиття чорноморської і середземноморської маґістралі освітлює виразно ґенеральну

ідею тодішніх Атен — контроля української території і взагалі земель над Чорним морем. Отже знову відживає тенденція Трої, — обмежити розвій Понту.

Однак праця Перікля і його армади пішла намарно. Непотрібно відкликався він до чистого геллєнізму, — на берегах Чорного моря не було чистого геллєнізму. Місцеві, переважно трипільські, елєменти почали давно грати більшу ролю в політичному житті міст-держав від Танаїса і Фанаґорії аж по Тірас. Ці збуджені сили надають своєрідний характер цим державам, бо, як твердять знавці тих часів, „економічне та громадське життя чорноморських геллєнів було тісно звязане з життям тубільців країни" (проф. Варнеке).

З другого боку, економічне життя цих держав на українській території витворювало власні експортові центри, що їм дуже не на руку були всі спроби контролювати їхню торговлю. Особливо один із таких державно-торговельних центрів зміцнів так, що не Атени йому, лишень він Атенам диктував закони для експорту до Атен. Який же то був центр?...

Кільканадцять літ по морській експанзії Перікля і кілька літ по його смерти — так промовляє в Атенах славний Демостен (450—413 р.):

„З усіх портів нам найбільше постачає збіжжя Понт. Це сталося не тільки тому, що країна ця багата на збіжжя, але й тому, що володар цього краю, Левкон, звільнив від мита всіх, що пливуть до Атен, і наказав, щоб у першу чергу вантажити кораблі, що йдуть до нас". Взагалі „з промови Демостена випливає, що Боспор постачав щороку 400 тис. медимнів збіжжя, а в р. 357 боспорський цар Левкон прислав аж 2.700 тис. мед." (Ф. Сліcаренко).

Хто ж той Левкон, що помагає занепалим по смерти Перікля Атенам? Якої країни він є володарем?

Левкон є царем Боспорського цісарства, що його столицею є Пантикапей у Таврії (Криму), а це цісарство репрезентує економічні інтереси української території і всього Чорноморя.

21. PAX BOSPHORICUM.

Два є Боспори на Чорнім морі: один більше знаний тепер, Боспор Тракійський, у протоці між Мармарою і Чорним морем, другий на протоці в Таврії (Криму) — т. зв. Боспор Кіммерійський, де закладено вѣлику державу, що коло тисячі літ була важним чинником у світовій політиці й торговлі.

Політичному значінню цього Боспору віддавали багато пошани стародавні історики й ґеоґрафи (Страбон, Юстин, Мемнон, Аппіаній, Плютарх, Посідоній, Пліній), в сучасности дали багато чужинці (Th. Reinach, Toucart, Meyer, Minns). Тисячелітньою панорамою його дій захоплювалися і вчені української крови (Юргевич, Бурачков, Кулаковський, Ростовцев) та вчені українці — від підсовітських аж до Ф. Слісаренка і В. Щербаківського. Цей Боспор очолив одну з найбільших політично-торговельних офензив народів причорноморської, головно української території, до безпосередньої участи в виміні на маґістралі: Індійський океан — Атлянтик. Це Боспорське цісарство мало на чолі блискучу людину, що про неї сказав захоплено Ціцерон: „Mithradates, rex post Alexandrem maximus" (Митрадат — найбільший король по Олександрі Великім).

Боспорське цісарство розвинулося з оселі, заложеної в V віці до Христа над протокою між Чорним і Озівським морем, на території півострова Криму.

Крим, чи, українською мовою кажучи, Перекоп, чи історичною назвою звучи — Таврида — це ідеальний ключ до панування над Чорним морем. Взагалі півострови в ґеополітиці — це символи тенденції сухоземлу до панування над водними просторами. Таке ж значіння має й потужна жадібна долоня Тавриди з її розчепіреними пальцями: нераз в історії тими пальцями були міцно натягнені кермівні віжки до всіх важніших пунктів чорноморського побережжя (Пантикапей, Херсонес, Севастопіль). Крим — це осередок торговельних і політичних доріг Чорного моря. Це — рушійний важіль до кермування не тільки побережжя, але й до контролі всіх територій і річних систем, що їх ріки впливаються в Чорне море. Врешті Крим рішає, чи озівська система рік вливається до замкненого озера, чи

до затоки Чорного моря. Крим контролює тим самим і приозівські, і кубанські землі. Сильна влада на Кримі може діяти й глибше: спираючись на Дон, замкнути і волзьке гирло на Каспію, і просуватися на Каспій. Це ж звідти йшли напади українців (русинів) на Каспій в VI—VII стол. по Хр., згадувані в арабських істориків. Врешті здовж рік території Кубані влада на Кримі може просуватися на Кавказ аж до одного з найважніших стратеґічних пунктів передньої Азії — Вірменського узгіря.

Тому до Тавриди-Криму стремлять і Атени, і Рим, і другий Рим — Царгород, і турецький Константинополь. Там хочуть вони утвердитися і звідти кермувати затокою Середземя — Чорним морем (Mare Ruthenicum). Здавалося б, кожна сильніша державна влада, що осіла в Пропонтиді (Мармара), мусіла була стреміти до опанування Понту, перш за все Тавриди. Але то все характеризувало чужинців. Тимчасом перша сильна влада, перший розмах виріс не від них, а від самого Криму — Тавриди, від Боспору з його столицею Пантикапеєм. Не наступ на Тавриду, лишень наступ Тавриди на чужинців стоїть на початку історії української території. Наступ, що розвязує цілковито інший комплєкс української ґеополітики — „комплєкс Трої". Це був наступ цілого союзу чорноморських держав, сполученого з малоазійським союзом у боротьбі за поважну ролю на Середземному морі. Цей наступ Тавриди від часів Боспорського цісарства звязаний орґанічно з ґеополітичними традиціями українських земель і хто є їхнім володарем, той перебирає на себе завдання „наступу Тавриди", чи то буде Володимир Великий, чи міністр Росії, що в 1914 р. домагався Дарданел.

Історик Тавриди (Кулаковський) згадує, що ще в першій половині XIX-го ст. були видні в колишнім Пантикапею (Керчі) на Митрадатовій горі монументальні руїни мурів боспорського Акрополю. Акрополь цей яснітиме завжди в духовости українців, — як символ природної експанзії їх земель.

Пантикапей, осада мілетців, розбагатів на торговлі головним чином рибою і збіжжям. Його кораблі продавали свої товари на біржах Візантії, Синопу й Кизика, звязаних з Чорноморям, пізніш однак

везуть вони товари*) Чорного моря (збіжжя, шкіру, смолу, клоччя, будівельне дерево, полотно, вовняні матерії, невільників) на велитенські біржі острова Родоса, або й Дельоса, що лежить між Геллядою й Італією.

Атени, що намагалися здобути на Чорнім морі догідні порти для себе, не могли прилучити Пантикапею, лишень підтримували сусіднє невелике місто — Німфей. Там, як і в багатьох інших портах Евксинського Понту, лишили Атени озброєну залогу. Німфей в короткому часі осягнув деякий економічний розцвіт, але це не знищило Пантикапею.

Можливо, що потреба протиставитися імперіялізмові Атен викликала зміну в устрої пантикапейської держави. Досі влада була там в руках представників найстаріших родів, правдоподібно геллєнських. В рр. 438—437 до Христа владу перебирає в свої руки не геллєн, полководець Спартак Перший. Дуже можливо, що два роки пізніше морська експедиція Перікля була викликана цим переворотом, що дав Пантикапеєві „сильну єдину владу в руках енергічного і талановитого вождя" (Ростовцев).

Однак армада Перікля не заатакувала міста: вже тоді Пантикапей був засильний. Перікль вибрав догіднішу ролю союзника свіжонародженої династії: між Атенами й Пантикапеєм був підписаний договір взаємної підтримки.

Це — початок постійного вивищення Пантикапею, а властиво вже Боспорського цісарства. Вже наступник Спартока підбиває під свою руку Німфей і оголошує вільну торговлю, змінивши договір з Атенами. Третій цісар, Левкон, підбиває Теодозію і успішно воює з малоазійською Гераклеєю. Врешті по столітті Боспорське цісарство, що розрослося під династією Спартокідів, розвиває велетенську торговлю продуктами української території в Середземнім морі. Гелляда підупадає через анархістичні свари, а це тільки сприяє зміцненню Боспорського цісарства.

Коли по блискучій епопеї Олександра Великого відкриваються великі ринки для Середеземя, зявля-

*) Ростовцев підкреслює в своїй »Історії стародавнього світу«, що Пантикапей вивозив також металі, особливо золото, яке йшло через Україну в Гелляду з Уралу.

ються сильні конкуренти вивозу боспоритів — експорт з Єгипту й Месопотамії, однак і з цієї конкуренційної боротьби Понт Евксинський виходить непереможеним, (Ростовцев).

Боспорська династія обєднала ціле північне Чорноморя, Тавриду, Приозівщину й частину південного Чорноморя. В руках династії — великі грошові засоби, сильна наємна армія. Боспорське цісарство впродовж 800 літ витворює врешті своєрідний північно-понтійський культурний рух, що розсипає по цілій Україні пребагате понтійське мистецтво, яке неслушно уважає Ростовцев за витвір півдикої ґрупи скитів-кочовиків (Вадим Щербаківський).

Але найважнішою для української економічної й політичної історії була торговельна фльота боспоритів.

Коли врешті в кінці III-го і в II-ім ст. до Хр. запанувала в геллєнських державах анархія і багато піратів почало нищити торговельні кораблі, в Еґейському морі потужна фльота Родосу взяла на себе завдання підтримувати безпеченство торговельного мореплавства. В цей час на Чорному морі порядок і спокій підтримувало виросле на велику суходолову і морську державу — Боспорське Цісарство. Рука Тавриди обійняла всі важніші торговельні й політичні дороги Понту: на Чорному морі запанував Pax Bosphoricum. Герб його — крилатий ґрифон з повним колосом під копитами і з списом у дзьобі — стає символом єдности, гербом Чорного моря.

22. ЧОРНОМОРСЬКА КАРТАҐЕНА.

Династія, що кермувала Понтійським і Боспорським цісарствами в III—I столітті, почувала себе спорідненою і з династією Спартокідів, і з династіями держав Олександра Великого. Основник династії, Митрадат I Ктист (302—266 до Хр.), виводив свій рід від царя Дарія. Для старої Боспорської держави розвій республіканського Риму був тим, що підривало найстаріші традиції Понту й спадщини великого Олександра.

Далеко небезпечнішим було економічне посування римської потуги та встановлювання римської контролі на вільних торговельних трактах Малої Азії й Еґеї. Адже-ж цісарі боспоритів посилали своїх висланців до

вербування війська вже тепер не тільки до Пропонтиди, але й далі, до Гелляди й на острів Крету. Таксамо в Малій Азії під їх протекторатом була Кападокія і Ґалятія.

Тимчасом володарі Чорноморя тільки придивлялися до посування Риму, не виступали проти нього й ждали слушного часу. Митрадат V. має навіть титул „союзника й приятеля римського народу". Підчас третьої пунійської війни (149—146 до Хр.) він навіть посилає частину своєї фльоти на поміч римлянам проти Картаґени. Тимчасом Рим всіма засобами перешкоджає розвоєві цісарства Понту.

Але ось приходить і слушний час. Це час панування Митрадата VI. Великого (121—64 до Хр.).

В Римі — заворушення одно по другім, революції в провінціях, боротьба окремих полководців між собою. Римська контроля ослаблена, майже знівечена.

У 111 р. перед Хр. двадцятилітній Митрадат VI. стає на чолі значно ослабленого Понтійського цісарства. Упродовж року енерґійний володар притягує геллєнських міністрів і старшин та орґанізує на македонський зразок фалянґу з 6.000 вояків. Ця фалянґа була основним ядром і кадром його війська (Reinach). Уже в 110 році він розпочинає боротьбу з кочовиками в прибережному пасі українських земель. Метою Митрадата було стати твердою ногою на північному березі Чорного моря й використати тамошній величезний запас людської військової сили.

З тих часів маємо першу памятку української воєнної історії, — херсонський декрет на пошану Діофанта, Митрадатового воєводи, кондотєра, дипльомата і письменника. В 106 р. перед Хр. війну закінчено перемогою: основано Евпаторію, прилучено Херсонес, Неаполь Таврійський, Палякіон, Теодозію і взагалі землі від Кавказу до Дніпра з Ольбією перейшли під безпосередню владу Митрадата. Тирас над Дністром підбив другий воєвода Митрадата — Неоптолєм. Міста на західньому березі Понту, Істр над Дунаєм, Калєтіс, Томі, Апольонія відтоді були під протекцією Митрадата (Ф. Слюсаренко). Міста південного берега належали вже давніше до Понтійського цісарства. Отже в руках молодого цісаря є вже дуже багато. Далі Митрадат підбиває Кольхиду на Кавказі і просувається

поза Озівське море до Дону та прилучує кельтійські народи між Дунаєм, Дністром і Карпатами.

Сталася велика річ: ціле побережжя Озівського та Чорного моря з містами в гирлах рік, отже й цілими надчорноморськими країнами, дістається в руки Митрадата, цісаря Понтійського.

Він черпає величезні доходи з торговлі підвладних країн, постійно розбудовує армію і фльоту (з базою в Кольхиді) й уміло розсовує свої кордони в Малій Азії, підбиваючи краї, де панувала колись культура геттітів. З потужним цісарством Вірменії й її цісарем Тіґраном Митрадат вступає в союз. „В 89 р. Рим мусів рахуватися з тим, що переважна частина геллєністичного Сходу перейшла на бік Митрадата та що знищене все латинське населення Малої Азії, урядовці й купці. Врешті Митрадат захоплює головний посередницький торговельний центр в Еґейському морі — Дельос" (Ростовцев).

Упродовж двадцяти літ ґеніяльний цісар підбиває краї трипільської культури, опановує краї геттітської культури, з потужною фльотою покорює держави Еґейського моря і ставить на чолі імперських Атен вже свого ставленика — Атеніона.

Престіж Риму на Сході падає дуже низько. Зневічені всі овочі ста літ його експанзії на геллєністичний світ. Та йому в пожарах внутрішніх роздорів уже не розходиться про престіж. Відійшли від нього його найбагатші джерела доходів, найбільш розгалужені торговельні маґістралі. Треба було напружити всі сили держави, щоб мати підстави до дальшого існування. Чорноморська Картаґена грозила з півночі Римській державі так само, як кількадесять літ перед тим грозила йому Картаґена з півдня. Лишень держава Понту була ближче. Чорноморські війська окуповували Гелляду, а союзники Митрадатової фльоти — середземноморські пірати з Крети й інших островів — кружляли довкола самих портів Риму.

Очайдушна диверсія Суллі (88—86) в Гелляді стримує на деякий час наступ Митрадата. Вкінці Сулля підписує з Митрадатом трактат із не дуже почесними умовинами для Риму.

Але це тільки хвилева перерва в боротьбі. Великий Рим не може існувати без своїх східніх маґістралів,

а малим він бути не може. З перемогою Митрадата Рим і так небагато втратить, з перемогою над Митрадатом він здобуває відразу велитенські простори від Наддністрянщини до Месопотамії і сіть потужніх торговельних магістралів на цілий світ.

„Ще до нинішніх часів не оцінене як слід, — пише український ґеополітик, — значіння тих довготривалих воєн, що провадили римляни з імперією Митрадата, — період цих воєн назвім „понтійською добою", що прийшла по „картаґенській добі" експанзії Риму" (Гурко-Кряжин).

23. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ГАННІБАЛЬ.

В 74 році до Хр. Митрадат VI Евпатор захоплює Бітинію, що досі була під протекторатом Риму. У відповідь на це цього ж року Рим розпочинає наново боротьбу з чорноморським володарем.

В цій війні виступають з боку Риму — Помпей, Марк Антоній і пізніше Цезар. В 74. році римський сенат спішно посилає Марка Антонія на боротьбу з союзниками Митрадата — піратами. М. Антоній не має успіху в цій боротьбі. Ліпше йде Л. Лукуллові, що посувається вглиб Малої Азії і нищить у Вірменії силу Тіґрана, Митрадатового союзника.

Швидко Лукулла за незвичну чесність Рим відкликує і посилає Помпея. Той застає ситуацію для себе дуже догідну. Десятки держав під берлом Митрадата розсварені, римські аґенти працюють серед них. Митрадат врешті усувається з Малої Азії на українські землі, до резервів людської сили. „Неуспіх Митрадата пояснюється не так силою Риму, як несконсолідованістю населення в Малій Азії" (Ф. Слюсаренко).

Помпей переслідує Митрадата до Кольхиди, бази Понтійської фльоти. Він не йде далі. Енерґія 60-літнього цісаря Чорного моря ще величезна: він гарячково підготовлює армію і фльоту до другого походу на Рим, тим разом іншою дорогою: через південну Україну, по Дунаю, тобто пізнішою дорогою переможних ґотських походів на Рим.

Та в цей час серед мешканців Фанаґорії вибухає повстання. Фанаґорійці облягають фортецю, де замкнулися Митрадатові діти, і вогнем змушують фортецю частинно піддатися. Не піддається тільки Клєопатра,

донька Митрадата. Цісар здавлює повстання, визволяє з облоги доньку, але інших його дітей уже завезли повстанці в подарунок до римського табору.

Лишається ще син Митрадата, Фарнак, та він — у проводі іншого повстання, що вибухнуло над Дністром і огортає Ольбію, Херсонес, Теодозію. Митрадат кличе свої кінні війська з півдня України, та вже запізно: Пантикапей оточено з усіх боків повстанцями, на чолі повстанців — Фарнак. В 63 р. великий цісар Понту й Боспору заживає отруту. Тіло його привозять до Синопу, щоб Помпей міг переконатися в його смерти.

Помпей вертається до Риму з радісною вісткою про смерть дуже небезпечного противниика. В театрах Риму прославляють Помпея, описують його тріюмфи над ріжними народами. В тріюмфальному поході Помпея ведуть дітей Митрадата, полонених Фанаґорією, ведуть володарів Кольхиди, провадять пань-аристократок трипільських народів, начальників альбанців, іберів. Несуть таблиці з іменами десятків побіджених народів, іще недавно підвладних Понтові. Тішаться римляни, — закінчена дуже небезпечна Bellum Mithradaticum.

І не диво — страшний Митрадат не живе. „Муж уважний і на свої слова, і на свою мовчанку, — каже римський сучасник, — надзвичайно швидкий у війні, нечувано відважний, нераз удатний, завжди великодушний, вождь у задумах, вояк у виконанні, в ненависти до римлян рівний Ганнібалеві" (В. Патеркул). Пліній зве Митрадата найбільшим володарем свого часу, Ціцерон — найбільшим цісарем по Олександрові Великім, а взагалі найбільшим цісарем із тих, що з ними Рим коли-небудь провадив війну.

Син Митрадата, Фарнак, хвилево тільки приймає протекторат Риму. Він слідкує із свого Пантикапею за римлянами. Коли вже новий воєначальник римлян, Цезар, має хвилеві поразки в Александрії, — Фарнак проголошує війну римлянам, збирає свої чорноморські війська, знов підбиває Кольхиду, Каппадокію і йде на південний захід, вглиб Малої Азії. Врешті в серпні 47 року на р. Ґаліс зустрічається з Цезарем. Та свіжо-сформовані війська Фарнака — це не фалянґи Митрадата. Цезар швидко побиває їх і дає знану реляцію: „Veni, vidi, vici" (Прийшов, побачив, переміг!).

Фарнак гине в цьому ж році — і на Чорному морі запановує римська влада. Спочатку — тільки протекторат.

Лишень за цісаря К л я в д і я римська фльота й військо прибувають до Боспорського цісарства. Від цього часу треба вважати українські землі під владою Риму. Одночасно до римського світу римське військо приключує Велику Британію. Замкнені дві цінні застіжки пишного убору середземноморської імперії. Рим є Римом.

24. ПЛЯН НЕРОНА.

Завдяки жадібній політиці Риму зубожіла Греція і Мала Азія, а тим самим це відбилося і на понтійській торговлі. Одну річ дали римляни, що її не було досі, — включили чорноморське побережжя в сітку своїх шос, перших европейських шос.

„З Риму й Італії широким віялом розходилися шоси; ними легко було дістатися і до берегів Атлянтійського океану, і до пропливів, і до берегів Чорного моря" (Р о с т о в ц е в).

Дороги Риму! Дороги духові в суспільних взаємовідносинах, і торговельні, камінні дороги — це єдине, що він по собі полишив аж донині. Ще тепер дивується стратеґ, оглядаючи літунські знимки, — скажім, шляху Пальміра — Ктезифок, дороги між Евфратом (Месопотамія) і Середземним морем. Ця фортечна й комунікаційна система, що нею плинули до Риму пахощі, корінності і люксус Індії, є дисльокована з такою продуманністю і прецизією, що їй позаздрив би не один сучасний ґенеральний штаб. Тоді торговельні каравани оберегалися може пильніше, як у сучасній Алєксандреті: римські адміністратори не вагалися сотнями розпинати здовж римських шос розбійників і нальотчиків.

Бо цими римськими шосами ішла нестримна, завжди чуйна експанзія Риму за багатствами всього світу.

Римський світ на Заході кінчався в британських копальнях олива, — там далі нікуди було йти. Зате широкі перспективи були на Сході. Там перш за все була вже вказана Олександром Македонським д о р о г а д о І н д і ї. Цеї маґістралі Рим уже не зміг опанувати. Дійшов лишень до Евфрату. Далі дорога була в руках іранців. „Коли ми навіть побіжно глянемо на мапу, —

каже український ґеополітик, — то зауважимо, що середній відтинок маґістралі Середземя — Індія лежить на території Персії. Тому те, що ми звемо в торговлі „контрольним пакетом", було завжди в руках спочатку парфян, а пізніш імперії Сасанідів" (Г у р к о - К р я ж и н). Там дорога була замкнена для Риму і за свій великій імпорт з Індії він платив величезні суми посередникам-іранцям.

Схема 6.

Але відкривалася ще друга велика маґістраль — д о р о г а д о К и т а ю. Китайська торговельна експанзія від І. ст. по Хр. розвивалася в напрямі на Туркестан, до цього важного торговельного вузла, а далі йшла через шляхи, контрольовані персами. Китайські літописці тих часів однак підкреслюють, що римляни, дуже гноблені перською контролею, старалися обминути її і ввійти в безпосередні зносини з китайським промис-

лом і торговлею; кілька римських посольств відвідувало в цій справі китайський уряд, але нічого не досягли.

Треба було іншої маґістралі, ніж ті, що існували досі.

Ґеній Нерона, імператора Риму, що його найбільш подивляє тепер Муссоліні, оцінив тоді ґеополітичну вартість Понту й цілої України. Він звернув увагу на значіння цих теренів в новій дорозі експансії до багатств Азії. Понтида, — ця величезна країна, ця прастара „Америка" Еґеї й Гелляди, що давала від правіку збіжжя, рибу й дерево Середземю, — могла б стати прегарною базою для лєґіонів Риму. Там можна було зимувати, тримати резерви, а звідти йти просто в саме серце Азії.

Плян цей приписує, зрештою, проф. Ростовцев ще Цезареві, але впровадити його в життя спробував лишень Нерон, і в тім є може великість цього імператора.

Нерон звертає увагу на українські землі. „Він задумував, — пише український археольоґ, — велитенський військовий похід на Схід і в звязку з тим плянував Україну зробити економічною базою для утримання в своїх руках далекого Сходу. Ось чому все північне побережжя Чорного моря в добі римської могутности було вкрите цілою сіткою воєнно-стратеґічних фортифікацій" (К. Гриневич).

В Херсонесі була головна залога римлян і база їхньої фльоти*), крім того аж до гирла Дніпра і Богу були розкидані уфортифіковані табори римлян. Останніми часами завдяки блискучій праці Шура (E. Schur: Die Orientpolitik des Kaisers Nero, 1923) маємо багато цікавих подробиць із чорноморської політики Риму. Нерон посилає Плявта Сильвана, щоб той відновив фортифікаційну систему боспорських цісарів. Наново, почавши від вартової, сильної, не до здобуття, башти коло Пантакапею („Золота могила"), пішли на північ оборонні мури, вал за валом, лінія, що мала відділити резерви Риму від пляцдарму. Римський цісар наглить.

Врешті, підготовчі роботи скінчені і Нерон наказав шляхами через Балкани сконцентровувати когорти на

*) Українська чорноморська фльота перебрала традицію римлян (Севастополь-Херсонес), а не Боспору (Кольхида).

північних берегах Понту. З найдальших північних окраїн імперії пливуть когорти, ідуть війська з Македонії, з островів Середземя. По концентрації має бути наступ вглиб Азії, в напрямі на гирло Волги й Каспій.

Концентрація відбулася, але когорти не дістали наказу наступати.

В 68 році Нерон, зненавиджений римлянами за своє геллєнофільство, оточений безжалісними змовами, по невдалих військових посувах кінчає життя самогубством.

Перед смертю він відкликав до Риму більшість когорт з україн. пляцдарму. Там зістались лишень кипрська та тракійська когорти. Про інші пише в своїх „Анналах" Тацит (56—117 р. р.), особистий ворог і калюмніятор великого цісаря: „Місто (Рим) було переповнене надзвичайною кількістю військ. До них іще приєдналось багато військ із Ґерманії, Британії і Ілірії, що їх Нерон закликав до себе і скермував до Каспійських Брам. Тепер він відкликав їх усі назад".

Дві найбільші ґеополітичні концепції мала Европа Середземя: одна — путь Олександра Македонського, путь до Індії й Індійського океану, друга — путь Нерона, путь до Китаю й Тихого океану.

25. МАҐІСТРАЛЬ ҐОТІВ.

Боспорська держава під опікою Риму дотривала до приходу ґотів. Вони продовжували боротьбу Митрадата Великого. З Танаїса (Дону) і Боспору вони на боспорських кораблях опанували Понт, потім, маючи за базу своєї фльоти Дністровське гирло, розпочали свої війни з Римом, що дали їм перемогу (Кулаковський).

Коли Рим поставив греблю проти посування ґотських народів із Скандинавії над Рейн і Дунай, їхня головна сила появляється на сточищах Дністра, Дніпра і Дону. Коло 200 року вони вже мають у своїх руках всі українські землі аж до Чорного моря, а дотеперішніх надморських кочовиків проганяють у Підкавказзя (алани — ясси — осетини).

Політично ґоти поділилися на східніх і західніх. Західні ґоти, що пішли вглиб Европи і навіть до Малої Азії, не дали більших зцентралізованих держав, східні ґоти витворили над Дніпром і Дністром одноцільну,

сцентралізовану монархічну державу. Трьохсотлітнє існування держави остроґотів спричинило цілковите злиття їх з місцевим населенням і дало багато також у ґеополітичній ділянці.

Від держави ґотів на українських землях в середині IV-го ст. більше чи менше були залежні всі племена між Чорним і Балтійським морями. Тому, як твердить у своїй історії Ст. Томашівський, „саме цій остроґотській державі треба приписати промощення великого водяного шляху між Балтійським і Чорним морем, славної пізніш „дороги варягів у Грецію", по рр. Дніпру, Двині й Волхову, яка відіграла таку велику ролю в історії східньої Европи. На ці часи припадає також початок зросту Києва, як торговельного осередка".

26. ПУТІ СВЯТОСЛАВЛІ.

Короткотривалі, а однак жорстокі хвилі кочових народів (гунни та інші), що проходили вузьким степовим прибережним пасмом Чорного моря, значно підірвали звязок надморських міст-держав з краєм. Частину з них у Таврії й Кубані пробують приєднати держави Малої Азії, особливо Візантія, наслідниця Трої й малоазійських володінь Митрадата, частина в безперестанній війні упадає назавжди, як це сталося з велитенською Ольбією. Центр державности українських земель пересувається вглиб краю здовж його головної артерії, Дніпра. Там розвивається і міцніє ґотська великодержавність (Данапарстадир), а пізніш і держава Києва. З настанням норманської династії, що швидко зукраїнщилася в Києві — розпочинається епоха великої торговельно-військової експанзії українських земель.

Три тоговельні маґістралі мала держава київських Великих Князів.

Найбільше знана з них це — путь Грецька — „із Варяг во Греки і із Грек по Дніпру". Гречник — як зве його літопис. Варяги, тодішня назва цілої західньої, прибалтійської Европи, і Греки — землі Малої Азії і Середземя — давали великі торговельні користи київській імперії. Цей шлях був значно раніший від Києва, але почав зростати на вазі особливо в часах розвою і розбудови тоді ще убогої Зах. Европи. На пів-

ніч сягали купці Києва до всіх країн Балтії і далі, навіть до Ісландії. На півдні згадує про них Ібн-Хардан-бег, що вже в VIII ст. продавали по цілім Середземю лисячі й боброві футра. Костянтин Багрянородний стверджує тривалі торговельні звязки Києва з Коринтом і Єгіптом. Взагалі одним із головніших завдань київської держави було утримати в своїм володінні цю торговельну магістраль, найважнішу тоді на землях між Балтією і Уралом.

Схема 7.

Друга путь, що схрещувалася з Грецькою в Каневі, була Залозна путь, чи Залозник київського літопису. Сполучувала вона Київ суходолом через Олешшя з Болгарією, уграми, нададріятицькими державами, а також володіннями Візантії на Балканах, отже з дуже багатими країнами. Існування цеї магістралі, правдоподібно, треба звязати ще з традиціями звязку українських земель з гальштатською культурою на Балканах. Про зносини українських земель, напр., з Тракією, говорить іще Геродот.

Третя магістраль, Солона путь, ішла суходолом на південь, спочатку рівнобіжно до Гречника, а пізніш повертала на схід до Таврії, Дону й Волги. Про неї теж знайдемо деяку згадку вже в Геродота.

Врешті пригадаймо собі, що дві дочерні держави Києва, що їх звязок із метрополією міг би бути хіба окреслений по теперішньому, яко домінії — Великий Новгород над Балтією і Тмутаракань в дельті Кубані, — мали крім того свої власні торговельні магістралі. Напр., Великий Новгород, що був з одного боку як би закінченням Грецької путі, розпочав уперше в Европі користуватися торговельною магістраллю до підбиття північно-західнього Сибіру. Окремі завдання мала й Тмутаракань, що стояла в середині впливу Солоного шляху*).

Найсильнішим зовнішнім виразом експанзії Києва було безумовно коротке володарювання Святослава Завойовника. Цей великий стратеґ упродовж дванадцяти літ свого завойовницького розмаху дав найсильніший вияв ґеополітичних тенденцій українських земель.

Коли Митрадат Евпатор підняв Україну, Кавказ і Малу Азію проти Риму в обороні торговлі цих земель, Святослав став уособленням наступу. Літописець-сучасник із докором звертається до володаря (968 р.): „Ти, князю, шукаєш тільки чужої землі"... а теперішні захоплені ним історики, як М. Грушевський, називають його „першим запорожцем", щоб підкреслити розмах його завойовань на півдні. Бо на півночі, на сході і на заході мав Святослав або незначні й убогі, або вже підбиті племена.

Дві українські торговельні магістралі продовжив своїми завоюваннями цей нормано-українець.

Солона путь, до Таврії, Дону і Кавказу була перегороджена тюркською торговельною державою Хозарів. Святослав нищить їхню фортецю над Доном і звільнює Таврію, Озівщину та Кубань для експанзії Києва. Ще більше значіння мав удар на столицю камських болгар (нинішня Казань). Цим ударом знищив Святослав значіння Волзько-Скандинав-

*) Окремо стоїть одна, дуже важна внутрішня магістраль імперії: Київ — Солє — низовий басейн (Удечів — Коломия — Перемишль) і взагалі Галич, центр сільного промислу від прачасів.

ського шляху, що суперничав з українським Грецьким шляхом. Святослав заходить із своїм військом до Вірменської держави, колишньої союзниці Митрадата Великого. Там підбиває він місто Бердаа, вузловий пункт торговельних доріг до Мідії, Сирії, Месопотамії і еґейського побережжя (Гурко-Кряжин). Походом на Волгу й Закавказзя Святослав на кількасот літ припізнює розвій Скандинавсько-Волзької маґістралі, а тим самим припізнює й повстання якоїсь визначнішої держави на цьому путі. Лишень від XV—XVI-го століття з розвоєм Московії ця маґістраль набирає важнішого значіння.

Друга серія походів Святослава — це продовження маґістралі Залозника, походи над Дунай, вглиб Балкан. Багатство цих країв і оживлена торговля спокушали Святослава, цього українського Олександра Великого, до заложення нової столиці українських земель — в дельті Дунаю (Переяславець коло теперішньої Тульчі). Там могла б бути третя (по Пантикапею і Києву) велика столиця українських земель. Звідти було б вигідно контролювати ціле мореплавство Руського моря, отже й Візантію. Там у гирлі Дунаю контролював би український володар більшу частину торговлі угорської, богемської та інших менших наддунайських держав. Врешті там столиця була б лекша для оборони її від прибережних північно-чорноморських кочовиків.

Властиво, зміст кількасотлітньої експанзії імперії Києва вкладається в здобування доступів до Руського моря і в розвій головних торговельних маґістралів тих часів.

27. МОНҐОЛЬСЬКА МАҐІСТРАЛЬ.

Християнська ера застала три великі скупчення людей, три культури на великих просторах континенту Евро — Афро — Азії: Европу, Індію та Китай, розкидані на великій віддалі одно від другого. Получення безпосередніми торговельними маґістралями цих велитенських, густонаселених резервуарів енерґії й багатств — це величезні перевороти в історії людства, подібні до утворення (в XVI віці), скажім, маґістралі: Европа — Америка. Коли в VII-му віці до Христа поча-

лися правильні зносини між Европою та Індією сухоземною (Іран — Афґаністан) та морською (Єгипет — Індійський океан) дорогами, — це було величезною подією, що на кільканадцять століть заважила на формації европейських багатств і духовости.

Як же могло б заважити таке безпосереднє получення Европи з великою і промисловою потугою, що нею був Китай з його трьохтисячелітньою культурою! Адже-ж іще в XVII—XVIII ст., як стверджують історики, багато промислових галузей у Китаю стояло вище від подібних галузей в Европі. Не згадуємо вже про блискучу орґанізацію торговлі в китайській імперії в той час, коли в Европі ще не було ані пошти, ані банків, ані валютових систем і монополів.

Тож не диво, що Китай перший починає торговельну експанзію до Европи, а властиво до Малої Азії та її культурних европейських околиць*). В III-му віці до Христа по багатьох революціях і війнах Китай стає централістичною монархією. Торговельна експанзія його сягає навіть берегів півдикої Америки, одночасно купці його шукають збуту для своїх товарів на Заході. В II-м віці до Хр. китайці доходять до Туркестану, звідки привозять до Китаю виноградну лозу, коноплі та маршрут на Далекий Захід. Врешті, в I-м столітті нашої ери великий полководець Пан-Чао йде на підбиття европейських торговельних ринків. Не доходить до завоювання Европи тільки тому, що в половині першого століття смерть Пан-Чао затримує китайців на східнім березі Каспію. Лишень 200—250 кільометрів морського простору відділяли китайські війська від західнього берега Каспію, що належав уже до Римської імперії (Гурко-Кряжин).

Европа в ґеніяльнім пляні Нерона виявила свою тенденцію прокладення дороги до китайського світу, проте це не вдалося. Довершили це лишень

---

*) Український ґеополітик, захоплений китайською культурою й розмахом торговлі, пише: »Недалекий той час, коли в елєментарних підручниках всесвітньої історії велика китайська цивілізація займе врешті належне їй місце. В Північній Америці вже вживають заходів для такого доповнення підручників, навіть у початкових школах« (О. Івин).

в XII—XIII ст. монґоли, своєрідні ґермани Азії. Треба дуже обережно приймати перебільшені й ненависні описи монґолів покореними і заляканими європейцями.

На підставі останніх фахово-військових дослідів (ґен. Свечін і інші) треба ствердити, що їхня воєнна орґанізація була далеко вища від европейської. Їх стратеґія, тактика й орґанізація більше пригадувала б сучасні европейські методи, аніж тодішні турнирово-поєдинкові засади християнської Европи, чи мусульманських арабів.

Завоювання (і то не головними силами) Европи тривало тільки шість літ. Упродовж шости літ монґоли розбили війська Києва й Галича, знищили під Ліґніцою хрестоносців і поляків, підбили Чехію, Угорщину, Болгарію, сплюндрували Київ, спалили Краків, Люблин і Вроцлав, скупали свої коні в Балтії й Адріятику і вернулися до своєї столиці на виразний наказ згори в 1242 р., не цікавлячись спеціяльно безсилою та убогою північною і західньою Европою.

Монґольські пустошення не були такі великі: значно менші, ніж, скажім, сучасні руйнування в Еспанії чи ще недавно Туркестану або України над Дніпром. Монґоли нищили головним чином фортеці й аристократію підбитих країн. Ремесло та торговля мало терпіли від них. Пляно Карпіні в шість років по нападі монґолів на Київ описує великий торговельний рух у цій столиці.

Монґоли перед нападом на Европу опанували китайську імперію і пішли на Захід, пересякнуті торговельним вишколом і інтересами китайців. Орґанізація велитенської монґольської імперії спричинила утворення нової всесвітньої торговельної маґістралі. Вона йшла від портів Чорного моря через південну Україну, Волгу, оази Середньої Азії аж на Ханбалик (Пекін) до Тихого океану.

Побіч того, працюючи разом із ґенуезцями, монґоли відновили бічну маґістраль: Трапезунд — Іран (В. Гурко-Кряжин).

Правдоподібно, тодішнє українське мандрівне купецтво (чумацтво) доходило тою маґістраллю аж до Далекого Сходу. Монґоли уряджували спеціяльні охоронні пункти й зимовники здовж цеї маґістралі. В кож-

ному разі, як памятку звязків Києва з Китаєм, знаходимо звістку з 1330 р. про те, що в цісарській ґвардії в Пекіні є окрема руська когорта наємників. Пригадує це службу кілька століть пізніше козацьких наємників у чужинців.

Вкінці турки відрізали Середземя від Руського моря й України. Аґенти їхньої політики, невеличка Кримська Орда, перервали в XV столітті звязок і з Монґольською маґістраллю, що вкоротці відійшла назад, до Туркестану.

Політичну й економічну гру з Туреччиною перепроваджували вже козаки: спочатку окремі полководці, вкінці засновник козацької держави, Богдан Хмельницький.

28. ШАБЛЯ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.

По внутрішнім ослабленні Києва і його воєннім упадку (XIII ст.) центр державности й торговлі українських земель переходить над Дністер до Галицько-Волинського Королівства (XIII—XIV ст.), що торговельно використовувало головним чином розгалуження Залозної путі, а також менші шляхи полуки з Балтією по Вислі й Німану. Врешті повстав третій політичний центр українських земель над р. Вілією (Любавський), що спирався головно на відтинку Грецької маґістралі (XIV—XV ст.). Держава ця, що мала 90% українців (В. Антонович) на чолі з литовською династією Ґедиминовичів, стреміла до знищення конкуренційної Скандинавсько-Волзької маґістралі. Великий князь Витовт (1382—1430), мов би повторюючи ґеополітичні посуви великого Святослава щодо Хозарії, стремить до знищення Московії, а Ольґерд навіть спалює осередок її, Москву (1378 р.), так, як колись Святослав зруйнував був хозарський осередок, Ітиль.

По вимертю династії Ґедиминовичів (останній Ягайлович — Жигмонт II Август) в 1569 р. польська держава офіціяльним актом анектує велику більшість українських земель. Анексія ця тривала лишень кількадесять літ, тобто до 1648 року, коли знов — над Дніпром заклав Козацьку Державу великий реформатор і полководець Богдан Хмельницький. Велитенська енерґія його була виразно окреслена, і недарма, як

символ своєї держави, наказав він бити на своїх монетах рисунок козацької шаблі.

Як усі великі реформатори, був він передусім завершенням досвіду попередніх поколінь. Він розвязав хитання своїх попередників, козацьких політиків, як, напр., блискучого ґеополітичного стратеґа середини XVI-го ст. Дмитра Байди-Вишневецького. Цей аристократ ціле своє життя вагався поміж Московією на її волзько-скандинавській маґістралі, поміж обєднаними Ґедиминовичами, Польщею і Литвою з їх прибалтійськими путями (Висла, Німан) та Оттоманською державою, що замкнула Чорне море, пануючи на Балканах і в Малій Азії та маючи свою експозитуру в слабій Кримській Орді.

Хмельницький оперся на невеликій військовій державі Запорожжя і звязав будуччину своєї козацької держави союзом з Оттоманською імперією. Таким чином пішов він на найбільш природну ґеополітичну формацію свого державного центру (В. Дубровський). Зрештою, і торговельні обороти Запорозького Ордену були найбільші на Дніпрянсько-Чорноморськім шляху. Опираючись, як французькі королі, на Туреччині, деякі українські гетьмани мали великі успіхи (гетьман Дорошенко і накинений Польщі султаном Бучацький трактат). Останній видатний гетьман України, Пилип Орлик (1710—1742) в союзі з Портою кермував визволенням свого краю, і по невдатнім для Петра I-го Прутськім поході Туреччина включила до Прутського трактату умовину: „Москалі повинні відмовитися від усіх претенсій, які вони неслушно мали до Козацької Нації".

Коли ґеополітичний наказ Хмельницького заважив на політиці усіх важніших його наступників упродовж ста літ, на ще довший відтинок часу заважили його економічні реформи.

„Хмельниччина, — каже історик, — зірвавши замкнену фільварочну систему, дала простір грошевому й товаровому обігові, виробництву на продаж, на ринок, також і міжнародній" (С. Баранник: Економіка України в істор. перегляді).

Завдячуємо передусім Хмельницькому оживлення чумацького (мандрівно-купецького) руху на південь і схід з усіх земель України, контрольованого державою запорожців. Запорожжя збирало великі зиски

з мита і утримування, властиво посередництва між купцями. Московська держава вже кільканадцять літ по смерти Хмельницького намагалася відтяти Лівобережжя від доріг, що контролював Запорозький Орден: в 1667 р. заборонено було вивозити з Лівобережжя збіжжя, сало, коноплі і льон до всіх країв, крім Московщини. По українській невдачі 1709 р. Москва відрізала Лівобережжя залогами від Ордену, скермовуючи вивіз цілковито на волзько-скандинавську путь. На Правобережжі Польща так само старалася замкнути доступ до дніпровсько-чорноморської магістралі, яку репрезентувала Січ, і це було одною з головних причин велитенського повстання проти Польщі, піднятого аґентами Запорожжя (Гайдамаччина 1734, 1750, 1768 років).

Врешті, в кінці XVIII-го століття упадає Запорозький Орден і українські землі опинюються під владою Петербурґу.

В часах по упадку Запорозького Ордену аж до наших днів виступали на українських землях три політичні сили, три грачі, що своїми посувами уяскравили сучасне ґеополітичне становище України. Ці грачі: анґлійський, німецький і московський (совітський).

29. АНГЛІЙСЬКИЙ ГРАЧ.

В 1721. році Петро I. офіціяльним рескриптом оголосив, що його держава називається Росією, і видав величезні суми за кордоном, щоб спопуляризувати цю нову назву замісць старої „Московської Держави". Уже від його часів вироблено відповідні двірські церемоніяли, взято голяндські кольори за „російські", трохи пізніш на мельодію голяндської великодньої пісні наказано співати „російський" гимн „Боже, оберігай царя". Однак до уніфікації цієї нової держави було ще далеко. Ще сто кільканадцять літ мала вона характер скорше федеративно-унійний. Не були певними провінціями ані Донська Держава, ані Грузинське царство (1782), ані польске королівство, ані українське гетьманство. Зрештою, всі вони прилучилися до Москви на підставі умови. Сто літ працювала безжалісна адміністрація Петербурґу, проте ще за Олександра I-го (1801—1825) були такі міністри закордонних справ у Росії, що скермовували політику Росії

з погляду рації стану Польщі (Чарторийський), або намісники Росії на Україні, що більше дбали про самовистарчальність Гетьманщини, як про її звязок із Московщиною (гр. Рєпнін - Волконський), врешті начальники військових сил, що в критичну хвилю походу Наполєона на Москву мали замір передатися із своїм краєм на бік ворога (отаман Дону — гр. Платов)*).

Та ось прийшла на трон постать, яка постановила стерти всі ріжниці, а між ними й ґеополітичні, земель

Схема 8.

під Петербурґом. За його панування усі, що були узнавані за людину, були в мундурах. Всі інші, цілі народи, краї — уважано за малолітні. Тільки за Миколи І-го вперше повстала нарешті правдива Росія, символ цілковитого тоталізму, цілковитого адміністративного зрівнання („ґляйхшальтунґ") земель між Балтією і Ура-

*) Тут годиться згадати про проєкт Наполєона утворити державу-наполєоніду — Україну. Але цей, як і інші проєкти Наполєона, взаприміти(вного на умовини в Сх. Европі, не мали практичного значіння.

лом. Росія, що переселяла цілі провінції, переносила з місця на місце міста й племена.

Микола І-й, цей оливяноокий німець, вихований в стайнях і касарнях, тридцять літ сплощував життя на велитенських просторах. Він урядував тридцять літ через адютантів та джур і не допустив ніколи до адміністрації видатнішої людини.

Коли визначений ним на міністра фінансів ґенерал Вронченко відмовився від теки, бо не мав ніяких кваліфікацій і боявся відповідальности, Микола І. сказав на це:

— Дурниці говориш. Нащо тобі кваліфікацій? Існують інструкції, форми й таблиці, і треба тільки бути дбалим, усе записувати — й буде добре. Глянь на мене, я так роблю, і хоч кермувати державою тяжче, ніж міністерством, усе-ж даю собі якось раду.

Назовні видавалася Росія найсильнішою державою в Европі, опікуном реакції й гноблення, жандармом Европи. Врешті, найефектовнішим посувом її було згноблення угорської революції в 1848-му році. Коли в 1849. р. від військ Пашкевича надійшла депеша до Миколи: „Угорщина є коло стіп Вашої Цісарської Величности!", володар Росії міг думати, що так станеться колись і з цілою Европою. Протоптаним шляхом до Угорщини думав Микола пізніш вирушити далі, на Балкани, до Середземя.

Однак був у Европі великий грач, держава раси, що поняття розуму-орієнтації завжди сполучувала з поняттям зручности виконання.

В четвертому році по марші Пашкевича на Угри — Анґлія і Франція оповістили війну Росії Миколи І-го. Як нотує історіософ, „Анґлія провадила війну, щоб не допустити Росію до Середземя, а Франція, щоб здобути для другого цісарства авреолю борця за ліберальні засади" (Е. Франціль).

Чи добре облічував анґлійський грач? Чи добре вибрав місце удару в систему тоталізму, що звалася Росією? Чи не замало було цього невеликого десанту, військ, привезених до Криму на кораблях Середземним і Чорним морями?

Анґлійський грач облічив добре. Грім гармат коло прадавнього Херсонесу (Севастополя), коло козацького Козлов-города (Евпаторії) — з місяця

на місяць (1854—1855) усе виразніше виявляв світові правдивий образ Росії.

Величезна Росія, що її тінь лягала ще недавно на цілій політиці Европи, тепер не могла скинути з Таврійського півострову воєнної анґло-французької експедиції. Струс Кримської війни показав, що під адміністративно-воєнною системою ховалася сильніша від неї системи крадежі й продажности. Під Севастополем було вжито вперше пливучих батерій, прообразів панцирників. Але там відіграв ролю більший винахід — відкрито слабість Росії.

В дуже щирих спогадах молодого петербурзького штабовця знаходимо опис цього моменту кінця найсильнішого і єдиного правдивого російського самодержавця, Миколи І-го:

„Цар очунявся і протер очі тільки тоді, коли його обудили гарматні стріли в Севастополі й Евпаторії. Довкола нього все мовчало. Злодійство він мав під боком, скрізь були надуживання, не було правдивого привязання до трону. Тут скрізь були позапинані ґудзики і ковніри, а тимчасом там, на півдні, гинули армії, тонули кораблі, гриміли гармати і лилася кров. Микола вперше переконався в своїх помилках. Незмірна амбіція не дозволяє йому піти іншою дорогою і він постановляє вмерти" (І в а н С а в и ц ь к и й).

Третього березня 1855. року, отримавши відомості про невдачу ґен. Х р у л ь о в а під Евпаторією, цар кличе свого улюбленого лікаря, німця Мандта, і каже йому:

— Направити те, що виявила ця війна, я вже не маю змоги і тому мушу вмерти. Я покликав тебе, щоб ти мені дав отрути.

М а н д т описує докладно цілу розмову й останні хвилини Миколи І-го. В 11-й годині вночі стан царя вже був дуже грізний, а на другий день, 4-го березня, труп його під впливом сильної отрути вже почав розкладатися.

За рік сер Ґ р е н в і л ь, анґлійський амбасадор в Росії, міг спокійно вітати нового монарха, зляканого і слабодухого О л е к с а н д р а II-го. Будучність Росії була вже підтята. (В 1856. році трактат у Парижі заборонив Росії навіть тримати фльоту на Чорнім морі).

В 1857. році комісія будови памятника вмерлому

тиранові оголосила конкурс на напис. Якийсь анонім прислав такий проєкт: „Миколі І-му за 3. березня 1855 (день смерти) — вдячний московський народ".

Ще з більшим правом могли б претендувати до вміщення подібного напису українці. Відрубність їх земель була найбільш жорстоко нищена тираном. Блискучий удар анґлійського грача захитав тоталістичною російщиною. Вона хиталася все більше й більше, аж вкінці на початку двадцятого століття розсипалася цілковито.

Тоді зпід неї, зпід ошуканчої заслони адміністрації, наново вияскравилася ґеополітична відрубність українських земель, що більшу частину з них обєднала новітня українська держава.

30. НІМЕЦЬКИЙ ҐРАЧ.

В новітній українській історії золотими літерами записаний Кримський похід в 1918. році. Це був відважний рейд невеликої ґрупи вибраних частин української новітньої держави: 2-й Запорозький (ґвардійський) піший полк, 1-й ім. Костя Гордієнка кінний полк, інженєрський курінь, автопанцирний дивізіон, три легкі і одна важка батерії, кінно-гірський дивізіон, два панцирні поїзди та додатково: Павлоградський гусарський полк, партизанський відділ полк. Лубяницького і добровольці з галицьких У. С. С. Полковник Болбочан, один із найліпших вояків України, був призначений командантом ґрупи, і 11. квітня 1918. р. Кримська Ґрупа залишила Харків, посуваючись з боями на південь. Від 12. квітня, зайнявши Лозову, ґрупа йде на Синельниково — Мелітопіль — Крим. Полковник Болбочан, крім 3-ї армії Лазарева, мав проти себе далеко сильнішу „червону армію Кримської Соціялістичної Республіки", складену з москвинів і татарів.

Посування ґрупи було бравурове. Вона розбила III-тю большевицьку армію і 18-го квітня затрималася під Мелітополем, у брамі Криму, розпочавши важкий бій з армією Кримської Соц. Республіки, що нею командував Ґольдштайн. 19. квітня армія Криму відступила в паніці, кидаючи все своє майно. 2-й Запорозький полк, доганяючи большевиків, 20-го квітня захопив і їхню армійську скарбницю з 15-ма міл. карбо-

ванців. Лишалася ще велика ґрупа кримських большевиків на чолі з „Штабом Оборони Кримської Республіки", що затрималися перед вузьким Сивашем — брамою Криму.

Похід на Крим мав велике історичне значіння: розуміли це всі українські вояки Кримської ґрупи. В спогадах молодого поручника знайдено слова, що „наказ про похід на Крим зустріли старшини й козаки з ентузіязмом. Чи ж не на кримських походах гетьмана Са-

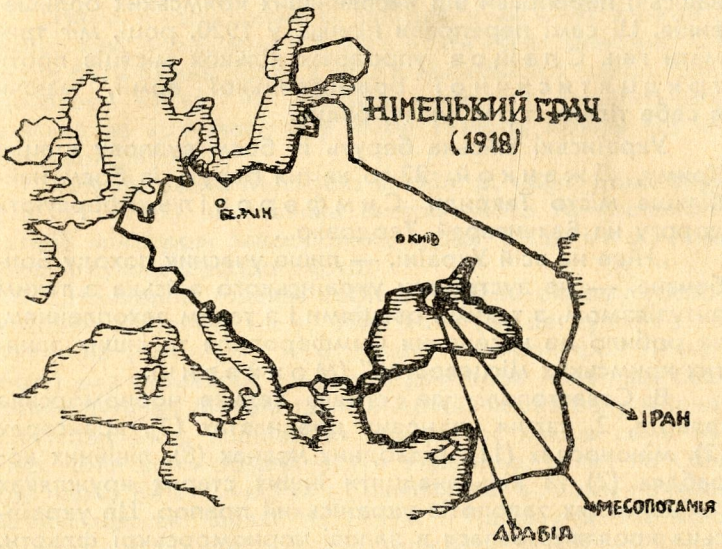

Схема 9.

гайдачного і кошового Сірка наша свідома молодь виховала в собі завзяття?... Крим пройшов червоною ниткою через нашу історію останніх століть і його назва була звязана і з відродженням давньої держави, і з її упадком. Отже це був традиційний похід" (Б. Монкевич: Слідами новітніх запорожців).

Був перед ними Сиваш, брама Криму — дорога ґеополітичної і державної традиції українських земель. Позиції Сиваша, цієї вузької стрілки, що звязує Крим із його природним суходолом, з натуральних умовин були неприступні. Крім того

здовж цілого берега була зроблена лінія окопів з бетоновими гніздами для скорострілів. Артилєрійські форти з далекосяжною і важкою артилєрією були збудовані за останнім словом техніки. Будова фортів коштувала большевиків 3 міл. карб. Болбочан зручним маневруванням, зухвалістю і грою на психольоґії противника форсує вночі великі підміновані мости на маґістралі Лозова—Севастопіль. Вночі на 22-го квітня українці взяли Сиваш і пішли вглиб Криму. Упродовж одної ночі здобув Болбочан Сивашські переправи від численніших кримських большевиків. Ці самі переправи пізніш, у 1920. році, міг тримати ґен. Слащов упродовж кількох місяців проти тридцятисячної большевицької армії, маючи в себе тільки три тисячі бійців.

Українські війська беруть із боєм вузлову стацію Криму, Джанкой, 22-го квітня беруть із боєм найбільше місто Тавриди Сімферопіль, форсують дорогу на Бахчисарай, Теодозію...

„Ніде на всій Україні, — пише учасник походу Болбочана, — не зустрічали українського війська з таким ентузіязмом, з такими овоціями і з таким захопленням, як робило це населення Симферополя та інших занятих кримських місцевостей" (Монкевич).

В Севастополі, де стояла велика чорноморська фльота, 2. квітня на нових дреднавтах (2), крайсерах (2), міноносцях (11), підводних човнах (8), лінійних кораблях (2) та кількананадцяти інших старих кружляках і міноносцях залопотів український прапор. Це українська кров відізвалася в залозі чорноморської фльоти, і вона самохіть відкинула російські червоні й білі прапори.

Та тоді виступив — німецький грач. Німці, союзники, які досі були певні, що кримська ґрупа не дасть собі ради з большевицькими арміями і фортецями, по майже цілковитому здобуттю Криму поставили ультимат київському урядові: війська полк. Болбочана мусять опустити Крим, їм на зміну прийдуть ґерманські дивізії. Ультимат німців Запорожцям і їх погрозлива постава викликали відрухове розброєння українцями 15-ї німецької ляндверної дивізії ґенерала фон Коша (26. квітня, на ст. Джанкой). Однак на виразний наказ Києва Кримська ґрупа полк. Болбочана

передала відвічну власність України, Крим-Тавриду, в руки німців. Обурення Києва, хоч і зовнішньо стримане, було дуже велике, що видно із спогадів сучасників.

Чому так сталося? Чи то була тільки нехіть німецьких військ до українських частин? Навпаки, німці високо цінили боєві прикмети Запорожців і фон Кош, напр., офіціяльно заявив, що „вважає за честь битися спільно з таким військом". Учасники походу лишень скаржаться на „неприв'ітливість і сухість начальників штабів німецьких частин".

Нема нічого дивного, бо для німецьких стратеґів Крим мав передусім ґеополітичне значіння. Це мала бути важна карта в руці берлінського грача. Ніякі договори Києва, чи спротив молодого українського війська не врятували б у квітні 1918. р. Криму від німецької окупації.

Опубліковане Москвою в 1936. р. тайне донесення (13. VI. 1918.) начальника австрійського ґенерального штабу міністрові закордонних справ Бурiянові не лишає сумнівів щодо цього:

„Німеччина ставить собі на Україні окрему господарсько-політичну мету. Вона хоче (як це дуже вдало зазначив у своїому звіті ротмистр барон фон Вальдботт) раз назавжди закріпити для себе найбільш безпечну путь до Месопотамії й Арабії через Баку й Іран. Ця можливість спеціяльно приваблює німців саме тепер, коли вони обєдналися з Україною. Шлях на Схід іде через Київ, Січеслав і Севастопіль, а звідти починаються морські шляхи на Батум і Трапезунд. На мою думку, німці з цією метою залишать за собою Крим, як свою кольонію, або винайдуть для цього іншу форму. Вони вже ніколи не випустять із своїх рук такого вартісного кримського півострова".

Крим — морські путі, Крим — путі через Каспій, Кавказ і Малу Азію до Месопотамії, Арабії, Ірану. Це було найважніше для німецького грача на Україні. Німці добре знали старі ґеополітичні маґістралі, недарма їхня баґдадська залізниця просто наслідує старий еґейсько-візантійський тракт.

Молода кількадесятьлітня німецька держава давала ще молодшій кільканадцятьмісячній українській державі її першу лєкцію ґеополітики.

31. МОСКОВСЬКИЙ ГРАЧ.

Кільканадцять літ московський большевицький уряд в ділянці ґеополітики ішов цілком новою дорогою. Цілу державу трактували комуністичні урядовці-інтелєктуалісти, як щось наново відкрите. То й не диво, що попередня петербурзька адміністрація цікавилася тільки адміністративним зовнішнім устроєм країв під Росією. Не тільки ґеополітичного, але й ґеоґрафічного поняття часто не мали навіть міністри.

„Коли одного з царських міністрів запитали про Сибір і північну Московщину: — „Що то за „віддалені місця", куди ви висилаєте політичних злочинців?", — то міністр відповів: — „Про ці місця ми знаємо лишень одно: там не можна жити. Тому туди й висилаємо". (К о н с т а н т и н о в: „Оповідає карта").

Нема нічого дивного, що вчені дослідувачі вже під большевизмом відкривали цілі країни. Так у 1926. р. ґеольоґ С. О б р у ч е в відкрив у Колимській тайзі Сибіру н о в и й гірський хребет довжиною коло тисячі кільометрів, в деяких місцях заввишки до трьох тисяч метрів. І цей хребет, і ріки не були зовсім, або дуже недокладно зазначені на російських мапах.

Так само дуже недавно відкрито нові ледівці в горах Хан-Тенґри, трохи досліджено пустелю Кара-Кум і т. д. Зрештою ще є багато білих плям на мапі земель під Совітами.

Це відчування новини і як би початку держави дало Кремлеві в перших кільканадцятьох літах правління деякий ґеополітичний розмах. До цього долучилася непевність щодо утримання звязку України з Москвою, а також прикриваний бундючністю пропаґанди страх перед інтервенцією культурних держав Заходу. Отже, як наслідок усього цього, повстав плян перенесення промислового (а з часом і державного) центру земель під Совітами до Уралу, де на ґвалт почали совітські панщинні люди будувати М а ґ н і т о ґ о р с к, С в е р д л о в с к і т. п. штучні промислові міста. Одночасно робилися спроби перенести туди і на південь від промислових осередків також осередок збіжжевого постачання. Коротко кажучи, це було б перенесення ваги видобування вугілля й заліза з України (Донбас і т. д.) до Уралу (між ріками К а м а — У р а л — Т о б о л),

а ваги пшениці України й Кубані — до Середньої Азії й Надволжя.

Ґеополітично ще за царських часів дав підстави цьому перегрупуванню проф. Гриневецький своєю теорією про невідхильний пересув промислового центру земель під Росією в напрямі на північний схід.

Крах багатьох теорій і занепад сучасної адміністративної бюрократії Москви викликав втечу не тільки на полі історичних ідей, але й у ділянці ґеополітики. Зрештою, не помогли кільканадцятьлітні зусилля більше-

Схема 10. Проєкти каналів (за Константиновим, 1937). 1. Ока — Дон (нема). — 2. Волга — Дон (нема). — 3. Дніпро — Москва, властиво: Десна — Ока (нема). — 4. Волга — Москва (збуд. в 1937 р.). — 5. Дніпро — Балтія, властиво: Ловать — Волхов (нема). 6. Західній — Східній Манич (нема). 7. Аму-Дарія — Каспій (нема).

вицьких володарів: не вдалося пересунути ваги промислу на північній схід — і, скажім, у 1937. р. Україна дає 70.5 тисяч тон вугілля, а Урал лишень 13 тисяч тон.

Можна сміло говорити про поворот до України, як найголовнішої бази промислового постачання (залізо, вугілля) земель під Москвою. І тепер головним завдан-

ням Москви стало ґеополітично звязатися з Україною.

Московський грач поспішає. Його завдання нелегке. Насамперед треба звязати саму столицю з водними шляхами, бо, як каже совітський ґеополітик, „Москва стоїть саме посередині між Окою і Волгою. Волга тече на північ від Москви, а Ока — на південь. Обидві ріки мов порозумілись, бо обходять довкола нашої столиці і зливаються коло Ґорького (Нижнього)" (Константинов). Отже перше — це закінчити 128 кільометрів каналу Волга—Москва.

Правдоподібно, в другу чергу буде поліпшено получення з північчю відповідно до ґеополітичної доктрини Ордіна-Нащокіна, канцлєра Московії в XVII. в., що вбачав будуччину Московії тільки на півночі. Там було б найважнішим поглиблення дотеперішніх каналів Волга—Балтія та дуже важка будова каналів Кама—Печора й Уса—Обь. Однак поки-що Москва провадить тільки літунську експанзію на північ.

Получення Оки, Волги й Балтії каналами з українською системою рік (Дон—Дніпро) дало б Москві врешті хоч сяке-таке повязання з Україною. Однак, беручи під увагу дотеперішнє темпо большевицької праці й економічне самовинищення Совітів — коли це й станеться, то не дуже швидко.

Інші лекші получення, як канал Волга—Дон, або канал Сх. і Зах. Маничі, не получать обох ґеополітичних комплєксів — москво-балтійського і києво-чорноморського.

Врешті при кінці треба було б згадати деякі спроби ввійти в ґеополітичну гру і зі сторони сучасного державного організму над Вислою.

Ціла територія теперішньої польської держави складається головно з басейну Висли з виходом до Балтійського моря. Третина території належить до чорноморського басейну (доріччя Прип'яти, Дністра й Пруту). Отже сучасна Польща є надбалтійською державою з деякими чорноморськими тенденціями. Получення однак басейну Дністра і Висли водою (каналами) дало б виразну зміну ґеополітичної вартости Польщі, а навіть виразну напрямну її евент. експанзії (Дністер).

Від сканалізованого Сяну, каналом до Радимна через ріку Вишню до Дністра, і далі до вододілу Пруту

(румунська частина проєкту) до Новоселиць, разом від гирла Вісли до гирла Дунаю. Такий є польський проєкт.

Реалізація цього пляну коштувала б найменше 400 міліонів злот. Польщу, а 270 міл. Румунію, а час реалізації — тридцять літ. Поза тим потрібні не менше значні (як для Польщі) суми взагалі на реґуляцію відповідних рік у цій системі: Вісла—Дністер.

Експанзія поляків напрямною Вісли затрималася вже в XIV—XV віці, напрямна Дністра і Прип'яті перетята шаблею Богдана. Лишень одна напрямна Німана (на Інфлянти) лишається Польщі.

Гра трьох грачів триває далі.

32. ВІДВІЧНІ ЧУМАЦЬКІ ВАЛКИ.

В попередніх розділах обговорили ми давні й сучасні ґеополітичні й торговельні шляхи України. Але які особливості мала українська торговельна експанзія?

Раса, що вже на початку свого існування показала себе торговельною і мореплавницькою, — не стратила свого потягу до моря і торговлі, навіть підчас найгірших своїх часів, що ними були часи упадку київської, а потім галицько-волинської державности. На цьому місці треба згадати — українське чумацтво, що гідне стояти в проявах білої раси обіч балтійської Ганзи, чи купців Родосу, або Венеції. Мандрівне купецтво - чумацтво дочекалося гарних моноґрафій (Рудченко), хоч варте ще докладніших.

Це були традиційні купецькі форми з давніх часів, форми орґанізації людей, що співділали з державою Києва, але були старіші від цеї держави. Це до мандрівних купців і вояків одночасно — звертається в 1170 р. Великий Князь київський Мстислав Ізяславич із закликом боронити дороги від Києва до моря, бо „вже в нас і Грецьку путь відбирають, і Соляну, і Залозну. А чи не лучче б було, браття, пошукати путей своїх дідів і батьків". Це про них згадує Рубріквіс в 1352. році, коли українці привозили до Теодозії куниці, соболі й інші футра в кри-

тих возах, запряжених волами. То вже були знані аж до половини XIX. ст. чумацькі мажі.

Пригадаймо собі, що перші згадки про козаків (грамота міщан Києва з 1499. р.) — це передусім згадки власне про купців рибою, про чумаків, а пізніш уже про тих самих людей, яко про воєнних людей.

Устрій цього мандрівного купецтва був освячений і устійнений упродовж майже двох тисячеліть. Уже на початку другого тисячеліття по Христі бачимо його яскравим і завершеним. Остання докладна праця (1874. р.) про устрій чумацтва підкреслює привязання чумаків до свого устрою. „Чумаки, каже дослідник І. Рудченко, мають свої освячені віками обичаї майже для кожного свого посуву. Чумак повинен виїздити з дому „по закону", їхати дорогою „по закону", навіть спинятися в дорозі, щоб пасти воли, теж „по закону". І до нинішніх часів чумаки суворо доглядають за сповненням своїх законів: артіль завжди буває незадоволена, коли хто-будь „поломить чумацький звичай".

Один з найпотужніших українських умів, Федір Щербина, в своїй вельми важній книжці „Нариси українських артілей" (1880. р.) пояснює зміст слова „закон". „Це форми, вироблені шляхом буденного історичного досвіду й традицій. Це — одвічні народні звичаї, передавані з роду в рід, з покоління в покоління, від батьків до дітей, форми, що їх достосовано до загального розвою життя. Чесне слово, раз зложена обіцянка, предківські обичаї, передання старовини — є тут позитивним законом. Зріст і розпад форми, взаємовідносини і загальноприняті права й обовязки членів асоціяції укриті в самім обичаї, як у неписанім кодексі. Вистачить впровадити в дію обичай, щоб з нього льоґічно випливали всі формальні людські взаємовідносини".

Така б була теорія чумацького устрою, а як же виглядає сам характер цієї асоціяції та її практика?

Вже на зовнішність чумака накладало свою виразну сувору печатку його повне тривог півосіле, півмандрівне буття. „Чумак, — каже очевидець, — переважно помовчує, замкнений, він дивиться на життя з деяким

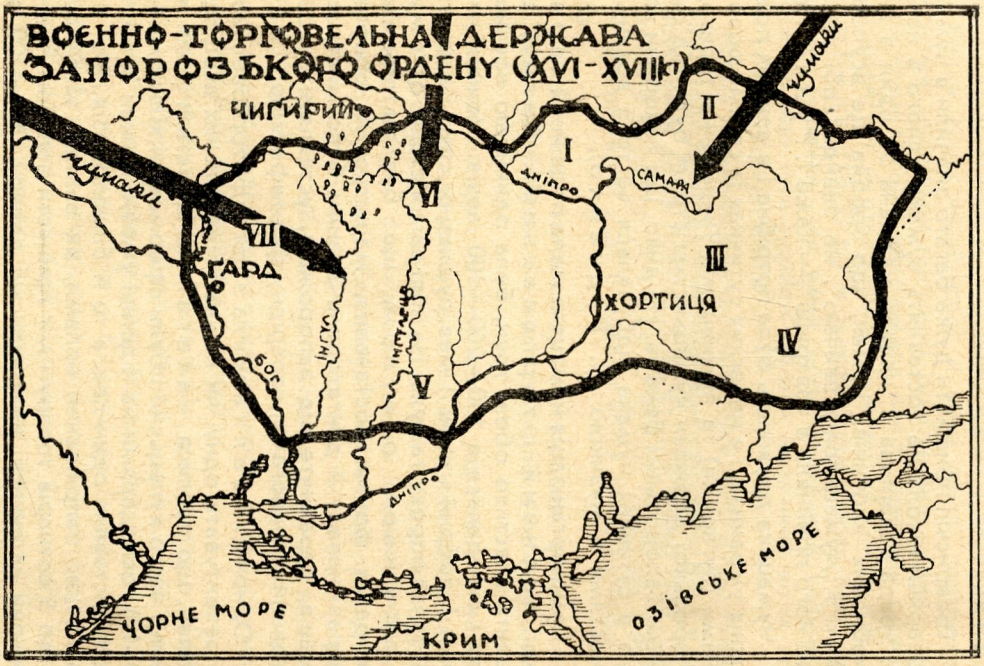

Схема 11. Сім паланок Ордену, головні напрямні торговельних шляхів і Ґард, центр для Шпакового шляху та риболовних артілів (за І. Рудченком і Г. Будзиновським).

призирством. У всій його поведінці повно самопевности. В ньому завжди є іронія і він завжди готовий розважити жартом товариство, не тратячи власної гідности. Лице його горде й веселе, або задумане"... (Новосельський).

Товариські прикмети дуже багато значили в чумака. „Товариші ніколи не зоставлять чумака одного в нещасті: зрада товариша в нещасті уважана за один з найганебніших злочинів. Чумак, що зробив це всупереч совісті і „чумацькому звичаю", не знайде собі валки, щоб його прийняла в товариші",— каже І. Рудченко.

Чумацька дружність була потрібна і в важких подорожніх умовинах, і в нелегких сутичках із своїми розбійниками (лугарями) та чужинцями. Лишень на території запорозької держави чумацькі магістралі були під охороною запорозьких бекетів. Не диво, що похорони впалого в сутичках чумака відбувалися часто з воєнними почестями й музикою (І. Рудченко).

Сама орґанізація чумацтва мала подвійний характер: воєнний і торговельний. Валка, що значить властиво обоз, трен, була одиницею воєнного типу і складалася з 100—200—300 возів. Кожен член валки („добрий чумак") мав рушницю, спис і відповідний запас пороху та куль. На чолі валки стояв отаман із заступником, осаулом, що був авторитетом у справах форми постачання, марштуру й оборони, а в разі нападу й диктатором. Знаним було мистецтво чумаків, перейняте від запорожців, уставляти з возів, счеплених ланцюгами, своєрідну фортифікацію.

Одночасно валка могла з погляду торговельного репрезентувати одну, чи кілька торговельних асоціяцій, артілей, що звалися ватагами. Ці ватаги мали характер чисто купецький і були сформовані кількома (до 10—15) господарями на підставі умови. Кожен із господарів виставляв один-два, а то й більше возів. Віз-парович, запряжений волами, як вантаж, мав нести 3,5 до 5 сотнарів товару і міг принести валового зиску, рахуючи на сучасні американські доляри, 200—300 долярів за сезон, залежно від товару. Назагал паровиця могла дати (в середині XIX. ст.) коло 100 амер. долярів чистого прибутку в середньому за сезон.

Асоціяція, ватага мала спільну касу аж до повороту виправи і всі прибутки й страти ділила порівну. Лишень в XIX. ст. дещо змінилося в цьому.

Кухар варив їжу ватажанам: на його возі був символ його звання — залізний триніг і казан.

Валка йшла через свої й чужі землі, кермована власними законами; піймани розбійників судила сама й власними силами виконувала навіть присуди смерти. „Астраханські й ставропільські калмики, — нотує Ф. Щербина (1879. р.) з жахом оповідають про „півтора — малахая", як вони звуть звичайний хліборобський ціп, що ним парили чумаки калмиків, коли зловили їх на крадежі волів".

Керма й закони цих валок мусіли бути дуже тверді, бо відбували дуже далеку подорож своїми шляхами, а посувалися дуже поволі. В XI. ст. три тижні їхав преп. Теодосій з Курська до Києва „з купци, грядуще з вози, со бремени тяжкі". Це б давало коло 25—30 кільом. на добу.

Швидкість ця не змінилася упродовж восьми століть. Важнішою була витривалість волів, ніж їхня швидкість.

Дороги мандрівного купецтва українських земель в старовину сягали далі, ніж в останніх кількох століттях (XV—XIX. ст.). М. Грушевський згадує на підставі арабських джерел про купецькі валки Києва, що їздили в X. ст. до Андалюзії (Еспанія), Риму й Царгороду. Маємо грамоту смоленського князя Мстислава (з поч. XIII. ст.), де він обговорює умовини руської торговлі в Ризі, Любеці і взагалі на „ґотському березі". Річ ясна, що три маґістралі великокнязівського Києва служили в великій мірі мандрівному купецтву.

Знаємо дві важніші чумацькі маґістралі в XVII—XVIII. ст. Перший, Шпаковий шлях, від імени славного чумацького отамана Шпака, починався на Волині й ішов на Умань і на р. Синюху до Дніпра. Правдоподібно, була це частина колишнього Залозного шляху. Другий, Муравський (давнішній Солоний), починався на Лівобережжі й верхівями Ворскли, Самари, через запорозькі паланки доходив до ріки Кінські Води. Заплативши запорожцям мостове (мито), а також мито від хури, ішли чумацькі валки вже без охорони до Перекопської Башти. Там платили мито Кримській

Орді і йшли або до солоних озер Криму, або до південного побережжя Криму, де були великі міста - ринки Отоманської імперії, виділені зпід влади слабих кримських ханів. Такі міста, як Кафа — були форпостами торговельних артерій Малої Азії під владою турецького півмісяця.

Поза тими знаними дорогами заходили чумаки до західніх міст Польщі і східньої Прусії, а на схід далеко за Волгу. В чумацькому епосі згадується і Крим, і Астрахань, і Варшава.

Яка була розповсюдженість чумацька? Може це була тільки невеличка ґрупа населення України, що нічого не значила в економічнім житті ані світу, ані навіть власного краю? Яка була кількість чумаків, яка вартість їх краму?

На підставі урядового обличення російського міністерства внутрішніх справ в 1856. р., на самій Київщині було 17,5 тисяч чумаків, що мали в загальній сумі сімдесят тисяч „паровиць". За офіціяльними обліченнями з семидесятих років XIX. ст. (A. Bouschen), постійних чумаків на Лівобережжі (Полтавщина, Чернигівщина, Курсько-Вороніжчина) і в Київщині зареєстровано 210 тисяч осіб. „Тимчасових чумаків" нараховує російська влада ще більше.

Врешті поглянемо на вартість того, що возили чумаки. Самим трактом Харків—Таганріг провезли в 1860. р. чумаки товарів на 1,5 міл. срібн. карб. В семидесятих роках щороку привозили чумаки до Одеського порту на шість міліонів срібн. карб. збіжжя. Взагалі, як занотували російські статистики в 1865. р., дві третини вивозу з чорноморських і озівських портів на загальну суму коло сорок міліонів срібн. карб. постачали суходолом чумаки.

Чумацтво, мандрівне ґрупове купецтво — це такий самий вислів духа української раси, як і хліборобство, як і своєрідна військовість — козацтво. Чумацький епос стоїть побіч козацького, як мистецький вислів одної з прикмет расового обличчя України.

„В наших часах — писав І. Рудченко в восьмидесятих роках, — де чути українську бесіду, там є й чумаки. Від Полісся до Лівобережжя знана є назва — чумак... Нема того села на Україні, де б не було кількох

родин чумаків, а деякі села, переважно козачого походження, виключно займаються чумацтвом".

Не тільки чумацькі артілі-ватаги мали економічне значіння. Окремі чумаки так само нераз творили силу капіталу. Чумаки на селі — це були переважно кредитори грішми, збіжжям і продуктами („до нового хліба"). В 1871. р. одному з чумаків украдено було його власних 560 тисяч карбованців, і це змусило ґазетних кореспондентів зацікавитись найвищими заробітками чумаків. Виявилося, що міліонери серед них не є чимось дуже рідким.

Чумацтво відограваало величезну ролю в історії української раси від її понтійської і київської доби аж до козацької і сучасної. Вільна торговельна мандрівна асоціяція українців, — це зміст чумацтва. Зміст цей — це і с т о р і я української торговлі, так тісно звязаної з цілою українською історією.

Як була боротьба за політичні вольности українців, так була боротьба їх за власний спосіб торговельної асоціяції. Боротьба ця була й проти монополів своїх володарів (соляний монополь київського Святополка в XII. ст.), і проти чужих (вставлення на Україні кагальної жидівської орґанізації торговлі, що скінчилася революцією 1648. р.). Врешті, не зможемо пояснити фінансової спроможности держави великого Хмельницького без запорозької скарбниці, опертої на використуванні чумацьких торговельних магістралів. Так само не зрозуміємо добре стратеґічних, дуже прецизійних посувів великих князів (Святослава Завойовника), кошових (Іван Підкова), чи гетьманів, коли не візьмемо під увагу чумацької торговельної стратеґії.

Чи роля чумацтва закінчилась?

Так, каже дослідник. „Широкість задуму й справедливість, що лежить в основі чумацьких асоціяцій, дуже виразно характеризують ці ориґінальні твори українського ума. І однак, не дивлячись ні на ці прикмети, ні на блискуче минуле, нам доводиться заживо ховати таке найцікавіше явище народнього, суспільного життя, як чумацтво". (Ф. Щ е р б и н а).

Це писав дослідник в той час, коли прийшли не демократичні, не українські форми капіталізму, в час будови залізниць і бакханалії чужинців-купців на українських землях. Чи ж справді може згинути щось, що

тисячеліттями кристалізувало характер раси? Адже-ж чумацтво — це не тільки торговельна орґанізація великого закрою, а й одна з моральних форм у вияві української збірної духовости. Такі речі не гинуть.

І глибокий Ф. Щербина по сумнім сконстатуванні загибання чумацтва додає: „Чумацькі валки перестануть існувати, але народня духовість не перестане, звичайно, творити нові соціяльні явища в цьому роді".

Чумацтво мало значіння не тільки історичне й економічне, але й соціяльно-виховне. Воно послужило підготовчим матеріялом до розвитку вищих форм асоціятивного труду й інших відносин в теперішніх часах.

Як продовження чумацтва, як протест проти чужих форм капіталізму — уже в 30—40 років по тому, що сказав Щербина, бачимо, як починається розвій української споживчої, кредитової та інших родів кооперації*).

Вона розвивається, як ніде в Европі (крім Данії). Вона обєднує в 20-х роках нашого століття чотирнадцять міліонів селян. І вона помагає українській революції 1917—1918. рр. Так само, як колись українське чумацтво помагало українській революції 1648. року.

33. ПОВІТРЯНІ ШЛЯХИ.

Ми окреслили старі українські маґістралі, зариси ґеополітики останнього століття з їх грачами — анґлійським, німецьким і московським та дали зміст української торговлі. Тепер спробуймо зясувати ґеополітичні можливості України на майбутнє. В цій прийдешній грі може буде вже й український грач, а з чужинців, крім згаданих, правдоподібно й італійський. Ці шляхи будуччини зарисовуються звичайно з політики автострад і повітряних шляхів. Для України в першій мірі — з повітряних шляхів.

В багатьох прегарних книжках сучасних мандрівців є вже інше розуміння світу, як досі. Недарма, скажім, спогади славної пари літунів звуться: „Вся земля згори",

*) Недарма першим міністром фінансів української республіки був найбільший диґнітар потужної української кооперації — Христофор Барановський.

Літуни бачать ліпше, виразніше і міста, і шляхи, і води, і заклик віддалі. Виразнішають перед ними і ґеополітичні індивідуальности, і їх шляхи, і їх перспективи.

Світогляд літунів — це найновіша здобич у духовості білої раси. Він потрібен саме тепер, коли струси збірних духовостей подібні до землетрусів. Так само варто їх оглянути згори й облічити можливі шанси духовних злук і конфліктів, як і в сучасній ґеоґрафічній

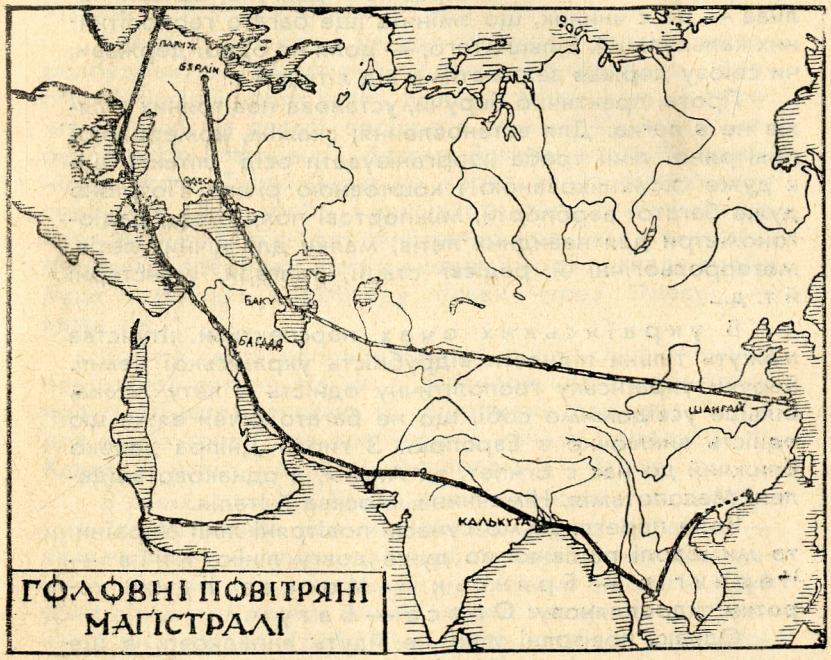

Схема 12. Берлін—Шангай — лінія проєктована. Лондон—Калькута — лінія чинна.

службі облічити шанси получень окремих країн. Зрештою, в повітряних шляхах і їх тенденціях знайдемо зміст і духовий, і ґеоґрафічний. Один із найбільших знавців повітряних шляхів світу прийшов до виразного твердження: „Повітряні шляхи — це шляхи також і політичних ідей. Напрямні лі-

тунських комерційних сполук так само є напрямними в діянні політичних сил".

Літунський світогляд дає цілком нові перспективи. Залізничі шляхи йшли нерівно, — літак летить просто, як думки, як замір. Коли давніше ґенеральні штаби й уряди облічували вартість лишень зикзаків залізниць, луків заток чи долонь півостровів — тепер на перше місце все більше висувається інше облічування. Промінь ділання літака, справність двигуна, запаси палива — це є чинник, що змінить іще багато ґеополітичних калькуляцій. Більше того, — доля не одної держави, чи союзу держав залежатиме від літунства.

Проте, практично беручи, установа повітряних шляхів не є легка. Для встановлення, скажім, комерційної повітряної лінії треба „зорґанізувати осід" літаків, що є дуже скомплікованою і коштовною річчю. Потрібно дуже багато: аеропорти, міжпортові поля осіду, радіоґонометри для невидних летів, маяки для нічних летів, метеорольоґічні й радієві стації, ганґари, майстерні й т. д...

В українських очах перспективи літунства можуть тільки піднести відрубність української землі. Беручи українську ґеополітичну одність з лету літака, більше усвідомимо собі, що не багато річей вяже цю одність виключно з Европою. З гирла Дніпра далеко ближчий до нас є Єгипет, як Анґлія, а однаково віддалені Месопотамія, Німеччина, Москва й Італія.

Коли переглядаємо сучасні повітряні лінії України, то мимоволі порівнюємо дуже довгу лінію Київ — Чернигів — Брянськ — Москва і дуже коротку гидроплянову: Одеса — Батум.

Однак, повітряні лінії не йдуть випадково, а ще менше — великі повітряні маґістралі. Скажім, Середземне море, що було зійшло на другий плян упродовж останніх двох-трох століть, тепер знов стає в дуже швидкім темпі першорядним інтернаціональним роздоріжжям. Але сталося це завдяки великим політичним посуненням Франції, Анґлії й Голяндії, що скермовують всю свою енерґію на зміцнення повітреплавного звязку з своїми індійськими землями.

Чи ж українські землі теж можуть мати якесь значіння для світового повітреплавства?

Не тільки можуть, але вже мали. Підчас українського державного життя в недавно минулому німецький грач дав добру науку українським політикам, захопивши Крим. Але це захоплення Криму було тільки подробицею в великім повітреплавнім пляні Берліну. В ґеополітичній доповіді Бавмана, пересланій 14-го липня 1918 р. амбасадорові Німеччини в Києві баронові фон Мумм, знаходимо цікаві роздумування над вартістю повітряної експансії Німеччини через Австро-Угорщину й через Україну.

Бавман, зрештою, не був великим прихильником розбудови повітряних ліній через землі Відня, бо, „просто облічивши, шлях навіть до Царгороду через... Україну є тільки на десять процентів довший від шляху через Австро-Угорщину". Взагалі Бавман волів би комунікуватися з Туреччиною не через землі віденського союзника. „Не треба зменшувати того значіння, що його матиме Одеса для повітряної полуки з Кавказом. Можливо, зрештою, що і з економічного погляду треба буде літати до Царгороду тільки через Одесу", — каже він.

Коли в своїй доповіді Бавман підкреслює значіння повітряної полуки тільки з Москвою при орґанізації польської державности, то українська держава — це для нього терен для повітряного випаду передусім на Кавказ, а навіть і далі, до Месопотамії й Єгипту.

В своїй доповіді Бавман занепокоєний тим, як будуть заховуватися політики Києва. „Уряд України, — зазначує він, — уже знайомий з почтовими, повітряними лініями, що влаштовані німецьким військом. Цей уряд ліпше, як якийсь інший, зможе зрозуміти все значіння цієї справи. Треба вже тепер, завчасу перешкодити українському урядові, коли б він захотів на майбутнє взяти в свої руки повітряну лучбу Одеси з Кавказом і Царгородом".

Від часів Бавмана значіння України для Німеччини тільки зросло. Сучасний Берлін майже закидає пруську напрямну політики (схід Балтії й кольонії), а цілу увагу звертає на чорноморський басейн. В 1938 р. Німеччина Гітлєра осіла на Дунаю і там розпочала наново напрямну експанзії німецького народу, закинену 600 літ тому.

Але перейдім до не менш важних сучасних тенденцій повітреплавства в европейських державах.

Без сумніву европейська країна, що для неї найбільш важним є повітреплавство, це — Британія. Льорд Бівербрук (Beaverbrook) окреслив завдання повітреплавства коротко: „Комерційне повітреплавство так само потрібне сучасній Британській імперії, як колись залізниці Великій Британії... Коли надійде хвиля небезпеки, комерційне повітреплавство дасть потрібних літунів і апарати. Велика Британія завдячувала повстання своєї воєнної фльоти морякам, що обїздили цілий світ, шукаючи доброї торговлі, а тепер подібно до того зродиться наша наймогутніша боєва повітряна фльота із торговельного повітреплавства".

Повітроплавна політика Британської імперії майже виключно присвячена лучбі своїх розсіяних по цілім світі частин. Розбудова британського повітроплавства не легка, бо не завжди існують опертя для її ліній.

Найважнішою повітряною лінією імперії, маґістраллю, що годує і збагачує Анґлію, є лінія Льондон — Атени — Александрія — Баґдад — Калькута. Це — індійська маґістраль, відвічна маґістраль Европи, найважніша маґістраль Середземя і Риму.

Обіч британської дороги до Індії лягла дорога Голяндії, другої великої повітряної потуги Европи, і врешті третій шлях — лучба Франції з Індокитаєм. Ці всі три потужні лінії творять сучасну найбільшу маґістраль Европи — (The Road To India).

Можемо зрозуміти причини гарячкової розбудови літунства двох потуг авіяції, як Британія і Голяндія, або менших потуг, як Франція і Італія: їм треба звязатися найгустішою сіткою аеролиній із своїми кольоніями.

Цілком інший характер має гарячкова розбудова повітроплавства в найбільшій потузі літунства в Европі, в Німеччині. Німецька повітряна Ганза розбудувала в своїм власнім краю найгустішу і найдовершеннішу аеро-комунікаційну сітку: повстає враження, немов би ціла Німеччина була тільки досвідним полем для Ганзи. Цього мало — амбітна Повітряна Ганза, як колись її попередниця — Морська

Ганза, звязала цілу Европу своїми лініями: Скандинавія й Італія, Португалія й Балкани — скрізь ширяють літаки німецької Ганзи. Врешті від 1934 повстала лінія Німеччина — Південна Америка, що сполучила нарешті німців з теренами їхньої торговельної експанзії в сучасності.

Проте найважнішим (з погляду українського) стремлінням Німецької Повітряної Ганзи є опанувати одну з двох найбільших магістралів Европи. Про цю магістраль мріяв іще великий Нерон, висаджуючи свої когорти на півдні України. Це — шлях до другого обіч Індії величезного резервуару людей і торговельних користей, шлях до Китаю, — The Road To China. Шлях, який був би коротший від дотеперішнього об'їздного через Індію, що триває 14 днів.

Ще в 1926 році два літаки Юнкерса довершили славний досвідний лет на лінії Берлін — Пекін. Та розрухи в Китаю і спротив Совітів перешкодив реалізації полуки Німеччини з півміліярдом жовтих муравлів через північну чи середню Азію. В 1930 році Німецька Повітряна Ганза заклала вже в самому Китаю повітряне товариство — „Евразія", що мало получити китайців із німецькою державою (Шангай — Лянджу — Совіти — Берлін). Однак Совіти застереглися проти цієї лучби. Покищо „Евразія" обслуговує внутрішні китайські лінії.

„Евразія" на Сході — це одна частина великої магістралі, Німецька Ганза з її лінією Берлін — Відень — Чернівці — Букарешт є друга частина тої магістралі, а які ж могли б бути дальші опертя цієї трансконтинентальної путі?

Правдоподібно, ішов би він тільки через українські землі і середню Азію. Чернівці — Одеса, властиво Крим — Тифліс на Кавказі — Баку, — це були б пункти опертя „дороги до Китаю". Путь між Кавказом і гряницею Китаю (Лянджу) важко тепер окреслити. Трохи її окреслює досвідний лет Німецької Ганзи в 1937 р. з Паміру до Китаю. В березні 1938 Ганза продовжила свою европейську лінію до Дамаску й Баґдаду. Новий прібний лет через Памір не вдався.

Не лишень Німеччина цікавиться магістраллю Европа — Китай. В 1937 р. відбулася цікава спроба політичного союзника Німеччини на Далекому Сході. Вперше в історії повітреплавства японський літак „Бо-

жеський Вітер" відбув безпосередній перелет із Токіо до Льондону упродовж девятьдесяти чотирьох годин.

Українські землі не є ніякою закутиною. Під оглядом торговельним і ґеополітичним — це одна з найважніших земель світу. Це значіння України тільки зростає в сучасному.

Бачимо, що Україна від початку існування осілого в ній населення аж донині була краєм, завжди звязаним з великими торговельними маґістралями. В будуччині треба сподіватися скорше збільшення її значіння серед видатних ґеополітичних одностей світу.

Але чи тільки ґеоґрафічні й торговельні умовини творять призначення України, як самостійного осередка? Чи нічого не значать расові прикмети її населення?

ЧАСТИНА ТРЕТЯ.

»Видно дуже добре збоку, що всі політичні рухи, що присвоює їх мій край, є подібні тільки до німецьких і італійських рухів, — але також видно й те, що ми йдемо до нових форм життя, і ані фашизм, ані комунізм нічого нового нам дати не можуть. Треба бути дуже наївним, щоб повірити в те, що кимсь протоптаний шлях є добрий і для нас...

Не можна спиратись на старі ідеольогії, що виросли на сентиментальности. Треба дивитись на таку людину, якою вона є, а не вбачати в ній ідельної людини, видумки XVIII-го століття. Треба відродити поняття раси, що має перед собою велитенські можливості«.

Alexis Carrel,
професор-француз, автор „Men. The Unknown",
біольоґ з інституту Рокфелєра в Н. Йорку.

34. ЗНАЧІННЯ РАСИ.

Дивно було б і небезпечно трактувати призначення краю, як витвір виключно землі й ґеоґрафічних умовин. Багато може вплинути оточення на поводження якоїсь людської збірноти, але всеж людина не ростина, що її формує земля й підсоння. Шляхи комунікаційні і торговельні шляхи багато значать для розвою народу чи раси, але це ще не все. Самою ґеоґрафічною конечністю не можна окреслити перспектив історії. Історичні напрямні не випливають безпосередньо з середовища.

Візьмім приклади. Сусідство Атлянтику розвинуло мореплавні здібності анґльо-саксонської раси, зате сусідство Тихого океану не поширило мореплавного засягу китайської раси. Навпаки, знаємо, що підчас найбільшого розвою Хин китайці побудували „для безпечнішого плавання" здовж свого побережжя канал завдовжки кільканадцять сот кільометрів. „Китайці були зручними корабельниками на ріці, але ніколи не вишколилися до морської плавби" (Горабін). Положення не зробило їх мореплавцями.

Знаємо, також, що для арабських племен, „мореплавців пустелі", кінчалася їхня здібність до пересування з гряницями пустелі, на березі Середземного моря.

Зрештою, пригадаймо пізніші часи, коли Володислав IV, польський король, наймав чужинців-піратів і проєктував переселення хоч частини запорожців над Балтію, яко єдиний спосіб польської експанзії на тих водах. Цікаво теж, що над Чорним морем ані румуни, ані болгари, ані кавказькі народи не стали мореплавним народом, як це було з греками й українцями.

Бачимо, що мало мати догідні путі, ще треба мати відповідний характер, щоб використати ті путі.

Мало пізнати Україну, як один з осередків світової виміни товарів. Для більшої докладности її історичних перспектив треба пізнати ще біольоґічний характер її населення, її р а с и. Культурна спадщина, збірна психольоґія, здібність до життя і взагалі експанзії — це все те, що може дуже помогти расі власне в опануванні і навіть переборенні злих умовин середовища.

Коли в попередніх розділах (про призначення землі) перспективи української історії були скоріш субєктом ґеоґрафічних і економічних умовин, то в цій ґрупі ідей будемо трактувати Україну, як п р е д м е т, що створює сам умовини для сусідів і світу. Тут на першім місці поставимо у к р а ї н с ь к у р а с у.

35. ПОНЯТТЯ РАСИ.

Окреслювати расу дуже докладно — не легко, а навіть небезпечно, бо це ж поняття скорше життьове, біольоґічне, і вже самим процесом окреслювання можна це поняття знищити. Чи ж не було б небезпечним окреслювати поняття „мати"? Однак многобічність його й глибина почувань, із ним звязаних, є для всіх зрозуміла. Візьмім хоч би й таке поняття, як „любов батьків до дітей": кожний відчув його, або й пережив, існує воно від тисячеліть, однак є занадто ж и в е, щоб стреміти до остаточного удокладнення його в теорії.

Примусовість науковости і шабльон доктрини могли б знищити відразу істотне в українській ж и в і й р а с і. Це ж її найголовніша перша ціха, яка живе в її окремих людях і ґрупах, у безлічі творчих здібностей, талантів, витревалостей і активних сил. Це те, що оточує українця і є ним самим. Тому так тяжко окреслити той чи інший процес, що відбувається у самій расі. Напр., є річчю неспівмірною окреслювати силу раси тільки її матеріяльними здобутками, чи розлогістю влади або науки.

Чи ж не бачимо нераз, що матеріяльні втрати і бажання ворогів-чужинців знищити расу тільки збільшило відпорність раси та її гін до життя, як це було з анґльо-саксонською расою в 16—17 столітті. Твердим робить і тверде виховання, і нераз, скажім, масове замикання тисячі шкіл вкінці може стати о д н о ю великою школою для тої раси. Дуже часто примусове відірвання раси від її матеряльних цінностей може значно зміц-

нити привязання до власних духових цінностей. Недарма ж юдейська раса винесла відчуття своєї вічної тривалости, а навіть вибраности, власне з важкої школи вавилонської неволі.

Відчуття своєї раси, як живого орґанізму, є очевидне. Сучасний українець не задумується навіть над тим, чому може він покладатися на швидку свідомість і українське національне зорґанізування скрізь там, де є расові більші чи менші ґрупи, чи то в юґословянській Бачці, чи в далекосхідній Приамурщині. Расові реакції є не тільки живі, але й устійнені, і це знають ті, що подорожували. Ось, напр., подорожній спогад з театральної вистави в Ташкенті. „Коли пригадаю собі сьогодні, після 15-ти років, вистави того театру, то не соромлюсь признатися, що тоді я сидів на них до глибини зворушений, зі стиснутим горлом, ледви опановуючи себе. Уявити собі тільки: закутина на кілька тисяч кільометрів від рідних сторін, під боком Китаю, серед чужого мусульманського моря — і тут дають українського „Невольника". Лише слухаючи цю драму на тлі туркестанської екзотики, можна зрозуміти, чому українське „я" реаґує на означені історичні мотиви однаково, без огляду на те, де і коли їх слухає... (В. Кузьмович: „Укр. нац. відродження в Туркестані").

Це „українське „я", що реаґує однаково" скрізь і завжди на клич своєї раси, саме найбільш може перешкоджає українцеві окреслити свою власну расу. Відчуття живости й стійкости раси дозволяє хіба тільки на найпростішу методу окреслення її, на сумлінне описування важніших її ціх, лишень опис раси є її окресленням. Опис її первнів передусім.

Зрештою так представляють свої раси люди Заходу. Для британця Анґлія — це: бретонці, саксонці, нормани, ґаелійці і т. д. Для нього нема нічого дивного, що, скажім, існує кельтський, чи шотляндський партикуляризм. Навіть для француза — Франція, це — ліґури, кельти, франки, бурґунди. Зрештою, сам характер раси не можна описати інакше, як подаючи його складні. В одній із новіших книжок еспанець так описує свою расу: „Еспанію, її характер найліпше уявимо, оглядаючи її складні впродовж історії. Ось індивідуалізм, дух незалежности, відвага, льояльність — це прийшло від найдавніших прадідів — кельтів і іберів. Ось від-

чуття честі, гордости, пошани до традиції — від римлян, реліґійні почування, пошана для гієрархії й гідність фізична та духова — від ґотів і врешті велика порція фаталізму, войовничість і пасія — від арабів". (A. Jerez, Valencia, 1937). Ці описи первнів мають значіння в описі окреслення раси. Але не тільки вони самі. Потрібна так само міра (хоч приблизна) взаємовідносин цих первнів, отже тим самим поняття, як ці взаємовідносини уложилися в часі. Це дасть хоч частинно динамічне поняття раси, що живе й росте.

Лишень по цих вступних дослідах можна описувати расу, як поняття устійнене. Не будемо тут робити пересади з окресленням анатомічним, чи антропольоґічним. Перше, що звертає увагу в сучасних европейських расах — це не типи черепів, чи мязнів, лишень думання, психольоґія. Раса відріжняється одна від одної більше своєю психольоґією, своїми протореними дорогами в думанні й поведінці, навіть своїми духовими звичками більше, ніж будовою тіла.

Слово „раса", що вживалося досі тільки в антропольоґії, тимчасом набирає тепер іще й іншого значіння. „Воно означає, — каже Марсель Ізрель, — також збірноту людей, що мали довге минуле із спільними традиціями, звичаями і спільними думками. Отже раса ріжниться одна від одної не так фізичною особистістю, лишень передусім духовою особистістю. Расі в значінні антропольоґічнім протиставляємо расу в значінні історичному".

Духові риси — це найважніший цемент раси. І передусім проти змішання французької раси з духово чужими елєментами скермовані такі праці расистів-біольоґів, як „Вхлинні здібності Франції", „Раса й імміґрація" і т. д.

Не відкидаємо однак і антропольоґічних цих, що зрештою в українців назагал цілком виразні. В останніх часах, як показали досліди, духова одність має й свої підстави в одности біольоґічній, що її легко окреслити т. зв. ґрупами крови. Ґрупи крови підлягають законам спадковости Мендля, і тим можемо пояснити з боку біольоґічного тривалість раси в насі (переношення хромозомами людських характерів). Так, напр., досліди виказують, що українці зовсім не мають

ґрупи „B", зате 90% інших, як „A", „AB" та „O" (Saller). Навпаки, в москвинів і монґолів є до 80% ґрупи „B", зате брак інших.

Взагалі імя Мендля, як, скажім, імя Берґсона, можемо поставити на початку великого світогляду, що зростає в 20-ім віці.

Григор Іван Мендель (1822—1884), чеський монах, не був знаний за життя. Лишень в 1900. р., завдяки голяндському вченому де Вріс (Vries,) праці цього ґеніяльного біольоґа побачили світ. Марсіяль із Парижа, Сіменс із Мінхена, Косович, Бенуа і інші зробили важливі відкриття і доповнення до праць чеха. Мендель ствердив, що тривалість раси (в людей підложжя до мови й думки) не тільки можлива, але й існує, як нормальна річ, і що можна, знаючи закони її тривання, навіть впроваджувати деякі поправки до цього життєвого явища.

Коли б від метод окреслення раси перейти до самої істоти окреслення, то воно б представлялося дуже кількабічним.

Почнемо від менш важних і перейдемо до найважливіших.

З антропольоґічного боку її характеризують подібні поміри черепа й кістяка, знайдені в подібнім ґеольоґічнім оточенні з подібним знаряддям, посудом чи будівлями, нераз на лоні характеристичної звіринности, чи рослинности. З боку історичного — це ґрупа населення, що в окресленій території, без важнішої перерви в часі, переживала спільну долю. Врешті з боку демоґрафічного раса — це наслідок змішувань, що відбувалися в тій чи іншій території, при чому не завжди існує одність тої території (кольонії, ґрупи серед чужинців, мандрівні армії). Врешті найважніше — це психольоґічне окреслення. Бо раса — це велика духова одність з боку морального, чуттєвого. Ця духова одність спричинює відрухи й поняття, спільні для тих, що складають расу.

Отже бачимо, що, зближаючись до формули раси, мусіли б ми брати під увагу насамперед історію з протоісторією, антропо-біольоґію і психольоґію, застосовані разом в описі-окреслюванні.

Загально можна було б дати таку формулу раси:

Расою звемо цілість населення, що його духові прикмети, укриті й явні (як звичаї, мова, властиво мови), а також антропо-біольоґічні риси — становлять виразну цілість упродовж часу (історії).

До формули окреслення української раси треба взяти первні, що існують. Отже:

Ґеополітичні прикмети української території, рік і морей, історія українських торґовельних трактів і вузлів, зродження осілого людського життя в цих країнах і розповсюдження спочатку головного первня — месопотамського, далі злиття геллєнського, в загальному закінчення формування раси ґотами і врешті устійнення її великодержавністю, реліґією і розмахом культури й цивілізації. Далі треба зазначити вартість домішок і історичну селєкцію типів расової активности. Врешті, до формули української раси належить історія ідей її еліти, бо ці ідеї були духовими подіями, що формували расу.

Чи ця формула української раси відкидає дотепершні поняття української нації, державництва чи патріотизму? Є це питання побічне, а однак супротиставлення понять — скажім, „раса" і „нація" — може викликати хаос.

Назва „українська нація" — поняття відносно дуже нове (на Україні вперше його вжив Богдан Хмельницький). Само поняття „націоналізму й нації" найбільше спопуляризувалося за часів Наполєона і взагалі геґемонії французької духовости в Европі. По 1914 році сили історії показують глибше розуміння людства і більш жорстоку боротьбу рас, ніж у 19-му столітті. Не забуваймо також про упадок впливу доктринерського думання французів і про все вище видвигнення анґльосаксонського світогляду. Для британця все його публичне життя, його великодержавність є виявом його раси. „Хто хоче зрозуміти історію британців, повинен старатися зрозуміти характер анґлійців, а цей характер пізнаємо, тільки вивчаючи формацію анґлійської раси" (J. Stoye). Анґлійський світ, що його мовою говорить півміліярда людей, більше значіння надає біольоґічному поняттю раси, як створеному династіями й елітою уряду, ніж поняттю нації.

Зрештою, поняття і „нації", і „кляси", і „державности", і „патріотизму" — це лишень в и я в и раси, яка їх у собі заключує. Але всі вони далеко плиткіші від поняття „раса" і далеко менше дають підстав до зрозуміння процесів, що діються, чи діялись внутрі України. Сучасність України ніяк не може бути докладно окреслена без поняття „раса".

36. ГОЛОВНИЙ ПЕРВЕНЬ — ТРИПІЛЬЦІ.

Найменше маємо на меті ставити на початку питання про чистість раси. Навпаки, повторимо за расистівським істориком Ґ о б і н о: „Отже тільки мішанина, всюди мішанина, завжди мішанина — це є наслідок найбільш певний великих суспільств і великих цивілізацій в їх найширшім розпросторенні і в їх найбільш переможнім поході" („Н е р і в н і с т ь л ю д с ь к и х р а с"). Чим більший розгін якоїсь раси, тим більше чужих елєментів вбирає вона в себе. Ґ о б і н о каже, що це діється головним чином підчас воєн, В а ш е д е Л я п у ж надає більшу вагу просочуванню, — але обидва расистівські історики-біольоґи відкидають поняття чистоти раси. Тому можна сказати, що складові, добре згармонізовані первні й домішки світогляду української збірноти — це є багатство України.

В них є велика й в с е с в і т н я цінність української раси. Це добре розуміють зичливі чужинці.

В кінці 1936 року висланець анґлійського короля, льорд Твідомюр, ґенерал-ґубернатор Канади, краю, мало чим меншого від цілої Европи, звернувся до канадійських українців із характеристичними словами:

„...Я передам ваш щирий привіт королеві, як привіт від українського народу в Канаді. Я радий, що знаходжусь серед вас. Я ж перебуваю серед людей, що мають за собою довгу історичну традицію. Кожен британець, а головне шотляндець, повинен вірити, що найсильніші народи це ті, які виникли з ріжних расових первнів. Тому український народ спеціяльно є бажаний для Канади".

З цих первнів і домішок української раси вибираємо первень найдавніший, як доказ тривалости раси, її безперервного володіння своєю землею впродовж тисячеліть. Цей первень є підложжям української раси, бо творить з антропольоґічного боку 60—70 (Щ е р б а-

к і в с ь к и й подає до 90) відсотків української раси. Цей первень є також підставою української психольоґії. Правда, на ньому виростають панівні світогляди, але він спричинює їх діяння в українській расі. Співзвучність із ним рішає про гармонійність чи негармонійність духової домішки.

Власне в це підложжя, як у велитенську вазу-амфору, вливалися всі інші расові первні й домішки.

Це протоукраїнський народ трипільської культури, т р и п і л ь ц і, як звуть його українські вчені.

В своїй дуже цікавій великій праці п. з. „Етноґрафічний тип українця" пише В. Щ е р б а к і в с ь к и й: „Дуже інтенсивна праця наших археольоґів уже за совітської влади доповнила наші відомості про передісторію України й утвердила те, що вже ясно було й перед великою війною, а саме, що вже в неолітичну (новокамінну) добу наша територія була заселена, і то незвичайно густо, хліборобським населенням як у степах, так особливо густо в передстепю...". Ці хлібороби прийшли, як розселенці з Месопотамії, звідти, де Біблія умістила початок людства.

Сталось це так: „Базічне (основне) передньоазійське населення уже в III тисячелітті розрослося так, що зайняло тоді Кавказ, чорноморсько-українські степи й цілий дунайський бассейн на Балканах. На Україні це населення було особливо густе в передстепю між Дніпром і Карпатами..."

„В Европу малоазійці привезли з собою вівці та свині й приручили місцевих турів... Очевидно, що територія України аґрикультуру одержала, як і інші західньо-европейські землі, з Месопотамії, і значить вона від прадавна і до сьогодні зберегла традицію месопотамського культурного кругу, до якого належить також південна й почасти західня Европа від прадавна. Очевидно, що Україна звязана з південною Европою і почасти з західньою також цілим комплєксом інших, напр. правових і моральних та реліґійних, здобутків тої спільної культури, яка центром виходу мала Месопотамію".

Цим своїм культурним кругом відрізнялась протоукраїнська раса різко від значно молодших культур, як московська, що культурно належить до північноазійського відтинку номадського кругу, або польська,

що належить до кругу надбалтійського. Це підложжя раси дає тяглість існування населення України на протязі пяти тисяч літ.

В. Щербаківський коротко окреслює значіння протоукраїнської раси: „Наші трипільці мусять нарешті одержати по заслугам те, чого варті. Вони створили тут, на Україні, першу тривалу хліборобську осілість, громадянство малоазійсько-еламського типу, матріярхального устрою і маґічного (може тотемічного) світогляду. Вони побудували ще в III тисячелітті городи-держави і окружили їх могутніми валами; деякі з тих городів безперервно процвітали аж до князівської київської доби й обороняли їх доброю зброєю. Вони, власне, склали ввесь фолькльор, який маємо, всі народні обряди, вірування і проче, майже всю устну словесність".

Через це своє підложжя українська раса споріднена з північною Італією і Балканами, із польсько-чеським Шлезьком, із Швайцарією, півднем Німеччини й В. Британії, з Чехією, Словаччиною, а також Францією (Монтандон), як це можна судити з антропольоґічних даних та з кровяних ґруп.

Коли ж перейдемо до психольоґії цього первня, то дуже важним є підкреслити те, що трипільська культура відноситься до месопотамської, як американська до европейської. Це є духовість осадників, кольоністів.

Чому вони посунули з своєї землі на північ? Можливо, що причиною була велика стихійна катастрофа в передній Азії (є дані на це), яка вигнала їх звідти, як вигнала пізніш кельтів із „землі Лятама", ґаллів із Ютляндії, чи монґолів із серця Азії.

В кожнім разі це були кольоністи, що важко здобували землю.

Власне характер трипільців — це є те, що найбільш тепер може цікавити. Як важко й уперто мусіли вони здобувати цю країну лісів, болот і луговин, як нелегко було їм будувати оселі й пробивати дороги, перший елємент культури, як жорстоко мусіли вони боротися із змінністю й суворістю природи! Передовсім дивує зосередкована енерґія, незрівняна видержка цих темнооких круглоголових людей з півдня. Вони ж були

першими осадниками, бо перед ними є лишень сліди бродячих племен-доліхоцефалів.

Трипільці на Україні — це те, що ліґури у Франції, — перші рільники, х л і б о р о б и. Вперше сполучили вони в своїм ритуалі пшеницю й мед, як символ цих земель. І цю символічну страву — к у т ю — споживає й досі кожен українець раз на рік, звязавши цей звичай із християнським Різдвом.

Трипільці не створили спочатку великих державних орґанізацій, — їхня експанзія була передусім — опановування природи, опановування величезних теренів племенами, чи може лишень селищами. За статистикою Л ь в а П а д а л к и, в самій центральній Україні відкопано перед 1914 р. коло 1.200 городищ давніх міст. По війні донині відкопано ще кількасот (В. Щ е р б а к і в с ь к и й). Пізніш потворилися здовж доріг держави — оборонні міста. Заслуга трипільців передусім у звязанні цілої території селами й дорогами. На їх плечах лишень могли пізніш повставати потужні держави, як боспорська, ґотська, чи київська.

Від тих часів зостались і досі памятки — високі вали на сотні кільометрів і дольмени, велитенські каміння, уставлені по берегах Чорного моря від Кубанщини аж до Подністровя. Ці каміння може були висловом культу мертвих, чи культу моря (як переконує про це Каміль Ж ю л я н в відношенні до дольменів в Бретані).

Трипільці надали характер українському селу, так, як колись ліґури надали характер французькому, а пікти — анґлійському. Є багато даних, що не лиш зовнішній вигляд хат, але й розміщення сіл і головніші шляхи зостались у спадщині й досі від тих праукраїнців. Їх розподіл ланів, доріг і сіл зістався тисячеліттями, як найдоцільніший. Можна справедливо сказати, що трипільці є о с н о в о п о л о ж н и к а м и українських с і л, вони сформували села.

Не тільки села, але й п с и х о л ь о ґ і ю с і л. Як мусів привязатися до своєї нової землі осадник, що з великим трудом здобув її і здобувати мусів всупереч незичливій природі! Як мусів важко переживати скоки й непогоду змінного клімату! Врешті, як мусів шанувати ті звичаї, які символізували поворот на краще в цій безнастанній боротьбі (збільшення дня, кінець

жнив), як старанно передавав він своїм дітям все те, що йому самому й його селу улекшувало боротьбу за життя! Ця терпеливість, мовчазна відвага, передбачливість, скромність, обережність, невідступність від обраної лінії, холодність при невдачах — чи це не образ осілости й одночасно не тип українського селянина?

Цей характер — це підложжя українського характеру. Бо народи-предки — це не тільки архітектура, могили, звичаї, ритуали. Це — характери, що кружляють у крові сучасних українців, і завжди їх діла, їх здобування в них можуть відродитися. І найбільш можливостей до відродження в сучасному має характер трипільського первня української раси.

37. ДРУГИЙ ПЕРВЕНЬ — ГЕЛЛЄНИ.

В І-м тисячелітті перед Христом Гелляда дала своїх осадників в трьох головних напрямках: в Малій Азії, де кольонії пізніш стали підставовими пунктами для походу Олександра Великого, в південній Італії, де греки збудували т. зв. „Велику Грецію", і, врешті, при Чорнім морі. З усіх трьох напрямів найтяжчою, найнебезпечнішою кольонізацією уважано опанування чорноморських узбереж, хоч би з уваги на віддаль і суворіший клімат. Недарма греки стільки лєґенд про небезпеки вмістили в тих околицях (за Есхілєм, навіть Прометей перебував за кару в наддніпрянських степах!). В кожному разі до цієї своєрідної Америки-Понтиди висилала Анґлія-Гелляда своїх найвідважніших людей, свій найбільш будівничий елємент. Недарма стільки тривалих держав заложили ці іммі ґранти з півдня. Згадаймо тільки тисячелітнє існування Ольбії й Пантикапея.

Ці підприємчиві конквістадори-мореходи закладали свої торговельні міста-держави, як знаємо, не лишень на берегах моря, вони сягали й вглиб краю.

Вони розносили скрізь, де були, свою реліґію і свою культуру. Знаємо, що культ Гомера довше тривав в Ольбії (коло гирл Богу й Дніпра), ніж у корінній Греції. Зрештою багато традицій геллєнської або геллєністичної культури жило ще донедавна на Україні, як, напр., культ памяти Олександра Македонського в козацькій еліті. Мандрівець Клєрк (1800 р.) згадує, що і культ Гомера був дуже сильний на Чорноморї.

Пантеон геллєнів і їх реліґія багато вплинули на корінне населення, на племена і держави трипільців.

„Геродот говорить про храми на нашій території, присвячені Артеміді, напр. в г. Гельоні, в Ольбії, Пантикапею і т. д., і ці слова потверджуються написами, посвяченими цій богині на каміннях храмів, в городах. Містерії Діоніза справлялися на нашій території, і храми Діоніза були навіть в г. Гельоні, що лежав досить далеко від берега моря, мабуть на місці нинішнього Більського городища в Зіньківському повіті на Полтавщині" (Щербаківський).

Трипільське підложжя і еґейське, на якім зросла геллєнська духовість, були дуже близько споріднені. Не диво, що геллєнські первні легко змішувалися з місцевими, бо це відповідало деяким засадам гармонії духовости.

Маємо сліди геллєнів не лишень у мові (каліка, халепа і т. п.), але передусім в обрядах. Пригадаймо хоч би нашого кострубонька, що є рештою тих „містерій, які в таких пишних формах справлялися в Малій Азії в реліґіях Атиса та Адоніса і богині-Матері (Кибели), в Єгипті, в містеріях Озиріса та Ізиди, а пізніше в римських Сатурналіях" (Щербаківський).

Геллєни прибували на Україну в більшому числі. Упродовж кількох століть припливали вони сотнями своїх суден, на 50—60 осіб кожне, до гирл Дніпра, Дністра, Богу, Дону й Кубані і посувалися ними вгору, вглиб краю, шукаючи багатств і ринків збуту. Прикраси, посуд, зброю виробляли тодішні атенські фабрики на цілє Середземя й Чорноморя. Для геллєнів українські землі мали загальну ґеоґрафічну назву — Скитія. Назву дикого племени дали вони величезним просторам, заселеним трипільцями. Є щось у тім анальоґічне з тим, як у IX—X столітті по Різдві Христовім люди київської культури називали варязьким всі моря на Заході від Балтії до Середземя від назви невеликого скандинавського племени. В кожнім разі Атени, тодішня столиця світу, прийняли в склад своєї культури „гіперборейців", чи „скитів", і серед семи атенських мудреців був і мудрець із „Скитії", з країни Прометея, амазонок і таємничого міста — Метрополіса над Бористеном.

Трипільські землі теж прийняли геллєнів. Ці пірати, кольоністи, вільні і невільні гості з Атен, ці Язони й Оди-

сеї, шукачі золотого руна, і хитроумні Одисеї, купці й військові, спекулянти й розбійники, жерці, мистці й ремісники, напливали й залишалися на Подніпрові, Подністрові, Подонню і Кубані. В кожнім разі ці люди, що йшли в найтяжчі кольонізаційні терени, в таємничу Гиперборею-Скитію, були найвідважніші й найенергійніші з геллєнів.

Вони багато зорґанізували в трипільському житті. Цілий край був звязаний тепер сіткою торговельних пунктів і обєднаний у кількох містах-республіках. Тому, властиво, можемо назвати їх творцями міст на Україні. Це ж були перші, знані на просторах між Балтією й Уралом — міста з власною кількасотлітньою історією, політикою й торговельними тенденціями. Бо хоч трипільці й мали свої численні міста, — ми небагато про них знаємо.

Дуже важним у формуванні раси є те, що геллєнські міста були лишень серед трипільського населення, зате нема цих міст на схід, серед тюрксько-фінських племен. Геллєни мали духове споріднення з трипільцями.

З цього споріднення зросла друга (по трипільській) праукраїнська культура, що її все частіше називають українські вчені понтійською, замісць попереднього перестарілого терміну „скитська культура"*) (Ростовцев). Пребагаті її памятки в сницарстві, архітектурі, а навіть письменстві (написи) — звязані переважно з боспорською імперією, що промінювала культурно з одного боку аж на Сибір, з другого — на Семигород і Угри (Щербаківський). В ній геллєнська культура є значно змінена і висловлює часто місцевий смак і психольоґію. Цікава є також політична еволюція геллєнського республіканізму, що над Чорним морем еволюціонував в бік династичного монархізму. В кожнім разі, коли антропольоґічна домішка геллєнської крови лишень у деяких місцях могла бути велика (Причорноморя, Таврія, Полтавщина), то вплив геллєнської духовости в формуванні української раси є вели-

*) Скитський, скити — терміни, що їх дуже часто вживано, не як терміни племінні, лише як ґеоґрафічні (порівн. — гіпербореї). Особливо це видко в греків. Ганна Комнен називає напр. скитами й Скитією — київську Руську Імперію XI-го століття (Щербаківський).

чезний. Цю геллєністичність, скажім, у мистецькій культурі українців і донині відчувають сусіди і взагалі чужинці. Можливо також, що первень геллєнів відбивається також на здібності українців до мореплавства.

На те, що геллєни були батьками українського мореплавства, маємо докази не тільки в археольоґічних дослідах. Є вони в найстарішій мореплавницькій термінольоґії українців. Почавши від слова „корабель" (гелл. — корабіон), що його українці передали своїм сучасним сусідам, і скінчивши на формах будівництва суден, скрізь є прапечать геллєнського духа (Вернадський).

Цікаво, що й сучасна термінольоґія чорноморського мореплавства, переслідувана царською Росією і офіціяльно висміювана Совітами, має всі ціхи геллєнського походження. Там є також багато українізованих італійських, ба, навіть французьких термінів (напр. трамонтана, пуппа і т. д.).

Врешті треба пригадати, що геллєнські первні є дуже сильні і в одному з праукраїнських культурних періодів, саме в понтійській культурі (Тальґрен), що її помилково з москвохапською тенденцією приписував Ростовцев диким скитам, спорідненим з алтайцями. Понтійська культура під впливом ґотів трохи змінилася і в тому зміненому вигляді прийняла її ціла західня й південна Европа, як ґотську культуру (Щербаківський).

38. ТРЕТІЙ ПЕРВЕНЬ — ҐОТИ.

Ґоти, що в другім столітті по Христі примандрували з заходу на Придніпрянщину через Волинь, а пізніш розселились по всіх українських землях, включаючи й Крим, вплинули ще більш, ніж геллєни, на формування раси. Їх поява й їх володіння зробили дуже багато. Не так важне навіть є те, що створили на Україні імперію остроґотів (правдоподібно їм завдячуємо заснування Києва). Важніше, що це був первень північно-західній, інший від дотеперішніх південних: трипільського, геллєнського та домішок іранської і римської. Значіння південних впливів так окреслює протоісторик:

„В історичній добі приходили впливи геллєнські, іранські, навіть римські, але це здебільшого було, так би сказати, нове, поправлене й доповнене, видання старих

традицій, що жили вже в нашім народі здавна й увійшли в плоть і кров на нашій території; вони тому й приймалися легко, що не тільки не суперечили попереднім, а навпаки — були це наново підчищені, поправлені та осучаснені старі, милі знайомці".

Отже змішання південних елєментів з праукраїнцями не нищило соціяльної структури головної маси населення України — селян-хліборобів, що зіставалися по них, правдоподібно, матріярхальною масою. Південні домішки не зміняли обличчя праукраїнців. Зміна прийшла з півночі.

Власне переворо́ту в цій ма́сі довершили ґермани, ґоти, племена з півночі.

Треба думати, що ґоти, ці півкочові племена, не прийшли, як нагла навала, як носителі знищення і спустошення. Коли б так було, тоді б утеча й ховання трипільців на довший час унеможливило б, або й взагалі не дозволило б на злиття обох ґруп населення. Перебування ґотів (триста років найдовше) — було б закоротке в порівнянні з тими глибокими слідами, що вони зіставили в українській расі. Взаємне проглинення і впливи відбувалися поволіше і тому основніше. Можливо, зрештою, що ґермани були заслабі для іншого кермування краєм.

Але вони були сильні своїм характе́ром, сильні своїм почуванням спільноти й дисципліни та виявом цього — орґанізацією. Ґермани, ґоти мали спеціяльну здібність до військової федерації і до творення військових союзів. Зрештою є це прикмета майже всіх ґерманських племен. Пригадаймо, між іншим, що взагалі історія ґерманів починається від повстання першої військової їх федерації з льонґобардів, семнонів і маркоманів — т. зв. свевів (де Кулянж). Спеціяльно ж ґоти мають в історії традицію народу, що дуже вірно дотри́мує догово́ри. Так само знаємо, що ґоти — це єдиний з ґерманських народів, що так легко освоївся з римським способом урядування. Вони не раз були в службі Риму його найвищими достойниками, як, напр. Алярік, що потрапив накинути римському сенатові вибір імператора, свого ставленника. Врешті їхня психольоґія була стійка в будові держав: яко держава Аквитанія, вони звязали себе з Римом — договором, і римські автори часто згадують із похва-

лою про ненарушимість цього пакту, одної з підстав сили тодішнього Риму.

Це було ґеніяльне доповнення до характеру трипільців: вірність і привязаність до традиції одних, сполучена з уродженою військовою дисципліною і здібністю до розгалуженої орґанізованости других. Практичність і твердість одних з духом розмаху й абстракції других. Можливо, що орґанізація ґотської держави і взагалі вплив ґотів тому так швидко прийнялися на Україні, що вони давали стабілізацію і мир між поодинокими трипільськими численними племенами й державами-містами, досі порядкованими за гелленськими зразками. Ґоти не були вищі культурно від геллєно-трипільців, навпаки, як твердять учені, ґоти понесли в західню Европу культуру, перейняту на Україні (Бунаков, Шелухин). Їхня роля була інша.

Ґоти дали передсмак великодержавности в глибині теренів України, і це вплинуло на психольоґію трипільців. Однак найбільшого перевороту довершили вони в самій структурі родини. Це відбилося в містерії українського весілля, що символізує перехід від передньоазійського матріярхату до індоґерманського патріярхату. Ґоти, більш, ніж інший первень, змінили структуру населення назовні (велитенська держава) і внутрі (соціяльний устрій). „Ґоти принесли трипільцям імена „князь" і „боярин", як імена кермівної кляси, новий соціяльний порядок і відповідну до цього родину та родинну індоґерманську номенклятуру".

Ґоти, а властиво остроґоти, що ввійшли в українську расу, були своєрідним ферментом, що приспішив багато творчих процесів у праукраїнській расі. Передусім ґотська орґанізація життя приспішила витворювання української мови. „Витворювання це почалось іще мабуть у II тисячелітті перед Хр., там, де стикалися трипільські та дунайські хлібороби з траками, іллірами, італіками, кельтами і іншими індоґерманами. Але формація мови за ґотів мусіла дуже раптово піти наперед, власне тоді, коли змінено соціяльний устрій" (Щербаківський). В кожному разі спадкоємці ґотів, анти і словяни, в VI і VII вів. по Хр. говорять уже праукраїнською мовою, а св. Кирило й св. Методій, перебуваючи в Криму, характеризували вже мову Києва, як одну з найбільш витончених і гнучких мов.

За ґотських часів поштійське мистецтво двигнулося з занепаду, його звіринний стиль малоазійського походження вподобали ґоти. Цей стиль, яко ґотське мистецтво, рознесли ґоти з України по цілій Европі. Ґоти рівнож приспішили християнізацію України і самі взяли в ній діяльну участь. Тим лекше це було їм зробити, що християнство, як витвір арійського духа в Месопотамії, занесене семітами над Середземне море і врешті оформлене геллєнами й римлянами, було дуже близьке по духу праукраїнцям. Таврія, Кубанщина, Причорноморя вже в VI—VII століттях були християнські. Правдоподібно, засяг його був більший і узнання християнства за державну реліґію Київської Імперії наступило б раніш IX-го століття, коли б не неприхильне становище поганської варязької династії (Святослав Завойовник).

Дехто з істориків твердить, що пізніші два словянські племена — поляни і деревляни є найближчі до ґотів (С. Томашівський).

Найважніше, це глибинність злиття ґотської й трипільської психольоґії. Ніякий первень не ввійшов і не ввійде вже так глибоко в духовість підложжя української раси, як ґотський первень. Він висловився в найбільше людському, найбільше індивідуальному і найбільш вільному в заложенні ритуалі, що має раса, в ритуалі весілля. Це — містерія, що символізує споєння двох велитенських сил раси — мужескости й жіночости. Містерія ця має остаточне значіння в формуванні раси. Споєні в ній трипільський, ґотський, а також геллєнський первні дають один із найгарніших ритуалів людства. Освячений церквою, ритуал цей триває й досі скрізь, де перебуває українська раса, як символ її односте.

39. УТВЕРДЖЕННЯ РАСИ В КИЇВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ.

Трипільський, геллєнський і ґотський первні наситили й створили обличчя раси, дали їй відрубність і живлові традиції. Зате лишень від київської імперії, що зросла на цих праукраїнських традиціях, починається блискучий семисотлітній період свідомої експанзії української раси. Ця староукраїнська імперія не створилась випадково. Сам Київ виріс із трипільських

селищ, із геллєнського Метрополісу, ґотського Данапарстадиру (М. Думка).

Територіяльна експанзія цеї держави, що мала за вісь Дніпро, може бути окреслена трикутником: побережжя Фінської затоки, брама до Балтії і тракти до північного Сибіру, — Балкани, брама до Візантії і Середземя, — долішня Волга, Каспій, Закавказзя, брама до Ірану. Часті походи додали рису суворости цілій культурі Києва.

Культурна експанзія сягала далі, ніж територіяльна. Помогло в цім багато раннє прийняття Києвом християнства. Коли ще Святослав Завойовник слухати не хотів про християнську реліґію, то вже його наслідники вважали за ціль свого життя провадити хрестоносні походи. Пригадаймо собі тільки велику кількість святих Києва, що їх замучено прамосквитами, як св. Киріяк в Суздалі, св. Леонтій в Ростові і т. д. Поширення християнства на величезні простори (передусім серед московсько-фінських племен) стало завданням раси. Це вплинуло на характер, подібно, як хрестоносні походи дали забарвлення духовості Анґлії й Франції. Не лишень суворі життєписи „Київського Патерика", але й законодавство „Руської Правди" характеризують ті часи. Київ — це культурна вісь упродовж кілька сот літ взагалі для земель між Балтією й Уралом. Не можна взагалі студіювати, скажім, польського законодавства, чи московських християнських традицій, не узгляднивши головної ролі Києва.

Татарсько-половецьке лихоліття (зрештою не таке спустошливе й велике, як уважано досі) знищило силу окремих князів і хоч принизило сам Київ, але уяскравило ще більше тугу за великою єдиною владою для цілої раси. Туга ця є і в „Слові о полку" і в „Плачу о погибелі". Туга ця є і в зовнішніх змаганнях династії від коронації папою в Римі Ізяслава й Ірини на королівський престіл у Києві (1075 р.) аж до коронування Данила (1253) та цілого його королівського роду. Не дарма так полювали москалі в 1915 (підчас окупації Галичини) на цю корону короля Данила. Це ж бо символ того, що завжди може відродитися в расі: стремління обєднатися під авторитетом власної влади.

Корону заповідала, упадаючи в XIV-м столітті, велика київська держава дальшим українським поколін-

ням, як символ власної історичної місії. Свідомість своїх політичних традицій відтоді живе в українській еліті й масі аж до кінця козацької державности (скасування Гетьманщини в 1834 році). Дещо затьмарена в XIX столітті, ця свідомість відроджується наново по великім здвигу української раси, розпочатім у 1917 році.

40. ЗНАЧІННЯ ДОМІШОК.

Коли первні раси злилися в одну цілість дуже основно і діють більше в підсвідомості одиниць і мас, то домішки раси діють більш поверховно та зачіпають у своїм діянні переважно не цілу расу, а лишень її окремі ґрупи. Тим самим і вплив їх не завжди є тривалим у часі, отже вони мало додають до характеристики чистоти раси.

Однак їх значіння є велике. Ними нераз можна пояснити ту, чи іншу духову еволюцію еліти (напр. самодержавство в устрої Пантикапею впливами іранської домішки), психольоґію окремих провінцій (напр. Кубань — кавказька домішка, дакійська в Бесарабщині), врешті ті, чи інші зміни в духовості українців-осадників на нових теренах.

Треба розріжняти два роди домішок. Один має значіння фізіольоґічне — таку домішку можна викрити біо-антропольоґічними способами. Це — домішка крови. Вона повстає найчастіше з просочування.

В житті рас і в діянні еліт однак відограє не меншу, а може й більшу ролю домішка імпреґнацією, духовим відбиттям.

Такою домішкою, духовим відтиском є римські впливи в анґльо-саксонській расі. Ані в мові, ані в крови їх не дасться виразно ствердити, але дух Риму є наочний у формації анґлійської держави і анґлійських міст. Діяв тут вплив успіху переможців, атмосфера захоплення їх культурою. І дарма, що римляни, властиво, окупували лишень частину Британії, та й та окупація тривала лишень триста літ. Римський спосіб думання зріднився назавжди із духовістю праанґлійців, піктів. Знаємо, що Британія була найбільш спокійною кольонією Риму, і Рим покинув її не через незадоволення краю, лишень з потреби стіснити свої гряниці перед нападами

варварів. Тут домішка, імпреґнація була добровільна, позитивна.

Але ми можемо говорити в формації раси й про іншу домішку-імпреґнацію, що повстає з нехіті расових первнів до цеї домішки. Така домішка витворює відпорність. Це — домішка-імпреґнація неґативна. Візьмім, зрештою, приклад, що мав і має місце в Европі, з імпреґнацією французької духовости в формі французької революції 1789 р. На російську ліберальну інтеліґенцію, а пізніш і взагалі на справи Росії (большевизм) вплинула вона безпосередньо, відтиснулась позитивно. Ідеї французької революції прийняли російські теоретики XIX століття без застережень до наслідування аж до часу втілення їх у большевицький державности.

Цілком інший відтиск зробила французька революція на духовості британців. В Британії імпреґнація була неґативна. Там прийняли цю домішку анґлійці, як факт жахливої зради традицій власної раси, як огидний, кривавий примітивізм інтелєктуалістів - кабінетників. Однак факт французької революції вплинув на еліту Британії. Вияснивши небезпеку деяких своїх суспільних явищ (процедура карна, праця малолітніх і т. п.), анґлійці змінили їх на краще, асекуруючись від несподіванок.

Вартість домішок завжди є нижча в обличчі раси в порівнянні з її первнями. Нераз домішки можуть навіть супротиставитися первням раси, що діють безперервно й є підставою самого існування раси. При творенні тих чи інших духових синтез в еліті дуже важно мати це на увазі. Неуреґульовані домішки можуть бути великою небезпекою для існування еліти раси, а навіть загрожувати самій расі.

Властиво стремління до свідомої гармонізації домішок раси й є одним із головних завдань політики раси. Крім того українські расові домішки спеціяльно є важні для окреслень окремих областей і провінцій.

Але займімось короткою характеристикою головних домішок української раси.

41. ДОМІШКИ КОЧОВИКІВ.

Кочовики (татари, половці, печеніги, гунни і т. д.), що перебували на території України, завжди були куль-

турно нижчі від корінного населення і тому заслуговують на назву — варварів. Отже можливість домішки варварів треба брати з великим застереженням.

Насамперед народи арійські дуже нелегко сприймають домішки неарійців (а такими були кочовики-варвари). З другого боку за законом Мендля домішки в антропольоґічній расі дуже швидко є еліміновані. Що ж до психольоґічної раси, то на домішку варварів-кочовиків є ще менше підстав. Варварські народи, маючи убожішу й примітивнішу культуру, швидше підпадають дифузії вищої осілої культури. Так сталося з домішками монґолів і манджурів, що дуже швидко скитайщилися в китайській расі, не змінивши її в нічим.

Деякий дефетизм панує серед деяких інтелєктуалістів, що дозволяють собі на думку про можливість значнішої домішки кочовиків, скажім, хоч на окраїнах України. Спричинюють ці домішки: пограничність України, вага степових її просторів, як доріг кочовиків, велика кількість окремих варварських племен, пажерливість їх наїздів. Розгляньмо ці чотири причини.

Кордони України (особливо східні й південні) не можемо трактувати, як кордони Европи, а тим самим спеціяльно наражені на небезпеки наїздів. Правда, в понятті деяких европейців, напр., Ґобіно, кордоном Европи був Дніпро; для інших (геллєнів) лівий беріг Дону був уже азійським. Не будемо сперечатись щодо окремих пограничь, але пограничним краєм европейського світу уважали ми, як уважають самі азіяти ще від часів Джінґісхана, Туркестан. Ця країна дійсно була наражена на безконечне число наїздів і схрещень воєнних путей з Малої Азії, Европи, Монґолії й Китаю. Зрештою і з культурного боку в цьому цікавому краю уживаються обіч, напр., китайські і геллєністичні впливи. Що ж до спеціяльної кількости наїздів, то Україна не мала їх більше впродовж своєї історії, ніж Франція з її нападами ґаллів, а потім ґерманських народів, норманів, арабів і т. д.

Роля степових доріг взагалі перебільшена в українській історіоґрафії, як показують останні досліди українських ґеоґрафів. Степове пасмо переходило понад морем і було дуже вузьке, порівнюючи

з цілою територією України. Лишень вирубування лісів значно посунуло гряницю степу на північ та спричинило навіть висихання деяких рік. Але це сталося досить недавно, заледве кількасот літ тому.

Знаємо з геллєнських джерел, напр., що зараз від гирла Дніпра на схід лежала країна, що її геллєни звали Гилея, густо вкрита великим лісом (В. Щербаківський). Знаємо також, що ріки Київської Руси були повноводніші, ніж тепер, через велике заліснення краю (Вернадський).

Врешті, сучасна українська археольоґія категорично ствердила, що, не дивлячись на присутність кочовиків, зносини українських земель із північним і чорноморським побережжям ніколи не переривались.

Далеко тяжче уявити собі пересування таких кочовиків через незнайомий їм терен, цілком або частинно заліснений. Нехай би навіть ці великі маси людей і не згинули в тих умовинах від хвороб, голоду й бездоріжжя, посуваючись тисячами кільометрів ворожої землі. У всякому разі вони мусіли б дуже поволі пересуватись, що цілковито обнижувало б їх головну вартість — швидкість руху. І це все мало б відбуватися серед ворожого населення, де мешканці добре знають усі властивості й небезпеки терену. Пригадаймо собі, чи цілі монґольські корпуси нищили свого часу мешканці гірських сіл у Карпатах, затопивши варварів у провалляx загаченими на деякий час гірськими потоками. „Погибоша, аки обри" — це не одному кочовицькому племені було пересторогою на Україні.

Дуже велика кількість наїздників могла б іще дещо заважити в цих домішках варварів. Цифри? Ба, навіть тепер трапляються дуже перебільшені, навіть у наших часах великі маси в своїх посувах гіпнотизують статистиків. Напр., Ліґа Націй опублікувала в 1930 р., що у Франції перебуває 400 тис. москалів-утікачів. Тимчасом офіціяльна, адміністративна французька статистика нарахувала в своїх звітах від р. р. 1926 до 1932 лишень 80—100 тисяч москалів. А що ж говорити про часи минулі?

Історикові при облічуванні сил варварів треба пригадати слова стародавнього арабського історика Ібн-Халдуна: „Коли справа йде про силу якоїсь армії, то треба завжди сподіватись, що історики подадуть ба-

гато неправдивих і перебільшених даних. Треба завжди не довіряти таким цифрам і таким словам, як „кількість їх переходить усі гряниці того, що досі знало людство". І далі Ібн-Халдун спокійно облічує, що армія ізраелітів царя Соломона мала не 600 тисяч вояків, а не більш, як 12 тисяч піхотинців та 1.400 кінноти.

Число кочовиків-варварів дуже легко подавати на 200—300 тисяч войовників, крім жінок і дітей, як то охоче роблять історики й історіософи. Недарма найблискучіший з польських істориків, Ґ у р к а, почав з усміхом (і науковою методою) „роззброювати" такі орди. Тоді виявилося, що, напр., на підставі кримських реєстрів кримчаки ніколи не могли нападати в числі 200 тисяч. Найбільша їх кількість могла бути 20—30 тисяч войовників. Взагалі, варто б було „роззброїти" і такого не одного з інтелєктуалістів, що пише про „тучі ворогів" і поставити його хоч би при переході новітніми дорогами і при модерній орґанізації 10—15 тисячного корпусу. Тоді б він може так щедро не орудував тисячами. Особливо, коли б мав на увазі, що ці кочовики ішли мізерними дорогами, або через ліси, болота, хащі й бездоріжжя при дуже нужденнім постачанні.

Чим же пояснити в такому разі існування таких великих чисел в літописах і тогочасних згадках? Ці великі числа кочовиків-варварів показують не те, що їх було дійсно багато, але сором перед упокоренням, врешті ступінь огиди й відрази до них. Дуже можливо, що це було також і своєрідним memento пропаґанди київської еліти пробудження відпорности серед своїх мас. Так робили і римські історики, подаючи перебільшену оцінку кількости варварів-напасників. Це в кожному разі цифри, що характеризують вражіння ненависного кошмару. Врешті вони є доказом а б с о л ю т н о ї н е х і т і зливання української духовости з жовтолицими.

Зостановившись над явищем психічної нехіті, поставмо питання: чи взагалі інвазії насильників, що тривають назагал недовго, можуть дати расі якісь визначніші домішки? Такі речі діються і в наших часах, отже легких до спостереження. Власне, тепер французи занялись досліджуванням, як далеко жорстока німецька окупація підчас великої війни змінила їх расу. „Однолита окупація, — каже М а р с і я л ь, — чотирнадцяти французьких департаментів від 1914 р. до 1918 р. не довершила ніякої домішки, і так само окупація лівого

берегу Райну союзниками після війни дала дуже малу кількість одружень з німкенями. Психольоґічний стан — це надзвичайно сильна перешкода в відношенні до домішок".

Треба раз назавжди покинути твердження дефетистів, що, замісць шукати в собі джерела власного державного дефетизму, шукали його в зовнішніх умовинах, напр., у пажерливості кочовиків-варварів, чи ситуації „чайки при битій дорозі". Чи ж не був далеко більше при битій дорозі терен Пруссії, чи ж не переходили вбрід через Ляманш гості й до затишного острова британців? Недарма сміється вже згаданий історик Ґурка із своїх земляків, що приписують упадок польської держави „пажерливості сусідів". З пажерливістю кочовиків-варварів давала собі раду українська раса, зрештою, сама досить пажерлива.

Треба ствердити, що наїзди нічого не дали поважнішого до формації української раси. Напр., тепер, коли зникнення кримських татар іде швидкими кроками*), можемо зробити підсумок їхніх 300-літніх наїздів. Це ж кочовик-варвар, що найдовше сіпав українські землі. Як стверджують антропольоґи й етноґрафи, сліди ці є ніякі. Те саме, правдоподібно, було і з іншими кочовничими народами, що переходили через досить вузьке причорноморське пасмо, як гунни, скити і інші номади. Треба підкреслити, що кожен з них зокрема перебував на території України значно коротший час, ніж перекопська орда в Кримі. Зрештою, В. Щербаківський дає докладні пояснення, чому так сталося:

„Дикі номадські народи винищували в наших степах хліборобське населення, що втікало перед номадами й тому не могло перейняти їхніх культурних здобутків, — вони не пасували до хліборобства і були нижчі від культурного рівня осілих людей. Археольоґічно знайдено матеріяльні, культурні останки цих номадських народів здебільшого в степах, і вони обрисовують гряниці кочовиськ цих народів. Ще менше слідів могли вони внести в духову скарбницю українства".

Далеко важніші наслідки, ніж наїзди, дало змішування шляхом повільного, взаємного просочуван-

---

* В 1897. р. в Криму було татар 34,1%, в 1921. р. — 25,7%, а в 1926. р. — 25.1% (»Крим«, Симферопіль, 1928).

н я. Але то не були кочовики. То були домішки, що зазначилися в психиці окремих земель, чи окремих періодів історії України.

42. КЕЛЬТІЙСЬКА ДОМІШКА.

Це є найважніша домішка української раси і значіння її є безпосереднє по первнях раси. В формації цілої раси кельти участи не брали.

Войовничі й неспокійні кельти дали багато взагалі европейцям від Британії й Провансу з його Civitas Ruthene аж до княжого Галича, а навіть сліди їх походів лишилися і в Малій Азії (Ґалята). В кожному разі вони відіграли велику ролю на Україні в III—V віках по Христі, як військова сила.

Уже в геллєнів знаходимо мішання ґеоґрафічної назви для мешканців Чорноморя — скити і кельтоскити. Новітні досліди українських учених виявили багато кельтійських назв місцевостей на південно-західніх землях України. Відгомін кельтійських походів є й у перлі епосу Києва — в „Слові о полку". Знаємо теж і про лист папи Іоанна XXII (1320 р.), де навіть про Київську Русь говориться, як про кельтів-ґаллів.

В поняттях Риму V-го віку є безперечний звязок із назвою „кельт" і „русин". „Король русинів (Rex Ruthenorum) Одоакр, що в роках 476—490 кермував цілою Римською імперією і що був властиво королем кельтів, дав стару традицію козацьким літописцям. Ще в літопису Самуїла Величка (XVIII ст.) зустрічаємо слова про побіду козацьких предків над „ветхим Римом" і володіння ним упродовж 14 літ. Подібні традиції (про походження русинів від кельтів з Фляндрії чи Аквітанії) у XVII столітті знаходимо і в офіціяльного історіоґрафа Людовика XIII-го (Jaques de Charron). В кожному разі домішка кельтійської крови, особливо до південно-західньої области України і, можливо, північного побережжя Чорного моря, є значні. Дуже своєрідний характер, зрештою, хоч би такого Поділля, дає підставу називати цю частину краю українським Провансом, чи Ґасконню. Зрештою і такі назви, як Сян, Кобрин — є кельтійського походження.

В новітніх часах акад. М. Грушевський так само підкреслив домішку кельтів в українців, але вважав цю домішку тільки духовою імпреґнацією. Більше

значіння привязує до кельтів дослідувач джерел України проф. В. Пархоменко, який твердить, що одним із головних складнів первісної культури України була „латинсько-кельтська культура".

Поза увагами істориків, маємо на цю тему працю одного з визначніших українських правників і істориків українського права, де автор твердить без застережень, що кельти є „одним із предків українського народу". (С. Шелухин: „Звідкіля походить Русь. Теорія кельтського походження Київської Руси". 1929). Врешті маємо й кельтійську теорію повстання одного з найстарших гербів в Европі, українського державного герба.

Духовість кельтів є дуже виразна особливо на тлі ґотської чи геллєнської духовости й тому можна твердити, знаючи українську психольоґію, що в ній вони не займають панівного місця. Правда, нераз обсервуючи деякі ґрупи українців, доводиться пригадувати загальну характеристику кельтів, що її дав римлянин Страбон: „вони збираються в ґрупи, чи юрби, щоб іти в бій, і це все роблять галасливо й без усякої орґанізації, а тому легко падають під ударами тих противників, що вживають проти них стратеґії". Однак, піддані добрій орґанізації, уняті в карби докладної дисципліни, кельти завжди були одним із найбільш творчих елєментів Европи.

Великим багатством української раси є те, що в ній, обіч її потужних первнів, на південнім заході її знайшлася й дуже живлова й багато обдарована кельтійська духовість. Це — домішка, що в свій час спричинила зріст і Франції, і Британії.

43. РИМСЬКА Й ТРАКІЙСЬКА ДОМІШКИ.

Староримські впливи в світі не були сильні домішкою крови (подібно як тепер британські в кольоніях). Римляни впливали на причорноморські, ґалійські, іберійські, чи британські народи передусім — імпреґнацією, сильним вражінням від вищости своєї військової та адміністративної орґанізації.

Рим, яко духовість, з його етруським підложжям, зближеним до еґейського й трипільського, в повній гармонії надавався до змішування з праукраїнськими первнями. Землі на південний захід від Дністра — Кар-

пати, Ужгородщина, Буковина, а також вужче Чорноморя, нераз дають доказ римської імпреґнації у своїй психіці.

Проте треба думати, що на цілості українських земель імпреґнація не була глибока. З одного боку сильніший і вчасніший геллєністичний первень, як і скрізь, де він був, ослаблював впливи римської культури. З другого боку безпосереднє зіткнення Риму-держави було тільки на частині українських земель (Кубань, Крим, гирла Дніпра, Богу та землі між Дністром і Дунаєм) і то в досить короткім відтинку часу (два-три століття). Були це землі для римлян не менш далекі, як імлистий Альбіон, і землі, виставлені спеціяльно на військову небезпеку. Фортеці й залоги грали тут головну ролю, менше значила тут уміла адміністрація великих теренів, як то було в Ґаллії, Британії. Торговля, а переважно й адміністрація, зіставалася за час римської влади в руках геллєнізованих місцевих людей.

Далеко важнішою імпреґнацією державного Риму був вплив римського права на українську державність. Знаходимо її на початках двох українських державностей: Великого Києва і Запорозького Ордену. В 911 р. Олег, навязуючи переможеним візантійцям договір, подає, яко руське київське право, майже дослівний переклад з XII римських таблиць (С. Шелухин). Отже закони про спадщину, такі важні до сформування збірної психольоґії раси, мав Київ із Риму.

Так само на початку козацької державности в оєнні підстави її були взяті з Риму. У книжці Симона Старовольського з 1640 р. п. з. „Institutorum Rei Militaris" знаходимо підкреслення, що запорожці і взагалі українські козаки тому є одним з найкращих військ, що навчання їх є за римськими зразками, а бої провадять вони за римською воєнною наукою. Про спільність богатьох термінів козацтва з римськими можна б також богато сказати. Поза тим, що й „Руська Правда", за виразом С. Шелухина, нераз „дихає римським правом", поза безперечним впливом на орден і взагалі козацьку культуру, треба пригадати ще й про існування багатьох норм звичаєвого права, спільного українцям і римлянам, як, напр., „casus notabilis (С. Шелухин) і т. д. Цікавим теж є закид київській культурі, кинений колись московитами (С у-

здальський Літопис з XIII ст.), що вона „безсоромно бере від мізерних римлян" навіть їхні убори.

На західньо-південних землях (Бесарабщина, Буковина) легко можна зауважити трако-дакійську кровну домішку. Траки, споріднені в підложжі з населенням України, дали деяке забарвлення мистецтву тих земель. Треба підкреслити, що тракійські племена перебували на чорноморськім побережжі та на всіх українських землях аж по Кубань уже в першім тисячелітті перед Хр. Нахил їх до міського життя був великий, і тому було багато траків серед архонтів і вищих достойників Боспорського цісарства. Пізніше багато волоських і молдавських аристократів було на службі спочатку Києва й Галича, а пізніш Чигирина, Батурина й Глухова. Немало волоської крови плило й у жилах українських аристократів (як напр. у Гоголя). З усіх сусідів сучасної України люди трако-дакійського походження найлекше розпливаються в українській расі. Проф. Ст. Рудницький ствердив, що на західньо-південному відтинку кольонізація українців постійно й цілком натуральним способом посувається в напрямі на Дунай.

44. ІРАНСЬКА Й КАВКАЗЬКІ ДОМІШКИ.

Коли попередні домішки були домішками сучасних Галичини, Буковини, Бесарабії й Херсонщини, а тільки частинно обхоплювали Причорноморя й Крим, то ці дві домішки потрібні головним чином до характеристики Донщини, Кубанщини й почасти Таврида. Як твердять етнольоґи, там можна викрити вплив іранців (сарматів) з південного сходу. Вони принесли обмеження прав жінки в подружжі й нову релігію мітрайську, таку зрештою пізніше популярну серед римських леґіонерів. „Міг бути принесений і колядковий епітет Даж-бог. З ним звязане було й іранське Різдво, цебто народження Мітри, завойовницького, месіяністичного бога. Тоді ж таки мабуть було принесено й іранське слово — цар; це взагалі був перший прихід іранців, які на сході України мали великий вплив на Боспорську державу (з головним містом Пантикапеєм).

Цікава доля осетинів, що з народу надозівського став кавказьким і звязує (як зрештою і багато інших ниток) населення над Доном і Кубанню з Кавказом. Свого часу кавказькі народи сягали своїми впливами на ці те-

рени. Та під натиском Києва (князівство Тмутаракань) кавказці відійшли раз назавжди в свої гори.

Про більший вплив кавказців на чорноморських осадників не можна говорити. Великою перешкодою взагалі для впливання чи злиття цих народів з українською расою є мусульманство. Ненависть мусульманства до людської подоби в релігії (напр. там заборонено робити образи людей, щоб не викликати єреси) супротивиться передусім героїчному поняттю людини в геллєнському первні України. Одною з підставових правд геллєнізму є власне те, що людина завжди може бути осідком божої ласки, а її характер виявом божої волі. Власне цей первень глибоко ввійшов в українське християнство і взагалі духовість.

45. НОРМАНСЬКА ДОМІШКА.

Норманська домішка крови, що її вияв хочуть бачити деякі дослідники в білявих дітях наддніпрянських сіл Полтавщини й Київщини (Т а р а щ а), була правдоподібно незначна. Норманів-варягів не було на Україні в такій великій кількості, як кельтів, або навіть і римлян. „Варяги (само слово це означає войовників) були дуже мало культурні, вони були купцями-войовниками. Коли вони осіли в українських городах, то попали в осередки значно культурніші" (Щ е р б а к і в с ь к и й).

Коли прибували з півночі нормани на своїх човнах-дакарах (морське судно на 32 весла, так дивно подібне до морських „чайок" козаків) — це було або наймане військо, або короткотривалий напад банд.

Нормани, відважні моряки, вояки доброї школи й своєрідні будівничі, на заході осіли головно в двох країнах, в Анґлії і Франції, і — це немов дві течії їх впливу. У Франції, закріпачивши селян, заклали вони окреме князівство, землю, дуже чужу для ліґуро-кельто-латинської решти краю, що лишень у XIX-м столітті почала офранцужуватися (М а р с і я л ь). Навпаки, в Анґлії нормани знайшли расову співзвучність, — вони внесли в анґльо-саксонську духовість авторитет, гієрархію і навіть мову.

Імпреґнація норманів в українській расі є зближена до анґлійського типу. Можливо, що їх духовість знайшла глибокий відгук у ґотському елємєнті раси. В кожному разі норманська династія (що дуже швидко зли-

лася з культурою Києва) дала дуже багато до розвою експанзії української раси. Цікаво, що сам початок кермування норманів описаний слово в слово однаково і в київському літопису т. зв. Нестора і в анальоґічній анґлійській хроніці В і д у к і н д а. Можливо, що відіграла тут ролю подібність династичної політики. В кожному разі нормани дали Києву цю найблискучішу династію, яка коли-будь існувала між Балтією й Уралом. Недарма ж москвити, закладаючи в 1613 р. нову династію в Москві, щоб надати блиск наслідникам Романа Кошки — Романовим, випроваджували їхній рід від норманської династії Києва.

46. ЖИДІВСЬКА ДОМІШКА.

Жидівська домішка з к р о в и (антропольоґічна) є незначним чинником. Важною натомісць є р е л і ґ і й н а і м п р е ґ н а ц і я (юдаїзм) і врешті п с и х о л ь о ґ і я (типового посередника).

Антропольоґічну домішку жидівства назагал не можна устійнити з огляду на те, що жиди не творять расової одности. П і т т а р (Pittard) один із найбільших сучасних антропольоґів, цілковито відмовляється від окреслення жидівського типу. „Довгоголовий, чи широкоголовий, — питається він, —високий, чи низький, білявий, чи чорнявий, блакитноокий, чи чорноокий?" Знаємо, напр., що у польських жидів дуже розповсюджений т. зв. нордійський тип. Знаємо про чорних жидів в Абисінії, жовтих у Китаю і т. п. Властиво є це 15-ти міліонова реліґійна діяспора із своєрідною психольоґією. Можливо, зрештою, що таке середовище мішанців (їх є серед жидівства найбільше) саме тому є посередником серед рас і народів. Остання прегарна праця археольоґа-орієнталіста О т р а н а (Ch. Autran) п. з. „М і т р а, З о р о а с т е р і а р і й с ь к а п е р е д і с т о р і я х р и с т і я н і з м у" (1935) дає докази, що і в реліґії жиди не відіграли іншої ролі, як посередників, що перенесли великі ідеї зороастрійського, арійського Ірану (апокаліптизм, відкуплення, месіянізм, воскресення і Страшний Суд, янголи й демони, пекло й рай) до християнства через Біблію.

Яко міцні реліґійно-матеріялістичні колєктиви (кагали), жиди були використовувані українською владою там, де треба було швидко орґанізувати якісь ширші

торговельні орґанізації. Найвизначніший український дослідник жидівства, Михайло Тимофіїв, каже: „Жиди користувались цілковитою свободою і, бувши прибічниками київських князів у фінансових справах, діставали від них чимало полекш і привілеїв. Святополк (1093—1113) вперше вводить соляний монополь, який відразу ж віддає в оренду жидам". Знаємо також про прихильне відношення до жидівських аґентів Ярослава Мудрого.

За часів козацької державности по нещасливім для жидів польонофільстві приходять вони на службу й до українських гетьманів. Перший Богдан Хмельницький досить широко використовує жидів для своєї держави. Тимофіїв навіть докладно окреслює цю Богданову державницьку традицію у гетьманів XVII-го і XVIII-го ст.: „жидів не любили, але давали їм можливість працювати, стараючись використовувати для держави їх здібності, як фінансових аґентів" („Жиди й народнє господарство України"). Зрештою, про відношення української раси до жидів в XVII віці знайдемо в актах такий звіт: „І багато жидів перехрещується і пристає до війська Хмельницького, а ляхи, хоч і хочуть хреститися, та їх не приймають і всіх побивають". („Акти Юґ. Зап. Р.", 1648).

Серед українців, інтеліґентів з XIX-го століття, були два роди відношення до жидів (тоді до 3 міліонів на землях України). Перший був беззастережно прихильний. Прикладом цього може бути Дмитро Донцов, що в 1911 р. виступив проти антисемітизму українських націоналістів, а 1906 р. стояв на чолі боївки для оборони жидів проти антисемітів у Києві (див. про це його спогади „1906 р. у Київі", „Наш Голос" 1911). Інше відношення, обережне й недовірливе, висловив Михайло Драгоманів, що писав в 1875 р.: „Жидівське питання заключає в собі слідуючі проблєми: а) жиди уявляють з себе елємент, що не творить цінностей; більше чи менше всі вони можуть бути підведені під катеґорію купців, б) купців цих є забагато, а тому утримання їх коштує задорого робочим станам населення". Далі Драгоманов називає жидів „громадою з відсталою реліґійною культурою", що має ціхи паразитизму, бо не узнає законів конкуренції.

Підчас переломових років 1917—1923 жидівство дуже потерпіло на землях України. Цілковиту ж ліквідацію жидівства на Україні може спричинити сучасна совітська політика. Совіти цілком змінили стан розпорошення жидівства по краю, що є завжди таким важним для жидівських кагалів-посередників. Сучасне жидівство під Совітами або є виділене в спеціяльних, дуже недогідних кольоніях (Біробіджан, Крим), або є в совітській адміністрації і тим самим є звязане з непевною долею адміністрації Сталіна. В кожному разі кагал там знищений.

Духова імпреґнація жидівства є невелика. І досі проти української раси виступають особи жидівського або мішаного походження (Каганович, Радивіл, Клушинська і т. д.). З другого боку одна з московських ґенеральних ідей, звязана з антисемітизмом, прийнялася на деякий час серед чорносотенців на Україні (1907—1917), а також і серед декого з сучасних інтелєктуалістів. Це — пропаґування т. зв. „Протоколів сіонських мудрецїв", фальсифікату з сатири М. Жолі, зробленого на замовлення московської політичної поліції.

Проте окремих осіб жидівського походження бачимо в сучасній українській літературі, чи політиці. Були вони серед Старої Громади (Береншам) і соціялістів (Гехтер). В недавній державній добі жиди були членами і монархічного (мін. Гутник), і республіканського (мін. Красний) українського правительства. В У. Г. А. був жидівський пробоєвий курінь. Врешті, Центральна Рада дала їм культурну автономію, щоб хоч частинно спараліжувати в них комуністичні московські симпатії.

47. ІНШІ ДОМІШКИ.

Звернімося до двох найменш важних для української раси домішок. Вони прийшли пізно, не діяли постійно і від початку зустрілися з дуже неприхильними відрухами раси, на що маємо свідоцтва не тільки в психольоґії села й фольклорі. Проте одно й друге джерело домішок дали деякі психольоґічні комплєкси в українській історії, а також дещо вплинули на українську еліту.

Про якісь впливи московського народу („великоруси", „царскіє люді" і т. п.) тяжко говорити. Поняття цього „народу" самі московські історики неохоче розглядають ближче. Кільканадцять урало-алтайських номадських племен без культури й держави підбили київські, а пізніш новгородські культуртреґери в X—XII ст. і християнізували, навязавши їм богослужбову мову Києва, кріпацтво (для ліпшого економічного визиску) і назву, що вказувала на приналежність до Києва-Руси („русскіє").

Монґольське поневолення, що тривало в них найдовше з усіх европейських народів, дало їм спільне глибоке відчування святости влади, хоч би й найбільш брутальної, а зате призирство до індивідуальности своїх і чужих людей. Від полов. XVII-го частинно, а від XVIII-го століття цілковито (встановлення назви „Росія" в 1722) народ цей навіть зрікається власного імени й обличчя, і так не дуже усталеного двома-трьома попередніми століттями, і йде під керму безґрунтовної еліти мішанців Петербурґу. Чисто московський традиційний націоналізм від протопопа Аввакума в XVII ст. аж до Лєонтьєва в XIX ст. був гнаний і поневірюваний центральною владою, що врешті на поч. XX-го ст. створила адміністративно-воєнне поняття Росія, а не національно індивідуальне — Московія. Совітська Москва в цій хвилині — це лишень адміністративно-поліційно-воєнний центр. З трьох підстав Московії зісталась тільки насильницька влада: християнство, не звязане орґанічно з номадським фінським субстратом, упало, богослужбова мова Києва, що стала підставою т. зв. „русского язика" — в розкладі. Знищення центральної влади в Москві правдоподібно привернуло б на тих землях стан із XIII—XIV ст. неміцного повязання кільканадцяти поганських фінно-уральських племен з досить численними, чисто фінно-уральськими островами, які навіть у межах Совітів мають свою автономію, як республіки чувашів, черемісів, мордви і т. п.

Зрештою, самий факт впливання московського народу, як маси, є дуже недавній. Лишень у XVIII ст. порожні простори між Московією і козацьким краєм виповнили українські кольоністи (Слобожанщина). Там, де зіткнення було давніше, як Сіверщина і Донщина, обидва елєменти не мішаються.

Взагалі, не знати, чи москвини в своїй масі мають якийсь експанзивний розмах на захід і південь? У XVIII і XIX століттях, всупереч намаганням Петербурґу, вони не виказали цеї здібности, хоч воєнна й адміністративна влада цілими стадами переганяла москвинів на Слобожанщину, над Чорне море, Бесарабію і Крим, щоб хоч трохи обмежити натуральну експанзію українців. Та головна маса москвинів (4 центральні ґубернії) є обезсилена 1) нівелізаторським антимосковським способом правління (пригадаймо тільки еміґрацію в XVII віці дуже цінної релігійної ґрупи — „раскольників", що пригадує еміґрацію гуґенотів із Франції), 2) примусовим виганянням до кольонізації, напр. до Сибіру, цілих областей і поколінь, 3) розпорошенням верхів московського народу виключно на адміністрацію серед чужинців, що є найчастіш вигнанням, врешті 4) само серце того народу, Московська область, завдяки низькій моралі й великому розвою фабрик, ще перед війною 1914 року була вижерта сифілісом, бичем цього розпусного племени.

Отже фізичних впливів москвинів на українську расу нема ніяких: в історії москвини були заслабою індивідуальністю, щоб впливати й духово. Імпреґнація з їх боку була дуже незначна і не зоставила слідів.

Яко відвіку хліборобська раса, українці не мають можливости прийняти московської духової домішки. Про це знайдемо в книжці В. Щербаківського „Етноґрафічний тип українця": „На Московщині слідів хліборобства ми не знаходимо раніше 9-го віку після Р. Хр., а в Україні ми в землянках знаходимо перепалені зерна пшениці й проса ще з третього тисячеліття перед Хр. і при тім в звязку з трипільцями, або їх культурою, і ніде не знаходимо перерви хліборобства аж до князівської доби, як це видно з розкопів городищ". Одним з найцікавішим висловників московського духа є безперечно М. Ґорький. Навіть сам характер фінського підложжя свого народу окреслив він згідно з сучасною наукою, як „народ злодіїв, волоцюг і розбишак", отже ловецько-бродячий. В нього, в цього може найбільш расового, великого письменника Московії, знаходимо й цікаві описи зіткнення духовости українців і москвинів та абсолютної неспівмірности їх духовостей (хочби в таких „Шкіцах перехожого").

Далеко важнішою є імпреґнація т. зв. р о с і й щ и н и. Це спосіб думання створений головне петербурзькою елітою, що його головною віссю було адміністрування цілком нічим не звязаних з собою територій. По 1917 році на б. російській території повстало с і м д е с я т ь (70) національних держав із власним військом і монетою. В так званому „російському типі" нема ніякого виразного расового підложжя. „Росіян" школять, але не родять. Так само й татарин, боярин Борис Ґодунов, і син німецького придворного аптикаря — Петро Перший і грузин-клєрик С т а л і н — усі вони є найтиповіші росіяни, бо є найтиповіші а д м і н і с т р а т о р и. Тому р у с и ф і к а ц і я українця є назагал тільки назвою процесу опрощення його індивідуальности до ролі адміністратора, кільця в механізмі Росії.

„Російщина" від князя Б е з б о р о д ь к а до наркома Г р и н ь к а — це єдиний історичний вислів сусідства Москви, що однак з року на рік тратить своє значіння. „Російщення" звязане лишень з урядуванням і не можна його поширювати на цілі українські традиційні вищі кляси, чи верстви.

Зросійщення окремих маґнатів не можна трактувати, як упадок цілої аристократії України. Її знищили матеріяльно (як і в Польщі) голод землі і розвій фабрик, а морально — відпекування від них батьків української інтеліґенції (К у л і ш). Ще менше можна говорити про „зросійщення" взагалі української козацької чи шляхетської еліти. Це був дуже великий відлам української людности: петербурзька статистика налічувала в 1805 р. — 132.687 осіб української шляхти. Це вона, ця шляхта, потрапила в XIX ст. ще гостро протестувати проти касування традиційного українського законодавства, що й зіставив царат для 4-х ґуберній аж до 1917 року. Еліта ця злилася знову з селом, що з нього вийшла (до 1917 р. існували козацькі і дворянські села на Україні).

Зістається однак іще одно питання: а чи с а м е т е п е р не може відбуватися занечищення москвинами української раси?

М о с к в и н и, яко д о м і ш к а к р о в и — це явище досі виїмкове в українській расі. Цікавим було, напр., положення московитських сіл (насаджених уря-

дом, властиво втікачів від реліґійних переслідувань Москви) на українських землях. Українські села цілковито відсепаровувались від них. За ганьбу для себе вважала найбідніша українка вийти заміж хоч і за багатія-москвина. Найбідніші селяни не наймалися в московитських селах. Московські села абсолютно не мішалися з українськими (чого, напр., не можна було сказати про німецькі, молдавські чи голяндські села).

Цікаво, що такі ж самі московські кольонії серед кирґізів, уральських і сибірських племен дуже швидко розпливалися серед тамтешнього населення. Так основно нераз, що покидали навіть свою християнську реліґію для магометанства, а навіть поганства. В актах царської поліції упродовж цілого XIX-го століття аж до упадку царату знаходимо багато офіціяльних донесень про такі факти. Зрештою і в сучасному журналі „Совєтская етноґрафія" знайдемо багато потверджень цього факту „дерусифікації" москвинів серед поганського населення. Чим пояснити той факт, що обіч розпливання москвинів серед угро-алтайських тубильців є несприймання їх українською расою? Чи це звязаність крови з алтайцями?

Виразніше встановив споріднення московської крови з фінською — совітський учений в Лєнінґраді, проф. Е. Самойлов. На підставі його праць, видрукованих в „Архів'і крімінолог'ії" 1926, т. І., можна стверднти, що від шлюбу москвина з татаркою, або фінкою являються діти з тотожними до батьківських кровяними ґрупами. Від шлюбу ж москвина з вірменкою, чи полькою (отже не з фінсько-монґольським субстратом) — діти не наслідують батьківських кровяних ґруп. Тим самим біольоґічна антропольоґія підкреслює споріднення москвинської крови з фінсько-монґольськими, а не з західньо-південними сусідами москвинів.

Взагалі, останні досліди над кровяними ґрупами німецьких авторів (скажім, Саллєра з 1935 р.) показують, що в українців, як і в цілій західній і центральній Европі, є 90% ґруп „А", „АВ" та „О", а зовсім нема „В", характеристичної для москвинів (20%) і взагалі для народів від Уралу до Пацифіку.

Таким чином фізичне мішання за законом Мендля дає завжди перевагу українцям і з погляду біольоґіч-

ного, і духового. Тим самим річ виключена, щоб могла повстати якась значніша московська домішка.

Значіння польських домішок теж звичайно перебільшують. Історично не могли вони мати великого значіння з огляду на неустійненість самого характеру польськости. Зрештою, звернімся до схеми польської історії, уложеної головно за проф. Курнатовським. Ця схема співзвучна з історією трьох польських столиць, викладеною ґеополітиком Ф. Буяком, з історією Ґнєзна-Познані, Кракова й Варшави.

Історія Ґнєзна-Познані з династією Пшемислідів обіймає історію лишень дуже невеликої частини польських племен. Християнське князівство — це, основне на балтійським номадським субстраті, тривало недовго і впало під наступом ґерманів та своїх поган, не давши глибших традицій. Далі йде вже „поганська реакція, яка розгорілася на Познанщині, Поморі і Мазовії, що мали за сусідів поганських прусаків і поганські, лехитські племена" (Бальцер). Князь Маслав Мазовецький знищив майже цілковито християнство, лишень на невеликому терені на півдні, завдяки видатній помочі могутнього володаря Києва — Ярослава Мудрого, утрималося християнство (Казимир Відновитель).

Тут на півдні, де передньоазійський субстрат є сприятливіший для християнства, під безупинними ударами потужної поганської Мазовії, розвивається Краків. На переломі XIII—XIV. ст. вдруге рятує це християнське племя перед Мазовією галицько-волинський король . Галич і Угри попирають слабий Краків супроти Мазовії і чехів, і то так вдало, що врешті князь Локєтек коронується на короля Польщі. Це властиво джерело першого первня польськости, зближеного до своїх дунайсько-дністрянських сусідів, християнського й гієрархічного, а навіть досить толєрантного. Там торговельні труднощі розвязують привілеями для жидівства, там зручна дипльоматія присвоює собі одну з галузів Ґединовичів (Ягайло), унешкодливлює її литовську (Кєйстут) і українську (Витовт Великий) галузі і будує державну унію, звязану політичними договорами і торговельними користями. Краківський первень польськости — це набільш вартісне, що є в ній.

Цілком інший первень принесло перенесення столиці Польщі до Варшави (1633), центру фанатичної Мазовії. Сама Мазовія з її бродячо-ловецьким субстратом, кількасотлітньою війною проти християнства і ненавистю до гієрархічної стабілізації піддалася Польщі лишень у пол. XVI. ст. Коли Краків був символом південно-християнського світогляду, що мало ріжнився від чеського, то Варшава, створена для експанзії до Естонії й Лотви, стала тільки опертям для кольонізаційної експанзії до Литви (єдиний народ, що його поляки асимілюють), і торговельно-економічної на придніпрянські землі.

Світогляд убогої, примітивної мазовецької шляхти (10% населення Мазовії), з її пихою, жадібністю і антитрадиційністю в центральній владі, став другим первнем польськости. Цілу історію Польщі XVII. і XVIII. ст. можна уяскравити, як чергування переваги й боротьби краківського й мазовецького первня польського характеру. Лишень від XIX. століття виразнішає і третій, значно слабший, подібний до ґерманського, надбалтійський первень, що антропольоґічно тягнеться від Балтії здовж Висли майже до Варшави. Разом із ним приходить і реальний потяг до виходу до свого моря, що з ним зірвав іще Казимир Ягайлонець, надаючи в 1457. р. чужинецькій державі право контролі гирла Висли й побережжя.

Трудно сказати, чи була якась більша домішка польської крови до української раси. Рух утікачів — польських селян зпід Кракова в XIV—XVI. ст. не полишив слідів на Україні. Знаємо, що на Січі були тільки польські шляхтичі, що йшли туди як до школи (Скалковський). Можна починати рахувати на можливість більшої польської домішки тільки від часів унії в Бересті (1596. р.), коли поляки дістали право набувати землю на Україні. Але по 52-ох роках Орден і Богдан Хмельницький наново привернули однолитість раси. В революції 1648—1649. рр. згинуло, як облічують польські історики, коло 200 тисяч польських і жидівських осадників*). Можливо, що це були перебільшені цифри (жидівські історики подають навіть кількасот тисяч забитих і вигнаних), — в кожному разі це була ве-

*) Ґурка подає тільки 15 тисяч жидів.

лика невдача імпреґнації з Заходу на землі між Случем і Ворсклою.

Правдоподібно, численні відділи і полки українців римо-католиків в армії У. Н. Р. 1919—1920 р. походили з сіл колишніх польських осадників. Однак іще за Центральної Ради обіч жидів і поляки на Україні отримали університети й школи від правительства. Їхня кількасоттисячна меншість однак цілковито зникла, як національна одність під совітськими урядами Харкова й Москви. Таке є закінчення проби домішки крови, що почалася в XVI—XVII ст. Зрештою, досліди проф. В. Ґрабського показують, як легко асимілюється польський елємент в українській расі.

Цікаво, чи значною була духова імпреґнація Польщі, а спеціяльно в часах відносної політичної рівноваги обох країв, у часах унії?

Про таке перебування в одній державі (унія: Україна (Русь) — Польща — Литва) в своїй політичній синтезі говорить сучасний історіософ поляків К. С. Фрич цілком слушно: „ То були три ріжні народи. Три цивілізаційні сонця їх виховали, і вони в цій своїй одности даремно шарпалися, надарма шукаючи синтези". Ця держава не мала польського характеру, як бідкається Фрич: „Не було польського характеру... Польща не могла жити тоді, бо поповнила добровільне самогубство, розтоплюючись у „річипосполитій трьох націй". Отже трудно сподіватися, щоб молода неустійнена індивідуальність сусіда могла вплинути на стару українську расу. Через цю неустійненість і новітній будівничий Польщі, марш. Юзеф Пілсудський, в практиці навязував сучасну польську традицію лишень до недавніх часів повстань 1830 і 1863 р. р.

Однак імпреґнації спільного перебування в одній державі зісталися, лишень вони носять неґативний характер.

Революція 1648—49 р. р. витворила одну таку сильну неґативну імпреґнацію, що ввійшла вже в підсвідомість раси, подібно, як від XV-го століття є неґативна імпреґнація в підсвідомості французів у відношенні до Анґлії.

Похід польського католицтва, що його символом є теорія П. Скарґи і практика А. Бололі, теж витворив неґативну імпреґнацію, яко жива

ідея української унії. Ця унія затримала римо-католицтво виключно в польських етноґрафічних межах.

Врешті третя неґативна імпреґнація, викликана антигієрархічністю мазовецької шляхти, помогла козацтву до встановлення суворої військової орґанізації. Козацька еліта, спочатку маючи надію на розвій у межах варшавської держави, ішла до вивищення королівської влади, а вкінці вже й до власної держави з дідичністю гетьманів (спроби Б. Хмельницького, І. Мазепи).

Як бачимо, і московська, і польська домішки не вплинули цілком на біо-антропольоґічний склад української раси. Деякі впливи цих чужинців однак зауважимо в психольоґії української еліти. Власне, вкінці спробуємо уяскравити їх найважнішу імпреґнацію, що від одного-двох століть вони накладають на світогляд української еліти.

Мова про річ, яка випливає з самого процесу боротьби молодших рас, опертих культурою на змісті старших, з тими старшими расами. Молодші раси й племена мусять понижувати тих, що з їх скарбниці вони скористали, бо факт позичання, а значить меншевартости, суперечить із їх відчуттям серединности, їх гордістю. Вони, ці молоді племена, є перші, а не той, хто був перед ними перший. Узнання для старої духовости може бути тільки тоді, коли вона, як античні Атени, чи Рим, упаде. Коли ж та старша раса розвивається і відроджується наново, ці, найбільш несприятливі обставини для молодих наступників, дають їм жахливе почуття непевности. Тому треба руйнувати те, що свідчить про українську старовину, чи то буде антична Керч, чи старовинний Михайлівський манастир у Києві, чи замок Любарта в Луцьку.

В понятті сусідів українці завжди є щось більш скомпліковане, складне, старіше. Скажім, для московських примітивістів - відруховців („широкая натура") українець завжди буде заскладний („хитрий"), його воля занадто мало підлягає зовнішнім впливам („упертий") і т. д. З другого боку примітивному мазовецькому світоглядові завжди не подобатиметься нахил українців до гієрархії і традиції („византинізм", „шапка Мономаха"). Зрештою цілком слушно разить москвина Ґорького власництво, а проф. Суйковського

консерватизм українців. Тому завданням еліти сусідів України є знищити відчуття історизму, бодай в українській еліті, коли не в расі. Цим позбавляють вони українську расу авторитету старої раси, це „відмолодження" дає їм поле до експанзії. Як приклад такого впливу, є заломання історизму Куліша польськими і московськими істориками.

Щодо інших домішок, то варто згадати ще литовську династичну імпреґнацію в XIII—XV ст., угорську домішку крови в еліті південно-західньої України, врешті вже в останньому столітті домішка німців з кольоній на півдні України, що досить легко асимілювалися з українським населенням. В боротьбі проти Москви в 1918—23 р. р. і чисто німецькі осади героїчно боронили українську землю.

48. ЦІЛІСТЬ, ВІДПОРНІСТЬ І НАСТУП РАСИ.

Досі ми описували українську расу, її первні і домішки, як щось, що творилося поза свідомістю її еліти, щось, що звязане більше з емоціями, які є поза всякими обліченнями. Крім того брали ми життя раси в часі минулому. Чи не далося б однак взяти це в сучасному, як свідому оцінку сил і можливостей раси? До цього мусимо розглянути поняття раси не в історичному аспекті, лишень як цілість, як орґанізм, що на наших очах функціонує, живе, тобто відкидає або сприймає потрібний їй матеріял.

Займімося спочатку присвоєннями української раси, бо цих присвоєнь було немало на історичній дорозі українців. Зрештою, в історії кожної великої расової збірноти є щось, що притягує чужинців. Може енерґія, розмах раси, її боротьба за великі цілі ваблять чужі шляхотні елєменти. Поминувши вже три великі династії українців: боспорську — сарматсько-геллєністичну, Рюриковичів — норманську і литовську — Ґедиминовичів, — скільки було окремих висловників ідей української раси, але не з її пня! Німець Ґізель, волох Могила, син грека Капніссі — ґраф Василь Капніст, угорці і чехи в службі галицьких королів, шотляндці, німці й греки в службі великих гетьманів! Чи не був анґлієць ґен. Джемс Кейт (1740) на чолі української державности, як наказний гетьман? Чи сучасний українець не виструнчиться на звук німецького імені Кеніґ-

сека з не меншою пошаною, як на звук імені іншого оборонця Батурина — Чечеля? Навіть, із сусідського боку маємо такі виразисті історичні постаті, як митрополит Велямин Рутський (XVII ст.), чи полєміст Симон Будний (XVI ст.), чи волинський князь Курбський. Вже в нових часах, хто знає, чи без чужинної домішки мали б ми невтомну моторність гетьмана Орлика в обороні державних прав України, або чи угорська домішка не помогла піонерові історикові В. Антоновичеві, економістові Ст. Федакові, а чеська — невсипущому Франкові?

Чи ж відкидати ці чужинецькі позички крови взагалі, коли упорядкувати ці справи? Тим більше, що ці домішки йдуть безперервно. Особливо в хвилях найбільш емоціональних для раси, як, напр., боротьба за державу. Чи сербські полки, захоплені боротьбою українців в Одесі в 1918 р., не пішли самохіть битись за Україну? Чи не спалили большевики в 1920 р. серба, д-ра Гелієва, провідника великого відділу повстанців? Чи не були в 1920 р. в складі української національної армії російські донські полки, а один — чисто польський, тільки з українським полковником? Скільки видатних постатей в армії, в суспільному житті, в літературі є чужого походження, або мають домішки чужої крови: шляхотний росіянин полк. Аґапієв, віддані бельґійські духовні в дипльоматії, талановиті німці-вожді, як ґен. Кравс! Чи мало є домішок: шведської (полк. Юр. Отмарштайн, С. Русова, ґен. В. Петрів), чорногорської (Косач), німецької (Р. Лісовський, О. Бурґгардт), грузинської (Дараган) і т. д., і т. д. Можна тільки тішитися з того, що вони є співтворцями української державности чи культури. Це є потрібні присвоєння.

А чи було й відкидання! Було дуже багато. Бо чи ж не є небезпечним надмірне проглинання чужих світоглядів із іншою гієрархією почувань, з іншими відрухами, мораллю, традиціями? Пригадаймо, що в історії українська раса боронилася проти надмірного припливу чужого елєменту. Пригадаймо вигнання жидів з українського Вічного Міста, прийняте зїздом князів в XIII ст. З другого боку, — на заході боротьба з зайшлим елєментом Любарта і волинської шляхти, а Гербурта в Перемищині, що пізніш увій-

шла в закон проти західніх домішок Хмельницького. Цей самий гетьман перший розправився суворо з першою московською домішкою на Україні (загин москвинів під Гусятином). Знана є справедливість Сірка для потурченців і приклад синів Ґонти. Неприязнь до чужих домішок виглядає і з козацьких літописів, і з „книг майстрацьких" старовинного міщанства. „Як наша земля очиститься, тоді будем панувати" — так мали казати козаки Острянина. Чисто по расистськи звучить гимн „Да не буде". Нехіть до чужинців густо зростає в українськім фолькльорі і в літературі початку XIX-го ст. Останньо велика ксенофобія вибухнула серед українців за гетьманування Скоропадського, скермована проти російських фахівців, не завжди льояльних для України.

Такий маємо образ сприймання і образ відкидання в житті раси. Чи можемо знайти пояснення цього?

Коли мова про сільські ґрупи населення, то там безперечно відіграє ролю деяка спорідненість духовостей. Першу ролю грають тут психічні моменти. На Херсонщині є багато московських сіл, осаджених там ще петербурзьким урядом, щоб утруднити українцям доступ до моря. Селяни сусідніх українських сіл не зближуються до москвинів, їх разить московське нехлюйство й жорстокість. Для найбіднішого українця ганьбою було б іти служити до „нехристіян". Перешкодою асиміляції молдаван, як пише один із дослідників Бесарабії (Батюшков), є в тому, що їх мораль у супружому житті стоїть дуже низько. Із спогадів польських судівників в Ряшівщині й Лемківщині, де є обіч польські й українські села, українців відріжняє передусім глибоке відчуття правопорядку й справедливости в суспільному житті. Поняття спорідненості так окреслює В. Щербаківський у своїм „Етноґрафічнім типі українця": „Ніякий народ не міг уперше народитися тільки в якимсь відомім тисячелітті перед Хр., або впасти з неба, — кожен мусів мати своїх предків, і завданням історика свого народу є показати, коли, в який хронольоґічний момент наш народ одержав звязок із своєю територією, звідки він міг прийти сюди й де жив раніше. Отже показати кровне спадкоємство, або спорідненість з якимсь відомим народом старовинности.

Для установлення цього не можна базуватися на одній тільки мові, якою той чи інший народ говорить тільки сьогодні. Ми знаємо, що нинішні прусаки — це ґерманізовані словяни, остатки яких ще й досі живуть у Лужицькій землі. Знаємо, що румуни, хоч і говорять романською мовою, не мають ніякої спорідненості з французами, які говорять теж романською мовою. Отже для установлення кровної спорідненности з іншим народом треба прийняти на увагу не тільки мову, а також расу і культурний круг, до якого належала дана територія і яка-будь інша. Тільки спільність усіх складників може говорити про спорідненність".

Отже з одного боку чужинці не повинні бути чужі українським нормам моралі, звичаєвости й правопорядку. З другого боку, багато значить і саме в і д н о ш е н н я ч у ж и н е ц ь к и х е л є м е н т і в до української раси. Адже-ж передумовою сприймання українською расою тих чужинців мусить бути їх прихильне відношення, бажання співпраці, неузнавання іншої расової збірноти поза українською. В противному разі їх перебування в українській расі є небезпечне для них самих. Анальоґій до таких ситуацій можемо знайти багато і можемо дуже добре зрозуміти сучасного французького патріота, що роздумує над ролею деяких чужинців, що захопили багато місць у науці й промислі: „Небезпекою для французької духовости є те, що ці німці-біженці не виявляють ніякого бажання стати французами. Воно правда, що час зробить своє, але чи раніше не заскочать нас політичні події?" (М а р с і я л ь).

Таким чином сприймання і відкидання расовим орґанізмом залежить передусім від духової близькости цих чужинців, а також від їх наставлення (бажання стати українцями). Коротше кажучи, рішає тут ґенеальоґія раси (її первні) і гордість раси (зближення до неї чужинців). Р і ш а ю т ь д у х о в і ч и н н и к и.

Отже поняття раси, яко цілости, це передусім поняття відрубної, о к р е м о ї в е л и к о ї д у х о в о с т и.

Як же бореться расова цілість, якими способами? Розуміння цих засобів боротьби, як і взагалі поняття раси, тепер є дуже важне, власне т е п е р, коли провадиться боротьба чужинців на цілковите знищення української крови. Бо то вже не клясова, вже не національна, але далеко від них глибша р а с о в а б о-

ротьба розпочалась в 1917 р. на землях України і розвивається на наших очах.

Чи в цій боротьбі важна є т. зв. чистість крови, антропольоґічна однородність раси?

Цю однородність не легко встановити, хоч не можна повторювати й банального твердження істориків XIX-го віку, що в сучасності нема рас. Цілком справедливо обурюється на них біольоґ проф. Марсіяль: „Історики цілком непотрібно ще й досі трактують антропольоґію, як відсталу науку, обмежену раз назавжди до міреннія черепів. А що ж вони собі думають про найновіші відкриття в біольоґії і стосування в практиці антропольоґічної біольоґії, що одного дня зовсім наново освітлили квестію рас? Чи вони хотіли б відкинути закони Мендля в застосуванні до кровяних ґруп? І врешті чи правдивий науковець сміє обмежувати грянниці науки?...".

Так, — антропольоґії давнього типу тепер не вистарчає. Надзвичайний поступ біольоґічної антропольоґії, отже й ділянки ґенетики, дають цілком виразні окреслення раси. Славний біольоґ з Кембриджу Галдейн (Haldane) в своїй „Праісторії в світлі ґенетики" (1937), описавши початки новітньої ґенетики (відкриття Ляндштайнером і Жанським кровяних ґруп і вияснення спадковости Бернштайном в 1924 р.), закінчує словами: „Отже ясно, що ми можемо брати ґени кровяних ґруп, як покажчик расового походження, а не як наслідки клімату чи впливів оточення". Крім цього треба памятати, що, за законами Мендля, осібняки чистої раси в даній орґанічній мішанці завжди можуть зявитися в чистому вигляді, вони утривалюються. З другого боку домішка антропольоґічно чужих первнів зникає в розмірно короткому часі за законом того ж Мендля. На цьому полягає, напр., очищення китайців від домішки білих. Так само цілком не знати вже (за дослідами Щербаківського) ніякої домішки татарів у сучасному українському типі.

Отже антропольоґічну відмінність у типі й кровяних ґрупах знайшли б ми і в українській расі (хоч би у відношенні до сусідів), але не це є практично важне і не це вбирає в себе очі при споґляданні на українців.

Бо ж існування сучасних рас — це ж є одночасно і їх формування, і річчю взагалі маловажною

практично є здобувати вже тепер доказ повної у н і ф і к а ц і ї крови (як це робили спочатку в Німеччині).

Отже в боротьбі раси біольоґічна однородність не відограє важної ролі. Чистість крови не є важна в боротьбі раси, бо її практично не легко ствердити. Напр., большевики в останніх часах просто заборонили провадити досліди кровяних ґруп серед українців. До боротьби раси важним є ствердити не так однаковість кровяних ґруп, як о д н а к о в і с т ь п с и х о л ь о ґ і ч н и х р е а к ц і й, однаковість у сприйманні життя.

Коли глянемо на Европу, то побачимо глибокі ріжниці між окремо сформованими духовостями. Ці ріжниці далеко лекше окреслить психольоґія, ніж анатомія, чи антропольоґія. В межах одної такої духовости можуть бути анатомічно р і ж н і типи, але є лишень о д н а психольоґія. Хоч і серед анґльо-саксонців, і серед українців, і в німців можемо зустрінути один і той самий норманський тип, але духовості цих трьох ґруп є цілком ріжні. Отже найважнішою рисою для расової боротьби є о к р е м і ш н і с т ь д у х о в а, а не антропольоґічна.

Як же ця окремішність виглядає в наступі і відступі, я к в и г л я д а є е к с п а н з і я і в і д п о р н і с т ь р а с и?

Займімося відпорністю раси і спробуймо окреслити цю форму боротьби раси. Маємо багато прикладів нечуваної відпорности українців. Ось, напр., як описує сучасник психольоґію одної з найбільш занедбаних українських околиць: „Свідомість поліщуків на перший погляд мінімальна. Та як приглянутися ближче, приходиться втішно ствердити, що ця свідомість тверда як скеля, лише глибоко захована. Поліщук свідомий того, що за отвертий вияв своїх почувань його може стрінути всячина, а рекурсувати нікуди. Своє серце розкриває перед не-„тутейшим" дуже обережно, аж як зовсім певно переконається, що ніщо за це не грозить. „Ми тутейші, — каже тоді, — такі самі хохли, як над Дніпром, чи в Ґаліції"...

Це — характеристичний приклад. Взагалі подумаймо, чому в розмовах українців з еліти про ріжні забуті українські закутини (Приамурський край, села на Мармарощині, чи в Бесарабії) вони певні, що, в разі приходу туди української влади, війська чи хоч шкіл,

ці околиці відживуть дуже швидко й стануть відразу на свідомішому щаблі загальнорасового життя. Чому така певність (підсвідомо, зрештою, обґрунтована на тисячах прикладів з минулого й сучасного)? Адже-ж там, на тих землях нема жадного проводу (чого вимагав би чистий націоналізм), ані навіть шкіл (чого б вимагали чисті культурники), нема, навіть, укритих військових традицій? Ця певність оперта на підсвідомому відчуванні вартости якогось глибшого феномену в глибині раси. Що ж то за психольоґічне явище?

Проф. Марсіяль дає цьому явищу назву — la cellule incompressible — клітина, затиснена до відпору, клітина, що не дається більше вбгатися. Зрештою, звернімося до самого винахідника цеї назви:

„Що це таке затиснена до відпору клітина? Це фізіольоґічна чи анатомічна клітина, це думка, замкнена в такій клітині. Така „зібгана клітина" витворюється в мозку кожної одиниці, що її мову, характер раси, чи релігію переслідувано. Можна заборонити одиниці говорити її мовою, можна вчити її дітей тільки чужою мовою, можна втискувати в їх голови цю чужу мову. Але чим натиск є раптовніший, сильніший, тим відпорніша затиснена клітина. Коли ж прийдуть, скажім, якісь політичні, чи суспільні події, які ослаблять цей натиск, наступає такий швидкий, такий потужний і цілковитий вибух клітин, що відбудова мовна, інтелєктуальна, духова й моральна стихійно затирає сліди всякого утиску".

Цей процес „вибуху затисненої до відпору клітини" описує ще ліпше Ернест Деніі. Вибух цей він звязує передусім з вибраними одиницями. „Це є, каже він, розпросторення радости життя і продовження особистости одиниці на ціле середовище, що цю одиницю зродило".

Добрі приклади до того вибуху могли б дати ті, що бачили маневри українських мас в 1917 і в дальших роках. Це ж у 1917 р. дуже невеличкому гурткові української еліти вдалося з ніби безформної, зденаціоналізованої військової маси виділити понад один міліон українців. Мінімальні зусилля вистачають на відділення запоморочених земляків з армій Врангля, чи Денікіна. І в практиці орґанізації української стихії не можна обійтися без застосовування вибуху затисненої

клітини. Є нонсенсом плекати надію на можливість т. зв. денаціоналізації українців. Річ неможлива, щоб якась раса могла глибоко вхлинутися в другу, як цілковито неможливо одну одиницю вкласти в другу. Тим більше це є річ неможлива при недокладних (і часто ненависних) контактах чужинців з українською расою. Та ця раса є, зрештою, одна з найбільш замкнених (скритих) і найбільш старих в Европі та може одна з найбільш розбудованими духовими звичаями і традиціями між Балтією й Уралом.

Явища „затисненої до відпору клітини" бояться большевики, найздібніші чужі адміністратори на землях України. Їх бажання — „роззброїти" цей психольоґічний феномен. Роззброєння большевицько-московського типу опиралося головно на широкому вживанні української мови (напр. 1932 р. — 4,5 міл. дітей в українських школах, 4—6 міліонів примірників — тираж українських ґазет під Совітами, 5200 назв українських книжок і т. п.). Однак не так важна тут мова. Знаємо, що в 1917 р. багато українців ішло вмирати за українську волю, говорячи по російські, так само, як не один шлезький чи познанський поляк бився в 1918 р. проти німців, хоч і не знав польської мови. Важнішим є в визволенні стисненої клітини відчуття власної справедливости, повноти власного расового вияву, чого не дасть ніяке чужинецьке „роззброєння".

Отже в боротьбі українська відпорність майже необмежена людськими умовинами і еліта в свій час завжди використає її до цілей раси.

Відпорність українців дає широкі можливості і для наступу, експанзії української раси. Відпорність українців стверджує велику силу їх підсвідомих, расових первнів. Первні ці є триваліші, ніж усі зовнішні обставини. Вони є щось найпевніше в душі українця.

Експанзія раси передусім повинна звернутися власне до окремих українців, що всупереч своєму расовому походженню випадково, чи примусово трапили до неукраїнського оточення. Не від українців мають відбирати людей, лишень українці (і то з більшим моральним і расовим правом) повинні відбирати своїх від чужинства.

Чужинецькі ідеї не можуть глибоко просякнути в українця. На ні одного з них не можна дивитись, як на пропащого. Чи побут, чи жіноче тепло, чи почуття честі, мальовничости, чи історизму — все варто вжити, щоб тільки завернути одиницю назад до своєї раси. Дуже часто такі Павли, що навернулися із Савлів, є дуже цінним людським матеріялом.

Крики про „зраду" — це малодушність і гуртківство. Це найполохливіші вояки (що їм приходять на поміч найглупіші) починають кричати підчас боротьби „зрада!", щоб оправдати свою невидержку. Раси не можна зрадити. Як можна від себе самого відійти? Обовязок — відібрати українську кров чужинцям. Не можна зрадити власної крови, можна її тільки понизити, навіть поганьбити. Чи ж не є це моральним обовязком українця свою кров спасти від пониження чи ганьби? Ще давніше можна було оцінювати всі українські явища з такого напр. пункту: коли ти не член моєї редакції, або не вчився зо мною разом у школі, або не походиш з мого села, чи там із Херсонщини, — ти є зрадник. Критерій історії є інший. Кавур обіцяв Наполєонові III. панівну ролю французів в Італії і по усамостійненні Італії не дотримав обіцянки, — йому стоїть памятник у Римі. А коли б французькі баґнети змусили його виконати обіцянку, чи він був би зрадником? Тут на такі питання расове сумління еліти не завжди відповість докладно.

У великих процесах історії, що в них рішається доля України, є широка скаля можливостей, де інтуїція раси грає найважнішу ролю. Традиції і ритм раси існують від тисячеліть. Чи ж не сильніші вони від запаморочення одиниці? Коли ж така одиниця — сильна людина — зрозуміє ввесь свій упадок, чи ж бажання служити расі не буде в ній спеціяльно сильне?

Здавалося б, повищі питання — це тільки теорія. Однак в 1917—23 р.р. були сотні тисяч людей, які з жахом покидали московську духовість і благали прийняти їх до українства, де б вони окупили працею, або й життям свій гріх супроти України. Ще й досі ці речі є неповажно трактовані. Тимчасом діються великі події і розвиваються нові методи боротьби раси. Ці методи далекі від романтично-соціяльних чи романтично-націо-

нальних. Це тактика і стратеґія більш мовчазна, більш непримирима й твереза.

Скажім, те, що т. зв. українські большевики в хвилі боротьби Троцького і Сталіна були переважно троцькісти, чи це значить, що вони зрадили Україну для Троцького, чи радше те, що вони прагнули збройної міжусобиці в Совітах, з якої Україна може б вийшла вільною. Чи зрадник був Скрипник, коли назовні був визначним большевиком (і мав навіть представляти Україну в варшавському мирі, що його ждали большевики в 1920 р.), а внутрі боровся за зміцнення України? Характеристичні його слова, сказані в Парижі на питання: чи все добре? „Ні, не все добре на Україні, поки ми не закріпили міцно Донбасу, поки не маємо Криму й Кубані". З ревеляцій Гл. Лазаревського цілком виразно виглядає жорстока боротьба з Москвою Григорія Гриньока, розстріляного в березні 1938 р. І взагалі чи ж не значать чогось розстріли й самогубства українців псевдо-лєнінців, чи псевдо-сталінців? Чи сальви московських розстрілів — це не сальви на честь вірности своїй расі? Чи врешті велика кількість українців, що „впадають у немилість", і то не тільки в совітських урядах, теж нічого не значить? Чи ж не вимагає це деякого стримання в напастях на них? Адже-ж дуже часто ці „прислужники" є саме носіями експанзії раси і нищать ворожі духовості ліпше, ніж балакуни по безпечних кабінетах. Чи ж не потягнуло саме до такої праці „зриву з нутра" безперечного патріота Юрка Тютюнника?

Це є експанзія раси серед одиниць, вона є й у культурних відносинах. Ідея „грабуй награбоване" присвічувала і українським ученим під Совітами, коли вони відбирали назад українські цінності, загарбані в XVIII—XIX ст. московською та іншими культурами. Ревіндикація українських первнів з тих культур є неминуча й надалі. Ревіндикація не тільки в малярстві, в історії, але і з духа законодавства і традицій. Те, що є українське, не належиться чужинцям.

Які ж є можливості натуральної експанзії української раси, як цілости?

Передусім туди, де зможе розвиватися український спосіб думання, праці, суспільного будування й мистецтва — отже туди, де є відповідне расове під-

л о ж ж я. Таким підложжям є передньоазійська раса, в якій одною з галузей є т р и п і л ь ц і. Коли поглянемо на мапу її розпросторення в Европі, то побачимо, що найгустішим є її підложжя на Україні і по обидва її боки: на Кавказі й Закавказзі та по Дунаю, Балканах і частині Малої Азії. Крім того, за проф. В. Щ е р б а к і в с ь к и м, це підложжя розпросторене в Австрії, Баварії, Чехії, Мораві, Шлезьку, Саксонії, Тюринґені до Райну й Бонну. Врешті менші простори цього підложжя знаходимо в Бельґії між Брюсселем і Льєжом, в Голяндії, в Еспанії й Франції (баски), а в перенесенні — в Швеції і півд.-східній Анґлії. Maximum густоти його — це Македонія, Подунайщина, Подністровя і Подніпровя. Підложжя це найповніше виявилося досі в державі О л е к с а н д р а М а к е д о н с ь к о г о, а пізніш у Понтійській державі М и т р а д а т а В е л и к о г о. Тепер найбільшою расовою одиницею цього підложжя є Україна. Не в якихсь безґрунтовних ідеях, а там, де для неї є спорідненість, і школа, і, може, терен до експанзії і впливу.

Другим тереном, спорідненим з Україною, є землі, де українська раса наложила свою духову імпреґнацію, отже землі кривичів і надбалтійського Новгорода.

Частину свого призначення знайдуть українці крім своїх земель і в повищезгаданих землях.

В першій частині ми пізнали у к р а ї н с ь к і з е м л і та їх дороги, потім перейшли до п е р в н і в у к р а ї н с ь к о ї р а с и й раси, як ц і л о с т и, до її тактики.

Тепер переходимо до стратеґії раси, до її політичної історії, або, що є тим самим з погляду расиста — до характеру української раси, що висловлюється в її ґ е н е р а л ь н и х і д е я х.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА.

»...Понеже ми все з Богом починаєм і на Того надежду іміем: од всіх врагів нас оборонить«.

Писан в Чигирині 1649 году, сентября в 29 день

Вашей Милости Желательний Приятель,

Богдан Хмельницький с Військом Запорозьким.

(Лист до москвинів).

»Найважнішим політичним завданням є зорґанізувати народ, як натуральний орґанізм, в державних рямах із пошануванням добровільних ґруп«.

Салязар, диктатор Португалії.

49. ВИЯВИ ДУХОВОСТИ.

Річ цілком зрозуміла, що ґеополітичні явища повторюються, відживають наново в відповідній ситуації. Адже-ж мають підставу в самім терені, що не зміняється. В відповідній порі відживе, напр., і „гребля Трої", і „наступ Боспору", і „Святославове знищення Волзького шляху". Отже тим самим до деякої міри від цих ґеополітичних явищ залежить і будучина України.

Подібна річ є і в збірній психольоґії українців. Ґенеральні ідеї теж повторюються. Зрозуміло — чому. Коли в ґеополітичних явищах незмінною є українська земля, то в ґенеральних ідеях — незмінною є українська раса. Так, як в українських теренах існують свої орґанічні, відвічні шляхи, переправи-броди на ріках, просмики в горах і порти на побережжях, так існують і свої орґанічні шляхи-синтези в збірній, українській духовості. Їх треба знати. Не одна з цих ґенеральних ідей буде ще діяти в душах українців, хоч і в зміненій формі.

Бо хоч історія не повторюється в цілості, то фраґменти її повторюються.

Але ж ґенеральні ідеї не всі є однаково тривалі й вартісні. Вони живуть і вмирають. Ось ідея „козацького маневрування" між державами-сусідами ґеніяльного політика, князя Дмитра Вишневецького розвивається з одного боку в триєдину річпосполиту гетьмана-теоретика Виговського, з другого — в триєдину російськість інтелєктуаліста Ґізеля, а потім інтеліґента Куліша, українського Спасовича. Баґнети українців у Києві в 1917 р., а баґнети большевиків у Петербурзі в 1918 р. — раз назавжди ліквідують триєдину російськість. Триєдина ж річпосполита зліквідована вже властиво з смертю Виговського. Коли ж Юзеф Пілсуд-

ський питає в 1920 р., як звичайно, півжартом: „А може б ми так зробили федерацію?" — український амбасадор у Варшаві, Андрій Лівицький, на це міг відповісти тільки легким усміхом. Бо ідея „козацького маневрування" вмерла і на захід і на схід від України і не відживатиме при найгірших обставинах. З другого боку ось інша ідея „помочі українцям, слабшим духово й матеріяльно", постійно виринає в українській збірній духовости, почавши від проповідей київських митрополитів через Івана Вишенського, Сковороду й Шевченка аж до нинішнього торговельного й освітнього солідаризму.

Які ж з них вибрати? Які ґенеральні ідеї є найстійкіші, найменш залежні від чужинства, які найбільш українські?

Пізнати їх — це для еліти мати скарб більший, ніж усі матеріяльні багатства. Пізнати їх — це пізнати дороги виявлення української збірної енергії. Тільки по такім пізнанні можна говорити про кермування, що є постійною орієнтацією в чужих намірах і в своїх можливостях.

Українські ґенеральні ідеї — це більш, чи менш глибокі вияви українського расового „я". Можна їх узяти в тій, чи іншій гієрархії, підвищувати чи понижувати їх, але вони завжди існуватимуть в характері раси. Бо цей характер є так само орґанічний, як і інші явища природи.

Які ж є межі характеру української раси, яке культурне підложжя, які його головні вияви, врешті, в якому напруженні чи ослабленні вони діють?

50. МЕЖІ УКРАЇНСЬКИХ ҐЕНЕРАЛЬНИХ ІДЕЙ.

Історію української духовости, діяння її ґенеральних ідей можемо трактувати, як цілість, як одність. В тій одности є вагання, є немов звужування і розширювання одної мельодії. Ту одність часами висловлює голос видатної української одиниці, або цілого українського загалу. Це є межі висловлювання ґенеральних ідей.

Вони можуть втілюватися часами в неповторність одиниці, що своїм неповторним існуванням підкреслює потужність своєї раси. І цим дає враження нового.

Ще частіше одиниці для висловлювання ґенеральних ідей зникають в ґрупі, в традиції, в повторності. Там підсилюють те, що відвічне в расі, і це дає враження потужности.

Сучасна психольоґія (Адлєр, Юнґ, Кретшмер) стверджує життєвість цих виявів повторности і неповторности навіть у типах одиниць (екстра — й інтро-вертичні, цикльо- й схізо-тимічні).

Чим стаціша раса, отже чим глибше і ріжносторонніше виявила вже свій характер, тим більшу ролю відіграє в ній традиція, повторність, а меншу — одиниця, експеримент, неповторність.

І коли б ми описували межі старої української духовости, то треба було б узяти музичний образ, одну з таких частих українських хорових пісень. На тлі потужного плаву стриманих голосів, що несе і провадить, виринає від часу до часу спів одного голосу, що однак швидко зникає в хоровому відвічному плаві мельодії.

В українській расі (зрештою, як і анґльо-саксонській) майже нема великих людей-експериментаторів типу Наполєона, чи Петра І-го, чи Джинґісхана, цих висловників цілком чужих для свого оточення ідей.

Українські герої — це висловники туги й праці багатьох поколінь. Вони завершують собою повторність і уяскравлюють традицію. Їхня особиста творчість — це завжди тільки одна сильна мельодія, що вплітається в потужний спів раси.

Митрадат VI. Евпатор, великий цісар Понту, тільки кристалізує виразніше те, що перед тим сімсот літ оживляло Пантикапей і інші Чорноморські держави. Святослав Завойовник успішно підбиває волзько-закавказький шлях, але розпочали його підбивати пять століть тому ще ґоти знад Дніпра (а пізніш київський великий князь Ігор). Урочисте прийняття християнства Володимиром Святим прийшло по кількох століттях зросту християнства над Дніпром і Чорним морем. Не можна собі уявити потужних постатей Ярослава Мудрого й Осьмомисла без попередньої, дуже довгої системи традицій. Богдан Хмельницький завершував два-три століття козацької стратеґії й устрою. Навіть Симон Петлюра не висловив би того, що висловив — без попередньої, майже столітньої муравлиної праці української еліти.

Це були б межі українських ґенеральних ідей, а яке було б їх підложжя, що з нього вони зросли?

51. КУЛЬТУРНЕ ПІДЛОЖЖЯ.

Передусім мусимо окреслити, до якого з двох культурних кругів в Европі належить українська духовість. Це — річ дуже важна, як показали синтетичні праці спочатку в Полтаві в 1917 р. В. Щербаківського, а пізніш (1926) віденців, В. Копперса і В. Шмідта. Вони довели, що культурне підложжя — витворене перед тисячеліттями окремою фізично і психічно расою, впливає далі на психольоґію належних до неї людей і, „подібно плянетній системі, не випускає людської психіки із своєї площини. Інакше кажучи, — як твердить дослідник, — кожен культурний круг консервує духовість належних до нього людей у певних рямцях. Духовість людей чужого культурного круга завжди здається їм незрозумілою і дивною, навіть ворожою".

а) Культурні круги.

Уяскравлена характеристика цих двох прадавніх культурних кругів дає неоцінені прислуги для зрозуміння психольоґії сучасних народів, племен і рас в Европі.

Пізнання кругу пастухів-номадів дає нам ключ до зрозуміння духовости деяких чужинців. Замісць приписувати їм український спосіб думання, далеко важніше пізнати їх культурний круг.

Круг номадів захоплює велику частину сучасної північної і східньої Европи. Нормальне номадське життя повстало головно в двох осередках: в центральній Азії і в Арабії. В одній бачимо дві номадські раси: урало-алтайську та індоґерманську в другій — номадською є семітська раса. Номадська звіроловна, чи пастуша духовість витворила в родині абсолютне панування найстаршого ловця-батька, а з цілої родини примітивну комуну, що її члени не мали приватної власности. Врешті характеристичним для цього круга є великий нахил до насильства, до безґрунтовної фантазійности, а також і до швидкої тактичної орієнтації. Він є частинним підложжям Франції, Німеччини, а цілковитим змістом Прусії й Москви. Чи-

стий політичний ідеал того кругу — це апотеоза сильної одиниці чи деспота (цар-самодержець, вождь пролєтаріяту), чи вождя (фірерство). Політична система цього кругу — це скоріш диктаторство, як династія, абсолютизм, як демократизм.

Коли полювання, звіроловство і мандри створили номандський круг культури, то хліборобство й осілість дали другий, ще могутніший хліборобський культурний круг. Він найчастіше виявлявся в Европі в еґейській і трипільській культурі, він є в підложжі Гелляди, України, іберійських, дунайських і балканських держав та в великій мірі імперського Риму. Створила цей круг круглоголова раса (передньоазійська, альпейська, динарська), що її настаріший центр лежав у Месопотамії.

Цей культурний круг дає найглибше підложжя духовости аж до наших днів. В сучасному він не перестає діяти. Найбільш витривалі народи Европи від України, Балканів, Швайцарії аж до Голяндії, Анґлії і Швеції в своїй духовості прийняли його і до будови суспільства і до будови держави. В американського біольоґа Каррела знайдемо характеристику прикмет цього підложжя. Воно дає відвагу, почуття справедливости, гідність, відпорність і пристрасну любов до своєї землі.

б) Українська родина.

В центрі духовости цього кругу стоїть жінка-мати, істота, що єднає коло себе родину. Найдавніший символ того аґрикультурного населення — це образ Великої Матері, божества прапрадідів сучасних українців.

Зрозуміло, чому образ Жінки-Матері персоніфікує цей круг. Її перевага звязана з самим устроєм осілої хліборобської родини, де потрібні передусім вміння господарювати, витривалість у праці і традиціоналізм у праці. Фантазійність і неспокійність мужеського первня не знаходила виходу в щоденнім житті хлібороба. Навпаки, мужеський елємент хліборобського круга призвичаєний більше до самоопанування, узнавання прав інших людей (початки демократизму), а також до погодження з приватною власністю окремих членів родини. Пригадаймо собі, що в українців до останніх часів існувала в родині за звичаєвим правом приватна власність матері („материзна"), що батько не

міг її навіть заставити і що переходила вона в спадщині до доньки.

Поняття матері за сучасною біольоґією — це поняття вище від мужеського чи жіночого первня, — воно сполучує в собі розуміння і відчування обох первнів, це є нормативна стабільна сила в людському житті. Материнськість переносить традиції родини, а тим самим і раси, з покоління в покоління. З цього приводу вивищення первня материнськости в найдавнішому хліборобському крузі цілком зрозуміле.

Але чистого панування жінки в родиннім житті і в суспільстві не мали мабуть уже й трипільці. Як же уклалися відносини мужеського первня в підложжі української раси?

В українській расі є й мужеські складні, як жадоба до влади й експанзії, виразність уяви і зручна наскочність. Проте ці складні є обмежені і звязані з жіночими. Українське підложжя має характеристичні прикмети двопервенности. Рівноправність обох елєментів є від прадавна в українськім селі. „Парубоцькі громади" і жіноче „понеділкування" є цілком самостійні. З другого боку все ж найважнішим у селі є родина. Парубок, хоч й сивий, є завжди „ти", він підвищений до титулування „ви" тільки по одруженні. Тільки родина підвищує його мужеськість.

Експанзія українського підложжя є повільніша, як експанзія номадського підложжя, і менш ефектовна назовні, але триваліша. Коли мужеський первень, нераз дуже ризикантний у своїх посувах, втрачує багато з того, що здобув, то жіночий тверезий первень з а к р і п л ю є і перепроваджує в традицію здобуте. В посувах раси, як у війську, посування перших відділів і стеж нічого не значить, як довго терену не обійме й не зорґанізує головна маса армії з резервами й обозами.

В такім двопервнім підложжі, що розвинулося в хліборобському крузі, енерґія мужеськости згармонізована з жіночим первнем і підпорядкована р о д и н і. Це є основне звено українського підложжя.

в) Українська культура.

Духовість Т а р а с а Ш е в ч е н к а є найбільш українською з цього погляду. Це ж у нього обіч най-

більше демонічних, світоборних мотивів є мотиви найбільшої відданости родині, як „раю на землі". Цього, може, часто не розуміють інтелєктуалісти, виховані в російському, або німецькім номадизмі, а однак це одна з головних причин злиття творчости Шевченка з духовістю раси.

Чи така двопервенність, родинність українського підложжя — це зле з погляду загальнолюдського? Ні, це є найвища форма духової культури. Вона зменшує небезпеку безпосереднього вияву людських емоцій, що нераз є руїнницькими. Існує взагалі тільки дві форми діяння емоцій, — коли вони безпосередньо кермують одиницею, і коли одиниця доцільно кермує ними, завдяки затримувальним звичаєвим нормам. Особливо, важне це є при полових емоціях і емоціях влади.

Власне, високе ставлення родини, як осі культури, це — стремління до перетворення нижчих, нераз небезпечних емоцій у вищі, продуктивніші, більш будівничі. Отже з погляду загальнолюдського, українське культурне підложжя є триваліше, більш гармонійне і здібніше до розвитку, ніж номадські підложжя довкола нього.

г) Українське суспільство.

Ставлячи високо поняття родини й роду, створює українець підстави до моральної контролі над одиницею. Тому таким важним чинником українського home'у, роду, суспільства є громадська опінія. Не є вона така пересадно толєрантна, як, скажім, польська, чи румунська. Ще менш підстав до порівняння її з опінією в росіян, властиво москвинів, де товариське життя — це ряд скандалів, самодурств і надужить. В українців — це систематична контроля передусім особистої моральности. Кари, що накладає громадська опінія, є суворі. Особливо відзначаються цим села. Викинення з села, понизливе відзначення винних (напр. покриток) є значне. Донедавна ще на півночі України перелюбницю для сорому наго опроваджувано по селі.

Зближує це українців радше до наддунайських і анґльо-саксонських суспільств.

З другого боку це гармонійне підложжя лагодить відносини внутрі раси. Вічливість українця не має

зовнішнього, формального характеру, вона випливає з його культури.

Українське село має цілий кодекс своєї сільської ввічливости. Зустрічаємо згадки у чужинців про ввічливість і козаків, і української шляхти (К л є р к, К о л ь). Те саме можна сказати й про українську інтеліґенцію. Цікаво, що тільки ті інтеліґенти, що їх викорінила з рідного підложжя та чи інша номадська духовість, є неввічливі. Зрештою то є вийнятки — ці ненависники „рідної кучі".

д) Українська військовість.

Як вплинуло поняття роду, родини на українську в і й с ь к о в і с т ь? Майже не можна уявити собі українця, привязаного до якогось вождя, начальника, без відчуття в тому вождеві джерела родинної зичливости. Найвищий вислів влади, це — отаман, коли ж він є й господарем душ, це — б а т ь к о. Батько це той, що дає підвладному певність, що він, підвладний, є членом роду. Російські й чужинецькі кореспонденти на фронті в 1914—1916. рр. дивувалися, звідки то береться, що в українських своїм складом частинах нераз навіть молоді прапорщики „батькували" над бородатими „хлопцями" вояками. Батько — це титул вождя, що виріс з української раси. Батьком міг бути кожен керманич артілі косарів і чумацької валки, начальник повстанців і гетьман Хмельницький. А коли й дрібних отаманів, і Симона Петлюру однаково звали козаки батьком, це не понижувало вождя. В глибшім і ширшім понятті роду і є ріжниця між отаманією з її „когортами" і традицією української державної влади.

Врешті ідеал роду, родини заважив і на типі у к р а ї н с ь к о г о в о й о в н и к а. Ціла так знана войовничість українців (козацький народ і досі в очах сусідів є символом народу войовників) не має в собі ідеалів ані ґерманської (військово-чернечий орден), ані уральської (орда) войовничости. Скоріш подібність знайдемо в ідеалах римських, чи македонських лєґіонерів, що вислуговуючи собі землю і дім, і на війні не забували про родину. Пригадаймо собі козацькі думи, де непослух для батьків уважано за найбільший злочин („Дума про Олексія Поповича"). Чи й тепер це не є характеристичне, що кількадесят тисяч образів, мальованих во-

яками в таборах інтернованих, це на 95% — квіти, лагідні краєвиди й ідиллі. Ба, й у сучасних бойовиків підпілля побачимо лагідно коліровані й умаєні квітами герби. Зрештою, ця лагідність, а навіть „ніжність", що її несправедливо дехто змішує з безсилістю, не зменшує бойовости, ані не виключає жорстокости. Дуже часто в колядках, або гуцульських чи козацьких балядах зустрічаємо ніжну похвалу шабельці, а відрубана голова, злітаючи, „як мушка, бренить". Це — певна елєґантність думання старої раси. Це ушляхотнена родиною мужеськість.

Поняття батька в українській військовости приносить сумління і моральні підстави порядкування в цілій військовій родині. Батько — носитель моралі акції. Збірна історична традиція опертя — це край, як Мати, Ненька. Це — „Матка-наша" гетьмана Мазепи аж до „Україна-Мати" 1917. року. Почуття Роду отже є й у війську, і вдома, і в динамізмі, і в традиційності. Українець не може вийти з своєї Родини, хіба що викорінений, або запроданий. Родина стає прообразом у к р а ї н с ь к о ї ґ р у п и.

е) Українська ґрупа.

Українець є завжди в ґрупі, він звязаний з ґрупою. Провідник — це висловник родинности цеї ґрупи. Між провідником і одиницею з ґрупи є завжди договір, повсякчас справджуваний. Договір, опертий не стільки на спільній, докладно окресленій меті, скільки на п о ч у в а н н і, кліматі родини.

Сумою таких родин-ґруп є українське духове підложжя. І це надає цілому підложжю характер т в е р е з о с т и. Дуже тяжко спримітизувати духовість, що є така складна. Також сильні жіночі первні культури не дозволяють на більші скоки п о з а індивідуальність раси, поза її традиції. Примітивізмові чи шаманству зі Сходу, містичним блєфам Заходу з істоти українського підложжя можемо протиставити тільки м о р а л ь н и й к о н с е р в а т и з м українського життя.

На такому консерватизмі була збудована не одна велика імперія від Дарія Великого аж до королеви Вікторії. Такий консерватизм обмежує розвій раси в гряницях традиції і в почутті спільної крови. А це зменшує одну дуже реальну н е б е з п е к у для раси — її р о з-

порошення. Де поділися і що зісталося від великих імперій монґолів, збудованих виключно на номадській духовости?

Власне, міти українського підложжя дають багато до скупчення української раси, а не до розпорошення.

ж) Українські міти.

Міти українців є внутрі самого життя, включені в його ритм, у законодавство, звичаї, ритуали. Так, — кутя, міт хліборобства, включена в ритуал Різдва; так звичаєве право „материзни", „понеділкування" і т. д. — це відгомін міту Великої Матері, весілля — міт поєднання мужеського й жіночого первнів духовости. Зорґанізоване почуття українців не висловлюється бомбастично й нахабно, як у людей із номадським підложжям. Але воно включене від століть у життя одиниці. Драматизм геллєнського хору — Долі (Мойра) викриємо в хоровій українській пісні. Як кельти й геллєни, висловлюють українці свої почуття історизму в балядах і рапсодіях (козацькі думи). Українські міти є переважно щоденні, не святочні, як у інших старих рас. Часто вони вже стали підсвідомими (як пошана до жіночости, а в жінок міт сексуальної чистоти).

Вони є триваліші від мітів, ззовні накинених, мітів типу ґерманського, — вони злилися з ритмом життя раси. Не можемо понижувати їх за скромність. Пригадаймо собі, що найсильніша раса в Европі й Америці, і взагалі серед білих, що творить свій понад півміліярдовий анґльо-саксонський світ, не дала й досі таких бундючних і зухвалих „містичних" мітів, як перша-ліпша повоєнна держава. Її міти, як і українські, є скромні і звязані із звичаями і з минулим.

з) Українські культурні тенденції.

На закінчення характеристики українського підложжя застановімся над тим, які тенденції воно в собі мало, має, отже й може мати в майбутньому.

Тенденції ці випливають із самої будови суспільства, опертого на цім підложжі. Цілу українську расу можемо собі уяскравити як суму ріжнородних асоціятивних ґруп із чуттєвим, родинним змістом.

Українська ґрупа має тенденцію скоріш до обме-

жування індивідуалізму. Родинність клімату в цих ґрупах одночасно перешкоджає і повставанню містичних масових рухів.

Зате ці немістично настроєні ґрупи у власному інтересі створюють еліту, що є носителькою досвідчення, корисного для ґрупи. Така еліта зосереджує в собі як найбільше знання, вартости й можливости своєї ґрупи, зосереджує в собі знання традицій ґруп, а з нею і взагалі раси. Довше існування таких ґруп витворює з її традицій ще щось більш випробоване — духові інституції. В минулому, коли сусіди створили дуже вбогі і нечисленні касти (в Московії напр. через часті знищення ці касти були спеціяльно незначні), українське підложжя допомогло до створення дуже розгалуженої і орґанічно виросло системи духових інституцій, державних, військових і торговельних. Недарма „Руська Правда" Києва стала взором і для поляків, і для Литви. Там є стрункa гієрархія взаємовідносин людських духових інституцій і ґруп.

Не вождізм, лишень гієрархія і живі традиції будували найбільшу українську державність. Ця гієрархія дуже стара й витворена далеко раніше перед київською Руссю. Дуже цікава правнича праця дир. А. М. Андрієвського „Геттітський кодекс і українська правна культура" (Прага, 1925.) вказує на величезну подібність кодексу братнього народу трипільців, геттітів (2500—3000. р. до Хр.) і гієрархії київської імперії. Як каже Андрієвський, „геттітська держава є до деякої міри прототип київської України-Руси часів „Руської Правди".

До останніх часів будує українство свої ґрупи з традиціями в тій чи іншій державній системі. Кооперативні ґрупи (давніш чумацькі), освітні („Просвіти", давніші братства), військові (традиції окремих частин, як, напр., від 1917. р. Запорожський корпус, синьожупанники, У. С. С.) і т. д., і т. д. Одночасно не забуваймо, що це все діється і зростає на підложжі прастарих сільських громад-ґруп. Загальні політичні ідеї, коли й мають можливість щось змінити в цьому, то тільки уклад ґруп у тій, чи іншій гієрархії.

Так виглядали б тенденції українського культурного підложжя в минулому і у сучасности. Це є тенденції, що має кожне старе суспільство і стара

раса, — до створення свого роду, м у р а в л и щ а, в у л и к а л ю д е й, орґанічно зріжничкованого суспільства.

Ця тенденція є к о н с е р в а т и в н а.

Чи це значить тенденція реакційна, до затримання, отже й до знищення раси в нерухомості? Коли ґеоґраф проф. С у й к о в с ь к и й називає українців найбільшими консерватистами на сході Европи, чи цим робить їм закид? Ні, консервувати — це не значить затримуватися, це є постійно поправляти, не знищуючи. Консерватизм не виключає поступу, лишень в и м а г а є його. Вимагає сталої уваги до того, що вже збудовано, і обережного впровадження нового будівельного елєменту. Обережности, чуйности й доцільности вимагає складна структура українського підложжя.

Проте пригадаймо, що український консерватизм не є бездушним консерватизмом звірят, бджіл чи мурашів. Це м о р а л ь н и й к о н с е р в а т и з м — і змістом його є відвічна боротьба добра із злом — що невмируще. Це — зміст народів-синів вогня, зміст — принесений з Месопотамії й Ірану. Його символом є знак свастики, знак огня. Знак цей — найстарший знак трипільської культури і найчастіший старий орнамент українців (В. Щ е р б а к і в с ь к и й, Л. Ч и к а л е н к о).

Ми знаємо в загальних рисах будову українського підложжя. Зміст підложжю дає однак цілий х а р а к т е р у к р а ї н с ь к о ї р а с и.

52. ПІДСТАВИ УКРАЇНСЬКОГО ХАРАКТЕРУ.

В дуже багатьох дослідників при оцінюванні характеру українця ми знайдемо на першім місці такі і їм подібні окреслення: „Потяг до краси насичує ціле життя українця. Крім ділянки музичної і поетичної творчости видно це і в одежі, і в оселі, і в любови до природи... Багата поетична натура українця висловилася в незмірній кількості дум, побутових і ритуальних пісень, приказок, лєґенд і т. д." („Побут і культура українців" — О. П о р - Л є о н о в и ч і Я. С т а в р о в с ь к и й, 1903.).

Ця риса, мальовничий індивідуалізм — це те, що перше впадає до очей чужинцеві. Недарма описи України від Гердера до сучасних мандрівців підкреслюють цю прикмету українського характеру і надають цілому

краєві назву Гелляди. Правдоподібно, таки є звязок індивідуалізму українців із геллєнським первнем раси.

а) Геллєнськість.

Геллєнськість українців — це може найяскравіша зовнішня прикмета характеру їх раси. Щоб цю прикмету докладно виділити, варто звернутись до характеристики геллєнської культури в самій Гелляді.

Що ж то є властиво геллєнство?

В Еґеї і взагалі Середземю природа не була мачухою — серед неї міг розвинутися творчий дух, що стало шукає, що не хоче піддаватися ніякому призначенню. Він сам є своїм власним призначенням. Природа Середземя не є незміримою: людина може зріднитися з нею і, зріднившися, опанувати, знаходити міру оточенню.

„Тому власне, — каже сучасний фільософ, — слова Пітаґора „людина є мірилом річей" — це найхарактеристичніший, найживловіший вислів Середземя" (П. Валєрі).

Віра в те, що людина є мірилом річей, відповідала другій вродженій прикметі геллєна. Він вірив, що в нім, який є законом для матеріяльного світу, є принаймні відблиск світу нематеріяльного, є відблиск божеського елєменту. Передусім бачив він божеський елємент в красі будови мистецького твору чи льоґічного думання.

Ця прикмета в суспільнім житті давала великий розмах політичній ініціятиві. Ніякі попередні державні події не зобовязували геллєна поступати надалі згідно з чинами попередників. Це було характеристичне для геллєнських провідників, що дуже часто поступали в дусі політичних утопій Плятона. „Теоретичному розумові геллєна, — каже проф. Ростовцев, — ніщо не видавалось неможливим, оскільки льоґічна будова теорії була струнка й гарна".

Отже, як бачимо, геллєнський тип вождя — це людина, що дає гарну будову своїому думанню, — це передусім мистець. Цей мистець керми має надати уже своєю особою цілком нове життя своїому суспільству. Йому вільно покинути усі попередні традиції. Для його проваджених повинна була вистарчати його творча фан-

тазія і воля до влади. Вищість вождя була передусім, як м и с т ц я.

Геллєнізм, перейшовши до Малої Азії, зустрівся там із місцевими, головно іранськими впливами, що змінили в тім світогляді дуже багато. Там утворилася відміна геллєнізму, де були й своєрідні доповнення, особливо в суспільному світогляді (Ю р. Ґ о т ь є, В. Щ е р б а к і в с ь к и й, М. Р о с т о в ц е в).

Великі зміни в геллєнстві сталися й по прийнятті його праукраїнським трипільським первнем. Передусім повинна була захитатися в геллєнських осадниках віра у всесильність індивідуальности: природа українських земель далеко суворіша від Середземя і боротьба із невмолими стихіями не сприяли самовпевности одиниці.

У сформованій, у сучасній українській расі не знайдемо геллєнського індивідуалізму, як правила. В устрої українського села нема надмірної окремішности: селянин — це член солідаристичної асоціяції, своєї громади. Хіба, яко чужий для раси (циган), або менше вартісний (бурлака), він є окремішний. „Не узнаючи нічого насильного, що б душило особу, чи то буде влада „большака", чи більшість голосів у громаді, — пише дослідник, — українець одночасно є схильний до громадських орґанізацій, основаних на взаємній згоді і гідности їх членів. Доказом цього є живучість преріжних товариств, братств, артілів і інших асоціяцій" (С т а в р о в с ь к и й).

По війні й роках 1917—1923. здавалося, що еміґрація викаже творчі самостійні індивідуальності серед чужого елєменту. Однак навіть військова еміґрація виказала гін до закладання громад, а не до епопей одиниць. Скоріш солідаристичне підпомагання один одному характеризує й суспільство. Кілька гуртків інтеліґенції, що в останніх часах проповідують потребу індивідуалізму серед українців (напр. „Вістниківці") — це типові солідаристичні асоціяції по своїй внутрішній будові. Їхня шалена нетолєранція до інших ґруп дуже добре характеризує те, що вони самі далекі від зрозуміння вартости індивідуалізму. А однак, наприклад, найбільш індивідуалістична раса Европи, анґльо-саксонці, є саме найтолєрантніша в духовому житті.

Найбільший синтетик і дослідувач форм українських асоціяцій (спілок, громад) — проф. Ф. Щ е р-

б и н а підкреслює, що „твердження про якусь расову нехіть українського народу до асоціятивного первня є цілковита нісенітниця. Українська історія повна актів боротьби за такі форми і відносини, що мають характер найбільш виробленого суспільного життя. Український індивідуалізм супротивиться стадності, однак особиста самостійність українця, його привязання до якоїсь власної ділянки праці дуже легко вливається у найріжніші форми й інтереси. Споконвіку артілі грали в економічнім житті українця (в хліборобстві, торговлі, ловецтві) дуже важну ролю. Артільні засади лягли в основу навіть побутових явищ".

„Врешті, — каже Щ е р б и н а, — ніде на землях під Росією нам не доводилося зустрічати такого ясного і розумного розбору прав і інтересів сільської громади, як в українців. Витривалість і завзяття українських громад при обороні своїх інтересів стали прислівям. І коли ці всі факти мало знані або й зовсім незнані нашій інтеліґенції, то, звичайно, тут нема вини українського народу".

Дійсно, коли переглянемо безконечне число українських торговельно-промислових солідаристичних ґруп (артілів), не можна не признати слушности великому дослідникові. Навіть в орґанічнім мистецькім житті України існували асоціятивні форми (орґанізації хорів, артілі кобзарів, вертепи, „коляда", бурсацькі пиворізи і т. д.). Так само й осадництво українців ішло переважно громадами, або хоч родинами.

Протисуспільницький індивідуалізм — це річ дуже рідка серед українців перед XIX-м століттям.

Геллєнський індивідуалізм знайшов свій вислів деінде. Потяг української одиниці до необмеженості і повноти життя втілює дуже ліричне у к р а ї н с ь к е м и с т е ц т в о. Має воно в собі дуже багато спонтанічних первнів. Чужі первні перероблює українське мистецтво на своєрідні, неповторні і насичені силою. Там, де є українці, там завжди є їх мистецтво. На гряниці мистецтва й суспільного життя стоїть один дуже цікавий вияв характеру української психе — це н а х и л д о б у д о в и с у с п і л ь н о ї у т о п і ї. Там знайдено таку геллєнську рису, нічим не обмежену віру в переродження одиниці шляхом навчання і на підставі краси льоґічної системи.

Знайдемо серед українців утопії в часах боспорського цісарства (спроба фільософів запровадити устрій Спарти), і київської імперії (утопійний християнізм князів, напр., Бориса й Гліба), і за часів козацьких (пуританське опрощення І. Вишенського), і за часів останніх, почавши від натуризму Сковороди, в якого стільки позичив Лев Толстой, і скінчивши на клясократичній, ідеальній державі В. Липинського.

б) Ґотизм.

Проте, коли б ми шукали в українській історії прикладів чистої геллєністичности в орґанізації української державности, то нам довелося б звернути увагу хіба на міста-держави перед боспорським цісарством. Та вже за боспорського цісарства є інші, тимчасові (іранські) впливи. Зате з приходом остроґотів і злиттям їх із населенням українських земель усталюється інший первень української духовости. Це — ґотизм.

Ґотські первні не надають великої вартости або й заперечують у окремої, безґрупової одиниці існування хочби якого-небудь джерела сили. Можливо, що цей світогляд зродився там, де сили природи були занадто жорстокі (північ, тундри, суворі моря). Щоб перемагати ці ворожі сили, замало було ентузіязму одиниць — потрібні були збірні зусилля, збірний ритм. Але навіть у збірних зусиллях не можна було полягати на якімсь наглім унесенні, спробі чи експерименті. Ці збірні зусилля мали бути провірені попередньо, цілими поколіннями попередників. Традиція збірних зусиль мусіла існувати, як найліпше справджена століттями.

Ця традиція була передавана через інституції і ритуали одиницям у катеґоричній формі. Збірнота предків і сучасників наказувала одиниці, що мала робити. Поза збірнотою одиниця була нічим, великість одиниці була в службі збірноті племенній, чи расовій. Великість провідників залежала від того, як глибоко вони висловлюють дух збірноти.

Великий вождь був для своїх підвладних тільки великим символом обовязку щодо духа збірноти. Одиниця — могла бути тільки більшим чи меншим висло-

вом збірноти, єдиної надлюдини, створеної зусиллями тисяч предків і мовчазною відданістю сучасників. Найбільшим обовязком одиниці була солідарність з іншими близькими по крови одиницями.

Ґотизм починає повніше висловлюватися тільки після заломання державности Києва, що ціла орґанічно виросла головно з південних впливів, а навіть із південно-східніх (В. Пархоменко). Важкі часи початків козаччини (XV—XVI. ст.) висунули ґотські первні на чоло політичного світогляду українців. Про Козацьку Державу Богдана Хмельницького можемо сказати те, що сказав колись Мірабо про Прусію: „Це не є країна, що посідає армію, це армія, що посідає край". Цілий край був властиво кермований попередньо вишколеними в Ордені адміністраторами. „Військо Запорозьке" — це було джерело справедливости й законів і в його імени править Хмельницький „нацією українською". Він успішно протиставляє устроєві Варшави (мазовецько-литовській шляхетчині) свій козацький устрій з ґотським підложжям.

Пізніше це орґанічне повязання військового устрою з суспільним життям українців прищепилося в усіх важніших проявах раси.

Цей ґотизм був розповсюджений по цілій Україні („де крак, там і козак"...). Поняття козак стало висловом ідеалу людини-українця. Недарма сама особа козака така висока в очах сучасників: „Грішить Богу — хто дає козакам зневагу", або іще міцніше: „Не тільки — ховай, Боже, нагану козакам давать, але треба їх як святих шановать" (Климентій, XVIII. ст.).

Козацькі форми орґанізації зіставалися дуже довго по відході Січі з України. Подорожник Коль (1838) стверджує, що козацько-ґотські форми характеризують українську успішну кольонізацію, а сучасний анґлійський ґеополітик Шорт у „Шкіці ґеополітики" (1936) просто приписує розвій Росії цим українським формам осадництва. Врешті цікава є здібність українців до дуже швидкого формування військових добровольчих частин, що виказала праця Союзу Визволення України в 1916—1918 рр. серед українців-полонених у Німеччині й Австрії, а рівночасно стихійне творення війська в 1917—1918. рр. вже на самій Україні.

Мистецькість української натури майже нерозривна з військовістю її. Це як би два бігуни характеру: з одного боку потяг до безмежної насолоди життям одиниці, з другого боку сувора дисципліна, що нераз відкидає значіння одиниці та її життя.

Безтурботна насолода життям, що його висловлює мистецтво і загальний клімат життя українців з їх оптимізмом і лагідністю, має свої гряниці. Не можна переступити ані відомих мистецьких меж, ані моральних приписів. „Не знайдемо цинізму в мові й учинках українця... Взагалі українці славні чистотою обичаїв і чеснот. Не зважаючи на звичай женихання, спільного спання молоді після вечерниць і „вулиць", дівчата суворо бережуть свою честь і сумні випадки є дуже рідкі. Впливає тут і страх „неслави", жорстокої кари українців". Отже бачимо, що гелленство прийняло своєрідний зарис у характері українця.

Так само своєрідним є ґотизм українського характеру. Військовість, потяг до безпосередньої ґрупової акції, обмежене відношення між начальником і підвладним. Нема там ані деспотизму, ані рабської підневільности. Є певна свідомість, що служиться спільно чомусь ліпшому. Відносини ж між начальником і підвладним реґулює договір. „Високе ставлення ваги особистости роблять українця ворогом сліпих авторитетів" (Ставровський). Хто обсервував українських вояків в 1917—1929. рр., той зауважив, що часом найтемніші з них, хоч і не розуміли пояснень начальника, але потребували цих пояснень для нормалізації відносин.

в) Військо Запорозьке.

І гелленство, і ґотизм — це дуже різні первні характеру, й існування їх побіч викликає дивне вражіння. Ці дві синтези життя — це ж майже супротилежності, їх існування обіч може розсадити життя кожної орґанізації.

Тимчасом найцікавіша расова асоціяція українців — Запорозька Січ саме опиралася на цих двох прикметах українського характеру.

А втім, вже само історичне поняття козак має в собі цей дуалізм. Уже перша згадка про козаків у київських маґістратських актах — це згадка про людей

воєнних і торгових, що воюють і продають рибу, футра, тощо. Козак властиво мав більшу подібність до кандійських трапперів, ніж до німецьких темпліярів.

Геллєнський характер Січі є безсумнівний. Маємо прегарний епос Січі з його ліричними відступленнями. Знаємо побут і звичаї. Лишень у самій столиці-фортеці був він суворіший, а в цілій Січовій державі, по її паланках, мав вільний тороговельно-промисловий характер. Змістом цього епосу й побуту є пошана до вільної і сильної людської одиниці. Сама Січ була цілком виразним, великим промислово-торговельним підприємством, що доводить ряд дослідників цеї держави, як ось проф. Слабченко й інші. Торговля, соляні, рибні та інші промисли давали прибутки. Двадцять ріжних старшинських ранґ Січі — це були переважно ранги фінансового характеру. Великі прибутки для Ордену збирали „команди" шафарів з підшафарими, писарями і підписарями, стягаючи мито („мостове" і т. п.) з великого торговельного транзиту. Польський історик Кубаля, окреслюючи ґеніяльність Богдана Хмельницького, не міг з дива вийти, звідки цей вождь брав значні капітали на ведення війни, платню наємникам-татарам і т. п. Тимчасом найвищі шафарі Війська Запорозького, що від його імени кермував гетьман, напевно не одно б могли сказати на цю тему. Взагалі, дуже б багато можна було сказати про економічну політику Запорожжя, що його багатству так заздрила несита Катерина II.

Далеко більш знаний ґотизм Війська Запорозького. В часах спокійних діяли передусім штаб і воєнні січові школи із трьохрічним курсом навчання. В разі воєнного стану, кошовий Ордену цілковито зміняв цілий реґлямент запорожців з їх 38-ма кадрами-куренями. Січовий „братчик" відразу ж переходив від вільного мистецько-торговельного побуту до жорстокої, аскетичної дисципліни, де навіть за легку провину (напр. пиття горілки в поході) карано биттям киями й смертю. Звісну серед чужинців витривалість і стійкість козацьких військ у поході треба передусім приписати цій самохітній, пуританській дисципліні.

Геллєно-ґотська орґанізація Війська Запорозького не були чимсь випадковим. Найстарші й найориґіналь-

ніші українські артілі мають в основі один спільний ідеал суспільного життя і відносин. Всі ці артілі (асоціяції) збудовані, так сказати б, на взір Запорозької Січі (Федір Щербина).

Січ — це ідеал українських, орґанічних асоціяцій майже аж до кінця XIX. століття. Треба згодитися із Костомаровим, із Максимовичем та Грушевським, що й підстави Січі зросли з багатьох попередніх століть, принаймні XIV—XV. ст. Отже зовсім натуральне це звязання геллєнства й ґотизму. Але що їх звязувало? Який закон давав таку глибоку, часто підсвідому моральну традицію нерозірвальности? Ось як виглядала атмосфера одної з „січового стилю" артілів: „В гурті кожний старається працювати якнайчесніше і найзразковіше. Взаємне суперництво — найвиразніша прикмета праці. Всі намагаться вставати по можливости як найраніш, починати разом роботу й разом її кінчати. Лінощі в гурті незнані, так само, як і крадіж та крутійство. Взаємні претензії й обман неможливі через взорові порядки цих зразкових артілів. Ні одна з них не розпалась ще через внутрішні роздори й незгоди. Зрештою, деякі гуртові порядки, освячені звичаєм, є глибоко заховані в самім житті народу„. („Полтавська гуртова хліборобська артіль". Ф. Щербина).

Цікаво, що ж дає підставу тим майже ідеальним взаємовідносинам, тим „гуртовим порядкам", що глибоко заховані в самім житті раси? Що є зразком для них, і то зразком давнім, може й прадавнім? Який закон?

Читаємо в тім самім описі: „Склад, орґанізація і взаємні відносини учасників завжди зазначені тільки в словах. Всі члени-господарі рівні між собою, а відносини молодших до старших і навпаки — мають родинний характер".

Так, родинний характер. Навіть термінольоґія цих відносин: „батько, хлопці, брате" — це термінольоґія родини. Родина — це зразок солідаризму українського типу.

ґ) Трипільство.

Щоб зрозуміти своєрідний зміст української артілі, треба зрозуміти дух української родини, а того не

дається зробити без окреслення ролі жінки в українській родині. Для цього треба звернутися до духової історії української родини, до самих її прапочатків, до трипільської культури.

„Трипільська культура, — каже дослідник, — була безперечно матріярхальна. Трипільці на початку принесли з собою добре розвинену культурно жіночу жрецьку верству або касту. Трипільське населення уже в бронзовий період, мабуть, стратило свою жрецьку жіночу верству, але не стало патріярхальним ніколи, навіть і з прийняттям християнства. Завжди на Україні жінка лишалася рівноправною з мужчиною" (В. Щербаківський: „Формація українського народу").

Знаємо, що патріярхат існує на Україні від часів злиття ґотів з трипільцями, і памяткою цього є ритуал весілля. Однак матріярхат, хоч і не в панівній ролі, лишився надалі складнем української раси. Які є прикмети матріярхату з погляду суспільного?

Істотою матріярхату є перевага жінки в родиннім житті, а далі і в суспільнім. Сліди цього, менш виразні, ніж на Україні, бачимо в духовості багатьох народів західньої Европи. Найважніше ж для нас є те, що, „в матріярхальнім суспільстві і родині існувала приватна власність його членів і переважали засади примітивної демократичности" (В. Щербаківський).

Отже духовість матріярхату, хоч і змінена, залишилася в українській родині, де жінка має дуже велике значіння. Вона ж, жінка, була й першим учителем українського солідаризму. Артілі українців, що закладалися правдоподібно завжди, як спілка родин, перейняли цю духовість, яка стоїть коло праджерел української раси трипільства.

Трипільством можемо пояснити той „гуртовий порядок" українського солідаризму й його своєрідний демократизм. Трипільством можемо пояснити надзвичайну підсвідому силу такого поняття солідаризму, яке дозволяє на сполуку в українських суспільніх орґанізаціях таких суперечливих елєментів, як пошана особистої гідности і безоглядна воєнна дисципліна.

Не бачимо в приписуванні великої ролі матріярхату в українській духовости ніякого пониження українців. Навпаки, можливо, що українська родина, яка сполучує

в собі можливості для найбільшого розвитку не тільки мужеського, але й жіночого первня, є більш вартісна для культури, ніж чисто патріярхальна, чи матріярхальна родина.

В кожному разі для характеристики українських ґенеральних ідей треба памятати про стремління української одиниці до особистої свободи і про моральність провідників, про вроджені здібності мас і ґруп до міцної воєнної орґанізації і врешті, як про підставу, про солідаристичність українців і велику ролю серед них — жінки. Символами цього є назви: г е л л є н с т в о, ґ о т и з м і т р и п і л ь с т в о.

ґ) Характер одиниці.

Як бачимо, український характер має сильні підстави, що доповнюють одна одну, але можуть і протиставлятися. Це викликає дуже багату гру почувань, спостережень і рішень. Правдоподібно, між Балтією і Уралом — це н а й с к л а д н і ш и й х а р а к т е р серед інших народів. Навіть пересічний українець дуже часто може оглянути якусь подію, чи справи з кількох боків одночасно. Для українця скомплікованість світу є видніша, ніж, скажім, для його сусідів. Тому може так нелегко українцеві прийти до якогось рішення. Хоч, коли він уже прийшов до цього, тоді і чужа думка, і обставини мало впливають на нього (українська „упертість"). Нехіть до надміру слів і увага до дійсности, до акції характеризує пересічного українця. Ця ж увага й обережність допомогли, як думає дослідник, „до вироблення в українців скритности, стриманости, що переходить у зручну хитрість, а нераз розвиває дипльоматичні здібності" (С т а в р о в с ь к и й). Тому може стане зрозумілим вираз одного з найвидатніших етноґрафів України, що все повторював: „Великого гріха бере на свою душу той, хто осуджує нашого українця з його зовнішнього вигляду". Врешті зазначмо, що можливість сприймання життя в його складності, а нераз і суперечностях додає деякої фільософічної риси думанню пересічного українця. Завважені ж ним суперечності і природні недотягнення людської натури покриває він легким оптимістичним скептицизмом („тонкий український гумор").

д) Провід.

Коли перейдемо тепер знову до суспільної вартости українського характеру, то перше, що ствердимо, це те, що не легко добре провадити людей із такими складними характерами, як українці. Особливо не легко потягнути їх нагло за собою якимись психічними експериментами, — експромтом. Колись із сумом один з „Вістниківців" ствердив, що українці не мають жадного нахилу до містицизму балтійського, чи уральського, а тим самим їх не „легко зрушити з місця". То є правда, але то не значить, що український характер не має своєї „золотої лєґенди", яка провадить його до акції.

Як випливає з українського характеру ідеал проводу і відчування батьківщини?

В геллєнстві провідник — це мистець, що творить усе наново, не зважаючи на попереднє. В ґотизмі провідник — це висловник ритму традицій своєї ґрупи, чи племени. Трипільство має ідеал проводу в понятті „батько". Провідник — це той, хто узнає в кожному із своїх підвладних „дитину", „сина". Загалом усі три елєменти характеру представляють вождa, як того, хто собою висловлює щось вище і на підставі цього порядкує. Що є то вище в українському ідеалі проводу?

Спробуймо глянути на ідеал проводу і в історичнім аспекті. Як ґенеральна ідея, він прийшов з півдня, з Малої Азії, і був засвоєний боспорською державою, а пізніше Києвом і козаччиною аж до наших днів. Отже був це ідеал в своїх початках навіть не геллєнський, а геллєністичний, змінений духом Македонії й Малої Азії.

Уже в геллєнській реліґії і фільософії нема виразних меж між людським і божеським. Для геллєна не було нічого дивного, що це божеське висловлюється в вождах, рятівниках і добродіях людства. Але лишень в Малій Азії вождь прийняв на себе цілу божескість своїх підданих. Тим самим був передусім найсильнішим, всемогучим єством серед своїх підданих.

Найяскравішим прикладом такого єства був Олександер Македонський. Сам похід Олександра був чимсь чудесним. Катастрофа велитенської перської

монархії від одного дотику молодого македонця глибоко вразила містично настроєні народи півдня. Дуже вплинуло це й на уяву малоазійських та понтійських народів. Цілій Гелляді похід Олександра до Індії здавався дійсним повторенням містичного підбиття Індії Діонізом. Тому не диво, що влада Олександра ще за його життя була оголошена божеською. „В божеськість особи Олександра вірив і він сам, і велитенські маси населення його держави". (Ростовцев). Лєґенда про божеського Олександра Іскандера живе й досі в Малій Азії, в Месопотамії і Туркестані.

Постать Олександра Великого відограла велику ролю в формуванні ідеалу вождя і в українців. Знаємо, що ще Митрадат Великий і його ціла династія звязували свою традицію понтійської держави з державою Олександра. Еліта київської держави, а також козацької, взяла традицію Олександра, як пратрадицію українців. Недарма ж і похвальна вірша кн. Конст. Острозькому, що в 1515 р. побив Москву, називає цього українця вождом „македонян". В дуже популярній історіософії, ґенеральоґії української держави, в „Синопсисі" Іннокентія Ґізеля, що від кінця XVII-го до 40-х років XIX-го ст. мала багато видань, імя Олександра оживлює цілу традицію державности. В „Синопсисі" зате знайдемо понизливе трактування Цезаря, західньоримського ідеалу вождя. Зрештою, духово й расово Олександер Македонський ближчий українцям, ніж усі Цезарі, Бісмарки й Наполєони.

e) Моральний наказ.

Але найцікавіше, як цей ідеал геллєністичного вождя вияскравився в українській геллєністичності. Лєґенда Олександра В. („Александрія") — це була найпопулярніша книжка еліти Києва, а пізніш і Козацької Держави аж до кінця XVIII ст. Ще на початку XX-го століття знаходять дослідники відписи „Александрії" по глухих, гірських селах („Тишівська Олександрія"). Олександер Великий був символом володаря і для „дворянина Божого" (лицаря) XIV-го ст., і для „товариша войськового" (козацького штабовця) XVIII-го ст. Український Олександер побиває не тільки Асирію, Єгипет, Вавилон, він, з бажання його читачів, побиває в три дні і „сировоядів", якими править цар москов-

ський і яких мови ніхто не розуміє, а які обросли до пояса „скотячим волосом". Цей Олександер нищить не тільки потвори „глубокої сторони сівера", — він у два місяці підбиває і західню Европу, „німецькую землю з моцними і нездобитими городами", і римське військо із тисячами збройних людей і „гусарами з копіями".

Але, що найважніше, Олександер провадить усі ці завоювання, як скромний і розважний виконавець Божих розпоряджень. Його вищість — це моральна вищість. Він підбиває королівства, діючи справедливість, будує імперію для покарання злих і нагороди добрих. Вождь у геллєнів має вищість мистця, у народів Малої Азії вищість божества, врешті в українців його вищістю є глибоке відчуття моральности. Такий є ідеал вождя українців. Чи то буде вибір отамана чумацької валки, або навіть парубоцької ватаги, чи пошана для королівського, або гетьманського маєстату — підставою буде завжди поза кваліфікаціями воєначальника, чи провідника — передусім його моральна вищість.

Тому найвищий, найвеличніший провідник для українця — це той, що найповніше висловлює собою моральну справедливість. На другім місці лишень треба згадати про те, що має він бути й особисто талановитим, і продовжувати давні традиції, і бути зичливим для людей української крови, як того вимагало геллєнство, ґотизм і трипільство.

Тому потяг до справедливости — це найважніший рушійний наказ української раси.

ж) Патріотизм.

Як же виглядає поняття рідного краю в українців? Це не є ніяке бомбастичне повторювання абстрактних гасел, це не є декорування власного краю всіма можливими (навіть чужими) декораціями. Про Україну і про свій патріотизм пересічний українець назагал не любить говорити. Хто пригадує собі тепер людей, що йшли на просту й скромну смерть за свій край у великих, недавніх роках, ствердить, що вони робили це без зайвих слів і без деклямацій. Те саме можна сказати й про віддану працю українських учених, коопера-

торів чи священства. Привязання до краю від цього не було менше, як у інших европейців, зате сам характер цього привязання був глибоко родинний. Це — дім, „своя хата", де є „своя правда".

„Хата" — це ідеал українського патріотизму. Українські козацькі думи говорять не про бундючну, містичну країну, лишень про „тихі води, ясні зорі", де — край веселий. Про власну велику простору Хату пише й Шевченко, і Куліш, і галицькі будителі. Там буде українська родина, цілий Рід. „Додому" хочуть вертатися й сучасні українські політичні еміґранти. Не до програм, а до привабливих, людських форм українського життя.

Може, яко формулу українського найглибшого патріотизму, і треба б прийняти несмертельне: „Де згода в семействі, де мир і тишина, щасливі там люди, блаженна сторона!". Не маємо соромитися ані цього ідеалу, ані формули — „Хата". Бо є в Европі раса, що не соромиться свого „Доме, солодкий доме!", а його фльота, найбільша морська фльота в Европі, офіційно зветься „хатнею" фльотою („Home-Fleet").

Поняття краю, як Родини, як Хати, як Дому — це велика річ. Це значить, що для українця, в його свідомості, навіть не треба окреслювати докладніше українських земель. Там є дім, усе що найбільш людське, усі ідеали людини, праджерело усіх добрих почувань, і всі можливості розвою. Дім — це те місце, де найбільш людина є людиною. Це — осередок людства для українця. Він мандрує по всіх країнах, але то все є несправжнє, лишень коли він вернеться „додому" — там є справжнє життя (Данило Прочанин). Власне ці терміни „хата" і „дім" найбільш характеризують орґанічність патріотизму українця.

Ми розглянули підстави українського характеру, а тим самим почасти і української історії, і українських ґенеральних ідей.

Лишень в гряницях власного характеру може бути поступ українців. Зрештою, навіть не поступ в значінні недавно ще модного технічно-машинового розвою, лишень розширення. Розширення, зміцнення і усвідомлення сильних сторін цього характеру — це є поступ. Не можна здобувати іншими способами, як

тільки українськими. Не можна йти вперед, як тільки розростом того, що було.

Поняття хронольоґічного поступу в українськім характері? Як же це жалісно звучить. Митрадат, що підбиває Родос, захоплює путь до Єгипту й загрожує Риму, Святослав, що шукає на Закавказзі шляху до Індії, навіть недавній Мазепа з його союзом із Скандинавією (Швеція) і Малою Азією (Порта), а обіч сучасні стоси декляматорського паперу з їхніми декляматорськими, безсинтетичними „де шукати наших традицій?", із закликом до „роздору в рідній хаті" та призирством до „рідної кучі".

Але звернім увагу на дві фази с и л и українського характеру: його розростання і опадання, — його серединність і пораженство.

53. ВІДЧУТТЯ СЕРЕДИННОСТИ.

До ідей-підлож належить відчуття повноти існування своєї раси й краю.

Це відчуття повноти існування опирається передусім на відчутті свого ф і з и ч н о г о з д о р о в л я і с п р а в н о с т и. Традиція пошани до них є стародавня.

Головний антропольоґічний тип української раси — передньоазійський (динарський) тип відзначається своєю тілесною пропорціональністю і здоровлям. Є то так званий в біольоґії мязневий тип (typus muscularis), що ріжниться, скажім, від травленного типу (typus digestivus), який переважає в уральсько-фінських народів. Тому піклування тілом і його зручністю були знані віддавна на українських землях, як вияв самої природи української людини. Дужання, гри і змагання знаходимо і на памятках керамічних і ще більше в традиціях сільських ігор (напр. скраклі), показів збірної зручности (напр. підчас гагілок), дужань і перегонів (напр. у гайдарів і чабанів). Знаємо, що до проґрами трьохлітнього вишколу запорозького новика-джури входило також і фізичне довершування, як плавання, фехт і т. п. Збірні змагання молоді навкулачки (змагання „кінців") по селах пригадували шотляндцеві Клєркові (XVIII ст.) його рідний острів. Правдоподібно і гри, і дужання, як

і деякі танці, походять із трипільської доби української духовости.

Про культ тіла за часів понтійської доби знаходимо вже писані памятки. Так, напр., в Ольбії з тих часів зісталися камяні плити з такими написами: „Тут говоримо про те, що славетний Анаксаґор, син Демаґора, вистрілив із луку на віддаль 280 сяжнів".

Знаємо також, що в II—III віці по Хр. в Херсонесі систематично відбувалися змагання атлєтів, вістунів (герольдів), сурмачів і поетів.

Врешті, були тоді й теоретики фізичного виховання. В Пантикапею проповідував в тих самих часах Сфер Боспорянин поворот до життя, близького природі, з перевагою тіла, а не інтелєкту. Він жадав відновлення стародавньої Спарти над Чорним морем.

В київській добі зустрінемо багато описів зручности українців в мореплавстві (походи на Каспій і т. д.), а навіть про їхні винаходи в тій ділянці (морські кораблі Ізяслава II. в 1149 р.). Зрештою і річна, лоцманська служба на порогах Дніпра мала дуже старі, ще великокиївські традиції. Про боротьбу вільну й навкулачки дає поняття літопис у згадці про Кирила Кожемяку, про поєдинок з Редедею і т. п.

Козацькі часи — це не менший розцвіт культури фізичних здібностей, що випливало вже з самої суті тодішнього воєнного і торговельного руху на Україні. Похвала для фізичної справности — річ нормальна в письменників тодішньої України. Єромонах Климентій, побутовий віршар XVIII-го ст., похваляє козацькі воєнні ігри, „що звикли в войськах держать, котрими в войнах на брань і на тріюмф гласять".

Від двадцятого століття збірна культура тіла виявилася в кількох формах орґанізації, зближеної до загально-европейської — „Пласт", до загально-словянської — „Сокіл" і своєрідної української — „Січ".

Ця традиція плекання тіла й гармонійного його розвою має в основі потяг до фізичного ідеалу, бажання осягнути фізичну довершеність у межах своєї раси.

Є цілком природно, що обіч цього існує віра в можливість осягнути духову довершеність в межах української крови. Це є певність, що все найваж-

ніше з людських почувань є в українських людях. Це — переконання, що найвищі й найважніші здобутки людства зростали й зростатимуть в українській расі. І врешті, що єдина доцільна дорога для української одиниці до висловлення себе й розвою є лишень в українській духовості.

І звідти випливає переконання (нераз підсвідоме), що для українця центральним пунктом світу є Україна, українські люди й українські землі. Це є такаж нормальна річ для духовості — узнавати свій край за середину світа, як для одиниці фізично здорової узнавати передусім свій власний орґанізм за довершенніший.

Відчуття серединности свого духового світу — це дуже велика річ. Без нього неможливою є всяка тривіяльша збірна акція внутрі й назовні цього світу. Так само цілком неможлива є яка-будь розсудна оцінка чужинецького духового матеріялу без установлення, як м і р и л а, власного світу.

Українці спеціяльно дуже глибоко досі відчували свій світ, як мірило, як критерій для інших світів. Можливо, що тут велику ролю відограло передньоазійське (трипільське) підложжя раси. Це ж підложжя найбагатіше з усіх, що досі були в Европі. Воно є джерелом усіх важніших культур, воно дало християнство, хліборобство, всі досі знані форми державности, торговлю і багато з мистецтва европейських народів. І досі воно діє, не тільки на Україні, але й у найважніших країнах західньої і середньої Европи, даючи творчих людей і творчі колєктивні форми. На нім може опертися расове відчуття серединности.

Дуже важко докладно окреслити, що то є відчування серединности власної раси. Є це скоріш духовий клімат, що опирається на великім числі підсвідомих, духових явищ. Зате можемо вказати на головні зовнішні прикмети цього відчуття.

Першою прикметою є в і д р у х д о о б о р о н и свого рідного, своїх вірувань і святощів. Цей відрух був в українських землях від найдавніших часів. К о ц е в а л о в, описуючи духовість античних міст над українськими ріками, подивляє багате культурне життя тих держав: їхніх фільософів, як Б і о н Б о р и с т е н і т (Наддніпрянець), що жив в III. в. перед Хр. в Ольбії, як С ф е р Б о с п о р я н и н, С т р а т о н і к, О м і к р та

інші. Між іншим наводить голос одного з мешканців Ольбії, занотований тодішнім геллєнським мандрівником: „Ніякий Бористеніт не стерпить нападів на Гомера й Ахиля: другий, як ти бачиш — наше божество, а першого ми шануємо майже нарівні з богами" („Східній Світ", 5).

Такого „нестерпіння нападів" на своє найглибше знайдемо в українській історії й духовості дуже багато від відрухової оборони своєї віри проти „вір поганих" аж до XVIII-го століття, коли на пропаґанду московської духовости й державности відповідали українці, що поза їхнім власним добром „ніде нема нічого доброго, нічого корисного, нічого справді вільного, щоб могло їм (українцям) придатися" (скарга Румянцева на українців перед Катериною II-ою).

Другою прикметою відчуття серединности, може ще важнішою, є своєрідний погляд з нутра раси на всі речі людського світу. Власна раса є джерелом, і мірилом, і правом. Хто може дати право українцям? Воно в них самих.

„Ми — люди і, дякуючи Богові, люди вільні. Хто відважиться відняти від нас дар Божий — нашу совість? У кого вистане сили перевернути нашу думку? В нікого".

Це в найтяжчих хвилях України, в XVI-м віці, говорить київський громадянин (Христофор Филарет-Бронський, в „Апокрисісі", 1597. р.).

Слова козаків з походу Острянина (1638) теж повні певности, що вони — „корінь і твердиня чести та вікопомної слави всього товариства воєнного".

В „Слові о погибелі" з поч. XIII-го століття знайдемо довгі вилічування народів Европи над Балтією, Дунаєм і Уралом тільки на те, щоб ствердити, котрий із тих народів цілком, або не цілком, „покорений був Богом християнському народу і великому князю" київському. Київ є мірилом і для прочанина Данила, що оглядає Середземя і Єрусалим. Сама ріка Йордан подібна йому здається до його Снови на Сіверщині. Королів на заході зве він звичайними князями, тільки в Києві є Великий Князь за його світоглядом.

Із самої глибини раси повстав потужний гимн козацької України (XVII. ст.) „Та нема лучче, та нема краще, як у нас, на Україні..."

Ще в хроніках XVIII-го ст., ще в романах українського патріота Наріжного (1780—1825) є атмосфера того погляду на світ (навіть і на імперський Петербург) з нутра і з гієрархії своєї раси.

Цей клімат погляду з нутра своєї раси є і в найбільшого морального авторитета новітніх часів із його: „В своїй хаті — своя правда, і сила, і воля".

До XIX. століття не знайдемо того, щоб українець мав погляд на свою расу ззовні, що була б для нього засобом до чогось. Ба, і в XIX-м столітті цей погляд на світ з нутра раси висловить Ольга Косач: „Навіть трудно сказати, за які саме якості любиш своє національне; іноді вкажеш ці якості, а іноді ні, а ось любиш" (Лист до Драгоманова 1887 р.).

Найліпшу формулу цього дав Микола Гоголь. Це помітив у своїй праці А. Белий, ненависник українців.

„Україна — це „все, що тільки є на світі", — ось фраза-рефрен, фраза-штамп першої фази творчости Гоголя", — пише Белий.

„Все, що тільки є на світі", має в собі раса для одиниці, всі можливості вияву одиниці.

Тому, власне, не легко одиниці відчути цілу велич раси; не легко характерові малого орґанізму вчутися в характер орґанізму, незмірно від нього більшого. Одиниця може лишень догадуватися, відчувати, врешті усвідомити собі, як багато є ще поза нею в її расі. Сил і здібностей одиниці не стало б до повного поглиблення і критичного усвідомлення цілости раси в просторі, в формації, в часі. Безнадійним є бунт одиниці, що не хоче прийняти расових традицій, способів самозбереження і експанзії, які повстали дуже давно і коріняться вже тільки в підсвідомості. Зрештою, як можна собі уявити життя раси без цієї, дуже часто підсвідомої преємственности, серединности раси, одним словом — без сприймання предківщини.

Це сприймання предковічности, прадавнього, на віру від родини, від оточення, ба — від природи і, навіть, від ворожих побуджень — це є одна з найважніших прикмет відчуття серединности раси.

Ці три прикмети: відрух оборони свого рідного, погляд на світ з нутра раси й сприймання предківщини — це немов зовнішній вияв українського характеру. Це — його своєрідні межі, його своєрідна ослона для самозбереження в історії, в небезпечній і жорстокій грі пригод народів і рас.

Глибоке підсвідоме відчуття реальности цих меж українською одиницею дає силу і їй, і українській расі. Напруження цього відчуття серединности в расі — це те, що охороняє її перед небезпекою. Ба, дає їй те підсвідоме переконання, що має кожен здоровий орґанізм у житті, а саме вічної тривалости всупереч усім обставинам.

Може це мав на думці британський мандрівник Гессель Тільтман, що в своїй „Селянській Европі" (1934) так багато пише про характер українців: „Українців прозвано „британцями Східної Европи". Назва надається. Так само, як і британська раса, вони своєю працьовитістю і підприємчивістю створили і культуру, і цивілізацію — вищу від тої, що їх оточує. І так само, як і британці, вони мають ту фатальну хибу (з погляду їхніх противників), що вони ніколи не знають про те, що їх переможено".

Але буває, що це відчуття затьмарюється, виступає в расі інший духовий клімат, виступає пораженство.

54. ПОРАЖЕНСТВО.

Ніяка ідея не викликала понуріших наслідків, ніякий ворожий похід проти України та її земель не дав таких спустошень, як ідея обниження українства, підложжя пораженства. На ньому були й є збудовані цілі системи світоглядів, цілі окремі історичні події.

Самий потяг до опрощення, до втечі від свого є в деяких гряницях внутрі кожної великої раси. Бо одиниця (чи ґрупа одиниць) може не мати в собі сили на те, щоб прийняти, знести й служити цілій ріжносторонності власної раси. Вміти прийняти свою власну долю і власний характер, не заломитися в найгірших хвилях і попровадити себе самого певною рукою — яке це дуже тяжке! Як не легко відріжнити важне від неважного в ріжнородності власного „я", або потрібне

й непотрібне в оточенні. Як же нераз болюче протестують проти власної долі внутрі раси і одиниці, і ґрупи, і кляси.

Це один із бігунів духової діяльности, бігун неґативний — цей протест проти надмірного ускладнення життя. З цього погляду український С к о в о р о д а може подати руку швайцарському французові Р у с с о й анґлійцеві Р а с к і н о в і. Те опрощення має в собі також багато із хвилевого відпочинку одиниці в мрії. Відпочинок продовжується і стає світоглядом. Мріяння поглиблює нехіть одиниці, кличе до неприймання іншого життя, як власні мрії. Це те, що є змістом надгробної епітафії Сковороди: „Світ ловив мене і не спіймав". Український світ його не спіймав. Хоч і сам протест Сковороди є український, це є українське п о р а ж е н с т в о.

Що ж є в тім пораженстві? Які воно має головні вислови в українській расі?

Розгляньмо, що то є властиво гасло: „Будь, як природа", що то є те „природнє опрощення", втеча до затишку, нехіть до складного ґрупового життя? Чому власне ця втеча є природня, а суспільне життя — штучне?

Штучність у суспільному житті? Але вже зустріч двох одиниць вимагає деякої штучности для порозуміння, чи співділання. Уже звіринний світ знає деяку товариську й суспільну культуру, закони подружжя, ловів і війни. Звичаєве право людей є таким самим законом природи, як і прагнення свободи в одиниці. Лишень суспільна культура дає змогу знайти між ними практичну лінію поділу. Ні, „втеча до природи"— то і є втеча від природи: то є втеча від частини свого „я", то є зменшення себе, отже пораженство.

Втеча від суспільного життя — це зменшення себе, це — обниження вартости власного життя, це — нехіть до продуктивности на ширшу скалю. Як же жахливо описав Г о г о л ь таке пораженство одиниць і кляс! Вони звіряче малі й безсилі — ці сварливі Довгочхуни, що викинули прадідівські шаблі, ці Афанасії Івановичі, що обжираються від рана до вечора, ці Коробочки і Собакевичі. Люди, що хочуть бути меншими, що залишаються при інстинктах і нижчих емоціях, бо вони нездібні до сублімації цих емоцій у вищі, більш су-

спільні. Це — Хутір, або українці на нижчому ступні духовости. Це те, що обіч доктринерського дефетизму зробило XIX-те століття малим століттям української сили. Нема більшої безнадійности, як хуторянська апотеоза нижчих емоцій. Це про таке пораженство сказав апостол Павел: „Їх Богом є черево, а їх кінець — погибіль".

Можливо, що втеча до хуторянського примітивізму є підложжям державно-історичного явища (зрештою, знаного кожному народові) сепаратної акції окремих частин України. Скомплікованість орґанізації і завелике ризико війни Митрадата Великого з Римом побудило Наддністрянщину й Кубань до повстання проти Пантикапею. Непевність долі великої махіни київської імперії, а пізніш блискучого галицького королівства побудила до „самостійного" існування примітивні, безгієратичні ґрупи берладників, бродників, болоховців. В недавній боротьбі українців за державність так само внутрі Української Республіки озброювались, підпомагані чужими аґентами, примітивні Тараща, Гуляйполе, Пашковецька волость. Бачучи цілий тягар зусилля для здобуття своєї великої державности, вже й на еміґрації знайшлися примітивісти, прихильники відірвання кубанських земель. Причину цього недарма вбачає новітній дослідник у страху, який огортає пораженців на думку, що в новітню українську державність „вдарили занадто могутні тарани" (Б. Ольхівський).

Однак пораженство людей татарських в державному житті раси, а людей хуторянських у суспільному не викликає ще такої нехіті, як інший тип пораженства. Втеча до фізичного примітивізму, до нижчої форми особистого щастя — річ часта в людей у всіх країнах. Коли це й є злочин, то злочин одиниць часто безвідповідальних у складних справах суспільного й політичного життя. Гірше є пораженство відповідальних осіб, тих, що репрезентують націю, народ, расу, — інтелєктуалістів і вождів, що стоять на чолі. Їм не вільно до мірила особистих справ зменшувати відпорність чи сили раси. Можуть висловлювати або великі речі, або ніяких. Бо вони відповідають за маси в сучасному і за їх долю в майбутньому.

Пораженство інтелєктуалістів — це явище дуже молоде в українській расі. Заледве кількадесять літ тому вперше почули українці безнадійні Кулішівські прокляття на власну расу і на її минуле. Заледве кількадесять літ тому деякі люди української еліти почали відмовлятися бути спадкоємцями. Не хотіли виконувати обовязків наслідників тисячелітніх традицій. В середині XIX-го століття — надолі був бунт нижчих емоцій, Хутір, а нагорі — бунт інтелєктуалістів, перепоєних ідеями чужих номадських підлож.

М. Грушевський у своїй „Історії української літератури" присвятив кілька блискучих сторінок характеристиці психічного відчуження української інтеліґенції другої половини XIX і початку XX ст. від традицій княжої доби. Як каже Грушевський, „національне життя добровільно бідніло, затіснювалось і звужувалось, лишаючи без відповідного використання багаті й сильні сторінки своєї історії".

Відмовлення від обовязків наслідника було легким: адже-ж так легко не захотіти перетравити, упорядкувати і знаходити силу в упадку недавньої козацької державности, що остаточно існувала в цілій своїй яскравості традицій іще в половині XIX. стол., як свідчать чужинці (Коль, 1837—1841. р., та інші). Так легко зненавидіти і свою расу, і себе самого за хвилеву програну раси можна тільки з кари Провидіння. Чи не бачимо цього ми тепер, по недавніх велитенських роках? Чи не хотів би дехто порвати в своїй гістерії всі нитки такого делікатного мережива, як історична духова традиція раси? Що правда, тепер це — важче зробити, поки живі ще носителі військових та державних традицій*).

Але вернімося до пораженства Метлинського, Гребінки, Куліша, Костомарова. Спробуймо обхопити його розвій.

Костомаров пояснював упадок державних

*) »Нема квестії, що коли одного разу велитенське тіло російської держави розпадеться, українці будуть відразу самостійні. Риса звязання їх із Росією занадто вже виразна. Українці — це дуже численний народ з власною мовою і власними історичними спогадами. Будівельне каміння до того лежить готове. Може з бігом часу прийде й будівничий-герой, що його сполучить« (Reisen, Die Ukraine. 1841.)

змагань українців ніби-то їх нездібністю до державного будівництва. Інші вказували, як на причину, „пажерливість сусідів" і „незавидне ґеоґрафічне положення України". Врешті були й такі, що проповідували вмирання української раси і, напр., записували памятки мови вже із вступами-некрольоґами (Метлинський).

Врешті хуторянство Куліша пхало його до виголошування приходу нового етапу в українськім розвою: раса українців, правда, зрікається назавжди державности на користь москвинів, зате має (за його, Куліша, проводом) створити царство „невянучої краси". Сублімація Хутора, коли не до державности, то хоч до мистецтва.

Врешті в Драгоманова знайдемо в істоті речі, подібні до Кулішівського прагнення, тільки не „невянучої краси", лишень „невянучої" соціяльної справедливости. Теорії всіх інших дрібніших пораженців укладуться, як доповнення до вищенакресленої лінії („Схід Европи", „Три Русі", „Селянська держава" і т. п.). Зауважмо однак, що в усіх цих політичних теоріях українці виступають, як орґанізм слабший від московського, чи взагалі сусідського, але завжди, як самобутній історичний характер. Зауважмо, що хоч і Куліш, і Костомаров, і Грушевський перед війною відкидали швидку можливість повної незалежности українців, але не відкидали її окремої лінії розвою в минулім. Для них усіх Україна була орґанізмом.

Кульмінаційним пунктом пораженства інтелєктуалістів була теорія, що відмовляла самобутности українській расі, нищила її, як окремий орґанізм. За цією теорією інтеліґента всі властивості України повстали із звичайної мішанки прикмет московських і прикмет польських. Теорія була абсолютно неісторична і антирасова, антинаціональна.

„Ми є якоюсь species hybrida, — каже її винахідник, — між народами сусідами (Польщею і Москвою). І це є наше прокляття!... Ми є народом бастардом (байстрюком). Ми є культурно-історичним Zwischending'ом"... Далі автор цієї теорії попросту долучує риси москвинів до польських прикмет і називає це вірним образом України. Забирається він до цього без усякого історичного обоснування, не подає й причин,

чому йому розходиться про знищення української психе і її роздертя між чужими духовими осередками. Додає лишень: „Не буду застановлятися над причинами цього надзвичайно характеристичного, мною вперше зауваженого явища" (гл. мою статтю в „Tag"-у під наголовком: „Ein Kulturhistorisches Zwischending".

В цій теорії „народу-бастарда" пораженство українських інтелєктуалістів дійшло вже до абсолютного знищення орґанічности власної раси. Це вже не було самопоменшення, це було самознищення, остаточне поневолення духа раси.

А однак події відповіли пораженству. Стаття „Нарід-бастард" була вміщена в січневій книжці львівських „Шляхів" 1917. р., а за два місяці, в березні, сколихнувся той український орґанізм із такою силою і з такими своєрідними прикметами, що механічна теорія бастардизму вже не встигла здобути ніяких прихильників, крім її автора.

Костомарівське триєдинство, прекраснодушіє Куліша, демо-лібералізм, врешті безнадійний бастардизм тепер не мають значіння. Бо всі вони були втечею, неприйманням, частинним чи цілковитим, України. Тепер неможливо не приймати орґанізму України, навіть для чужинців. Кожне таке інтеліґентське неприймання занадто виразно виглядає на духові лінощі.

Взагалі тепер ніяка теорія пораженства, укрита чи явна, не поможе маскуванню українцеві особистого безсилля. Український духовий орґанізм є занадто яскравий, потужний і всеприявний. Українській одиниці не втікти від нього, не втікти від своїх обовязків спадкоємця і висловника тенденцій раси. Від недавніх великих років не зроджується ніяка нова пораженська ідея: дні тепер такі важні, що ніхто б попросту не звернув уваги на теорію, що їх, ті дні, маловажить. Коли тепер існує втеча від України, то вона має характер втечі в хаос, в гістерію одиниць, які не можуть, чи яких виховання не дозволяє їм, прийняти української дійсности такою, якою вона є. Але втеча в гістерію — це втеча в безсилість. Кулішівське „народе без пуття" тепер не імпонує. Більше — наповнює призирством до того, хто це каже. Здається, розцвіт інтелєктуалістичного пораженства скінчився.

В кожному разі бачимо на попередній добі, як глибоко може зайти фізичне й моральне пораженство внутрі раси, і то в часах якнайсильніших, якнайбагатших з погляду матеріяльного. Одночасно бачимо, що зворот до відчуття серединности раси принесли українцям саме роки найбільших фізичних утрат. Однак за вихід з пораженства варто було заплатити гекатомбою втрат, бо завдяки цьому українська раса знов іде власною дорогою призначення.

Яке ж воно є, це призначення українського характеру? Коли характер раси виявив себе найповніше в історії?

Тоді, коли найповніше виявив своє відчуття серединности, в часах апостольства Києва, його великодержавности. Але перед тим спробуймо зясувати зміст української державности.

55. УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ.

Не завжди є корисне для України ставити на перше місце якусь доктрину чи навіть козацький запал і пиху. Це не відповідає характерові українського державного будівництва, не будує дійсного життя.

Найчастіше у цьому нас переконали останні десятиліття. Всякі „тверді закони доктрини", і запал декляматорів, і „козацька гордість" кабінетних ліриків — це найзвичайніша розпуста акції. Маємо в практиці „козацьку гордість" авантюриста Полтавця-Остряниці і інших віденських і брюссельських козаків. „Тверді закони волюнтаризму" пхнули властиво до самовбивчої акції здібного ґен. Юрія Тютюнника, використаного большевиками до їх пропаґанди і застріленого. Ще менш імпонує тепер, така сильна в українців XIX-го століття, ліричність. Ще менше значать тепер заклики до офірности в словах, ліричні гекатомби. Гекатомби дійсности перевищують всяку лірику.

Доцільність акції — це те, що звяже поняття державности з дійсністю. Мала згадка з часів великої війни 1914—1918 р. зілюструє це твердження. Англійським підстаршинам було поставлено тоді питання: „Що є першим обовязком вояка?" Нагороду в анкеті отримав один із підстаршин за таку відповідь: „Кажуть, що першим обовязком вояка є згинути для свого краю. Це — неправда. Першим обовязком вояка є дбати про

те, щоб як найбільше згинуло ворогів його краю". Чиста жертвенність (на яку такі багаті українці) — це ще не є здобування державности. Гиндуси-фанатики, що кидаються під важкі стопи слона британського ґенерал-ґубернатора, не будують держави. Але живих людей іще більше, як недоцільна офірність, нищить надмірне доктринерство. Бачимо не одну катастрофу державности, коли доктрину поставлять понад живим орґанізмом, слова — понад життям. Багато цих прикладів на наших очах.

Маємо приклад на експерименті сталінівських доктрин. Всі совітські доктрини в практиці спроваджувано до одної: „Людина є ніщо, мета є всім" і вони спинили не тільки духовий, але й фізичний зріст кількадесяти народів під серпом і молотом. Не говоримо вже про знищення старшого покоління. На величезних просторах совітів катастрофально зменшилися уродини. Навіть беручи совітську статистику, ствердимо, що впродовж пяти останніх літ в совітах шостикратно зменшилось число народжень (С т. Ґ л я с с). Чи згадувати фізичне знищення Еспанії? Кривава боротьба двох доктрин (своєрідний поділ на Санчо-Панци і Донкихотів) внутрі краю на століття стягнула вділ цей край, що перетворився з сильної держави в — кольонію сильних держав.

Отже живий орґанізм України, живий український характер ставимо на перше місце. Все є доцільне, що служить силі українського орґанізму.

Від початку ясним є, що тільки доцільність фізичного збереження раси може бути підставою розуміння державности. Не є першим обовязком живого орґанізму — згинути, лишень не датися згинути, вийти з небезпеки оборонною дорогою. Тому, коли хтось говорить про українську державність, то перше питання, що йому поставимо, буде: як уявляє він господарку не тільки духовими вартостями України, але й її фізичними силами, її людським матеріялом. Не можна прикриватися тим, що українці — це одна з шости найбільших ґруп населення Европи, отже завжди ріками крови проложать собі дорогу до перемоги. Цей російський спосіб думання навіть для 150-міліонової Росії був більш, як небезпечний. Підчас війни, в кінці 1916 року, вибрані посли й сенатори („Асо-

боє Савєщаніє") подали цареві Миколі II. дуже характеристичну доповідь, що стверджувала цілковитий упадок гасла „шапками закидаєм" і грізні наслідки безлюддя для краю. Останні слова доповіді були: „Загалом, цілий державний механізм і все народнє господарство відчуває дуже виразний недобір у людях" (Ґоловін). Такий недобір може бути не тільки підчас війни, — кожен день є війною для раси.

Отже, беручи доцільність тих чи інших українських державних чинників упродовж історії, справджуємо їх вартість для українців під оглядом збереження раси.

Таким чином доцільне господарювання кровю — це є перша прикмета державности, чи в явних, чи укритих формах. Забава в марнотравство крови — це один із найбільших злочинів щодо своєї раси. Легкодухи може думають, що не поносять відповідальности, коли легкодушно закликають до марнотравства крови. Однак це є найцінніше з усіх цінностей України, і нема пробачення для тих, що викликали безцільне для раси і Провидіння пролиття крови.

Є й інша доцільність. Доцільність духової господарки. Духові сили українських одиниць і ґруп є людські, а тому обмежені. Уміти збудити енерґію одиниці, гармонійно сполучити з енерґією цілої раси і, що найважніше, дати ритм постійної продуктивности цілої державної збірноти — річ не легка. Це є одночасно і орґанізація праці, і утримування на доброму рівні морального напруження.

Не можна спиратись на дотеперішніх поділах і одиницях орґанізації інших рас і народів. Скажім, в сучасних українців гряниці еліти й селянства не є дуже виразні. Та й само поняття „селянської кляси" ні в чому не відповідає такому ж поняттю в інших европейців. Про це, розмовляючи з Іваном Липою, так висловився митрополит А. Шептицький: „В Німеччині, та і в багатьох інших народів, селяни — дійсно нижча верства, що є надолі в порівнянні з іншими верствами населення. У нас, українців, це не є якась анальоґія до кляси „дурних Міхелів": ані школа, ані адміністрація, ані військо не довершили ніякої селєкції, вибору кращих, здібніших одиниць. Найріжніших і часто

найздібніших людей має в собі українське селянство. Це не є ніяка окреслена кляса".

Це є дуже важне питання: знайти елєменти власної державности й відчути орґанічний звязок між ними. Головним завданням міцної державности є дбання про те, щоб кожен її громадянин був на своїм місці, тобто там, де може виказати якнайбільшу продуктивність. В противному разі — це анархія, замішання і упадок держави, як недоцільної. Тому легко зрозуміємо слова останнього посла при царськім Петербурзі, француза Палєольоґа: „Царська Росія мусіла впасти, бо там кожен не був на своїому місці".

Які ж є методи до осягнення такої доцільности в державній орґанізації?

Останніми часами анґльо-саксонці узнали це за дуже важну, чи не найважнішу суспільну квестію. „Кожда людина має бути на своїому місці!" — це гасло великої ґрупи британських і американських учених. Послухаймо одного з найзнатніших в світі біольоґів, проф. Галдейна з Кембриджу:

„Ґенетика — це є галузь біольоґії, що досліджує причину вроджених ріжниць поміж орґанізмами. Поступ біольоґії останнього століття провадить до признання факту вродженої нерівности між людьми. В науково упорядкованім суспільстві треба так само приймати вроджену людську ріжнородність, як приймаємо погоду, що її в значній мірі можемо передбачити, але дуже нелегко опанувати. Розбудову відповідної техніки в цьому напрямі осягнуть покоління, так, як колись розвинули хемічну аналізу. В далекій будуччині людство мабуть буде поділено на касти, як ґіндуси або терміти" (Галдейн: „Нерівність людей").

Для українців мусимо взяти інші методи.

Не чистий індивідуалізм є характеристичний для українця, лишень українська асоціятивна ґрупа, громада, артіль. Це є одиниця українського типу більшої орґанізації. Сумою ґруп є і чумацька валка, і союз кооператив, і територіяльна курінна орґанізація Січі. Інстинктом відчули це і соціялісти, будуючи Центральну Раду 1917 р. на засаді корпоративній (був це мабуть перший корпоративний парлямент в Европі). Те саме можна сказати про Трудовий Конґрес

1919 р., чи Раду Республіки 1920 р. Репрезентували вони стани, професії, заняття і партійні комітети. Цікавою є орґанізація сучасної української еміґрації, що є далеко триваліша від російських еміґраційних товариств, а стоїть під оглядом державним вище від росіян. Це є федерація територіяльних ґруп, що звязані з центром своїм виборним уповноваженим, що його тільки затверджує центр. Призначання до нічого не довели, лишень ця форма виявилася найбільш орґанічною.

Перейдімо до історичного змісту орґанізації української державности.

Отже орґанічним складнем української державности є ґрупа. Коли вдасться нам окреслити її суспільний зміст, а також те, як орґанічно уклалися впродовж історії раси взаємини між цими ґрупами, будемо мати образ орґанічної української державности.

Зміст української суспільної ґрупи повстав із українського культурного підложжя, з аґрикультурного кругу. Саму форму трактуватимемо, як річ другорядну; властиво найважнішою є засада, що кладе українська раса в ту, чи іншу українську форму. Найважнішою є засада, що вироблена віддавна і збереглася до останніх часів, бо це б вказувало, що вона відповідає українському характерові і дає вищі і доцільніші форми продукції.

Але чи існує така засада? Ґеніяльний дослідник форм українських асоціяцій Федір Щербина відповідає в своїй блискучій синтетичній праці: „Ми переглянули найріжнородніші українські артілі (асоціяції) і взагалі ґромадсько-суспільні форми орґанізації, — отже всі вони мають між собою більш близький звязок, ніж би це нам здавалося. Всім їм однаково притаманна одна й та ж сама риса, що проходить через них червоною ниткою. Ця риса висловлює глибоко звичні для народнього життя явища. Риса дуже важна і істотна. Без зрозуміння її важніші прикмети українських форм будуть для нас цілком темні і незрозумілі.

„Отже головна прикмета українських артілів і ґромадсько-суспільних форм, що всі вони — чисто звичаєві явища соціяльного життя, продукт народнього звичаю і традицій. Ці форми вироблені не законодавчими реґляментаціями і обіжниками (згори), а шляхом повсяк-

денного історичного досвіду і традиції... Це — відвічні народні звичаї, передавані з роду в рід, з покоління в покоління, від батьків до дітей і з поправками відповідно до загального розвитку життя" („Нариси", 1880).

Цей зміст є вічний в очах Щербини. Форми асоціяції можуть розкладатися, а навіть гинути, але зміст зістається, бо має соціяльно-виховне значіння. В цьому змісті є можливість розвою вищих форм асоціятивних відносин і праці, в них є сила і заповіт будучини. Чому? Бо цей зміст є український.

Цей український історичний досвід і традиція — це й є той закон української асоціяції. Пригадаймо собі, як для українця важним є, щоб усе було „по закону". „Законність" усього, що робиться — це є підстава асоціятивного думання українця і чим ближчий він до своєї крови, тим сильніша в нім ця потреба „законности", справедливости, що реґулює відносини українських людей на підставі їх власної традиції і звичаїв. Підлягання цій традиції — це вже запорука продуктивности і ґрупи, і одиниці. Кара, яка приходить з рамени цеї ґрупи, це не знущання, лишень вказання, що проступник переступив звичай.

Яке ж є значіння одиниці в цій українській асоціятивній засаді? Як її трактує закон?

Власне, з цих слів виходячи, застановімся над оцінюванням одиниць, селєкції людей в українському „законі". Одиниця (згідно з ним) є тоді найліпша, коли вона висловлює як найліпше традиції, дух своєї асоціяції. Це є витворювання того, що ми б хотіли назвати породами українських людей.

Власне українці мають вроджені здібности — тривало репрезентувати і висловлювати свою асоціяцію. В тім є їх сила. Придивімся до пересічного українця в його зіткненні з західнім індивідуалістичним ривалізаційним життям міст. Він не дає собі ради так, як би того можна було від нього сподіватися. Він звик до асоціяції, ґрупи, і то часто родинного характеру, і лишень там може дати максимум енерґічної і витривалої праці та продуктивности. Можливо, що й так охоче підтримуваний сусідами міт про „вроджену недержавність" українців повстав з обсервації українців, які діяли поза ґрупою, асоціяцією. Гоголь у своїх

„Мертвих душах" власне дав нам образ таких жалісних уламків, викинених Росією з ґрупового життя українців.

Отже українські асоціяції і „люди асоціяцій", — але в яких взаєминах, в якій ґієрархії укладені? Правда, в обличчі раси є однаково дорогі і традиція асоціяції опошнянських гончарів, і бесарабських виноградарів, і січових лоцманів, і якогось чумацького села, чи волинського роду князів, або роду кравців чи шевців. Міт про шевця Кожемяку, що рятує від ворогів Вічне Місто на прозьбу цісаря Володимира, це дуже характеристичний міт для українського демократизму, рівности українських традиційних асоціяцій в обличчі раси. Всі вони висловлюють якусь прикмету раси. Всі вони висловники зорґанізованого характеру раси.

Але укладання і вияскравлювання цього характеру відбувалося в часі, в історії. До історії мусимо звернутися, коли шукаємо образу української ґієрархії, і то до історії українського права. Чи тільки звичаєвого, не завжди зрештою докладно занотованого етноґрафами й правниками? На щастя, більше знаходимо велику безперервність писаного права в часі, і воно до деякої міри висловлює тенденції звичаєвого права усіх земель України.

До останнього часу (до 1917 р.) діяли в серці України (в 2-х „ґуберніях Малороссії") т. зв. „Права, що по них судять малоросійський народ" („Сводъ Законовъ", т. X.). Ці права виросли орґанічно із законів козацьких часів, із „Литовського Статуту" і врешті з великокиївської „Руської Правди".

Останніми часами дуже важне відкриття зробив проф. А. Андрієвський, правник і б. член Директорії, в своїй праці в „Збірнику Українського Університету у Празі" з 1925 р. Він знайшов джерело, що освітлює правну культуру українських прапредків-трипільців, звязує їх правні поняття з „Руською Правдою" і звичаєвим правом українців і тим самим встановлює вісь української правної культури впродовж коло трьох тисяч літ. Це ще одно пояснення того вродженого українцям потягу до законности.

Андрієвський бере писаний кодекс геттітів (з XIV ст. до Христа), народу-сусіда трипільців того самого часу, і зазначає, що „правна геттітська культура, що від-

билася в кодексі, дуже близька до старовинної, а також і сучасної культури українського народу".

Андрієвський знаходить дуже багато тотожностей в кодексі і в звичаях та законах старої й нової України. Однакові є форми землекористування (рілля, сінокоси, сад), однаковий побут еліти (весілля). Так само, як і в українців, в кодексі батько й мати мають однакові права щодо дітей („Литовський Статут", звичаї), сепарацію дібр подружжя („Литовський Статут"), спорідднення не по батькові, а по матері („Руська Правда"). Однаково, як у козацьких судах, була кара за перелюбства, те саме посвячення меж, знаний донині проступок пересівання і т. д., і т. д.

Дуже цікавою є г і є р а р х і я за кодексом. На чолі був король із духовенством і князями.

„За королем ішли ріжного роду воєнно-зобовязані. Це анальоґії до старо-українських бояр і земян. Потім ті, що працювали на землях, більш-менш вільні хліборобиподібні до наших „смердів"; за цим залежні люди, на зразок наших холопів, наймитів, звичайних і рільних закупів і вкінці — раби. Як бачимо геттітська держава є до деякої міри прототипом київської України-Руси часів „Руської Правди" (А н д р і є в с ь к и й).

Отже бачимо, що історія українського права дає нам підстави і до уяскравлення собі не тільки взаємовідносин моральних, але й суспільних, дає нам прототип г і є р а р х і ї ґруп української раси. Ця гієрархія — це властиво вираз цілого характеру раси. Сполучені в ній ґрупи-інституції, родини-асоціяції, цехи й роди. Всі ці українські ґрупи, витворені тисячеліттями, мають у власній крові сучасні українці. Вони, ці ґрупи, були цілий час від Києва першого тисячеліття до теперішніх часів. Це є запорукою п о с т і й н о г о в і д р о д ж е н н я у к р а ї н с ь к о ї д е р ж а в н о с т и, як довго існує українська раса. Це стала й конечна функція раси, — своя форма державности.

Під тими чи іншими назвами спонтанічно будуть відроджуватися українські асоціятивні ґрупи й сполучуватися в свою гієрархію. Правдоподібно люди вищої української гієрархії будуть іншого характеру, ніж „люди асоціяцій", ніж еліта ґруп, станів чи цехів. Будуть потрібні до цього люди, які можуть оцінити, вгадати істотну вартість поодиноких ґруп і устійнити вза-

ємовідносини, найкорисніші для ґруп і цілости раси. Врешті ці люди є здібніші до відчуття раси, як цілости. Найбільші династії в українській державності були неукраїнського походження, як малоазійська династія Боспору, норманська Рюриковичів і литовська Ґедиминовичів*).

Так виглядав би образ української державности, що орґанічно зріс з історії і підложжя раси.

Образ цей жив в українській еліті до початку XIX-го століття. Лишень від тих недавніх часів бачимо виразне роздвоєння цього орґанічного відчуття. Цей дуалізм лишень під впливом подій останнього двадцятиліття починає поволі ліквідуватися. Ми б окреслили це роздвоєння, як переріст ґотизму з одного боку, і гелленства з другого боку.

Праця своїх і чужих в XVIII. столітті зробила те, що деяка частина українців свою ґотську льояльність і відчуття дисципліни віддала владі Петербурґу, ставлячи обовязок, як найважнішу рису одиниці. Відірваність Петербурґу взагалі від якоїсь окресленої расової чи національної ідеї багато помогла цьому. Гоголь, письменник і урядовець, пробував навіть мистецьки арґументувати це каліцтво. Це було українське служення владі, Петербурґу, так, як йому зрештою служили, творячи владу, і німці, як ось Бенкендорфи, Бірони, Ренненкампфи, і поляки, як кн. Чарторийський, Булґарин і ріжні люди з заходу.

Переріст українського ґотизму не потривав довго. Ще ґен. Михайло Драгомирів, приятель Олександра III-го, міг думати, що зможе одночасно і вірно служити цареві, як його намісник на Україні, і зберігати побутові властивості краю, а вже такий маґнат Родзянко, що синові Олександра III-го в 1909. р. подарував вишивану українську сорочку, був потрактований за це, як український сепаратист.

Цей надмір ґотськости, з відкиненням інших прикмет характеру, витворив людей службистів, урядовців, або людей, як у Галичині й Підкарпатті, що вірили в да-

*) Зрештою подібне явище є дуже часте у народів аґрикультурного кругу, де монарх є тільки репрезентантом справедливости для всіх ґруп свого народу і де ніяка окрема ґрупа народу не сміє мати спеціяльного, ближчого звязку з монархом-репрезентантом.

лекий престіл „білого царя". Цікаво, що ці „малороси" і „москвофіли" виступали проти свіжезродженої української інтеліґенції. Здається, разив їх найбільше в цій інтеліґенції брак того, що вони мали в надмірі, тобто пошани до гієратичности і традицій влади. По 17-м році більша частина з них злилася з своєю расою. Частина однак пішла служити аж до фізичного чи морального кінця ріжним „правительствам", як ось Денікінові й інш., ідучи вже до братовбивства. Їхня роля скінчена.

Переріст г е л л є н с т в а в державності еволюціонував далеко корисніше. Зродилося геллєнство на цілком протилежній підставі — на почутті. Коли ґотизм твердив, що українська державність існувала тисячоліття, і лишень по Хмельницькім чи по Розумовськім федерувалася чи злилася з Петербурґом, представники надмірного геллєнства починали цю державність наново, яко „кращу" (Куліш), і опирали її виключно на власнім почутті і його відрухах. Коли в ґотизмі переважали адміністратори, то тут були представлені головно лірики й етноґрафи. Коли в ґотизмі була велика тривога за скомплікований державний механізм, державність „літературного типу" уявляла собі творення держави чимсь на взір референдума з відчитами. В розумінні історії було ще гірше: її часто перемішували з особистими нападами на історичні особи, а знову милих письменників, як Котляревського, робили символом української історії. Останніми часами сентименталізм державницького геллєнізму прибрав ліричне обличчя типу ніцшеанської бомбастики. Зрештою, літературність його не зменшилася від того і, читаючи Е. М а л а н ю к а, Т е л і г у т. д., побачимо, що це наслідники Кулішівського геллєністичного примітивізму і відруховости. Але вже еклєктизм, закінчення.

Далеко важніші є події, що виявскравлюють справжні риси української державности. По 1917. році безперервно ростуть українські державні ґрупи, інституції і традиції. Ростуть на історичному змісті. Старі інституції обновлюються і сяють силою. Нові набирають глибшого змісту. Все яснішим стає, чому переховалася в українській церкві корона короля Данила, все виразнішає історичний звязок із середньовічними братствами сучасних „Просвіт", з давніми валками чумацтва — сучасних союзів кооператив. Навіть на еміґрації в Европі,

Азії й Америці плекаються традиції військових частин. Не є припадком, що й еміґраційна У. Н. Р. переховує клейнод Мазепи. Державність стає виразною, не як літературна історія і не як накинена чужинецька дисципліна, а як розвій асоціяцій на підложжі власних традицій.

Тепер по окресленні характеру раси і характеру її державности перейдім до найвищого розцвіту тої державности і до ґенеральних ідей української еліти.

56. АПОСТОЛЬСТВО КИЄВА.

Як пізнати великість якогось періоду в житті раси? Чи шукати його в головних подіях військовости, мистецтва або адміністративної упорядкованости? Цього всього було б іще замало з погляду людського, а передусім з погляду української одиниці. Адже й воєнне діло, і мистецтво, і керма — то лишень вияв одної з духових сторін раси. Повнота вияву усіх українських можливостей — це українська великість.

Яке ж може бути мірило цього? Адже-ж в однаковій мірі не можуть бути виявлені окремі прикмети раси. Військові здібности, надміру розвинені, дадуть осоружну воєнщину, і безконтрольне мистецтво побуджує до анархії емоцій, врешті надмірна урядовщина смертельно змертвлює край. Якась гармонія мусить бути між цими і масами інших прикмет раси. Що є мірилом цього, цієї біольоґічної, здатної до життя гармонії раси? Мірилом, узнаним цілим краєм?

Українська людина. Свідомим і найвищим осягом вияву такої людини є доба Києва, Вічного Міста. Вічного не тільки хронольоґічно (правдоподібно Київ заснований перед IV. ст.), але передусім силою своєї печати на українцях.

Останні досліди багато дали до зрозуміння тої ролі. Київ панує над нами і тепер, — панує в мові і в церкві. Зникає цілком поняття якогось „словянського народу". Хто його бачив, де його письменні памятки, де його культура? Упадає поняття якоїсь „старословянщини", спільної усім народам із подібною мовою. Цей ненауковий винахід цілком облічений тільки на політичні ефекти. Ніхто не сміє на півдні говорити про спільний „пранарод італо-франко-еспано-румунів". Це виглядало б на ошуканство.

На щастя, праці славіста Івана Огієнка, археольоґа Вадима Щербаківського, музикольоґа Олександра Кошиця та інших так освітлили справу т. зв. старословянської мови й музики на Україні, що можемо їх просто називати мовою і музикою Києва, Вічного Міста. Богослуження, „старословянські" співи й книги, що їх прийняли з деякими змінами й чужинці (москвини) — це не мова й музика, накинена ззовні греками чи болгарами, це створене расою власне багатство. Коли ж там і є чужі елєменти, то вони перероблені і достосовані до потреб української духовости. Так званий словянський альфавит, що його прийняли із змінами й не українці, як болгари, серби, москвини — це переважно твір українського духа. Св. Кирило й Методій ширили цей альфавит і книги Києва, Вічного Міста, складені ще перед ними. „Як знаємо, — зазначує дослідник, — життя Костянтинове твердить, що Костянтин, бувши р. 860—861-го в Херсонесі, знайшов був там євангелію та псалтир, „руськими письменами" писані, а Костянтин Костецький у своїй „Книзі о письменах" кінця XIV-го віку подає, що Костянтин-Кирил в основу мови своїх перекладів поклав був „тончайший і красніший український (роуський) язик" (І. Огієнко: „Повстання азбуки й літературної мови в словян", 1938). „Уже ці незвичайної ціни відомості, — каже далі дослідник, — наповнюють гордістю українського вченого". Не тільки вченого, а кожного українця!

Чужинці, опановані цією витонченою мовою українською, приписують їй божеський початок. „Все разом скажу, — пише сербський учений XIV. ст. Костянтин Граматик, — всі божеські писання українською мовою писані, всі українською мовою прикрашені". В чужинецькім рукопису з тих самих часів „Про смерть св. Кирила, учителя словянського язика" знайдемо і про те, що книги для Морави писані українською мовою, і про стародавність тих книг іще перед св. Кирилом, і врешті, як завершення, слова захопленого чужинця: „Грамота українська явлена тільки самим Богом".

Хто ж говорив тою мовою, що її лишили тільки до розмови з Богом, яка постать українця символізує Київ, Вічне Місто?

Вільні люди — це люди Києва. В одному з перших знаних актів Києва (договір вел. князя Ігоря з Романом царгородським з 945 р.) знаходимо вияв найглибшого почування людей Києва. Вони — і християни, і погани — всі присягають додержувати умовин договору. На яке ж найбільше нещастя для себе заклинаються вони в разі недотримання договору? „Нехай не матимемо помочі ані від Бога, ані від Перуна, — кажуть вони, — і нехай зістанемося рабами і в цьому, і в майбутньому житті".

Стремління до особистої свободи і відповідальність перед реліґійними святощами — це перша й найважніша прикмета київської людини.

Друга прикмета цих людей в очах письменників XVI—XVII. століття (та й тепер) викликує може не менший подив. „Синопсис" XVII-го століття, бажаючи зсинтезувати характер людей, що дали початок „преславному, верховному і всього народу главному граду Києву", приписує їх походження синові Ноя, Афетові. Що значить ця формула? Київський історіософ розшифровує: „Достояніє царсько, храбрость воїнственна і розширеніє племени єго, Афет бо толкується розширеніє". Отже велика експанзія київських людей — це здавалося авторам „Синопсиса" найважнішим.

Власне в сполученні цих обох прикмет — стремління до експанзії та почуття особистої свободи разом із відповідальністю перед реліґійними святощами — дало найблискучіший період Києва, добу його християнського патосу.

Недарма характеристичним для мистецтва Києва було виховувати рафінований тип людей, зближених у свойому горінні до божеських початків у людській душі. „Головною метою майстрів Києва, — пише історик українського мистецтва, — було величаво декорувати будівлю і в образах людей представити або Божество, або виїмкових людей, що власне наближались до Божества" (Д. Антонович). Реліґійний епос, лєґендарні постаті тих киян, що творять чуда і борються за красу душі, є незрівняний у всій тисячелітній українській літературі. Життя героїв „Київопечерського Патерика" (поч. XIII. ст.) — це суцільна пристрасть, що спалює їм душі, що шукає виходу в чині.

Сила християнської доби Києва саме в його апостольстві. Блаженний Мойсей діє чуда в землі князя Болеслава і терпить від нього муки (XIII. ст.), київські люди проповідують християнство найдикішим племенам і над Окою, і над Онегою, будують церкви і закладають міста аж над Білим морем (напр. Олонецьк в XII. столітті). Врешті за місіонарами ставлять залоги, християнізують, накидають свою мову і владу люди Києва, войовники й купці.

Ця поважна й сувора християнська архітектура, це екстатичне малярство, це напружене волею і вірою письменство світиться найбільшою довершеністю — внутрішньою красою. Недарма київська лєґенда подає, що один із дванадцяти апостолів приплив з півдня Дніпром, щоб положити основи для Міста-Апостола.

Які ж напрямні і традиції зіставила ця доба найбільшого напруження українського характеру?

Від сучасної Харківщини (Дінця) аж до Волині знаходили археольоґи, що розкопували оселі з VIII—X. віків, і молоти, і тиґлі, і залізний жужель. Скрізь там кували зброю в тих часах (проф. Довнар-Запольський). І та зброя служила добре Києву — від Закавказзя і Задунайщини на півдні аж до Білого моря на півночі. Недарма перший український підручник історії уважає, що заняттям людей Києва було „упражненіє тільки в ділі воїнственнім" (Ін. Ґізель).

Традиції територіяльної експанзії Києва не забувалися в історії українців.

Це ж на початку 1657 р. шведський посол Велінґ сповіщає короля Карла-Ґустава про офіційну заяву канцлєра Виговського від імени гетьмана Богдана Хмельницького:

„Козаки домагаються, щоб ваша королівська величність признала їм право до всієї стародавньої України (jus totius Ukrainae antique)..., де ще існує грецька віра і (їх) мова... Бо з них глузували б, коли б вони при теперішній нагоді не ревіндикували того, ...що було від них безправно відібране" (Б. Ольхівський, Варшава 1938).

Традиції вільної торговельної експанзії Києва. Треба памятати, що „через усю історію київської дипльоматії червоною ниткою проходить обо-

рона свободи міжнародніх шляхів, а особливо рік і морей" (Ґ. Вернадський). Нищення свободи торговлі на Україні кагалами й старостами було одною з найголовніших причин революції Богдана Хмельницького.

Традиції права Києва є дуже важні, і невідомо, чи й у нинішніх часах українці не повернулися б до деяких із них. Тепер система приватної власности (оперта на римському праві) захиталася значно, і то не тільки на Україні. Значіння київського поняття „функціональної власности" лишень тепер починаємо розуміти, хоч не розуміли цього соціольоґи XIX. ст. (Ґ. Вернадський).

Також дуже цікавим явищем, спільним з явищами старо-ґерманського права, є така значна роля символів і емблєм у київській правосвідомості. Зрештою, знаємо, що між Києвом і ґерманами багато є подібних норм і звичаїв, як, напр., ордалії підчас процесів (Вернадський). Дуже цікавим є міжнароднє право Києва, що на нім у значній мірі опиралася і дипльоматія Козацької Держави. Знаємо, що праводавство Києва стало підставою права Москви-Росії, Польщі-Литви і Молдави.

Мистецькі традиції Києва. Проф. Федір Ернст, окреслюючи українське монументальне будівництво XI—XIII. ст., говорить такими словами: „Церкви, як Софія, Лавра, колишні Кирилівська й Михайлівська церкви в Києві, Спас і Єлеца в Чернигові вважають тепер за памятники світової ваги. Монументальні розписи цих будівель, і особливо мозаїки київської Софії й колишнього Михайлівського манастиря, ставлять памятники українського мистецтва цієї доби поруч із видатнішими памятниками Константинополя, Венеції, Равенни, Палєрма й Риму" („Історія українського мистецтва", 1931).

Могли б ми додати ще одну традицію: збагачення духовістю Києва сусідів у мові, в правосвідомості, воєнних традиціях і мистецтві.

В кожному разі образ Києва, Міста-Апостола й Міста-Войовника, ввійшов майже в історичну підсвідомість української раси. На початку 1918 року перед парляментом із кількасот українців, соціялістів і безтрадиційних ліберальов, повстав проєкт українця,

професора історії, але соціяліста-революціонера, проєкт символу нової української держави. Він був одноголосно прийнятий, і під цим знаком розпочалася нова державна українська традиція. Був це тризуб — знак апостольства Києва, герб Володимира Великого.

57. ВІД ВИШНЕВЕЦЬКОГО ДО ҐІЗЕЛЯ.

Щоб зробити догідний перекрій, скажім, долі української державности в р. р. 1919—1920, мабуть вистане тільки подати назви міст, де був розташований український уряд: Київ — Вінниця — Камянець — Станиславів — Камянець — Чорний Острів — Тарнів. Де був осідок уряду, там був і військовий, і культурний центр. Там також була й ідеольоґія, що виправдувала місце розташування.

Так само можна було б схематизувати й українські часи від XIV-го до XIX-го століття. Галич королівства галицького, Вильно Ольгерда, володаря Чорного моря, Вильно Витовта, другого чорноморського володаря, покорителя Твери й Рязані, Острог князя Острозького, що був belli gerendi imperator*), найбільш тоді безперечно сильного українського князівства, далі дніпровські Пороги з їх торговельно-воєнною республікою, далі Чигирин великого Реформатора, а далі вже найріжніші пересування: Біла Церква, і Камянець, і Ніжен, і знов Чигирин великого Дорошенка, далі і Батурин, і Глухів, і Бендери, і знов Батурин гетьмана-ґрафа. Столиці, столиці — то є ті сліди історії тих українських часів. Дивні часи, могутні часи живучости і непримиримости раси! Тепер, коли хоч на коротко, але столиця була таки знову в Києві, можемо глянути спокійніше на ці політичні маневри. Можемо вже тепер чуттєво не брати в них участи, не шукати ніяких інших прикмет, крім одної: за всяку ціну зберегти політичний центр української раси, за всяку ціну зберегти її історичні традиції від часів апостольства Києва. І це вдалося українцям. Бо вже тепер найновіші досліди українських історіоґрафів довели неперервність тої традиції майже аж до половини XIX-го століття (1834).

*) „Summus cum Tartaris belli gerendi Imperator", — як звали сучасники кн. К. Острозького (1530).

В цих часах цікавить нас тільки динамізм української політичної думки, те, що дослідник назвав би ниткою подій, мистецькою правдою стилю, а політик — політичною культурою.

Можна було б назвати часи XIV—XV. століття добою безпосереднього впливу Києва. Галицьке королівство, що стало на торговельних південних шляхах (Авсбурґ — Майнц — Ґенуя — Венеція через Прагу) перейняло від Києва не тільки його звичаї, судівництво, але певно й безпосередньо велику кількість адміністраторів і взагалі вищих достойників. Про велике князівство Ольгерда і королівство Витовта на шляхах дніпровсько-балтійських можемо сказати те саме. Воно напевне мало, як підставу, традиції Києва, й експанзію, що є безпосереднім продовженням експанзії і боротьби проти розросту волзько-балтійської державної концепції (Старий Сарай, Москва).

Але всеж це вже не був Київ — Вісь, це були великі відхили Києва. По цих відхилах Києва почалася друга доба — посереднього впливу Києва.

Як же бурхливо виглядає XVI-те століття! Це час найбільш виразної напруженої расової боротьби українців, але одна з найтяжчих діб державности. Властиво розсіяна ця державність скрізь по окремих князівствах, містах, ба — й селах, — бо ж центральної влади властиво (поза номінальною назвою) не знайти на українських землях. Анальоґії до цього стану хіба треба б шукати в розщепленні великого Риму на дрібні італійські князівства.

Скільки нових політичних сил зявляється довкола української раси! До невеликого краківського королівства, занятого більше боротьбою із наддунайськими країнами, в тридцятих роках XVI-го ст. прилучуються мазовецькі простори з Варшавою, і це дає інші, дніпрянсько-німанські напрямні полякам. Оборонена від Витовта Золотою Ордою Москва виростає і пнеться на верхівя Дніпра. Найбільша ж небезпека — це опанування Чорного моря Туреччиною з її примітивною, але великою фльотою. Турецькі наймити, кримчаки (решта Золотої Орди в Тавриді), уважають українські (та й польські) землі за місце полювання на людей.

Кожна хата загрожена, нема центральної влади, хоч у кожній українській людині вона може бути. Історія тих українських часів — то одна з найцікавіших сторінок вселюдської історії. Це історія нагої людини на нагому острові, — довкола ж нього стихія, що насувається, як загин. Це не історія соломяних королів з титулами, позиченими від німців, або інституцій, крадених від анґлійців, — це вияскравлення найглибшого первня відпорности в українській расі, — к о з а ц т в о.

Передусім — це синонім сили х а р а к т е р у. Навіть найбільший ненависник козаччини змушений її окреслити, як моральну силу: „Козаки, при безсумнівній мужности, виказували велитенську винахідливість в обороні, надзвичайну витривалість, силу волі, їх видавання з себе праці, здоровля, зусиль було незмірно велике" (Р а в і т а - Ґ а в р о н с ь к и й).

Той характер був і в міщан, і в земян, і в селян, і в здобичників. Це „люди неосілі", як окреслюють їх чужинці, але кожен міг зробитися неосілим на неохоронених землях від Сули й Дінця аж до Дністра й Гориня.

Саме вже в половині XVI-го століття ріжні урядові аґенти (комісари, воєводи, старости), що придивлялися до цього нового явища, раптом із жахом нотують, що козаки мають „c u p i d i t a s d o m i n a n d i" — гін до панування.

У що ж обернеться ця козацька „c u p i d i t a s"? Вона прийме всю культуру Києва і його головніші політичні традиції, ба, чужинці, як Т є п о л ь о, будуть називати Київ столицею козацької країни. Але там ніколи не буде козацького правительства. Київ — це символ їх прадавньої політичної культури, як кажуть самі козаки, від Олега й „Володимира Святого, монархи роського", але не більше. До Києва приходять умирати козацькі вожді. Там стане й могильний камінь гетьмана Сагайдачного (1622) з прегарною епітафією:

„Тут зложил Запорозький Гетьман свої кости,
Петр Конашевич, ранний в війні, дая вольности
Отчизні"...

Так, крім символу традиції політики й культури, там буде ще й акрополь героїв. Але політика козацька мала інший центр і тактику. Підойму-важницю козацької політики треба шукати деінде.

Перший, хто цю підойму знайшов, вхопив обіруч і спробував обернути історію довкола української оси — заслуговує на титул „засновника традицій козацької політики".

Про нього, волинського маґната Дмитра Вишневецького, пише великий історик Михайло Грушевський: „Є безперечна сміливість гадки, безгранична відвага в розмаху цеї енерґії — те, що так цінне в людині всіх часів, і я певний, що ця авантурнича, неспокійна енерґія не проминула безслідно, а заплоднила певними ідеями, певними конкретними прикладами життя... Я бачу виразні анальоґії, певні ідейні звязки з діяльністю Вишневецького не тільки в самій ідеї Запорожжя, як постійної твердині серед степового моря, але й у політиці пізніших козацьких вождів — в їх змаганнях грати міжнародню ролю, опираючися на сусідніх державах, що їх інтереси сходилися тут"...

Впродовж тринадцяти літ (1550—1563) своєї діяльности Вишневецький ґеніяльно утверджує дві традиції: 1) на початках 1550-х рр. „на острові Хортиці, проти Конських Вод, коло кримських кочовищ", ставить він замок і громадить навколо себе козацтво; 2) використовує в політиці державне суперництво Литви Жиґимонта-Авґуста, царської Москви й турецької Порти для зміцнення позиції Хортиці. Їздить до Царгороду і має успіхи, їздить до Москви й йому помагають. Його крім цього оваційно вітає литовський сойм; він бере участь у ливонській балтійській війні, претендує на престол молдавського господаря, погромлює черкесів на Кубані, врешті, полонений у війні, гине в Царгороді.

Його смерть, як і життя, викликає подив. Німецькі, французькі, литовські, польські лєґенди подають чудесні подробиці про нього. Про нього й досі співають українці одну з найгарніших козацьких баляд.

Його правдиво українська, рішуча й творча постать пригадує іншого українця, що заснував місто, недавно відкопане коло устя Гориня, князя Давида Ігоровича з XII-го ст. Того князя, політика, капіталіста й войовника, що закладав і руйнував міста від Кубані й Наддунайщини аж до Гориня й Балтійського моря. Та Вишневецький був не тільки мальовничою постаттю. Всі походи й дипльоматичні посуви Вишневецького — це прообраз майже всіх пізніших посунень ко-

зацьких вождів. Це ж, як він, Тиміш Хмельницький претендуватиме до волоського трону, це Тетерю, як і його, вітатиме сойм, Самойловича — Москва, а Орлика — Туреччина. Ще може потім були додаткові подробиці, договори з іншими контраґентами (Швеція, Австрія, Венеція), походи до інших країв (Альпи, Фінляндія), але засада зосталася та сама: використовувати конфлікти і суперництво сусідів для зміцнення козацької державности.

Ключ тої державности — Військо Запорозьке, Орден. Ґеополітично це був іззовні ключ до Києва (пригадаймо хоч би печенігів і Святослава), а знутрі — ключ до Чорного Моря. Чи то важне, що номінально цей Орден узнавав то владу польського, то шведського короля, то царя, то султана? Мальта була тоді ключем до Середземного моря, але узнавала владу то італійців, то французького короля! Німці-хрестоносці на Поморї чи не узнавали так само з тактичних вигод владу польського короля? Це були форми, влада мусіла бути назовні репрезентована якимсь монархом. Але скільки разів Орден підписував договори, скермовані саме проти того ж самого „опікуна", монарха?...

Коли Вишневецький закреслив межі козацької політики, то напрямну цій політиці дав Хмельницький. Та напрямна затрималася майже до кінця козацької державности — опертя України на Чорне море, на державу, що володіла тим морем, на наслідницю Східнього Риму, на Туреччину.

„Вся діяльність Богдана Хмельницького, — каже сучасний дослідник, — це його відверта туркофільська, всупереч усім традиціям того часу, орієнтація. Ця орієнтація вперше зорґанізувала протягом девяти років державно-політичні взаємини між Україною й Туреччиною" (В. Дубровський: „Про вивчення взаємин України та Туреччини", 1928).

Найблискучіші гетьмани — Дорошенко й Самойлович, Мазепа й Орлик вірили в велику реальність цеї напрямної Хмельницького.

Вона давала опертя Україні на найсильнішій державі тодішнього культурного світу. Державі, певнішій і толєрантнішій від тодішніх християнських сусідів України. З другого боку давала доступ до нової економічної експанзії України на Чорному морі.

Адже-ж інші християни вже використовували природнє поле української експанзії. Як твердить мандрівник Шарден, підчас його подорожі (1672—1673) на Чорнім морі була оживлена плавба. Річно, він облічує, на морі бувало не менш, як 1500 торговельних ґенуезьких і венеціянських кораблів. Ці кораблі з північних (українських) берегів вивозили ікру, зерно, масло, сіль і солону рибу на ціле Середземя, а навіть до Індії. Привозили ж сюди тканини, аптекарські товари, металічне знаряддя і т. д. Отже навіть на узбережжі було велике поле до попису для відвічних чумацьких українських валок.

Політику козацьких вождів визначив Вишневецький, найреальнішу напрямну тої політики — Хмельницький, історичний зміст дав Київ, Вічне Місто. Що ж привело до занепаду козацьку державність? Адже-ж була вона побудована на засадах воєнної орґанізації, отже тим самим завжди була здібна до оборони й наступу.

Саме з тої занадто великої військовости й зроджувалася часто небезпека для козаччини, аж вкінці знищила Козацьку Державу. Уміння козаччини битися, не ненавидячи, і „ворогові поклін давати", трактування лицарськости, яко змісту держави — зашкодило. Занадто високе поняття про значіння договорів і надавання ваги міждержавним зобовязанням знайдемо навіть у Богдана Хмельницького. Віру в ненарушимість конституційно трактованих вольностей заховала козацька шляхта Гетьманщини аж до остаточного її зліквідування.

Цікаво також визначити, коли саме прийшли зміни в самій ідеольоґії Козацької Держави. Коли властиво посередні впливи Києва почали виразно зменшуватися і серед козацької еліти почали затьмарюватися поняття першенства крови, отже тим самим зменшувалося відчуття серединности раси? Хто був ідеольоґом цього?

У 1674 р. в Києві зявилася книжка (брошура), до 1680 р. вийшло її чотирі видання, від 1736 р. виходить вона вже в побільшеному вигляді в Петербурзі, а потім у великих накладах виходить її до року 1836 — двадцять кілька видань. В передмові до неї сказано, що „ця книга за браком інших російських історій була єдиним підручником". Єдиним підручником упродовж ста літ (аж до праць найманих німців-істо-

риків, пізніш Карамзина і т. і.). Отже на ній виховувалися люди еліти в дуже важний час для України (поч. XVIII. до поч. XIX. ст.). Вплив її на формування думки величезний і для людей Москви, і для людей Києва. І то аж донині.

Це — „Київський Синопсис, або короткий збір (відомостей) від розмаїтих літописців про початок українського (славеноросійського) народу і первоначальних монархів Богоспасаємого града Києва". Писана вона українською мовою, а підставою її є старі (до XIV. ст.) літописи київські й волинські. Написання цієї історіософії приписують Інокентієві Ґізелеві, архимандритові Київо-Печерської Лаври, ненависникові Москви (знаний є його протест в 1666 р.).

Справді, на початку „Синопсис" має подібність до всіх тодішніх козацьких історичних синтез, от хоч би й Лосицького (1670), чи Софоновича (1672), що на них він до деякої міри опирається. Там підкреслює Ґізель, що від півдня почалася українська державна традиція. Так само, як Митрадат Евпатор звязував свою династію з воєводами Олександра Великого, звязує з ним Ґізель людей Києва, що „помагали й великому цареві Олександрові Македонському, і батькові його Филипу підбивати під владу цього світа держави. Там же за славні чини і труди воєнні цар Олександер дав їм написану в Олександрії грамоту на злотім перґаменті, вольності і землі утверждающі, перед Різдвом Христ. року 310; і Цісар Авґуст (що за його володарства родився Цар Слави, Христос Господь) не смів („не дерзаше") із вільними і сильними людьми Києва розпочинати війни".

Підкреслена також і друга тенденція „самодержавства" київського, його реліґійної і політичної сили. Правда, це „самодержавство" в 1205 р. переходить до „Галицького княженія", але вертається знов до Києва і там, врешті, в 1321 р. завдяки Ґедиминові воно „спиняється".

Власне цієї зупинки нема в інших козацьких історіософіях. Тимчасом історичний великодержавний зміст знаходить „Синопсис" деінде, в землі „Мосоха, прародителя мосховитів", де єсть „Москва, народ великий". Більше — хоч в дуже невиразній формі є там також

згадка, що і над Волгою живуть „россіяни", бо ж то люди, що по багатьох країнах (м. і. і по Дунаю) є розсипані. Звідти ж зрештою походить і їх назва „розсіяні — россіяни". Цих „розсіяних людей" першим „самодержцем всея Россії і всего российского государства" був Володимир у Києві з пізнішими наслідниками і там „самодержавіє київське тривало 431 рік", потім зупинилось, а потім, немов між іншим, Ґізель знаходить його по кількастах літах у Москві, в царя Олексія Михайловича. Отже нехай живе самодержавіє московське.

Правдоподібно, сам Ґізель не привязував ваги до свого історіософічного фортелю. Це була така сама присвята книжки чужому монархові, як і в інших книжках Ґізеля, попросту для отримання грошової запомоги-подарунку. Річ часта в тих часах і маловажна.

Однак брошурці пощастило, її поширили, видали, як підручник, у свіжезбудованім Петербурзі.

Вона стала за підставу історіософічної пропаґанди так само, скажім, як совітофільський фільм „Звенигора", накручений колишнім ґенералом національної української армії*) в р. 1928, став підставою баламучення опінії заходу та й української щодо дійсного характеру боротьби в 1920—23 р.р. на українських землях. Тривало це, що правда, коротко.

Брошура ж Ґізеля ділала ціле вісімнадцяте століття, стала підставою теорії єдиної Руси-Росії, роздробленої докладно всякими німецькими спецами, як ось Фридрих Міллєр. Катерина II. під загрозою тюрми заборонила якебудь підкопування проти цієї історичної концепції. Лишень по утвердженні теорії триєдинства і преємственности російського самодержавства перестали в Петербурзі видавати „Синопсис" і він востаннє вийшов у Києві у 1836 р. Він уже був непотрібен до ґенеальоґії влади Петербурґа, він уже недокладно обілював узурпаторів влади Києва. В цім останнім київськім „виданні допроваджено там чиїмись руками ґенеальоґію місце-

*) М. Бажан у книжці про »Звенигору« залічує бідного Юртика (Ю. Тютюнника) до »творців лєґенд і творців історії«. На щастя, пропаґанда тепер відограє менше значіння в історії України.

вої (міста Києва) влади до перфекції: спис намісників, воєводів, далі ґенерал-ґубернаторів (1700—1855), а вкінці вже тільки статистика „Кієвской ґубернії" і цифрою „казьонного дохода з кієвской ґубернії" закінчують видавці цю фатальну книжку.

Так, здавалося б, закінчився посередній вплив на Козацьку Державу політичних ідеалів Києва. Але книжки й пропаґанда — то ще не все. Недарма ж Катерина II., офіціяльно впроваджуючи автоматизм „триєдинства" в своїй державі, назовні мусіла рахуватися з дійсним станом річей. Це ж її амбасадор зложив у Варшаві в 1764 р. декларацію, що „ані вона (цариця), ані її наступники і не думають уживати титулу всеросійських цісарів і підносити які-будь права на землі й краї, які під іменем Росії*) або Руси належали до Польщі, або й до Великого Князівства Литовського".

Та й українці мали вже інші ідеольоґічні історіософії, оперті на природних правах бути „ вольним народом", хоч би в імя зближеної до Бога свободолюбности й моралі.

Це вже над „Історією Русів" XVIII-го ст. з трепетом схиляється велика сила XIX-го і XX-го ст., Тарас Шевченко. Це ж нею початково захоплюється й нерівний Пантелеймон Куліш, батько відомого політичного відламу сучасної інтеліґенції.

Бо це вже зближається століття мрій українських інтеліґентів, мрій, що в 1917—19 р. сублімували в державність, а злилися з характером раси і на наших очах затираються в зусиллі цілої раси до глибшого відчуття серединности.

58. ІНТЕЛІҐЕНТИ.

Коли по невдачі Наполєона на деякий час між Азією, Балтією і Чорним морем врешті устійнився російський порядок — в країнах під Петербурґом запанувала велика догідність лучби. Зрештою, не тільки матеріяльної комунікації, але й духової. Тоді власне (одночасно з розвоєм російських університетів більш-менш від 30-тих років) повстало явище суто-російського типу, — інтеліґенція.

*) Слово »Росія« тут ужите в найдавнішому свойому значінні, як збірне окреслення всіх православних грецьких епархій.

а) Російські інтеліґенти.

Це не були звичайні інтелєктуалісти, що виростали по всіх країнах Европи із власної крови й ґрунту. Це було б дуже небезпечно для Петербурґу мати в своїй семидесяти - національній державі інтелєктуалістів, вирослих із крови й ґрунту кожної з цих націй. Бо ж Петербурґ не вагався гнобити навіть і московський націоналізм (опозиційні московські словянофіли). Бо ж найяскравіша людина Петербурґу, Микола І., сам переглядав листи усіх видатніших росіян. Бо ж жандармський шеф був творцем життя. Досить пригадати, що в проґрамі третього (жандармського) відділу був догляд над чужоземцями, порядкування відносин між довжниками і кредиторами, мужами й жінками, дітьми й батьками і т. д... Тут уважно перечитували кожен друкований рядок і розмовляли з інтелєктуалістами. Одних засилали на Сибір (Достоєвський), других оголошували божевільними (Чаадаєв), третіх заманювали дружніми листами й обіцянками посад (Дубельт — Куліш). Взагалі, коло колиски російської інтеліґенції (1820—1835) були рожеві добрі заміри і блакитний мундур політичної поліції. Не могла ж поліція дозволити, щоб орґанічні сили народів і рас розсадили цей великий штучний твір, що його призначенням було воювати для війни, а змістом — адміністрація, поліція і військові паради з молебнями.

Може головним завданням Петербурґу було зломати моральність інтелєктуалістів, а потім відірвати від рідного ґрунту за ціну посади. Треба признати, що адміністрації це переважно вдавалося. Чужинець, поляк, що кільканадцять довгих літ перебував у Петербурзі в час народження російської інтеліґенції, ставить її дуже невисоко: „Пізнав я, — каже він, — аристократію російської науки й журналізму. Вона не багато варта. Не знайти в них ані сили характеру й переконань, ані щирости й шляхотности, ані незмінности й безінтересовности. Знаний поет Некрасов був розпусний і брудний до неможливости в грошевих справах; Панаєв був безсоромний злодіяка. Знав я й Чернишевського — творця нігілізму в Росії, півбога молоді." Мемуарист оповідає свою розмову з Чернишевським:

— А знаєте, панове, — сказав, ідучи від міністра Валуєва, — він мені запропонував не менше й не

більше, тільки продати йому своє перо й журнал „Современнік".

— Звичайно, ви відмовились, — зауважив я.

— Відмовився. Уявіть собі, він мені пропонував пятнадцять тисяч рублів у сріблі, тоді, як редакція дає мені шість-сім тисяч рублів річно. Коли б принаймні запропонував пятьдесять тисяч, но, то я б іще подумав.

— Ви жартуєте? — спитав я здивовано.

— Ах, Іване Федоровичу, ви людина розсудлива і розумієте, що муру головою не пробєш. Не мене, то іншого куплять...

В місяць по цій розмові Чернишевський був арештований і кинений до казематів петербурзької цитаделі, а за рік вивезли його на Сибір. Людина ця стала великою і святою для молоді лишень тому, що замало її давали за зраду переконань, виголошуваних прилюдно... Та він іще був з російських письменників найпорядніший і найсимпатичніший. Інших можна було купити за кілька рублів, даних на розпусту, або за чарку горілки" („Мої спогади", 1831—1910, полк. С т р у с ь).

Безґрунтовність інтеліґенції випливала з ріжних причин: її не допускали до урядів, її відмежовували всіма силами не тільки від мас, але взагалі від реального життя. Алькоголізм, сексуальні квестії і брак моральних обовязків — це те єдине, що рекомендував петербурзький уряд, скажім, своїм молодим студентам. Остаточно зіставляв інтеліґентам ще б е з к о н е ч н е т е о р е т и з у в а н н я.

Може взором того теоретизування була залізниця, що недавно прийшла тоді до Росії. Був простір Росії і легке залізниче пересування по ньому. Стація Іркутськ, стація Київ, стація Баку не ріжнилися в очах інтеліґента-росіянина. Не цікавили його збірні індивідуальності країв у російських межах, — він дивився на них згори, з точки погляду розкладу залізничих валок. Він н е м а в в і д ч у т т я д і й с н о с т и цієї землі, а тим більше не почував ніяких обовязків щодо своєї крови й ґрунту.

Інтеліґент потребував попросту духових струсів, щоб відчути реальність життя, тому стільки вкінці було імпортовано до Росії західніх інтелєктуальних піканторій від анархізму Штірнера до безбожництва Бокля. Інтеліґент не узнавав співмірности зусиль, часу і наслідків.

Життя так приходило легко до нього самого, що він не уявляв собі інакше поступу, як якогось казкового вибуху. Звідси може й повстала його тенденція до революційности й анархизму. Зрештою, може й мав рацію Е. Золя, коли вбачав істоту анархізму і мрійництва в лінощах.

Може тому ненавидів російський інтеліґент і традицію, і то не менше від російського адміністратора (що, зрештою, робив це з уряду, для „ґляйхшальтунґу"). Ненавидів традицію, бо традиція дає відповідальне і важке життя, без моральних і інтелєктуальних ексцесів. Може тому ненавидів і минуле, був антиісторичний.

Був той інтеліґент антиісторичний, бо, зрештою, історію в Росії робили касарні, поліція і коханки престолу. Але не хотів бути неісторичним, — хотів творити історію, але на свій спосіб. Хотів впровадити утопію в світ російської сітки залізниць і поліції від Владивостоку по Каліш. Це була його амбіція. Скинути поліційну сітку, а дати сітку фанатиків-доктринерів. Чим далі, тим більш екстатичний, він супротиставляв свої мрії інтересам Петербурґу (японська війна).

б) Російський соціялізм.

В кількадесять літ маточники інтеліґентів, російські університети, фабричні гуртки ідеалістів і містечкові ґетта випродукували досить людей, щоб починати боротьбу за владу.

В 1898 році на Білорусі, в Менську, відбувся перший російський соціялістичний конґрес. Там були вже люди вироблені: і теоретики-„ямщікі ідей", і професіонали-„ляндскнехти революції", на взір сучасного Сталіна і т. п.

Це був уже російський соціялізм, дитина російської інтеліґенції, з його нехіттю до історичного індивідуалізму (історичний матеріялізм), особистого (примусова рівність), расового й національного (расові, підсвідомі первні оминали цілком; національні мала знищити боротьба кляс). Соціялізм цей з великою експансивною енерґією не був тривалий, російські інтелєктуалісти не вміли сублімувати нижчих емоцій мас. Провадили їх дуже коротко і вигинули в масакрах останніх літ.

Світогляд російських інтеліґентів не був орґанічно звязаний з культурним кругом українців. Українці в Росії не дали багато суто інтеліґентської соціялістичній думці. Що правда, як виконавців, їх притягало дещо: теорія промовляла до їх геллєністичности, трипільський солідаризм сподівався багато від майбутніх соціялістичних фалянґ. Врешті почуття протесту гноблених знаходило свій вихід у замахах: на території України було значно більше бунтів і соціяльного неспокою, ніж у решті земель під Росією за час другої половини XIX-го століття. Впливав дух російського соціялізму, не зміст.

в) Українські інтеліґенти.

Всеж еліта України творилася о к р е м о від російської. Багато причин вплинуло на це і расового (інше підложжя й минуле), і національного (видатна українська державницька традиція до полов. XIX ст.), і освітнього характеру (західні чужинці — професорами київського і харківського університетів). Врешті багато значило й те, що джерелом української інтеліґенції було с е л о. Коли російські інтеліґенти були зайдами на селах, то українці упродовж кількадесяти літ перед 1917-м роком творили діяспори зайд у містах. Ці „у к р а ї н с ь к і г р о м а д и" по містах були звязані між собою зїздами і відвідинами. Члени громад знали один одного переважно особисто. Моральність їх стояла дуже високо. Коли в 1917 р. дослідники (Л. Г р и м а л о - С і д л е ц ь к и й) переглядали жандармські архіви на Україні, не знайшли серед членів громад поліційних аґентів. Було щось із весталок і резерватів у тих громадах: бажання донести хоч українську „віру", хоч мистецтво, хоч моральний клімат, хоч історичні спогади й мову. Може девізом їх могли б бути дипльоматичні слова П. К у л і ш а в листі до москвина С. А к с а к о в а: „Нас — горстка таких, що укриває віру в свою будучність, яка, за нашим глибоким пересвідченням, не може бути однакова з будуччиною московського народу" (28. X. 1858). Вони виконали це всупереч десятиліттям гноблень і обмежувань. Уже перед 1917-м р. висловлювання духа раси частинно перейняли українські соціялісти (значно ближчі до своєї крови від російських), а по 1917-м р. роля громад була скінчена.

Варто було б придивитися до головних прикмет членів цих громад, до головних трьох родів діяльности для раси.

Праця громадян дуже проста, майже чернеча й непомітна. Смиреніє в праці і пуританизм звичаїв назовні. Сама стабілізація назви української раси була характеристична. Тепер це не були ані старо-київські „сини Слави, славено-росси", ані козацько-барокові „Роксоляни", чи „Савромати", ані ніякі „первоначальні словяни", „русини", ані романтичні „малоросіяни", — лишень „Україна й українці". Вибрали найпростішу назву, знану, правда, від тисячеліття („Слово о Полку"), освячену Хмельницьким, але часами вживану досі всеж, як простонародню. Зрештою ця термінольоґія вже назавжди устійнена, бо пережита ґенієм і викупана в крови раси.

Було щось Сковородинське в інтеліґентськім сприйманні історичної місії України. Вони могли б нераз повторити за фільософом, що їм миліший свій чесний швець, ніж „безрідний державний радник".

Перша прикмета їх праці була муравлиність. Працювали щоденними, дрібними зусиллями. І як же їм перешкоджали в тій праці російська адміністрація, поліція і російські інтеліґенти!

Один видатний громадянин Харкова, отримавши листа, дякує і додає: „Нарешті до мене дійшов, а довгенько десь ходив. Як примітно, мабуть його нюхали" (Александров). Як же-ж старалися і гнівалися за кожну дрібничку російські петербурзькі обнюхувачі! Адже-ж Іван Аксаков в петербурзьких часописах за те, що П. Куліш видав свою „Хуторну Поезію", в друку, публично домагався Сибіру для поета. Як кричав жандармський шеф України на молодого поета В. Самійленка за привезення зза кордону Біблії в українській мові, як обіцяв його згноїти в тюрмі за те, що той займається „малороссійскімі ґадостямі!" Висилка до диких місць Росії за навчання української грамоти річ звичайна, хіба що винний „покається" і „буде з ним, ґенералом, зовсім щирий". (Лист Х. М. Лазаревського з 21. VI., 1850). Бо ж цей закид ніде тоді в світі поза країнами під Петербурґом не практикований: „діяльна участь в утворенні гуртків грамотности для викликування нехіті народу до правительства з ме-

тою відірвання України". Після такого обвинувачення сидять Шевич і Стронин кільканадцять літ у Петропавловській жахливій фортеці.

Але при цьому всьому українські інтелєктуалісти працювали і нераз давали дуже цінну працю. Скільки ще знайдемо корисного матерялу до будови нинішніх днів у синтетиків і аналітиків української духовости, як Федір Щербина, Михайло Грушевський, Дмитро Яворницький, Микола Костомарів, Кость Харлампович, Степан Томашівський, Б. Барвінський, Лазаревський, В. Модзалевський — і багато їх.

Справді, треба вірити в муравлиний інстинкт цих інтелєктуалістів. Вони своїми працями дали матерял до будови українського „мурашника" духовости. Вміли цю працю укрити в форму найбільш „захисну" перед очима ворогів, а однак під тою формою ховали найнебезпечніший зміст, орґанічну, расову духовість.

Яка упертість життя в цих людях української раси!

Може ця важка упертість і зробила їх нездібними до чогось рухливішого в житті. Їхні прагнення оберталися в таких вузьких формах: статейка в ґазеті, реферат на зборах, недільні школи, „просвічування", несистематичне популяризування маловажних відомостей, виховування без політики виховування. Цю муравлину пересаду, що стала дивною в свобідніших часах, осудив М. Хвильовий в своїй „антипросвітянській акції" в тридцятих роках XX-го ст. Занадто вже мало історичне було тоді те просвітянство.

Зрештою, проти такої вузькости були протестанти вже й тоді, в XIX-м столітті. Властиво це й є друга прикмета праці українських інтеліґентів: з протесту — утеча до власного еґотизму. Люди просто казали: „Нема історії? Добре, — то від мене починається історія!" Найхарактеристичніший тут є світогляд великого культурного муравля й таланта, а рівночасно хоробливого еґотика, Пантелеймона Куліша.

„Від українців, — писав він, у листі (1, I, 1862), — по ідеї не знайдемо нічого кращого, але в дійснім житті я не почуваю до представників українізму спеціяльної пошани".

Куліш був переконаний, що назагал усі „представники українізму" нічого не варті з погляду історика.

Окрім одного, — самого Куліша. Займімося цим пораженством, бо воно з легкої руки декого заквітло тепер серед українців. Формули цього історичного пораженства подає найліпший дослідник П. Куліша — Віктор Петров: „Куліш не належав до тих осіб, що, нехтуючи сучасне, покладають надії на прийдешнє або утворюють культ минулого... Він вірив у сучасність, бо вірив у себе й своє призначення. Він вірив, що йому призначено в століттях зробити те, чого не зробили його попередники і чого не зроблять наступні покоління. Куліш дискредитував минуле задля сучасности. Дискредитація минулого задля сучасного — характеристична риса для всієї... діяльности Куліша... Як на себе, так і на свою добу він дивився, як на осередок, як на „сосредоточіє" всієї української історії, як на час обновлення нації". („П. Куліш у 50-ті роки", 1929.).

Знайомі, знайомі ці формули, — дуже знайомі й тепер українцям. Скажім коротко: меґальоманія, плюс історичне пораженство.

Одночасно, яка спроба зриву з прадівщиною: як гостро виступав Куліш проти української воєнної традиції, традиції великого Києва! Нарікають на українську шляхту часів Куліша, але вона не зробила такого антиісторичного зриву, як зробив це „гарячий Куліш". Ані Кочубеї, ані Галагани, ані Дорошенки, ані інші шляхтичі й аристократи не зривали так з історією, як еґотики-інтеліґенти. Здається, що без цього зриву інтеліґентів дотривала б українська шляхоцька еліта в такому ж стані до 1917-го р., як дотривали правобережні дідичі до повстання своєї Польщі. Недарма ж, описуючи за часів Куліша козацькі села й українські замки Лівобережжя, мандрівник Коль каже, що там побожність для слова „Україна" (Мала Росія) є не менша, ніж до слова „Польонія" у шляхти на Правобережжі. Від інтеліґентів типу Куліша був удар у цих „служилих людей" української історії.

Втеча до еґотизму українських інтеліґентів — це своєрідний світогляд. П. Стебницький, пишучи про

Куліша, окреслює його „надзвичайну самовпевненість", „невпинну завзяту боротьбу, яку він провадив проти власної минувшини", його „злісне нищення і заплювування старих ідеалів, які проте не давали йому спокою до кінця днів", і врешті його оскаженілість, з якою він „накидався на своїх „ворогів", як Дон-Кихот на вітряки". Власне пригляньмося до цього дон-кихотства в суспільній думці. Зрештою, його добре описав один із сучасних інтеліґентів.

Передусім дивує площинність цього дон-кихотського світогляду: все є ясним, як залізнича лінія Київ — Святошин, або Львів — Рудки. Україна — це поле, де стоять вітряки, де торгують свинями мясарі, а мукою — мельники, де важко ходять Санчо-Панци і легко їздять Дон-Кихоти. Їздять, маючи в собі вогонь абсолютного динамізму. Все, що їм до голови прийде — роблять. Старі, скромні млини видаються їм відьомськими, малороссійськими замками, свині, призначені на поживу, вони забивають замісць драконів, відривають Санчо--Панцу від щоденних простих обовязків, — і ніколи не оглядаються назад ані на своє минуле, ані на минуле своєї раси.

Але й у Сервантеса еґотиків-Дон-Кихотів обсервує з блакитної далини палац ґубернатора. Це влада Петербурґу обсервувала українських еґотиків і, признаймо їй, назагал дуже лагідно поводилася з цею породою українських інтеліґентів. Петербурґ толєрував і муравлів, і дон-кихотів. Лишень третього роду діяльности української (як і своєї) інтеліґенції не зносив. Не зносив соціялістичних бунтарів.

ґ) Українські революціонери.

Бо все ж, помимо своїх абстракційних доктрин, ці українські соціялісти стреміли до опанування українського села, а потім і міських мас.

Правда, своїм плоским світоглядом і звичайністю українські соціялісти нераз безжалісно нищили характер і культуру українського села, значно вищу від усяких марксизмів, — на то не було ради.

Зрештою, нищення села ішло і з другого боку в дуже швидкім темпі. Залізниці на Україні були не тільки до перевоження інтеліґентів.

В найцікавішій (а може і взагалі єдиній цікавій) книжці В. Л є н і н а „Розвій капіталізму в Росії" (1899—1907) розріст капіталізму на Україні займає чи не найбільш важне місце. Це був час попросту вибуху продуктивних сил. Проценти зросту промислу пригадують такі ж самі пропорції на початку совітських пятиліток. Скажім, загальне число кінських сил зросло трикратно в рр. 1876—1892. Кількість товарів (в пудах), перевезених залізницями в 1868—1904 рр., зросла 25-кратно. Прикладів гарячкового зросту міст коштом села повно є в праці Лєніна. „В Кривому Розі, — пише він, — зросло населення від 6.000 в р. 1887 до 17.000 в р. 1895, в Камянській з 2.000 до 18.000 осіб", і т. д. і т. д. Край ставав капіталістичним. Можливо, що це пониження для традицій української раси, що в її еліті запанували нижчі міти сублімації інтересів мас над розвоєм одиниць. Але, з другого боку, це усувало велику небезпеку деґенерації еліти в ліричній відосібнености від своєї раси.

Соціялізм в історичному аспекті — річ конечна після Кулішівського культурництва і народницької пересади з популярним шкільництвом, як самоціллю. Українські соціял-демократи, а навіть соціялісти-революціонери, були відрадним явищем в расі в порівнанні з анархічними ліриками, дон-кихотами. Соціялізм витягнув інтеліґентів із їх затишків і з в я з а в з м а с а м и. Та й масам пригадав, що бути українцем — не значить лише читати книжки, співати й деклямувати. Крім того дав провідників, що хоч трохи були обзнайомлені з відрухами мас. 1917. р. міг би випасти жахливо, коли б перед тим не працювали серед мас соціялісти. На щастя, також роки 1914—16 вишколили в війську значне число молодої сільської інтеліґенції (старшин і підст.). Ці люди разом із соціялістами були ближчі до характеру раси, ніж воднисті теоретики-ліберали, і вони винесли гідно першу хвилю наступу росіян в 1917 р., наступу р о с і й с ь к и х соціялістів.

Це було прегарне явище, цей 1917-й рік, коли нова російська соціялістична еліта по поваленні попередньої, царської, кинулася із своїми преріжними грошовитими „всеросійськими союзами" і т. п. орґанізаціями на Україну, що опанувати українські маси. Кинулася, несучи знані гасла із знаними наслідками, — кинулася і зустріла скажений опір невеликої ґрупи українських

революціонерів, що супроти всіх законів простору й часу десятирилися і двадцятирилися на землях України, щоб не допустити до проводу чужинецького елєменту. Без уваги на те, яку ліцитацію гасел вони при тому перепроваджували. Знаємо, що всі так звані тактичні угоди з росіянами українці зривали відразу, як тільки почували, що виповнили рідний ґрунт потрібним їм змістом. Назовні, натурально, говорилося про всесвітню революцію, братерство соціялістів і т. п. В цій боротьбі імена цілого ряду українських соціял-демократів і соціялістів-революціонерів зістануться в історії, як постаті п а т р і о т і в власної раси.

Зрештою про те, що не соціялізм був тоді для них найважнішим, свідчать хоч би факти: блискуча національна орґанізація полонених у Німеччині й Австрії „С о ю з о м В и з в о л е н н я У к р а ї н и", що дала десятки тисяч кадрів національних інструкторів (коло 50—60 тисяч), або Б е р е с т е й с ь к и й м и р, де зручність українських соціялістів заімпонувала німцям, або блискуча мобілізація опінії України в „Т р у д о в о м у К о н ґ р е с і" 1919-го року, скермована з фурією проти большевицької пропаґанди в часі наступу Москви, і т. д., і т. д.

Що вожд української армії вийшов, власне, з цих ідеалістично-гуманітарних теоретиків — це теж характеристичне для психіки українських соціялістів, що всеж, поза помилками в головному, у б о р о т ь б і були синами раси.

Соціялізм, дитина ліберальної інтеліґенції, в 1917 р. хоч частинно зрівноважив всю шкоду, що неактивність ліберялів могла принести. Далі в 1919 р. енерґію раси репрезентувало вже у к р а ї н с ь к е в і й с ь к о.

Властиво в останній воєнній історії українців гине інтеліґентське, кабінетне думання. Тут, в обличчі загальної небезпеки, розвіювалися всі інтеліґентські „відсебетництва". Що поможуть фрази, коли треба було знати д у х с в о г о л ю д с ь к о г о м а т е р і я л у і м о ж л и в о с т і м а н е в р у в а н н я ним серед ворогів. Тому в воєнній недавній історії України висунулися на чоло й спеціялісти військові з російських вищих штабів (Юнаків, С а л ь с ь к и й), і прості, як простим був Клємансо в 1917 р., журналісти (С и м о н П е т л ю р а) і сільські

вчителі (Г. Коссак, Юр. Тютюнник). Теорії їх були часто суперечні з чинами. Офіціяльні висловники боротьби кляс стреміли до обєднання всіх кляс України, як соціялістичне правительство, визнавці парляментаризму попирали диктатуру, скажім, Головного Отамана, мирні кооператори засновували армії, вихвалювачі лєґальности і традиційности влади робили військові „пучі", як у Рівному в 1919 році. Був навіть вибиранний диктатор і талановитий проповідник безжалісної боротьби з Москвою, що підчас тої боротьби винісся до Швайцарії. Були ріжні парадокси, але, хвала Богу, не було одної страшної речі: ідолопоклонства перед теорією. Спочатку були чини і люди, а потім слова. Нарешті була боротьба раси з усіма її емоціями, усіма добрими й злими прикметами характеру українців.

59. ПОБІЧНІ ІДЕЇ.

Побічні ідеї — це або подуми, створені чужинецькими урядами, або накинені українцям чужинецькою опінією. Правда, вони відограють іще деяку ролю в світогляді пересічного українця, але не мають ані рушійного характеру, ані значіння для будучини. Всі вони походять з XIX-го століття. Це скоріш псевдо-ґенеральні ідеї.

а) Схід чи Захід?

Протиставлення Заходу Сходові — — явище досить недавнє серед українців. Зрештою протиставлення це цілком зрозуміле в Анґлії (Кіплінґівське: „Схід є Схід, а Захід є Захід!"), що ґеоґрафічно лежить в найдальшому західньому куті Европи і справді є уосібненням Заходу. Менше зрозумілим є таке протиставлення до України з її дуже серединним становищем. Ще менше є ясним те, до якого саме „Заходу" залічити Україну? Бо ці „Заходи", „Сходи", „Европи" — це все аґітаційні штучки, скермовані проти сусідів. Для француза з Парижа східнім сусідом є німець з Кеніґсберґу, для німця з Кеніґсберґу уосібненням сходу є саме ті, що мають охоту репрезентувати на Україні Захід. Що то є врешті—Захід? Парляментаризм, династії, лютеранство, ґітлєризм, марксизм, лібералізм,

вільне будівництво і т. д., і т. д.? Можна згубитися в цьому всьому, але не віднайти себе. Ґеоґрафічно й культурно землі на захід і південь від України поділені на два морські сточища — Балтію й Середземя, що відповідає приблизно двом підложжям: ґерманськономадському й аґрикультурно-передньоазійському. Головна роля останнього й додаткова першого в формації України є значна. Так само є знане повязання України від праісторії з півднем. Але це все не дає підстав до віддавання першенства тій чи інший державі на „Заході".

Навпаки, стара ґенеальоґія раси (XVII—XVIII ст.), хоч би і в „Синопсисі" Ґізеля, або в козацьких хроніках, з нехіттю згадує про „ветхий Рим", що „древніми Руссами, продками нашими року 470 бил взятий", а про Цезаря згадує, як про маловажну постать в порівнянні з Олександром Македонським. Що ж до німців і Балтії, то до XIX ст. нема й згадки про пошану до них. Коли, описуючи велич Києва, „Слово о погибелі" (1238 р.) і згадує їх, то тільки на те, що цей молодий народ „радувався, далеко (від Києва) перебуваючи за синім морем", обіч Литви, що зі страху „з болота не виглядала". Врешті найближчий наш західній сусід досі ще не є властиво дуже балтійський. Ціла краківська доба Польщі, — це доба повної переваги середземноморсько-чорноморських впливів.

Може о б о р о н а З а х о д у*), як ґенеральна ідея, виглядає ліпше від протиставлення Захід і Схід? Ще донедавна можна було твердити, що київська держава впала, щоб затримати блискуче зорґанізовані хинськомонґольські армії. Тепер однак це не вдасться, коли знаємо, що і головні причини упадку Києва були інші, і наступ монґолів цілком не був загамований. Азійські кінні армії напоїли коней в Адрії й Балтії, а вернулися на наказ з Азії, н е д б а ю ч и про підбиття „Заходу". Не говоримо вже про „оборону Заходу" в XV—XVII ст., коли той „Захід" пактував за плечима козаків із „Сходом". Врешті недавно відбулася така „оборона Заходу". А чейже Л є н і н назвав у своїй відозві серед „шіснад-

*) Про ідею »передмуря християнства« скажемо словами тверезого О. Ґ у р к и: »Ролю цю приписували собі Угорщина, Австрія, Румунія, Сербія, Болгарія, Росія, навіть Грузія, бо це є улюблена діялєктична фраза«.

цяти західніх імперіялістичних держав, що оповістили війну Совітському Союзові" — і Україну. Чи це дало право представникам її уряду хоч увійти до Женевської Ліґи Народів? Чи можна таку ідею вважати за поважну й реальну в житті? Тепер найбільш істотним явищем серед народів є протиставлення своєї власної долі мітові Европи, Заходу.

Зрештою цю „оборону Заходу й Европи" на деякий час взяв на себе й Петербурґ, поки, перейменований на Лєнінґрад, не знайшов ліпшої пропаґандової ідеї. Повстання цеї ідеї мабуть треба завдячувати великій кількости німців в початках російської історіоґрафії (XVII ст.), які охоче впоювали російській еліті ґенеральні ідеї ґерманського світу.

б) Кочовики.

Подібною псевдо-ґенеральною ідеєю є друга, не менше популярна теорія, що її Гурко-Кряжин, В. Пархоменко і ціла плеяда молодих українських істориків залічує до „закоцюбілих схем". Говоримо про те, що ніби змістом державної України є боротьба з кочовиками, зі степом. Це мало ніби вплинути навіть взагалі на характер українців.

Знаємо однак, що підчас формації української раси і т. зв. переселення народів степ не відогравав майже ніякої ролі в житті українських земель. Та й пізніше, вже за київських часів, як пише Гурко-Кряжин, „замісць безпорядкової зміни населення, за М. Соловйовим — якогось марша кочових народів, ми спостерігаємо тут складніші процеси етноґенії... при дивній стійкости місцевої осілої людности".

Хижаки, кодло степу, злобні варвари в світлі нових дослідів не виглядають так страшно і не їм, натурально, можна приписати упадок Києва (причини — упадок дороги до Середземя і виродження еліти).

в) Ліс і степ.

Схема російських істориків від М. С. Соловйова аж до В. О. Ключевського (з їх українськими наслідувачами), схема „лісу і степу" відходить цілковито. Гурко-Кряжин висміює таке речення Ключевського, як „Степ втручався в це життя у лісній смузі тільки злими

епізодами, татарськими навалами та козацькими бунтами" і називає це „смішно плитким окресленням, як страшний „хо-хо" старої няньки. Метода яфетичного мовознавства, археольогія, протоісторія зміняють цілковито це поняття".

Обережно заперечує „лісо-степову" схематичність і великий знавець історії київської держави, В. Пархоменко. „Хозари, алани, черкеси, печеніги, тюрки, половці та інші мешканці степу, ...не тільки інколи нападали на словяно-руську територію, але втягували її людність до свого життя — з торговельними, скотарськими й іншими інтересами, за якими стояли різні культурні впливи путящого Сходу". („Про походження Руси").

Зрештою кочовики брали участь у боротьбі князів між собою. Їх дружини закликували собі на допомогу українські володарі, як, скажім, дружини яких-небудь християнських князьків. Пригадаймо собі, що опорою київських князів були кочовики, Чорні Клобуки, спеціяльно поселені під Києвом.

Аналізуючи київсько-половецькі відносини, акад. Покровський зауважує, що в дійсності вони в нічому не ріжнилися від княжих усобиць і взагалі „уявляти собі половців, як якусь чужу й темну „азіятську" силу, що важкою хмарою висіла над представницею „европейської цивілізації" — Київською Державою, ми не маємо найменшої підстави".

Зрештою, постійно в кожній державі є відосередні течії і зовнішні руїнницькі, і нерозумно було б сподіватися, що може існувати держава цілком безпечно.

Та і в тих нападах були свої підстави. Це була політика. Кочовики, напр., були в звязку з Царгородом і виступали спеціяльно проти норманської династії в Києві. Кочовики над Доном (бо там був їхній центр) мали свою столицю, а над Чорним морем навіть визначні власні торговельні порти, як, напр., половці. Їхні податкові і митні системи були ліпше впорядковані, як у тодішніх надбалтійських племен. Не бракувало їм і власних культурних цінностей, тривалої гієрархії й аристократії. Не можна їх навіть прирівнювати до так званих „русскіх" людей, уґро-фінів над Окою.

„Степовики (і печеніги, і половці) грали велику ролю, як посередники в торговельних зносинах між

Руссю і Сходом. До половців ішли товари зза Каспія, Хорезма і аж з Закавказзя через аланів". Вони не відділяли, а скоріш (зрештою, для власної користи) вязали Русь із багатством Сходу. „Торгові каравани войовники пропускали іноді навіть крізь свої боєві лінії" (Вернадський).

г) Монґоли.

Коли В. Пархоменко і Гурко-Кряжин нищать міт про „забороло половецьке", В. Покровський те саме робить із мітом про „монґольське забороло". Уже від давніших істориків знаємо, що Київ в перших роках по підбитті його під протекторат Азії провадив давню жваву торговлю, але Покровський іде ще далі. Він розглядає „степових хижаків", татарів, на підставі новітніх дослідів і стверджує в них „високий рівень військової техніки, наявність власної державної політики, брак патольоґічних руїнницьких тенденцій і, вкінці, високу адміністративно-фінансову техніку". Розкопи в столиці Золотої Орди („Старий Сарай") лише доповнюють ці дані памятками надзвичайно розвиненого міського побуту (штучне зрошування, центральне огрівання, брукування вулиць і складна архітектура).

Знаємо, що відвічні чумацькі валки йшли з земель Києва через велитенські митниці монґолів над Окою і Волгою через Хорезм аж до Хин монґольськими безпечними шляхами з військовими і відпочинковими станціями. Працювали в глибині Азії так само сницарі й юбілери тодішнього Києва. Пляно Карпіні бачив в 1245 р. русича-юбілєра Кузьму при дворі цісаря монґолів. Трон цісаря був роботи Кузьми. З другого боку монґоли дбали і про вихід товарів до Балтії через Новгород. Зберігся лист до новгородського князя з 1270 р.: „Менґу Тимурове слово до Ярослава князя. Дай путь німецькому гостю (купцеві) в свою волость (державу)". У відповідь на це був лист Ярослава до міста Риґи: „Путь ваш чист єсть (без мита) по моїй волости".

Не можемо говорити про заломання добробуту Києва татарами й кочовиками, можемо говорити хіба про заломання духа великости Києва в тих часах, але причини заломання духа є в нім самім.

Звідки однак зявилася теорія „відвічної ненависти й боротьби з кочовиками і Сходом". Покровський уважає, що повстала вона, як одна з головних ідей петербурзького уряду підчас його війни з Туреччиною (1877—78). Тоді треба було нашвидку спрепарувати „відвічну ненависть словян до сходу". Подібні речі тепер робить уряд Сталіна, пропаґуючи „відвічну ненависть до Німеччини" і спираючись у тому на середньовічнім суперництві Великого Новгорода з тевтонами.

д) Словянофільство.

Ще одна псевдо-ґенеральна ідея, хоч і була розповсюджувана російським урядом і суспільством, зродилася не в петербурзькій державі. Це — словянофільство, настроєва ідея, що відповідає до деякої міри народам з аґрикультурним підложжям, які розмовляють зближеними до себе словянськими мовами.

Почалось це від чехів, почалося від літературного романтизму, найбільш еклєктичного з напрямків у літературі. В 1824 р. словак Коляр видав поезію „Донька Слави", де закликав: „Потіште вашу матір-Словянщину — ви, росіяни, серби, чехи і поляки, обєднайтесь в одну батьківщину". Треба словянам, як пояснював Коляр, „зробити зусилля над собою і вернутись до початкової одности, до джерел". В 1837 р. зявляються знаменні Шафариківські „Словянські стародавності".

В джерелі чеського панславізму є саме поети і фільольоґи. Назовні виглядало це на фільольоґічний романтизм, утопійний расизм. В основі цього своєрідного расизму лежала й чеська ненависть до німців, і чеське захоплення німецькою фільософією. „Чеський панславізм, — каже польський дослідник, — вилонився з німецької доктрини Гердера. Натуральною, хоч переборщеною, консеквенцією її на чеськім терені є зречення індивідуального національного зусилля на користь штучного твору, Славії". (М. Шийковський: „Переґринації").

Це був попросту крик чехів і словаків: „рятунку!", звернений до Петербурґу. Однак спочатку відгукнулися на нього не Петербурґ, лишень гноблені народи. Спричинився до цього і бунтівничий рік 1848. Він надав трохи бунтівничо-жалісливого настрою книгам поем і книгам фільософії. В політичній проґрамі властиво було тільки

розчулювання. Попросту не випадало говорити про народи, що не мучаться, не натякають на зрив і не мріють. „Словянофільство, — каже французький дослідник, — мрія людей 1848 р., легко прийнялося у словян тому, що їх наукове виховання, як і їх політичний досвід, рівнявся зеру" (Ернест Дені).

Але швидко петербурзький уряд зорієнтувався, що панславізм може придатися в експанзії, як вигідна ґенеральна ідея. Спочатку російський міністр Уваров засновує в Москві словянський музей (1837), а потім і катедру словянської фільольоґії з патріотом-українцем, О. Бодянським. Однак ідеї панславізму, хоч які романтичні, дають на території України революційно-утопійну орґанізацію „Кирило-Методіївського Братства" із скептичним Шевченком і добродушним Білозерським.

Заарештовані братчики представляють справу досить туманно. Як сказав на допиті Василь Білозерський: „Діяння словяністів є в тім, щоб розлиттям загальної освіти доводити племена до того, щоб вони самі зливалися в одно" (Допит з 28. V. 1847 р.). Але другого українця, грізного намісника Польщі Паскевича, ці наївні слова не ошукали. Місяць пізніше в своєму рапорті до царя він просто зазначує: „Так, як ґерманізм розбудив провінціяльні народи, а не спровадив німців до одного народу, так і словянізм, відродивши провінціяльні ідеї, суперечні з ідею російської народности, не тільки її не зміцнить, але навпаки — зрушить її з основ".

Кирило-методівці та інші прояви словянофільського міту в Росії змусили Петербурґ бути обережнішим із словянофільством: воно було гноблене в краю, і в Москві, і в Києві. Зате експортоване (як тепер комунізм) в чистому вигляді до держав, де були словянські первні. Від походу в 1849 р. Паскевича на Угорщину починається виразний словянофільський рух у Словаччині й Чехії та в Галичині, де він носить докладнішу назву москвофільства. До деякої міри і одно і друге було матеріяльно підтримуване петербурзьким урядом аж до наших часів. В трохи іншому вигляді було словянофільство й на Балканах.

Міт словянофільства є типовою механічною доктриною. Недарма творець 1-го інтернаціоналу (1864),

анархіст Бакунін (1814—1876), так нею захоплювався. По упадку царського Петербурґу, по вигасненню фільольоґічного романтизму зісталася тільки власне ця механістичність панславізму, а в чехів страх перед Німеччиною. Власне висловом такого страху й є новий претензійний проєкт Славії чеських панславістів із столицею-центром десь коло Нового Санча та двома-трьома народами, що говорять зближеною мовою в трикутнику Будапешт, Львів, Бресляв. Що словянофільство чехів було досі скермоване проти українців, мали ми докази в 1918 р. Тоді беззахистний чеський корпус отримав від Центральної Ради дуже значну поміч у грошах і зброї, однак відразу ж тою зброєю розпочав боєву авантуру із союзником України (бій під Бахмачем). Так само й теперішня боротьба за мову навчання кидає цікаве світло на прагнення чехів відірвати галузку українців, що живуть на Закарпатті, від матірного народу і його поросійщити. Бо ж це не випадок, що чехи назвали ту країну не „Карпато-Рутенієн", лише — „Карпато-Руслянд". Чейже для празького уряду багато доцільніше, щоб українці набралися російської національної свідомости, ніж би мали духово й культурно злитися з українством поза межами держави... Думка чехів, щоб російщенням Закарпаття забезпечити собі підставу для коридору до Московщини, має вже більше, як 80. років. Вже в 1854—1867. роках коло 80 панславістично настроєних чеських загорільців намагалися прищепити на Закарпатті свої русофільські ідеї. Є то смутні факти, однак не тратьмо надії, що цей невеликий торговельно-промисловий народ у власнім інтересі змінить керму свого словянофільства.

В сучасних українців однак є нехіть навіть до самого поняття словянської культури, не кажучи вже про братерство. Федір Ернст у своїй „Історії українського мистецтва" ледве кількома словами згадує про „злиденні елєменти словянського мистецтва, що прийшли до нас десь коло IV—VI ст.", цілу увагу присвячуючи понтійському мистецтву та іншим елєментам української культури. Хто такі, властиво, ці „словяни", чи була якась прасловянська ґрупа серед европейців?

В Західній Европі, а спеціяльно в Великій Британії, досі живуть кельтійські орґанізації (колеґії бардів Великої, Малої Британії, Ґаллії і т. д.), що мають серед себе

визначних людей (згадаймо тільки Льойд-Джорджа), що студіюють велику спадщину друїдів і мріють про відродження кельтів насамперед у Франції, далі в Люксембурґу, Швайцарії, еспанській Ґаліції, Тиролю і т. д. В працях своїх вони підкреслюють походження словян від кельтів. В кожному разі ця теорія значно обнижує самостійне значіння словянства, а передусім цілком нищить поняття т. зв. прасловянщини. Поняття це зрештою і так усе більш зависає в повітрі по новітніх дослідах сумлінних учених.

Поняття прасловянщини відкинено. Ніхто не бачив цих прасловян і вони не зоставили ніяких прасловянських памяток. Не прасловяни жили на Україні, лишень пра-українці. Що ж до спорідненості словян, то за синоптичною таблицею В. Щербаківського є їх дві цілком ріжні ґрупи. Україна разом із болгарами, сербами і чехами належить до ґрупи із осілим і хліборобським підложжям.

е) Комунізм.

Від тенет словянофільства перейдім до іншої, теж для українців псевдо-ґенеральної ідеї, до комунізму-лєнінізму.

Цей російський комунізм-большевизм не є твором українських людей. У рядах большовиків до 1917 року обіч великого ядра жидів і москвинів було 155 естонців, 102 білорусина, 274 поляки, 1259 лотишів і тільки 273 українців (С. Діманштейн: 10 літ нац. політики партії). Так само серед теоретиків лєнінізму не було українців. Расово він не відповідав українському характерові. Великі ґрупи українців (як ліві есери) та окремі визначні особи (Скрипник, Шумський) ввійшли до партії й адміністрації большевиків, намагаючись діяти, як державники, в рамах комуно-совітського устрою. Зрештою ці українські представники лєнінізму, як і інші їх коллєґи, вигинули вже по запануванні військово-поліційного деспотизму на землях під Москвою. Та державність українська в совітсько-лєнінській добі була знищена Москвою значно швидше, ніж попередня козацько-гетьманська. Петербурґ підтинав її систематично півтора століття (до пол. XIX ст.), сучасна Москва для знищення У. С. С. Р. видала тільки 15 літ. Своєрідною кінцівкою розповсюдження безжалісної доктрини лє-

нінізму був факт в Ужгороді на здвизі „Просвіт" дня 17. X. 1937, коли українські комуністи присягали на вірність українському народові разом з іншими національними ґрупами українців.

Усі ці ґенеральні ідеї є нереальні, вони заслонюють дійсність?

Як можна відкидати Схід? Схід не ізольований світ від Заходу, він тісно з ним звязаний переплітанням впливів, зударенням інтересів і замірів. Не можна вивчати життя України, не знаючи Сходу. „Не можна в студіях над історією України, опертися тільки на осудах романо-німецького світу", — каже сходознавець В. Бартольд.

Словянофільство закаламутило поняття про народи над Дунаєм, Вислою й Дніпром так, як закаламутила поняття про землі між Уралом і Балтією плоска доктрина ленінізму.

Це не тільки побічні, псевдо-ґенеральні, нереальні ідеї, — це шкідливі неморальні ідеї. Затушовуючи індивідуальності рас і народів, вони перешкоджають усталенню тих індивідуальностей, нищать можливості заіснування рівноваги й гармонії між ними, а тим самим сіють знищення і руїну на землях між Балтією, Уралом і Чорним морем.

60. СУЧАСНІ ІДЕЇ.

По кількалітній фурії (1917—1923 рр.) української інтеліґенції, що хотіла при мінімальних засобах збудувати українську великодержаву в Европі, розпочалась реакція. Річ, звичайно, не в поразках і втратах, що ждуть кожну державу в світі, а річ у тім, як прийняти цю поразку. Безнадійности, скиглення німецького типу по Віденському конґресі (1814—1815), чи російського по большевицькій окупації Петербурґу (X, 1918) — не було майже цілком і нема. Це не відповідає ані характерові, ані зрівноваженому підложжю українців. Але цього мало. Треба признати, що є атмосфера гордости в поглядах на роки 1917—1923. Українці не приписують пажерливості сусідів свої невдачі. Причини поразки свого 45—50 міліонового народу в боротьбі з понад 130—140 міліоновою масою сусідів вони приписують тільки собі.

Від 1922—23 р. р. і досі українці пошукують, навіть досліджують, хто відповідає за недавню державну невдачу України?

Таке неспокійне, гнівне, нераз аж розпачливе шукання має й свої великі позитивні сторони. Шукання причин поразки вже вийшло з кабінетів політичних і військових стратеґів і ввійшли майже до щоденного життя. Врешті зробило своє і ненависне заглядання в очі окремих людей (ба, окремих ґруп, партій, частин суспільства) з запитанням: „Може, власне, ти винен у тім, що ми, нехай хоч хвилево, програли?" Обудилось і бажання перепробувати наново всі дотеперішні вартості українців.

В одному з військових спогадів про великий відступ української армії в 1919 р. є речення: „Хто знає, може той вартовий старшина, що вночі полінувався зірватися до полевого телєфону, завинив найбільше у відступі цілої армії?" Це є, власне, найхарактеристичніший вислід того ревізіоністичного неспокою, що закиди винности в історичній події перекладають уже на щоденних людей і майже щоденну їх діяльність. Бо властиво в історії все є важне. Непідготованість сиґналіста може впровадити в блуд цілі штаби, а ґенерал, що спізняється під Ватерльо, нищить імперію Наполєона.

Раптом стає виразним, що великі речі звязані з характером людей, які ті речі виконують, а не з їхніми програмами. Українці мали націонал-соціялістів (Макаренко) ще в 1903 році, Ліґу Народів (М. Грушевський) в Київі в 1918 р., а врешті прегарними програмами і теоріями будови держави (В. Липинський, Міхновський, чотири проєкти конституції і т. д.) могли б обдарувати з десяток держав Европи.

Отже треба пізнати характер українців і їх збірнот у будівництві й руйнуванні. Це ж така дуже важка річ — пізнати (і пізнавати вже потім цілий час) себе і діяти відповідно до свого характеру.

Коли б стався такий перелом в духовості української еліти, поразка недавніх років цілком оплатилася б.

По цьому тільки вступі, по окресленні тла роздумувань — можемо приступити і до самих роздумувань про сучасні ідеї українців. Для виразнішого окреслювання не привязуймо спеціяльної ваги до котроїсь із

них. Зрештою всі вони мають одно гасло, так часто виписуване на золотоблакитних прапорах 1917-го року: „Вільна Україна".

а) Український соціялізм.

Найповніше висловила себе в межах українства ідея українського соціялізму. Тепер вона є предметом дуже жорстоких нападів, її дехто обвинувачує, як причину недавнього упадку української державности. Теорію будування Української Республіки на базі чистого розуму й суспільної утопії — відкидають з обридженням сучасні критики українських соціялістів. Правдоподібно теорія ця вже не відродиться.

Але поза теорією були й люди, і навіть дуже видатні українські люди, соціялісти. Дехто хотів би викинути їх із українського роду. Проте пригадаймо, що і перші селянські протицарські повстання, і останні протибольшевицькі були в великій мірі чином соціялістичних провідників. Першими речниками ідеї державної самостійности України за часів Великої війни були соціялісти; перші полки Придніпрянщини, орґанізовані в таборах із полонених у Німеччині й Австрії у 1917 і 1918 р. — це було діло соціялістів із „Союзу Визволення України" Олександра Скоропися-Йолтуховського, Андрія Жука, Маріяна Меленевського, Володимира Дорошенка й інш. Відбирання соціялістам 1903—1917—1923 р. всякої заслуги для раси сучасними демаґоґами пригадує таке саме відбирання заслуг українській шляхті XVIII. століття народниками на взір Куліша.

Дехто подає думки, що треба було б вождів-соціялістів 1917-го року з їх гаслами замінити вождями-демаґоґами з 1937 р., і маси були б тоді несоціялістичні. Це — неправда. Можливо навіть, що вожді 1917-го року по духу були найменш соціялістичні. Зате в низах і серед рядової інтеліґенції багато було таких, що хотіли жити і вмирати тільки за таку Україну, яка має в руці червону квітку, символ соціяльної справедливости. Не один із тих, що гинули за український соціялізм, були характерами, що їх треба тільки шанувати. І те, що їх надхнуло, є в кожнім великім народі. Знані є люди і ґрупи людей, що навіть своє особисте життя і щастя приносять у жертву для полекші долі гноблених зли-

днями людей. Не соромляться цього в цілім світі, а розуміють таких навіть у розбійничих бандах. Це є в натурі сучасної цивілізації.

Коли будемо шукати джерел соціялістичних мітів людяности через Генриха де Мана і Фур'єра, Сковороду і Руссо аж до Еразма з Роттердаму і Франца з Ассизу, то знайдемо, що виріс він із двох дуже орґанічних течій людства: із гуманізму Ренесансу і християнської колєктивістичної традиції. Як цілком слушно зауважив Стахнюк, навіть марксизм спирається на попередніх анґлійських і французьких дослідах. Збочення марксизму полягає на впровадженні на перше місце — ненависти. Цей міт має свої підстави і в колєктивістичнім трипільстві українського характеру.

Тим пояснюємо поєднання українського соціялізму з українською кооперацією. Кооперація України, що її духовим батьком мабуть треба уважати українського маґната Галагана, приятеля Куліша і Шевченка, уже від початків двадцятого століття і донині перебуває головно в руках українських соціялістів.

Цікавою рисою українських соціялістів, головно з Наддніпрянщини, є їх не вороже, а навіть зичливе відношення до християнства і духовенства. Можливо, що тут грало ролю і духовне походження багатьох соціялістичних лідерів. Правда, на заході України були напасті на український клир, але й там великий радикал Іван Франко складав віддані й захоплені вірші для митрополита ґрафа Шептицького.

Коли українські соціялісти зроблять за вісь свого світогляду творчу енерґію й ініціятиву одиниці в рямках солідаризму, вони знов зможуть придатися до експанзії раси, хоч і не в такій формі, як у минулих роках. Зможуть вирвати з рядів комуністів, особливо російських, не одну одиницю і ґрупу, корисну для України.

б) Український націоналізм.

Повстання українського націоналізму треба в історії звязати з іменем Богдана Хмельницького, що, як твердить П. Меріме, „здається, перший ви-

найшов в Європі боротьбу національностей"*). В історії новітнього українства честь називатися першим українським націоналістом належить О л ь з і К о с а ч (Олені Пчілці).

Ще в 1887 році, в часі найбільшого ліберального донкихотства і відірвання від землі й раси, вона твердить, що „н а ц і о н а л і з м існує у людей і по своїй природі мусить бути у людей". Видаючи в 1911-1912 р.р. в Полтаві журнал „Рідний Край", вона широко розвинула програму українського націоналізму з гаслами економічної самовистарчальности, з симпатією до духовенства і всебічного розвою українського державного життя. Тоді ж проти неї виступили найскрайніші українські марксисти (Д о н ц о в). Націоналізм Ольги Косач мав характер скоріш расистівського солідаризму.

Пізніш треба пригадати програм „Братерства Т а р а с і в ц і в" (1891—1893), брошуру М. М і х н о в с ь к о г о „Самостійна Україна" (1900), перевидану С о ю з о м В и з в о л е н н я У к р а ї н и 1916 р., далі публікацію У. Н. П. в Чернівцях „Справа української інтеліґенції", а відтак „Катехізм українця" (100 тис. наклад), вид. „Вернигорою" (1918 р.).

В часах недавньої державности було кільканадцять політичних ґруп із націоналістичним світоглядом, як українська народня партія, ґрупа „Вернигори", „Братерство Мазепинців" і т. д. Вони не відігравали важнішої ролі і врешті на зїзді в Києві обєдналися в т. зв. партію самостійників, що поставила собі за ціль опанувати своїми людьми провід армії. Не завжди добре дібрані люди її програли на користь соціялістів (О с к і л к о).

Націоналізм по 1923 р. — це скоріш реакція на програну соціялістів. Найповажніші ідеольоґічні спроби зявлялися в часопису „Розбудова Нації". Книжка Донцова „Націоналізм" є блискучою ліричною реакцією на пасивність українців, без глибшої української синтетичної думки. Це — властиво інтернаціональний націоналізм, дуже подібний у своїй концепції до марксизму (головний двигун — ненависть і руїна внутрі раси).

---

*) В листі до поляків з дня 27 грудня ст. ст. 1647 р. Хмельницький уперше говорить в імени »Народу українського і Війська Запорозького«.

Праця Донцова, як публіциста, досягла свого найбільшого напруження в роках 1922—1932. Це була головно антисовітська полеміка, що демаскувала облуду їх пропаґанди в Галичині. Тут Донцов стоїть обіч інших протисовітських діячів еміґрації. Але головно терор Москви відкрив очі найбільш незрячим. Тепер, коли Москва почала будувати тип „совітської людини", Донцов не має в собі нічого до протиставлення їй „української людини": його роля не є ролею конструктора.

в) Відрухи й традиції.

В пошукуванні себе і своїх традицій нетерпеливість пхає українців до духового явища, що його можна було б назвати потягом до ворожбитства. Висловлюється він виявами нижчих емоцій і браком відповідальности в відношенні до власної раси. Багато спричинилося тут деяке відчуття меншевартости по поразці, що висловлюється в помпатичній демаґоґії. Зрештою цю демаґоґію бачать українці і в чужинців з номадським культурним підложжям. Так само звідти приходить розуміння історії, не як постійного зусилля раси, лишень як вибуху мальовничого запального ентузіязму, як на скок, з пізнішою заплатою за це безтурботним життям, своєрідною посадою. Назагал гасла, пропаґовані в цій атмосфері, є чужинецькі і то переважно з сусідських, ненайкращих взірців. Критика ворожбитів наївна. Непошана до засад еліти і гієрархії відбивається передусім на тих, хто висловлює цю непошану. Тло до цих усіх теорій творять особисті відрухи і претензії. В цілому ворожбитстві найважнішим однак є не інтелєктуальна істерія, а нехіть цих преріжних ворожбитських гуртків бути спадкоємцями в українській історії. Це майже цілковите повторення явища культурницької Кулішівської нехіті. На щастя, тепер є інші часи, — тепер є духові сили, що успішно протиставляються цьому неспокоєві і пораженству. Це — сили традиціоналізму.

Найближчий у часі є воєнний традиціоналізм. Культ боротьби недавніх років зростає поволі, але певніше від усіх відрухів. Ще замало розуміють сучасники, якою великою річчю були вимарш на фронт лєґіону У. С. С. в 1915 р., вступ до Києва в 1918 синьо-ісіро-жупанників, зорганізова-

них Союзом Визволення України, і врешті — полки Богданівців і Полуботківців. „Війна, і тільки війна, підносить до найвищого напруження всі засоби енергії людей і зазначає своїм стиґматом великі народи і раси" (Муссоліні). Спеціяльно серед молоді вилонюється свідомість значіння тої боротьби. Покіль-що є лишень культ жертв (Базар, Крути, М. Міхновський), але зближається вже й глибше розуміння боротьби, не як жертви, лишень витривалости*).

Новітній державний традиціоналізм українців, або скоріш лєґітимізм, може мати в майбутньому величезне значіння. Все залежить від того, як довго зможуть носії державности всупереч усьому поступати так, як би ця державність існувала далі.

В українськім, досить слабім монархічнім лєґітимізмі тепер тяжко зорієнтуватися. Невідомо, чи цей монархізм для його носіїв є традицією верховного морального авторитету, символу традиций раси, як у Британії, чи скоріш кондотієрсько-фірерівською тенденцією? Великим мінусом українського монархізму є брак хреста крови, брак воєнних традицій.

Цікаво, що серед іншого, без порівняння сильнішого, демократично-республіканського лєґітимізму на перше місце висовуються історичні, гетьманські традиції, а майже зникли соціялістичні. Культ гетьманів плекають майже виключно українські демократи, а не гетьманці.

Врешті не можна поминути ще одної ідеї, а радше історичного клімату, що дає багато традиційного сучасним українцям, — це клімат західнього Пємонту України.

В кінці XIX. і початку XX-го ст. західній Пємонт відіграв не меншу ролю від східн. Пємонту — Гетьманщини, в кінці XVIII-го і на початку XIX-го ст. Його індивідуальність виразна й творча. Це — одна з найцікавіших земель в історії обіч чорноморсько-таврійського державного центру, князівського Києва і гетьманської Полтавщини та Чернигівщини. Тут менше відчувається мореплавський характер української раси, зате тут

*) Для курйозу варто пригадати одно з популярних гасел: »Ми є мілітаристи, але признаємо тільки таку армію, що постійно йде вперед«.

тільки зостались великокиївські традиції. Пошана до своєї аристократії зменшилася недавно, а нехіть до власної гієрархії пробуджена заледво кількадцять літ тому. Але хоч тут уже нема українських аристократичних родоводів, проте ще є родоводи іншої гієрархії: в україно-католицьких „Шематизмах" легко знайдемо традиції XI—XIII століть.

Властиво духовість цього Пємонту була менше змінена козацькою традицією і мілітарним устроєм Козацької Держави XVII—XVIII. ст. Як слушно каже дослідник, „еволюція Галичини повільніша, лінія цієї еволюції п р о с т і ш а" (Б. О л ь х і в с ь к и й).

В теперішніх часах ніяка земля не дорівнює галицькій в одній дуже важній с т а б і л і з а ц і й н і й позиції української духовости: витворення добре вишліфованого т и п у українського громадянина, свідомого своїх прав і обовязків, і хоч і не з мальовничим, але дуже глибоким українським солідаризмом.

В с у ч а с н и х у к р а ї н с ь к и х ґ е н е р а л ь н и х і д е я х бачимо велике багатство і ріжнородність. Правдоподібно формальна ріжнородність їх тільки буде збільшуватися. Але, реально беручи, ці всі ідеї можна вкласти в дві тенденції. Одна, г е л л є н с ь к о г о типу, творчість базується передусім на надхненні, на красі льоґіцизму, нераз попросту на більш, чи менш примітивному експромті — несподіванці. Друга тенденція — це чисто ґ о т с ь к е прагнення вкласти ціле буття українських ґруп і одиниць в один розмірений ритм, повязаний традиціями. Обидві тенденції часто переплітаються в сферах українських ідей.

Можливо, що тільки глибоке відчуття підложжя української раси, солідаристичного т р и п і л ь с т в а, помогло б усталити гієрархію для обох тенденцій українського характеру. Свідомість цього характеру і його вислову в історії може б зблизила українців до поняття дійсної еліти, носительки цієї свідомости, а передусім дала б одність орґанізації, одність історії і одність погляду на будуччину.

61. ОДНІСТЬ ОРҐАНІЗАЦІЇ.

Син київської землі проф. М и х а й л о Г р у ш е в с ь к и й для чужинців був символом великої потужности — і наукової, і моральної. Менше був щас-

ливий у практичній політиці, як, скажемо, у чехів Тома Масарик, але його монументальна історія України знайшла узнання навіть у ворогів. Це була несподіванка для росіян — такий порив енергії в одній людині. Сотні томів праць (сотні!), звязані з іменем Михайла Грушевського — чи ж нема в нім якоїсь таємничої сили? Московський письменник-україножер А. Бєлий бачить у добродушному професорові-науковцеві Грушевському якогось чарівника, діявольського Чорномора, що пориває українську Людмилу від петербурзького Руслана. Українці назагал не люблять складати за життя признання своїм визначним людям, однак устами Івана Франка назвали працю Грушевського „величавою основою української історичної науки та невичерпальним джерелом національно-політичного й соціяльно-культурного самопізнання і освідомлення. Історія ця вводить нас справді вперше в сімю европейських народів". Не менше признання було серед німців і анґлійців, а навіть французького і російського ученого світу.

Однак цей сутоукраїнський характер, повний неспокою і будівничої творчости, не працював сам. Він не любив навіть розмов про значіння одиниці в праці. І досі є згадки у львівськім храмі Мінерви про методу праці цього титана науки. Михайло Грушевський побуджував до праці цілу ґрупу. Його прибуття до Наукового Товариства було мірилом напруження праці в видавництвах, пошукуваннях і збиранні матеріялів. Грушевський репрезентував цілу історичну секцію Товариства і був признаним авторитетом для членів секції. Це була асоціятивна ґрупа українського типу. На самій горі творчого інтелєктуалізму, — ствердім це, — була українська асоціятивна ґрупа. Така сама ґрупа, як і в підложжі раси, звязана неписаним внутрішнім договором її членів із своєрідним отаманом. Це явище серед української еліти є правилом. Із цього правила випливає і характер провідника, і характер провідництва, і зміст суспільного життя українців.

Найхарактеристичнішою рисою українського духового провідника є скромність. Вона випливає з відчуття залежности українця від української ґрупи.

Є вона навіть у письменників: Шевченко завжди був звязаний із „земляками", і співзвучність з ними була для нього своєрідною моральною контролею. Знайдемо цю саму громадськість (і звязану з нею скромність) також у Івана Франка. Біоґраф Франка підкреслює, що він мав „ясну, здорову думку, невичерпану енерґію та працьовитість. Незвичайна скромність, великий розум, простота, ввічливість, а при тім esprit, скептицизм та іронія окрилювали Франкову постать і робили її приємною при зустрічі. Ані дрібки гордости, чванства, пихи ви ніколи не помітили б у Франкові" (М. Мочульський). Про скромність засновника київської школи істориків і провідника українства в кінці XIX. ст., Володимира Б. Антоновича, ходили цілі лєґенди. Врешті почуття своєї звязаности з ґрупою і особисту скромність мали також і недавні воєнні вожді українців. Поминувши менші прізвища, пригадаймо, що по перемозі в грудні 1918 року, в відповідь на тріюмфальну зустріч киян, „Симон Петлюра, як завжди, зрікався усяких похвал, перекидав увесь успіх на мужність своїх співробітників, особливо вихвалював таких героїв, як Болбочана" (С. Русова: „Мої спомини").

Ніякий індивідуалізм українців не сміє вийти поза межі ґрупи, межі звичайности. Провідник українських людей — це їх висловник. Він не накидує їм своїх фантастичних експромтів і не ексцитує екстатичними видивами, як це є в людей номадського кругу. І це є традиція провідництва. Візьмім, напр., опис ролі провідника-отамана пересічної чумацької валки з кінця XIX-го століття (пирятинської). „На чолі валки є отаман, керманич, голова і начальник. Йому безпосередньо підлягають всі члени артілі, хоч його влада обмежена чумацькими звичаями і взагалі цілком не є широка й самовільна. Отаман старається докладно виконувати чумацькі звичаї і постанови. В противному разі йому завжди загрожує заміна" (Щербина). Чумацька приказка говорить: „отаманом артіль-кріпка", і це був зміст провідництва — завершення ґрупи із власними традиціями праці. Така роля є кожного провідника українців аж до нинішніх часів.

Ґрупа дає поле до діяльности кожному із своїх членів, а найбільше провідникові, однак велікість

і тривалість акції належить до неї. Розмах є вже в самій давності існування чи торговельно-воєнної, чи просвітньої ґрупи, чи попросту оселі. Одиниця лишень виконує біольоґічні функції існування, експанзії, чи оборони ґрупи. Є річчю неспівмірною провадження українців без їх на те згоди. Їхні суспільні емоції назагал є проти всяких політичних експромтів і зикзаків, і в цьому вони ближчі до британців, шведів і данців, ніж до німців, поляків чи росіян.

Типовим є вивищення Симона Петлюри в бурхливих українських роках. Підтримуваний комунофілом Винниченком в суперництві з евентуальною кандидатурою М. Міхновського й інших, виріс без театральних жестів і несмачного еґотизму, як головний отаман військ. В очах українців був вищий і від надмірного фантаста Винниченка, і від „завчасу 50 літ родженого" М. Міхновського. Називає його О. Лотоцький „поплавком" на поверхні стихії подій і людей на Україні. Петлюра був передусім висловником кермівних ґруп української еліти. І за вміння висловлювати їх, за видержку, справедливість і за особисті прикмети став вождом відроджених українців.

Варто приглянутися до сучасної політики західніх українців. Упадають там усі спроби фірерівства. Ці спроби кінчаються найчастіше тільки створенням ще одної асоціятивної ґрупи в українськім суспільстві, а ідеольоґічно цікавіші ідеї по частинах присвоюють собі інші суспільні ґрупи. Не в російського типу орді, і не в змеханізованій по німецьки масі можуть висловити себе українці, лишень у традиційних і міцних ґрупах. Добровільне обєднання тих ґруп коло одного суспільного явища, чи засади — то є сила українського суспільного життя, підстава його орґанізації.

Тому одиниці, що самохіть виходили з ґруп, своїм поводженням підкреслюють тільки силу і тривалість ґруп. Брати, полковники Мурашки (XVII. ст.), тільки підкреслили своєю анархічною акцією традиційність і силу елітарних ґруп хмельничан. Суспільна необдумана акція Куліша тільки підкреслила міцні підстави старих громад над Дніпром і традиційність тодішньої галицької еліти.

Узнання ґруп для якоїсь акції є велитенської ваги річ, бо за цим узнанням часто йшла вірність і без-

посередня акція ґрупи. Українське село-громада — це теж одна з найважніших українських ґруп. Москаль Бражньов, що приїздив з карними експедиціями на Лівобережжя, і поляк К. Прушинський, що обсервував діяльність адміністрації на Волині — один і другий бачать в українськім селі-громаді дуже міцну, дуже важну і своєрідну духову фортецю. Підчас Зимового Походу 1919/1920 р. р. розуміли це і українські державники. Це в тих часах ґен. Омелянович-Павленко оповідав з гордістю „як українське село орґанізується, само своїм власним розумом розпочинає справжнє громадське будівництво"..., а селяни вітали українську армію і казали: „Це наше військо" (С. Русова).

Ґрупа, союзи ґруп, провідництво в ґрупі, узнання ґруп — в основі своїй те саме, що мали селища трипільців, те саме, що було підставою геллєністичних міст упродовж тисячеліття. Те, що було підставою князівських зїздів за часів Великого Києва, Ґенеральної Ради вже скристалізованої Гетьманщини, а навіть у корпоративности Старих Громад XIX-го століття. Те саме, що в економічнім житті валка чумаків і сучасний союз кооператив, що — братства і „Просвіти" в культурі, що — хори, цехи і мистецькі асоціяції в мистецтві.

Українська раса — це раса солідаристів, яких суспільний ідеал — ґрупа, а не індивідуальність. Найприродніше місце українця — це перебування в ґрупі, а ніколи — поза ґрупою. В ґрупі розвивається він найліпше. Українське суспільство було, є і буде як образ взаємовідносин ґруп.

Тому нема іншої дороги до орґанізації української раси, як тільки укладання взаємовідносин українських ґруп. Ніяка імпровізація, ніякий експромт-гістерія, лишень — договір ґруп, як вияв одности характеру раси.

В своїм рефераті в 1909 р. на Просвітньо-Економічнім Конґресі у Львові Андрій Жук подав схему орґанізації і впорядкування раси на широку скалю. Дорогою до цього мали б бути асоціятивні ґрупи кооперативної форми. „Кооперація зорґанізує нас у націю, — казав він. — Коли розпорошена тепер народня маса

буде зорґанізована в економічні і культурно-просвітні інституції, коли вся сіть наших інституцій буде обєднана в союзи і федерації — тоді наш народ прибере форму орґанізму, нації" („Економіст", 1909).

Форма, вигляд орґанізму, сіть обєднаних асоціятивних ґруп — це є найстаріша українська традиція внутрішнього впорядкування. В „кооперативному націоналізмі", як його згірдливо назвали тодішні ортодокси (Порш), власне відродилося відчування українських прастарих форм орґанізації. Назвім його „кооперативним расизмом". Бо, прийнявши в себе зміст (традиції) раси, така система орґанізації українців буде найбільш зближена до їх духовости.

Зазначмо, що обєднання українських ґруп внутрі раси завжди відбувалося шляхом добровільним, шляхом договору. Чи то буде „спрягання" в праці, чи „загони" в війську, чи інші українські обєднання — ніколи не буває згноблення української ґрупи, лишень добровільне відступлення частини своєї сили й поваги для створення надґрупового проводу. Це забезпечувало найбільшу продуктивність ґруп, а тим самим і цілости.

Чи ж усе повище сказане має тепер якесь практичне значіння? Адже-ж на чотирьох пятих частинах української землі (під Москвою) знищено підставу цього — українську ґрупу. Чи реально тепер говорити про українські асоціятивні ґрупи, як підставу орґанізації раси?

Пригляньмося до орґанізації праці в т. зв. „совєтській" Україні. Там відбувалася найсильніша боротьба між Москвою і українською расою в р.р. 1930—1932—1935. Боротьба економічна передусім. В 1931 українське село повстало єдиним фронтом проти новоутворених колєктивних господарств, одверто саботуючи заготівлю збіжжя і споживчих продуктів". В р. р. 1932—1933, — як пише дослідник, — Росія провадила на Україні справжню кольоніяльну війну". Однак по цих роках цілковито змінено політику орґанізації українського села. Змінено під натиском цього села.

Про це говорить представник дуже заслуженого роду Лазаревських у своїй цінній праці (Ґліб Лазаревський: Земельний устрій Совєтської України, 1938, „Варяг").

Мова про утворення милої для Москви форми „радгоспів", сільсько-господарських комун, де було б „усе спільне, тобто належало б комуні, а звідки всю продукцію контрактувала б і забирала держава, отже члени комуни були б по суті самі робітники, що одержували б платню від держави".

Але цього не сталося. Радгоспи-комуни, „фабрики збіжжя", в великій мірі зліквідовані і передані колєктивним ґрупам іншого типу — колгоспам. Цей тип прийняло українське село. Цей тип більше нагадує традиційну, українську асоціятивну ґрупу.

Ба, „памятаючи про свої недавні неуспіхи, воліла Москва піти назустріч українському селу і в лютім року 1935 запроваджено новий статут с.-г. артілів" (Гл. Лазаревський).

Артіль перемогла комуну. В кожному разі цей тип ґрупи, а не доктринальний „радгосп-фабрику", прийняло українське село.

„Але чи така система сільського господарства, ця компромісова форма с.-г. артілі, може задовольнити психольоґію українського селянства?" — питається дослідник і відповідає: „Українські колгоспники мають у цілковитому власному розпорядженні присадибну ділянку, тобто сад і город, потрібний с.-г. реманент, продуктивну худобу — інстинкт приватної власности до деякої міри може буди задоволений. Залишаються усуспільненими земля й прибуток з неї. Але, коли ми пригадаємо стихійне зростання сільсько-господарської кооперації на Україні по революції й особливо за років 1922—1927, стихійне утворення сільсько-господарських товариств, машинових товариств, товариств спільного оброблення землі тощо, то не можна не прийти до висновку, що форма колєктивної, чи, краще сказати, кооперативної сільсько-господарської співпраці, не є ворожа психіці українського селянства. Максимум спротиву, опозиції, невдоволення викликає скоріш найсуворіша реґляментація сільсько-господарського життя, податкове визискування з боку чужої окупаційної влади, ніж усуспільнення засівної площі, її оброблення, її продукції".

Це ствердження найбільшого знавця практики

підсовітських відносин має величезне значіння. Українська артіль далі є основою українського села.

Отже реально беручи, українська асоціятивна ґрупа, що стала на початку української раси, стоїть і донині, як підстава української орґанізації.

З другого боку українська еліта під Совітами не має можливости до індивідуального діяння. На інших українських землях індивідуальна ініціятива в еліті існує, але всеж головну ролю грає так само асоціятивна ґрупа.

Бачимо, що існує на всіх землях одність орґанізації, одність, звязана з українським расовим характером. Тому еліта українців, носителька традицій і державности, висловниця одности орґанізації, нехай не переступає меж і не ґвалтує одности української історії.

62. ОДНІСТЬ ІСТОРІЇ.

Окреслення терену діяння української раси, опис її формації і виявів її зайняли головне місце в цій скромній праці. Може найважнішою річчю в цьому всьому було виявлення духової великости України і її цінности для світу.

Тепер приходимо саме до найважнішого, до висновків. Які можна поробити висновки з багатства, ріжнородности і своєрідности українців? Висновки ці, річ ясна, мали б дати щось практичне для будуччини. Це мало б бути щось може таке, що „направляє", „пятиліткує", „пророкує" чи хоч творить атмосферу пересади. Але це було б однак чуже українському характерові, як чуже йому шаманство, юродивство сходу або блєф і натягання заходу. Чи така асекурація себе формулками не була б самоошуканством, ба — втечею від історичности? Втечею від практики життя?

Може єдиною формулою було б: будь приготований до власної історії! Гляньмо на політиків британської держави. Вони б при своїх інтелєктуальних ресурсах могли приготувати тисячі „пятиліток", „динамістичних певників" чи плянів і ними б кермувалися у політиці. Так не є.

В своїх „Порадах французькому державному мужеві, що їде до Анґлії" (1938) підкреслює А. Моруа: „Не вимагайте від британських політиків завеликої докладности в плянах. Вони ніколи не уявляють, що є можливим для людей наперед орґанізувати будуччину. Вони приготовлюються, але не вірять, що можна передбачити вередливі посуви долі".

Отже властиво найважнішою річчю в реальній зустрічі з історією була б готовість бути історичним краєм. Отже на першім місці — відчуття історичности. Яке ж воно є в українській еліті?

В деяких українських письменників, що беруть на себе відповідальність інформувати про Україну, — ба, й про „душу України" чужинців, зустрічаємо згадку про фраґментаричність, розшматованість історії України. Чи ж так є справді? Адже-ж великий орґанізм, поки він живе, не може бути розшматований, — всупереч усьому він існує. Те, що тепер українська раса жива, — це ж є передусім запереченням того, що вона була більш чи менш розшматована.

Ні, розшматовані є такі сучасні інтелєктуалісти, що „приймають чи не приймають"... українську історичну постать, явище, чи подію. Ці „цензори" власної раси — самі каліки, розшматовані власними суперечностями і пораженством. Бо коли б мали просту, суспільну душу, змогли б прийняти свою історію, як суцільність. Коли хтось не може прийняти постаті своєї матері в цілості, нехай нарікає на себе, що є недобрим сином. Коли хтось має заслабі очі, щоб устежити за всіма ширяннями орла української історії, нехай не дивиться. Хто не може знести всіх проявів українського характеру, нехай не береться до української історії. Поки в XIX-м столітті злякані інтелєктуалісти і „відсебетники" не забралися до української історії, мали українці поняття України, яко цілости в минулому.

Одність історії України — це підстава, хліб насущний тих, що живуть нині. Все, що було досі на Україні, все є близьке сучасним українцям. Бо ж і нині, і вчора — це ж одно, це — характер раси й його прояви. Це — одність акції української раси. Все, що було, все є недалеке від сучасности, і в житті окремої людини, і в житті раси.

Не берім справи цівілізаційних догідностей, як чогось важного. Душа раси не змінилася. Пізнавати свою історію — це просто пізнавати в с и с и л и своєї раси.

Раса з погляду історика, — це ж передусім сума здібностей і відчувань українців у віках. Всі можливі засоби українського життя, що досі дала українська раса, треба зберегти. Були доби, коли розвивалася та чи інша українська прикмета характеру і звязані нею ґрупи українців, але завжди то був той самий, що й нині, український характер. Українська історія — це не те, що перейшло, що проминуло, це — така ж сучасність і така ж майбутність, як те, що робимо нині.

Нічого нема дивного, що, як і підчас збирання данини для басків сімсот літ тому, так і тепер, населення України воліє переховуватися в лісах. Напевно політична еміґрація з київсько-чернигівських князівств до Володимира і Галича в XIII—XIV. віках мала тоді не менше значіння, як тепер, в останніх десятиліттях, і запорожці в 1918. р., виступивши в Криму проти німців, властиво боронили значіння і можливості Боспорського Цісарства та висловлювали наміри козацтва з XV!— XVII. століть.

Історія дає передусім можливості зрозуміння власного характеру: як же-ж можна хоч найменшу дрібницю відкинути в ній, не стараючись навіть зрозуміти її. Як нужденно виглядає таке „цензурування", каліцтво, що пригадує скоріш зусилля хочби большевиків, що переіменовують місцевості, нищать портрети і рукописи, щоб тільки українці не побачили свого характеру в історії, а значить і своєї великости.

Батько сучасних істориків України, М и х а й л о Г р у ш е в с ь к и й, висловив розуміння історії, близьке до сучасного. В своїм вступнім викладі у Львові (дн. 12. X. 1894) він зазначив, що хоче зрозуміти в історії „стан економічний, культурний, духовий цієї маси українців, їх пригоди, їх бажання й ідеали". Отже й для нього, що може не вмів підійти до тієї „маси українців", як орґанізму, всеж найважнішим було те, що висловлює пригоди, бажання й ідеали — х а р а к т е р р а с и.

Одність історії, як вислів характеру — це в сучасних европейських країнах нормальна річ. В Великій Британії, що розвивалася нашаруванням, збереглися

політичні звичаї й ідеї зперед кількасот літ у щоденнім житті. В грудні 1937. р. Самюель Хор, міністр внутрішніх справ Британії, сказав в парляменті з нагоди обговорення закону про протилітунську оборону: „Я звертаю вашу увагу, що наші заходи в дійсності суперечні з ідеалами кількох поколінь. Ми обертаємо годинник докладно на тисячу літ назад. Ми приготовлюємо плян, щоб відірватись від звичайного цивілізованого життя мужчин, жінок і дітей". Коли так з уст міністра падають слова про поворот до X-го століття, то це є реальність. X-те століття живе і допомагає анґлійцям орієнтуватися в сучасності.

В „Моїй боротьбі" Гітлєра зустрінемо такі вирази, як „ми (німці) наново починаємо те, що скінчили шість століть тому". Чиж згадувати, що й сучасні італійці в своїх посувах більше рахуються з посувами своїх політиків зперед пятнадцяти століть, як із Кавуром, чи Ніттім.

Ця зрозумілість давньої історії має своє пояснення: людина не має поступу в своїх емоціях. Цей біольоґічний підхід до історії одночасно є найпрактичнішим. Це ж таке просте, що з покоління на покоління діють ті самі емоції в українській расі. Нема ріжниці, чи українська пиха буде убрана в туніку герольда Борістеніта з Ольбії, що понижує криком ринкових купців десь знад Сожі або Бистриці, чи та пиха промовлятиме убрана в кармазини січового підшафаря, що ганить чернь, чи то буде пиха сучасного паперового „донкихота", що виписує про свою кров: „народе без пуття". Не зміниться й українська жадібність — все одно, чи буде вона озброєна тільки сітями керченського рибака оселедців, чи модерними машинами до видобування нафти на Бойківщині, чи золота на Кавказі.

Такі б були зариси відчуття історичности. Лишень яка дорога є до того відчуття? Не легко дістається й окремій людині відчуття власного шляху, ще тяжче здобути відчуття власного расового історизму.

Лівінґстон, що шукав джерел ріки Нілю, мав багато труднощів, щоб розібратися в заплутаній сіті африканських рік, водоспадів і порогів в хащах та пралісах. Неґри, що жили над водою, дивувалися з його розпитувань:

— Ви питаєтеся про джерело ріки? — говорили вони. — Пощо? Ми пємо з неї скільки захочемо, а решта води нехай пливе собі далі...

Треба брати образ раси, як цілість. Бо ж не можна бавитись у наповнювання „бляшанки" абиякої доктрини і тільки цим обмежувати своє відношення до „ріки" раси, що пропливає в нас і — нами.

В кожному разі мряка XIX-го століття, інтелєктуальна нівеляція континенту Европи розвіюється, і тепер може лекше буде знайти індивідуальність своєї ріки-раси.

Европейські сучасні раси (особливо ті, що спізнились) спішать з окресленням себе в минулому.

Останній (1937) зїзд передісториків у Німеччині був дуже характеристичний. Протоісторики (як і біольоґи) надають напрям сучасним духовостям. Що ж німцям дав цей зїзд? Ще одно відірвання Німеччини від Европи в свій окремий світ. Погляд на всесвітню історію виключно з погляду інтересів ґерманської раси. Б а й м л є р подав такі свої тези в історії світу: дві доби, нерівні щодо важности, складаються за думкою німця на зріст світу: перша — від Олександра Великого до занепаду античного світу — це доба загального хаосу, мішанини духовостей; друга — від виступу німецьких племен аж донині — це епоха орґанізування німцями світу, що закінчиться перемогою Німеччини. Загалом цілий зїзд був одним спільним зусиллям учених вижолобити о к р е м е л о ж е для німецької ріки-духовости не тільки в минулому, але й на віки вічні, на майбутнє. Вони хочуть цією амбіцією окремішности не тільки збудити енерґію своєї раси, але й замкнути її в доцільності, зберегти від розпорошення.

Отже — шукати своєї власної односи історії. Це легка річ для анґльо-саксонця, італійця, німця, але важка для українця. Так мало зроблено в синтезі української історії.

Але коли є в і д ч у в а н н я о д н о с т и, то вже з нього можна сформувати м е т о д у шукання тої односи. Бо це відчування є п р а г н е н н я м н а с и т и себе українською історичністю. Отже спочатку візьмім історичність довкола. Берім усе, що є історичне й українське!

Так. А людські слабости? Незгідність між малістю людини і високістю світогляду, що вона переносить з покоління в покоління, висловлює історична анекдота про будівничого держави Петербурґу, Петра І-го. Десь у глухій провінції він увійшов до церкви, вислухав служби Божої, а потім підійшов, щоб поцілувати руку священникові. Переляканий москвин сахнувся: „Ваша Величносте, — сказав, — як же Ви мені, простому попові, руку цілуватимете? — Мовчи! — відповів суворо цар-тесля. — Не тобі, дурню, руку цілую, а цілую хрест, що на тобі висить.

Варто пригадати це тим сучасним українським хаотикам, що не шукають хреста традиції в українцях. Тимчасом традиція є скрізь довкола. Як прегарно заховувалися українські урядовці по поразці! Як голодували, гинули від хороб, не мали житла й опіки, але вірно рокáми трималися своєї української державної ґрупи. Як вірно несли традицію українські воєнні ґрупи з усіх українських земель! Як всупереч усьому до смерти несуть її нераз і донині. Позбирати з них відблиск їх історичних хрестів, позбирати подробиці історії і разом — яку ж історичну великість та одність дасть це збирання! Дуже багато вже зроблено, дуже багато (особливо в воєнній історії) ще треба зсинтезувати.

Але цього мало, цієї недавньої історичности. Недарма ж вибрали ми за методу односте — ненаситне шукання української історичности. Адже усі ці „вірні русини" і „вірні малоросіяни" не були з порожніми руками: вони пригорщами несли з собою традиції принаймні XVIII-го століття. Чи з ними маємо відкинути цю Україну, так, як зробили це члени Центральної Ради на одному з засідань у 1917. році? Тоді прийшов на салю старий сивий ґенерал і промовив до них, як до нової України: „Приходить до Вас стара Україна. Цілий свій вік на війнах Росії, почавши від турецької, орґанізував я військо. Я робив це чесно, бо вірив у фантом Росії. Але я — із старої козацької родини. Тепер жаль гнітить моє серце. Дайте мені можливість окупити мою вину щодо України. Всі сили, всі відомості, що були так цінені чужинцями, хочу віддати своїм".

В шуканні односте, треба взяти і їх до скарбниці раси. Напр., думки єдиного теоретика російської вій-

ськовости Михайла Драгомирова — це думки українця, і то великого українця. Вони належать до української раси, до української воєнної історії. Українська кров в особі ґрафа Розумовського опікувалася ґеніяльним Бетовеном, українська кров подорожувала світами в особі Миклухи-Маклая. Що з того, що Василь Наріжний писав мовою Петербурґа? Він ненавидів Петербурґ і написав може найгарніші й найпатріотичніші повісти про Україну.

Далі за традиціями XVIII-го ст. бачимо історію козаччини з традиціями підбиття Риму (Одонацер), врешті — Київ, Вічне Місто, що продовжує традиції Боспорської Таматархи в руській Тмутаракані.

Душа сильної людини мусить бути суцільна і душа раси в історії — одністю. Це є закон Провидіння.

Але коли для здобуття одности з недавньою історією не треба посередників, то для одности з давніми віками треба істориків із суцільним переживанням історії. Тоді виросте велика історія. Лишень треба визволитись. Треба визволитися від змови істориків. Легко на війні вогнем бити в позиції ворога, тяжче вгадувати чужі пропаґандивні й провокаторські посуви в українськім житті, — але річ незмірно тяжча дослідити, хто і як, чому й де затроїв українців чужим історизмом. Затроїв — треба це підкреслити, бо не тільки накинув корисні для чужої індивідуальности погляди, але й дав те, що в істоті своїй нищить українців, паралізує всякий розвій.

Як дивно виглядають чужинецькі схеми історії! Як пригнобливо ділає така нерасистівська історія на читача. Як низько, як нелюдяно гнобить людську душу. Якийсь Хтось зіпхнув Когось, щоб стати на його місце, — і в цім є зміст безпросвітньої чихарди перескоків один через одного, цих Хтосів і Когосів. Часами це якісь особи (династ, гетьман, фірер), часами — це форми устрою (демократія і автократи), часами це кляси (робітники і визискувачі), часами абстракційні ідеї (реакція і поступ), чи навіть літературні типи (Гамлєти і Дон-Кихоти російських універсантів, Санцо Панци і Дон-Кихоти „Вістниківців") і т. д., і т. д.

Яке сплощення індивідуальности раси, яке знищення гряниць раси, відкинення її островности! При чому на цій безборонности українського історизму чужі народи

і раси залагоджують свої порахунки. Пропаґанда і просто ненависть роблять чудеса. Напр., щоб знищити славне українське поняття „козак" і „Козацька Нація", чи ж недавно не прозвала Москва кирґіз-кайсаків козацькою республікою, і чи тупоголові чужинецькі подорожні послушно не почали описувати „типові азіятські обличчя козаків і калмуків"?

Між історизмом західніх народів і деяких номадського кругу народів між Балтією і Уралом є лишень одна ріжниця. Зясуймо це в короткім прикладі. Коли французький лицар здобув еспанський замок, він полонив власника замку, але зоставив старі замкові папери в порядку. Коли московський чи інший подібний войовник здобув український замок, він або спалив старі замкові папери, або ще частіше попідроблював там підписи і дати.

Але не вдалося знищити одного — незнищимого історичного інстинкту української раси. Незнищимого, бо опертого на культурнім підложжі і односте характеру раси. В нім є одність історії.

По цім обговоренні практичних і теоретичних підстав односте української історії — послідовно виникає думка: які ж висновки з тої односте історії? І взагалі з цілих попередніх роздумувань над одністю території і одністю раси?

Дуже легко було б дефініювати — тепер це робить який-будь „спец від плянів" дуже легко, але це є звичайне вгадування. Зрештою задокладне дефініювання в житті раси є річ і небезпечна.

Запитаймо про це одного з найбільших практичних політиків Европи. Говоримо тут не про політика, що живе світоглядом пятидесяти міліонів французького світу, чи ста міліонів ґерманського світу. Це політик пятисот міліонів британського світу.

Недавній премєр В. Британії Болдуїн (Baldwin) мав надзвичайне глибоке чуття відповідальности перед своєю расою. Коли збунтований емоціями й інтелєктуалізмом Едуард VIII. допровадив британську імперію до гряниці катастрофи й розпаду, Болдуїн урятував Британію. Він репрезентував расу в обличчі небезпеки. Це могло йому дати принаймні нечувані овації в парляменті при виході з міністерства. Та він передав

слово на засіданні іншому і підчас промов вийшов потай бічними дверима. Він не потребував овацій. Він не привязував до них ціни. Його, як сина своєї раси, завданням було те, щоб раса справно й успішно функціонувала в своїй державі. Можливо, що він є найбільшим англійцем наших часів.

Його характер варто пізнати. „Дехто, — пише біограф, — уважав його за ліберала, або навіть за соціяліста, інші за стопроцентового консерватиста. Не посідав блискучих талантів. Але часами виявляв, особливо в своїх останніх промовах, предивне вичуття тенденції раси. Не довіряв людським здібностям і мав велике недовірря до „високодумних" людей. Дуже часто повторював:

„Передусім уникаймо дефініцій. Коли б ми хотіли занадто докладно окреслити нашу конституцію, дійшли б до розтинання імперії на кусні. По такій операції вона б уже не прийшла до себе".

Передусім уникаймо плянувань, дефініцій, льоґіцізмів, декляматорства, — вичуваймо і шануймо як найглибше своє власне призначення, що його в собі носять українці.

Всі властивості раси, всі прикмети терену і всі ґенеральні ідеї однак мають щось, що не є формулкою, але є тривале, не є дефініцією, але завжди зістанеться важним у практиці і врешті є цілком українське.

Ті поняття є прості, але вони є певні, вони є важні, вони були відвіку.

Це — великі заповіти української раси. Вони лишень можуть дати одність будучини, в оперті на одности орґанізації і одности історії.

63. ОДНІСТЬ БУДУЧЧИНИ.

Шукаючи великих заповітів раси, не берім під увагу того, чи вони є популярні в сучасних політичних ґрупах еліти. Нерозумом було б шукати української ідеї серед ідей, що йдуть за чужою модою з Заходу. Адже мова йде про заповіти раси, що є старіша від більшости цих західніх чи східніх держав. Так само не можна зважати і на те,

що в середині української еліти гістеризується кілька ґруп, чи одиниць, які хочуть взагалі відірватися від історичности раси, від її „прадідівщини". Це — звичайне пораженство.

Модні чужинецькі ідеї курсували від тисячеліть по українських землях і так само завжди були якісь незадоволені безтрадиційні ґрупи, однак довершувано тільки той подум, що виростав о р ґ а н і ч н о з характеру раси, з терену й обставин.

Характер раси і терену дає нам одність історії й орґанізації, зате о б с т а в и н и вияскравлять сучасність.

Воля зарисовується, як відповідь, як протиділання на ворожі обставини. Зачнім від найважніших.

Що зістається українській расі, коли їй відібрано величезну частину її матеріяльних цінностей, відібрано спокій, а еліта її роздріблена?

Відібрання українцям майже на всіх просторах матеріяльних цінностей, виволікання українців з їх затишних кутків і хуторів — це велика проба характеру. Масам дає вона багато: привчає їх, і так схильних до колєктивізму, до відчуття вартости чисто расових посувів — великих походів, переселень типу орди і т. п. Інтелєктуалізм еліти теж має свій час проби. Кожна нежиттєва концепція інтеліґента (а тих концепцій є сотні!) відразу виставлена на пробу очевидности. Так само відрухи тепер не дають нічого більше понад відрух і відразу розвіюють покладені на них надії. Треба чогось масивнішого. Шарпливість і сварки слабшої частини української інтеліґенції, як реакцію, збуджують усе глибшу тугу за одністю в боротьбі раси. Все менше місця на фрази, пози і лірикування. Є туга за чимсь більшим, а то більше може здійснити тільки орґанічна с о л і д а р н і с т ь у к р а ї н с ь к о ї р а с и.

Відродження сили українців часто виступало по попереднім знищенні їх матеріяльних можливостей. Можливо, що упадок матеріяльних пут визволює душу раси. Надмір духової сили в цих руйнаціях і нещастях викличе потяг до реліґії. Потяг до свого в л а с н о г о р е л і ґ і й н о г о в и с л о в у — це те, що жде українців іще в більшій мірі, ніж досі.

Захитане є їх привязання до землі, захитаний є їх побут і історичні традиції. Та це все лишень назовні вдасться знівелювати: і побут, і ґеополітичні традиції в більшій своїй частині зробилися вже підсвідомими в одиниці чи в родині. При першій можливости відживе, як заповіт, прастара українська вісь.

Вкінці образ морального занепаду, що тепер часто трапляється і в своїх, і в чужих, викличе, як реакцію, потребу вияскравлення моральних підстав, і то в першу чергу в самій еліті.

Одність, власна релігія, власна висока мораль і відвічні ґеополітичні підстави — це є величезні заповіти. Заповіти ці є в самій українській крови: щораз сильніші і жорстокіші струси тільки дозволять на виразніше відчування тих заповітів всіма українцями, як призначення України.

64. СОЛІДАРИЗМ РАСИ.

В початках раси завжди знайдемо зорґанізовану військову масу, що прийшла як Військо, або в кожному разі, як Осада. Коли вглянемося уже в цілком сформовану расу, то знайдемо в ній всі ціхи окремішности від сусідів, всі прикмети духового Острова.

Гряниці — це найхарактеристичніше для живого орґанізму раси чи народу. Стреміти до якогось неформального духового контакту — це нищити орґанічність природи. Нищення це однаково небезпечне і для того, хто наступає, і для того хто відступає. Спеціяльно небезпечне є це серед европейських рас і народів з їх такими виразними індивідуальностями. Контакти народів, що мають ріжні підложжя, культурні круги — можуть викликати тільки катастрофу.

„Пропащий час" сказав, напр., про духовий контакт із Росією один політик, що в минулому столітті стільки зробив для цього контакту (М. Драгоманов). Пропащий час — може сказати не тільки українець, але й поляк, бачучи, як у XVIII. ст. близький духовий контакт із східнім сусідом нищив індивідуальність одного й другого. Пропащий час! — повинен сказати й москвин про XIX. ст., коли політика Петербурґу московськими руками знищувала чужі індивідуальности, а одночасно не дала висловитися й московській.

Для добра людства треба памятати про цей „пропащий час" всяких більш чи менш виразних асиміляцій. Вибух психічної „затисненої клітини" робить незвичайні шкоди, а неґативна імпреґнація, що потім зістається — це найбільша небезпека для розвою рас і народів.

Недарма мудрі раси: давніше геллєни і римляни, тепер анґльо-саксонці (а останньо й ґермани) підкреслюють свою нехіть до асимілювання.

Українська раса є островом серед сусідів. Це — острів із власним життям, з власними святощами і вселюдськими цінностями. Чужі, накинені духові цінності не мають ніякого значіння. Та й не накинені цінності приймаються тільки по своїм часі спроби внутрі раси. Злочином проти Провидіння і природи є втручання до чужого духовного життя.

Українська раса є острів і в тому її вартість. Всі цінності людей міряє за своїми цінностями. Для українців найголовніший меридіян світу це той, що проходить через Україну.

Перша найважніша думка про Україну — це з погляду ззовні. Ніякі починання від внутрішніх подумів. Як можна говорити про живий орґанізм, не окресливши його меж, не виділивши його з чужого оточення?

Нема іншої глибшої ідеї тепер, у часах тотальних воєн на знищення, як ідея расової солідарности. Дехто її пробує висміювати, як ліберальстичну ідею „згоди" XIX-го віку. Це — неправда. Вік XIX-й не повернеться, його вказівки також. Можна й треба очищувати сучасне українство від деяких решток цього віку, але треба дивитися і вперед. Там ждуть українців віки, скоріш подібні до XVII-го чи навіть VII-го. Довкола українців є тільки неукраїнці, чужі їм або ворожі. Ніяка з давніх ідей XIX-го ст. тепер не має сили.

Расова солідарність — це не зїзд, не зібрання, не аритметична сума ґруп, це відчуття орґанізму раси. Відчуття неекзальтоване, відчуття — не як вибух, а як тривалість. Вибух ентузіязму був на місці 1917 р., тепер нема чого його повторювати. Тепер на першім місці — це відчуття расового орґанізму, постійно загроженого ззовні. Як оцінювати доцільність

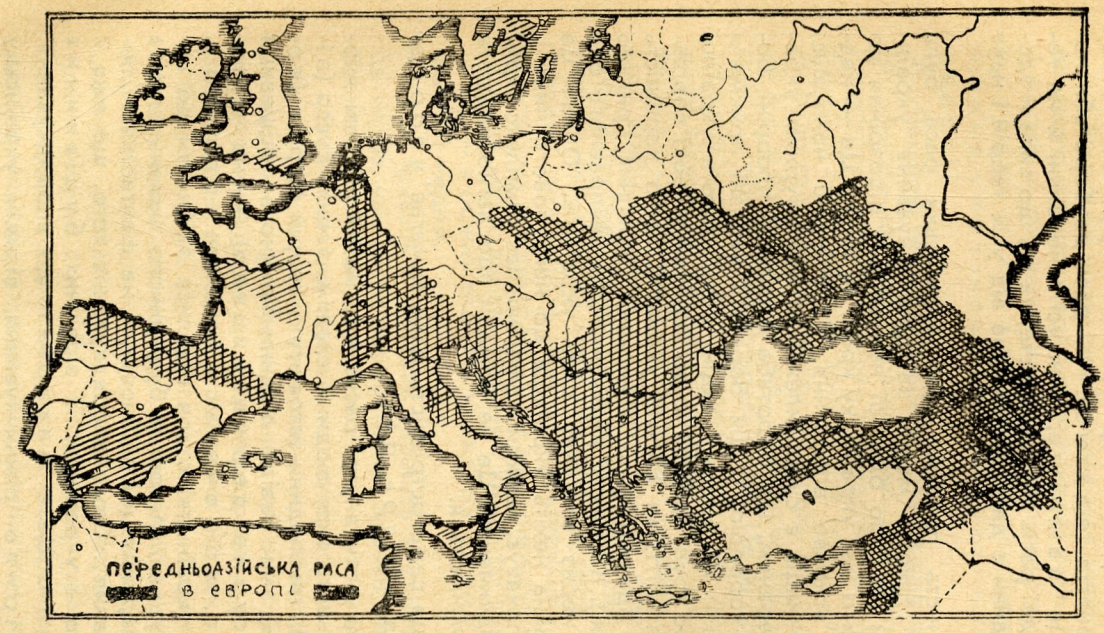

Переднь о а з і с ь к е (трипільське, динарське) п і д л о ж ж я в теперішних часах обіймає Україну, Балкани, Австрію, Чехію, Шлеськ; Баварію, Саксонію, Тюринґен до Райну, потім Бельґію між Брюсселем і Льєжом, країну басків, врешті значну частину Швеції, півд. Анґлії, Еспанії й Італії. Максимум густоти цього підложжя — над Дунаєм, Дніпром і Дністром. Густота рис на мапі означує густоту домішки передньоазійської крови. (За В. Щ е р б а к і в с ь к и м)

уживання ґруп і одиниць внутрі раси? Тільки з погляду примату зовнішньої політики раси, тільки оцінюючи її здатність до безпеки і пружности в боротьбі. Поняття здатности раси до боротьби назовні — це важніше, ніж усі ґенеральні й не ґенеральні ідеї раси. Це так просте, як те, що сила й здоровля людини є для неї важніше від усіх теорій і наук оточення.

Сучасність працює, щоб українська раса була островом. Ніколи може за ціле існування української раси не було більшої ненависти і підозріння до кожного, хто має українську кров, як тепер. Це — надзвичайно яскраве відділяння. Розбуджені номадські первні чужинців є супротилежні аґрикультурним українським первням. Іде боротьба в расовій площині, боротьба з породою. В цій боротьбі виразні прикмети обох сторін: на ворожу акцію відповідають українці видержкою ґруп, здібностю до укривання своєї ворожнечі. Десятиліттями вміють укривати свою ворожість українські одиниці (напр. Шумський, Скрипник, Гринько і їм подібні). Комплєкс укривання для невправного ока зменшує нераз властиву силу українців. Однак це лиш звичайна нехіть українців до неґрупового чину і, як теорія показує, завжди в слушний час комплєкс укривання є відкинений. Це не номади, що легко падають духом і зміняються.

Зате ця сама острівність раси вимагає упорядкування внутрі раси.

Порядкувати внутрі раси! Але не на підставі якогось ідеального типу людини, скажім, з часів Руссо (ліберали), чи людини-автомату з теорій Маркса (комуністи), чи навіть людини-ліричного ніцшеанця (літературне державництво), — не на підставі того, що хочеться мати, але того, що є. В кожнім українцеві є хоч відблиск здібности до суспільної будови. Метою ж будівничого лишень і може бути віднайдення цеї здібности, а не фантастичні „перевиховування". Отже впорядкування того, що вже є біольоґічно в українцях, їх відвічних будівничих цінностей. Це є матеріял до впорядкування.

Як мірило ріжничкування, візьмім українську асоціятивну ґрупу.

Змістом цього упорядкування є велика українська культура, свідомість характеру раси, свідомість у державності, торговлі, освіті і кермі.

Швидкими кроками зближаються українці до найбільшого відчуття серединности своєї раси. Матеріяльні й моральні обставини діють безжалісно і змушують до одности раси, а то дасть багато. Дасть напруження українських продуктивних форм енергії.

Першою такою формою є почуття хліборобськости. Не значить це, що Україна знов має бути збіжевим шпихліром. Може земляки з Канадійської Манітоби виручать її з постачанням збіжжя для світу, і засів пшениці не буде головним заняттям українця. Ні, хліборобська енергія, — це передусім збірна сумлінна праця і почуття відповідальности. Це вироблений від тисячеліть подив для традиції, чого не вдасться знищити ніякою, ні своєю, ні чужою, безґрунтовністю. Це те, що є силою його методичної і працьовитої натури. Цей стабілізаційний і завжди чинний характер хліборооба й зробив те, що Україна давала в свій час стільки первнів культури на захід і на схід від себе. І це власне ставить українців у ряді найкультурніших рас світу, культурних в цілій своїй масі передусім. Бо тепер ніхто не міряє висоти культури кількістю видатних одиниць, — в оцінку входять передусім форми праці, співжиття і керми.

Це тривале й завзяте українське хліборобство — це може найбільш продуктивна духова енергія між Балтією, Балканами й Уралом.

Опановування теренів — друга форма української енергії. Навіть, властиво, вона, а не хліборобськість, характеризувала українців в очах чужинців. Пригадаймо похід Івана Підкови до Альп, Святослава до Іранського роздоріжжя, пригадаймо морські походи до Родосу й берегів Італії. До XIX-го століття сусіди не давали Україні назви селянського народу. Московські хроніки XVI—XVII. ст. повні згадок про жахливих для москалів „воєнних черкас", що від них можуть відборонити тільки небесні сили. Для білорусинів українці й досі є „разбойнічеє плємя", не кажучи вже про подив поляків для козацьких походів. У французькій королівській армії XVII-го століття (полк Мазарена), в давньому Римі

(сарматські легіони), в Атенах (скити знад Дніпра), ба, навіть у давній китайській імперії — скрізь перебували українці-войовники, представники войовницької форми української енергії.

З цим виявом українського характеру звязаний інший — кольонізаційна енергія. „Здається ні один народ, — пише Коль, — не має таких здібностей до закладання військових кольоній, як українці". Кубань, Сірий Клин і Зелена Україна в Азії — це памятки недавнього осадництва, Судомира, Новгород і Тмутаракань — памятки античного.

І в завойовництві, і в кольонізації є вислів здібностей до упорядкування незнаного терену і себе в тім терені. Тут є поле до висловлення і для ґотського відчуття самодисципліни і ферментації крови, тут є можливости для геллєнських емоцій пошукування і відкривання звязку річей. То є енергія до творення нових українських цінностей.

Але й завойовництво, і кольонізаційність від самих початків були звязані з торговлею. Перші згадки про укр. землі — це згадки про землі, що торгують. Перший писаний трактат Києва (IX. ст.) говорить про закон, торговельні вигоди і честь. Все виразнішає значіння Січі, як найбільшого українського торговельного центру, що був завжди під охороною війська. Все яснішає вага українських форм енергії чумацтва і кооператизму, як одного з найважніших висловів української раси. Торговля — це ж найповніше висловлення здібности до оцінювання найріжніших обставин і людей, це і для хліборобськости, і для завойовництва посередництво в творенні.

Зрештою, згадаймо іще одну форму української енергії, інтелєктуальну. Вона завжди є обіч, або на другім пляні інших форм енергії, вона разом із мистецькою енергією встановлює певність і рівновагу дії українських річей. Вона усвідомлює традиції і шукає закликів Провидіння, завжди до останнього століття послушна його наказам. І в ній є завершення великої будівлі української солідаристичної культури!

Що ж буде на тому українському острові? Чи починати вгадувати, чи будувати утопії, чи, принаймні, представляти собі будуччину, будуючи анальоґію до

часів Великого Києва? Багато треба буде ще і розпачі одиниць, і відданої праці ґруп, і жорстокого творення меж раси, щоб увесь цей матеріял виявити в неслухняннім людськім мясі, на твердій українській землі.

Побачити новий український світ! Ця річ не для одиниці. Поколінь треба на те, щоб уміти поглянути на себе. Тепер є лиш одно певне: цей світ по ударах виросте ще сильніший, іще упорядкованіший, іще більший.

Можемо в нім тепер відріжнити тільки дві осі: відвічну вісь української землі і відвічну вісь українського духа.

І про це мова в двох дальших розділах.

65. ВІДВІЧНА ВІСЬ.

„Схід і Захід, —каже історіософ Польщі Артур Ґурський, — це польська ділєма. Історія наша (польська) постійно відбувалася між Заходом і Сходом". І має рацію: недарма сотні польських ідеольоґів це твердять від віків. Пересунення Польщі на схід, відірвання від заходу, від моря — це початок небезпечного процесу. Так, роля Польщі бути посередницею здовж своєї оси-Висли, отже бути між сходом і заходом.

Але чи українські землі були коли лучником між Польщею і Московщиною? Так, були. Це тоді, як Україна по Андрусівськім тайнім договорі (1667. р.) була роздерта на дві половини і „московський беріг" Дніпра був насупроти „польського берега". Тоді був Схід і Захід українською ділємою: в цьому роздертю — доктрина була найліпше використана. Бо це найбільше ворожа Україні доктрина. Нема певнішої для знищення України. Прикладім „схід-захід" до українського реліґійного життя — і будемо мати реліґійну війну; прикладім „схід-захід" до політичних орієнтацій — і будемо мати вдячне поле до попису чужих аґентів; прикладім неуцьку форму „народу-бастарду" до окреслення українського характеру — і будемо мати джерело пониження до кінця світу. „Схід-Захід" — формула тільки українського пораженства, а не відчуття серединности.

Зрештою, пригляньмося до ґеополітичних тенденцій України. Вони є реальні, вони — двигуни історії.

Бо ж передусім не схід і не захід є джерелом України. Підложжям її раси, підложжям її культури й світогляду від самого початку і до останніх часів був — Південь. Звідти прийшло оформлення християнства, тільки туди була єдина спроба перенесення столиці з Києва. Південь, Дунай і Закавказзя — це напрямні головної експанзії київських князів, Середземне море — напрямна політичної і торговельної експанзії античного Понту.

Визначення напрямної на схід чи на захід — це передусім нищення власного характеру, духовости, що прийшла з півдня. Духовости, що зросла над південними морями й вододілами і розпросторилась, як кров по жилах, ідучи вгору Дніпром, Дністром, Дунаєм, Богом і Доном, несучи до найглухіших закутків українських земель подих півдня. Чи ж не видно цього в еґейських і геттитських взорах Старобільщини, чи ж не грає він павиними перами колядок на Полтавщині, чи не звязаний із звичаями знад Дінця? Де ж поділася Америка йонійського й малоазійського геллєнства, як не в крові українців.

Нарешті друга напрямна українських земель і раси — це П і в н і ч. Звідти прийшла династія норманів, звідти, як і з півдня, прийшли користі торговельного посередництва, культурної виміни. Звідти ж прийшов такий важний первень раси, як ґоти. Бо де ж поділася головна маса остроґотів і їх велика держава, коли не перейшла в кров українців? Врешті на північ була військова експанзія київських князів, там була найбільша домінія Києва — Новгород.

Тільки вісь П і в д е н ь - П і в н і ч є віссю українських земель. Як у добі античній і київській, так і в добі козацькій. Успіх революції Богдана Хмельницького правдоподібно був уможливлений підтримкою османів, так, як, скажім, успіх французького короля Франца І-го на Середземнім морі — опертям на могутність Порти. Для козаків передусім — опертям на південь. Недарма гетьман С а м о й л о в и ч вказував союзникам-москвинам, що не похід проти османів, але дружба з ними відповідає інтересам України. Самойловича замінили Іваном Мазепою, але й той у союзі з королем із П і в н о ч і опинився вкінці в Бендерах, на землях п і в д е н н о ї імперії османів.

Зрештою ця українська вісь Південь-Північ є одною з найатрактивніших ґеополітичних осей на просторах між Балтією й Уралом.

Польський історик О. Ґ у р к а підкреслює в своїй „Рації стану Польщі на південнім Сході" (1934), що Польща завдяки звязаности з козацькою Україною цілком непотрібно, зі шкодою для себе, далася втягнути в конфлікти на Півдні (Дунай, Чорне море), що їй ґеополітично цілком чужі.

Так само звязання з Україною цілком змінило вісь експанзії Москви. До половини XVII-го століття ціла експанзія її була до Білого і Балтійського моря, а з другого боку — до Сибіру. Канцлєр Олексія Михайловича, — О р д і н - Н а щ о к и н був висловником цих ґеополітичних напрямних. Зате від XVIII-го століття віссю московської політики, як стверджує П о к р о в с ь к и й, стає вісь України. „Від другої половини XVIII-го ст., від Катерини II-ої і до Миколи II-го включно, це була боротьба за Чорне море й проливи, що провадять з Чорного моря до Середземного, боротьба за південні торговельні шляхи. („Зовнішня торговля Росії", 1926). Коли тепер на деякий час червона Москва відійшла від цієї оси, то це пояснюється хвилевим перенесенням тягару совітської політики до Азії. І цим можна пояснити хвилеве відпруження між Москвою й Анкарою.

Оборона своєї оси Південь-Північ — це найважніше завдання України в історії. Тому може треба було б тут підкреслити стремління української держави над басейном Дніпра знищити значіння конкуренційної торговельно-державної оси, що над Волгою.

Пригляньмося до цієї великої ґеополітичної ідеї-заповіту. Це — з а п о в і т С в я т о с л а в а З а в о й о в н и к а.

Справу цю добре висвітлили і старі дослідники-чужинці (археольоґи — А р н е, С м і р н о в та інші), і новітні українські учені, як П а р х о м е н к о.

„Торговельний рух Волзьким шляхом — твердить археольоґ, — починається з доісторичних часів і розвивається до IX—X. ст., коли Волзький шлях віддає першенство Дніпровському" (П. С м і р н о в).

Не так то легко віддала Волзька путь своє першенство. Велика хозарська держава (з опертям на Тавриду й Кавказ) сполучувала мешканців Скандинавії з Ара-

бією. В твердині хозарів — Саркелі („Sauerkland" скандинавських рун) зустрічались і скандинавські купці, і купці з Малої Азії й Туркестану. Хозари мали велике наємне військо до оборони своєї торговлі.

За князя Ігоря була перша спроба Києва знищити хозарів. Вона не вдалася, і землі над Волгою багатіли далі. Минуло двадцять літ. Син Ігоря, Святослав, у 965. році бере спочатку фортецю хозарів Саркел, а потім і саму столицю Ітиль на долішній Волзі. Двома ударами знищена одна з найсильніших тодішніх держав. Два роки ще підбиває Святослав Тавриду, північний Кавказ і врешті нищить іще одно звено Волзько-Скандинавської маґістралі — місто Бердаа на Закавказзі.

Київські князі приймають титул каганів, володарів Волги, до Києва переселюється купецтво тої маґістралі, і — лишень тоді можна сказати, — почалося першенство пути „із Варяг у Греки", а одночасно припізнилося може на кількасот літ повстання ворожої для Києва держави над басейном Волги.

Святослав згинув, шукаючи ще одної південної дороги для імперсько-торговельної експанзії Києва, але зістався його заповіт: не дозволяти розвиватись Балтійсько-Волзькій маґістралі, зморі Києва. Отже передусім — Москві.

Ольгерд, монарх наслідництва Києва, виконував цей заповіт і в кінці 1340-х років Москва була дуже загрожена. Величезна армія Витовта, коли б не заступництво монґолів під Ворсклою (1399), вчинила б з Московією те, що з Ітилєм — Святослав. Зрештою Витовт раз спалив місто Москву. Гетьман литовський і князь Волині Костянтин Острозький в 1515. році нищить Московію і українські поети величають його за побіду:

„Дай Боже здоровє і щастя вперед ліпше:
Як нині побив великую силу московськую".
(„Похвала Кост. Ів. Острозькому").

Далі йде, теж славлене тодішніми поетами, спалення половини Московії гетьманом Конашевичем, далі спроба Хмельницького розбити Московію Донською і Нижнєволзькою революцією на чолі з Анкудіновим. Так аж до часів нинішніх, коли в 1917-м році один із українських полковників-штабовців пред-

ставив урядові У. Н. Р. проєкт запобігливого нападу і спалення Москви корпусом української кінноти.

Не можна поминути й акції української раси в обороні своєї ґеополітичної оси так само і з Заходу. Походи київських і волинських князів, найчастіше в союзі з мазовецькими на Прибалтію, битва Литво-Руси під Ґрунвальдом (1410), врешті ріжні посуви Хмельницького.

В кожному разі це є несприймання і Сходу, і Заходу. В кожному разі це — боротьба за відвічну вісь українських земель: Південь-Північ і її утвердження між Балтією й Уралом.

Та вісь зістається й надалі. Справжнє її утвердження при свідомій будові українського Роду, при уставленні Хати — є дуже важне. Без опертя на півночі, без виходу на півдні нема можливостей розбудови цієї Хати. Ґеополітично беручи, для української державности потрібні є принаймні Чорне море і верхівя Дніпра, — в усякому разі завжди південно-північна вісь.

Лишень з такого ґеополітикного українського порядку може вирости іще більший творчий розмах. Тому творчий, що він відповідає характерові землі й раси.

66. МІТ АПОСТОЛА АНДРІЯ.

„Неуніяти і зєдинені", „папіжники і благочестиві" — ці терміни в церковно-релігійному житті, що нераз просочуються в щоденний український побут, разять, як „ділєма схід-захід". Здається, що й протиставлення їх, як контрастів, в українськім сучаснім світогляді не було б своєчасним. В кожному разі таке протиставлення було б більш потрібне тим, хто хоче знищити солідаризм української раси.

Минуле не оправдує цього протиставлення. Українці в минулому від самого початку християнства виказували однаково багато пошани як для християнського Риму, так і для християнського Єрусалиму, чи Царгороду. Скоріш ворожість їх була спрямована передусім проти тих чужих сил, що нераз прикривались східніми, чи західніми церковними гаслави, маючи ворожі для українства політичні цілі.

Землі надчорноморські вже на самім початку звязані з папою і з вселенським патріярхом. Знаємо, що

перший глибокий культ на українських землях — це культ св. К л и м е н т а, третього по св. Петрі папи римського, засланого гонителями християнства в українську Таврію, де були його чуда й мучеництво (Херсонес). Туди ж у 654. році був засланий і папа Мартин І-й, що вмер там і був похований 655. р. Підкреслюємо, що н а й в и щ о ю р е л і к в і є ю християнського Києва аж до наших часів є власне голова св. Климента.

Не таку вже важну ролю відогравали византійські священники. Властиво перший єпископ Києва, на просьбу вел. княгині Ольги, висвячений в Майнці (960. р.), Л и б у т і й, і другий — А д а л ь б е р т (961) були німцями. Не згадуємо тут уже про ґотів-несторіян, що їм певне треба приписати початки християнства на Україні (В. Щ е р б а к і в с ь к и й). Хрещення своє в Києві в 987. році прийняв вел. князь Володимир із рук анґлійського священника (Ґ. В е р н а д с ь к и й). С т е п а н Т о м а ш і в с ь к и й уважає, що взагалі християнство в своїх початках ішло в українські землі через ґотів, хозарів та скандинавів.

Цікавим є й те, що навіть по розділенні церков Київ прийняв римо-католицьке свято „перенесення мощей св. Миколая в Бар". Византія не узнавала цього свята, вважаючи перенесення за крадіж. „Правдоподібно, що автор утвердження цього свята, митрополит Є ф р е м, був самостійним митрополитом Києва, що стояв у звязках із Римом" (Ст. Т о м а ш і в с ь к и й). Врешті в 1075. році київський монарх Я р о п о л к І з я с л а в и ч із дружиною Іриною був коронований у Римі папою Григорієм VII, що в імени св. Петра передав владу над монархією Києва синові „короля Русів Димитрія" (християнське імя Ізяслава).

Знаємо, що і В и т о в т Великий, хрещений у римо-католицтві, потім перейшов на віру грецьку, щоб знов вернутися перед коронацією на римо-католицтво.

Так само даремно будемо привязувати велику вагу до леґенди про спеціяльну „православність" українського козацтва. О с т р я н и н, вожд найбільшої обіч Хмельницького революції, посилає на початку свого повстання послів до папи римського з просьбою взяти його під протекторат, „подаючи умовини, що цілу Україну піддасть волі папи і, коли братиме під свою владу міста і замки, робитиме це в його імени" (1638).

Ще менше мав якоїсь нехіті до римо-католицтва Богдан Хмельницький, вихованець єзуїтів: серед його маршалів-полковників бачимо обіч кальвинів також римо-католиків. В його універсалах не знайдемо ворожости до унії. Зате можемо в нього знайти навіть велике недовіря до київського православного митрополита, що гетьман йому нагадує про можливість „піти під воду Дніпрову" вразі непослушенства.

З другого боку трудно не підкреслити і значіння візантійського реліґійного елєменту, його канонічного праводавства. Адже-ж єпархії Кубані й Таврії були від початку безпосередньо підчинені царгородському патріярхові. Нераз і на чолі Києва стояв малоазійський грек. Найцікавіші часи експанзії реліґійної думки Царгороду були XV—XVII. ст. Греки, фанатичні ненависники заходу по зруйнованні Царгороду хрестоносцями, прагнули коли не відновлення потужної грецької християнської імперії, з розмахом на взір імперії Олександра Македонського, то принаймні якоїсь потужної митрополії грецької віри. Фантом „Россії" створений греками. Це не національна назва, це фантом парохії-світу, з озброєними арміями, з грецькою реліґією і з грецьким завданням: помстити на Римові руїну Царгороду і якимсь способом відродити велич Греччини.

Грецькі реліґійні фанатики-мандрівці від Балкан до Уралу шукали за такою монархією-парохією, що дала б світові піднесення упалої християнської духовости Царгороду. „Самодержець всеросійський" — це термін грецький для авреолі тих, хто бється з Римом і хто зможе відродити блиск грецької духовости. Бо ніколи геллєнізм (чи геллєністичність) ані за часів Риму імператорів, ані за папського Риму не узнав себе за поконаного.

Тому таке значіння для греків мала революція козацького краю. Тому, як оповідають акти, дня 8. листопада (ст. ст.) 1650 р. прибулі з півдня митрополит Коринту і митрополит Назарету миропомазали Богдана і Тимотея, гетьманича, назвавши Хмельницького „ґосударем Великої Россії*). Ст. Томашів-

*) Титул цей є нічим новим для українських володарів. У козацьких літописах уже Володимир Святий стоїть на чолі »Російського государства«, князь Роман Галицький

с ь к и й спеціяльно підкреслює значіння цього акту: „Помазання на цісаря уважалося в Візантії за однозначне з тайною священства, а навіть хрещення. Помазанець мав значіння таке ж, як учитель Церкви". Це все показує, яку вагу привязував Царгород до вивищення Хмельницького, бажаючи в нім відродити цезаропапізм Царгороду.

До деякої міри Хмельницький виправдав надії, на нього покладені. Він у своїх переспрaвах із Варшавою репрезентує завжди реліґійні справи „россіян", розсіяних поза територією козацької держави. Він (зрештою, як до деякої міри попередники, а особливо наступники) завжди висуває постулят оборони грецької віри і в містах князівства Литви чи Корони, як Львів, Перемишль, Замость, Дорогичин, Берестя, Пинськ, Витебськ, Орша й Вильно (Б. О л ь х і в с ь к и й). Він мав найвищу санкцію грецького Царгороду до оборони своїх „россіян"; таку саму, зрештою, як дістали її інші „ґосударі россійські" на півночі. Недарма ж Хмельницького найбільший володар мусульман, а не менший опікун православя, султан Порти, в своїх грамотах титулував „найславнішим із монархів Ісусової релігії" (А. К р и м с ь к и й, „Історія Туреччини").

Отже бачимо обіч коронації папою короля київського Я р о п о л к а (та галицького — Данила) миропомазання в Чигирині — Богдана Хмельницького. І Р и м, і В и з а н т і я є в традиції українських ґенеральних ідей.

Але ц е н е з н а ч и т ь, що за прихильністю до Візантії укривалась прихильність до Москви, а за прихильністю до Риму — до Варшави. Ніяким народом так не гидився Богдан Хмельницький, як Москвою. З його автентичних слів, що збереглися донині в актах, можемо вибрати цілу низку прикрих виразів про московського співвизнавця грецької реліґії. Зрештою знаємо про накази гетьмана витинати в пень московські помічні війська за їх дикість (Г у с я т и н). Так само ніяке духовенство підчас московських завоювань так безоглядно не

є »Самодержавець Російський«. Росія тут не в значінні національнім, тільки реліґійнім. Пригадаймо, що першими посідачами слова »Росія« були м и т р о п о л и т и гретької віри (»митрополит Всея Россіі«).

боролося з московським клиром і Москвою, як власне українське в пол. XVII. і XVIII. ст. Врешті і в народній творчості, і в політичних творах знайдемо нехіть до „московської віри". Чи ж автор „Історії Русів" не характеризує релігійну систему москалів, як „саме мужицьке маячіння, що не варте ані богословських диспут, ані розборів (розглядів)". Міти про „православне братання" українців з москвинами є того ж самого порядку, що недавні лєґенди „пролєтарського братання". Вони були тільки московським пропаґандовим супроводом до московського катування українців.

Так само з початками унії на Україні. Потій, Рутський і св. Йосафат — право, зміст і душа українського греко-католицтва — були українськими патріотами. Всі вони „змінювали зверхність Царгороду на послух Римові, але бажали вдержати назавжди свою зєднану церкву, як українську церкву" (Яблоновський). Цілком не тішило митрополита Рутського те, що за його часів частина української шляхти почала переходити на римо-католицтво й польщилася. „До 1624. р. двісті душ шкільної шляхетської молоді, — пише він, — змінили обряд і рівно стільки тих, що служили в війську і на дворах". І Рутський ціле життя бореться з цим, не бажаючи цілком підсилювати Варшави.

Врешті найболючішим докором з боку православних був для нього той, що „унія позбавила Україну найкращої прикраси, що нею є лицарський стан і стала тільки помостом до латинства". Це було найбільшим болем духового вожда греко-католиків, прихильників Риму.

І це було найбільшим болем його сучасника, Мелетія Смотрицького, духовного вожда грекоросіян, прихильників Царгороду. Як розпачає в „Треносі" (1610) грецька українська церква: „Нема кому потішити мене — всі повтікали від мене... Де дім князів Острозьких?... Де інші славні доми українських князів... княжата Слуцькі, Заславські, Збаразькі, Вишневецькі, Сангушки, Чорторийські, Пронські, Ружинські, Соломирецькі, Головчинські, Крошинські, Масальські, Горські, Соколинські, Лукомські, Пузини і інші несчисленні, які довго було б вичисляти зокрема?..."

Здається, обом вождам були важні не тільки зовнішні авторитети (для одного — Італії з Римом, для другого — Малої Азії з Византією), але в глибині душі є передусім внутрішній з м і с т: в своїй церкві повинні бути всі свої люди. Скажемо виразніше, церква повинна відповідати характерові раси, бути українською д л я у к р а ї н с ь к и х душ, і тільки українською для їх єднання з Богом.

Власне, стремління українців мати розмову з Богом, яко таїнство тільки своєї раси, було від початку християнства на Україні. Власне цю ґенеральну ідею, або, ліпше кажучи, цей заповіт раси називаєм л е ґ е н д о ю а п о с т о л а А н д р і я.

В київських літописах від XII-го до XIX-го століття („Синопсис" 1836) ясніють слова пророцтва апостола Андрія, що ніби в путі з півдня на північ зупинився на київських горах. Апостол Андрій, як упродовж 800 літ побожно повторювали вуста українських читачів, сказав своїм ученикам, показуючи на Дніпро і гори:

„На цих горах возсіяєт Благодать Божія".

Від безпосереднього ученика Христа дістали українці Божу благодать. В літописах сказано: „Первоє убо крестися славенороссκій народ єще от святого Апостола Андрея Первозваннаго".

Первозванний Ученик Христа частину свого первозванства дав владі і народові київському. Безпосередньо, а не через чужинців спливає благодать на українців. Це є змістом багатьох старих мініятюр і образів. На мініятюрі, що збереглися в Римі, сам Христос коронує в 1075. році київську королівську пару, Ізяслава й Ірину. На побожних князів із родинами, на шляхту в жупанах спливає благословенство Боже на іконах українського середньовіччя і ренесансу. Під омофором Богородиці в небі стоять суворі запорозькі гієрархи (ікона Покрови), і під благословенством Христа пливуть запорозькі озброєні ґалліони (стяг з XVIII. ст. в Ермітажі).

Зрештою, конкретно треба взяти цю лєґенду, взяти, як важну, як живу і с т о р і о с о ф і ч н у т р а д и ц і ю України. Недарма Петербурґ, прилучаючи чужі краї до себе, старався до своїх новотворених інсиґній і орденів брати те, що було найважніше в тих країнах.

В Петербурзі усталили, як дальший тяг традиції Польщі, орден Білого Орла; в тому ж Петербурзі устійнює Петро Перший орден св. Андрія Первозванного і надає його тільки собі та гетьманові України*). Так само був символічний хрест апостола Андрія на штандартах чорноморської фльоти.

Але перейдемо до церковної традиції св. Андрія, традиції змагання до чисто української церкви.

Знайдемо її вже в найстарішім літопису, в тих звеличуваннях Володимира Святого, де кажуть, що він є „новий Костянтин великого Риму, що хрестився сам і людей своїх охрестив". Ще виразніше про джерельність чину Володимира говорить „Слово о благодаті": „Це наш учитель і наставник, як у римськім краю апостоли Петро і Павло".

Однак митрополитами київськими до 1051. р. є чужинці, лишень у цьому році Ярослав уперше усамостійнює Українську Церкву з її митрополитом-українцем, Іляріоном. Пізніш Собор 1147. р., скликаний Ізяславом, не знайшов нічого протиканонічного у свяченні мощами київськими нового українського митрополита Клима Смолятича. Це є дві великі дати в українському церковному житті.

Старання литовських великих князів про українського митрополита по 1326. (перехід і смерть київського митрополита в Москві), а потім старання Конашевича й інших гетьманів у Царгороді про відновлення митрополичої катедри в Києві, не мають такого значіння в історії, як зусилля Велямина Рутського створити цілу церкву, що відповідала б українському духові. Про нього з ентузіязмом пише В. Липинский: „Митрополит Рутський незвичайно цікава постать нашої історії. Був у Польщі владикою з українським національним переконанням і міг щиро, не надуживаючи національного імени, бажати в імя загального добра народу". Як із синами й братами, зродженими в однім українськім народі — уживаймо його слів: „бажаю добра і мира з незєдиненим духовенством". Міг, як українець, мріяти про такі, на велику скалю закроєні пляни, як осібний український патріяр-

*) Про це цікава праця Вяч. Прокоповича, одного з знавців української дипльоматики.

хат". („З історії України"). „Як характер, це була потужна сила, як українець, бажає він вчинити унію національним ісповіданням, — пише дослідник, — і то тоді, коли свої самі стають дезертирами національного фронту, скріплюючи ворожі східні чи західні лави"...

Врешті, в цій церковній традиції св. Андрія треба згадати ще про автокефалію української православної церкви, що в 1918—1919. рр. перепроваджували її міністри О. Лотоцький, Ів. Липа і Ів. Огієнко. Однак не зривали вони ще з Царгородом.

Цілковитою емансипацією української православної церкви був рух автокефалістів уже під большовицькою владою, що розвинувся головно в 1922—1927 р. Ця незалежна українська церква оперлася на традиції київського Собору 1147 р. і аналогічно до висвячення Клима Смолятича вісімсот літ пізніше висвячено в Києві митрополита Василя Липківського. Церква зростала дуже швидко. Це був стихійний рух: автокефалісти мали 30 єпископів, 10 міліонів вірних і тисячі священників. В 1930 р. большовицька влада почала жорстоко нищити гієрархію, усунула другого митрополита, Миколу Борецького, та розстріляла чи закатувала 42.800 священників, а церкви позамикала. Рештки цієї церкви зісталися ще серед українців в Америці.

Лєґєнда апостола Андрія ще втілюється далі в житті України.

Є річчю найбільш моральною власне звертатися до Бога в тій індивідуальній формі, в яку Бог убрав частину людства, що її звемо українською расою.

Говориться тепер дуже багато про розмах і наступ українців. Але з якою душею і в ім'я чого має бути той розмах? Хіба в ім'я того, що є в українцях ліпше, вище, краще в порівнянні з чужинцями, в ім'я чогось, що більше взнесене до Бога. Врешті, якже-ж можна успішно боротися проти чужинецького і свого власного хаосу, не маючи гармонії в своїй душі, гармонії, що дає безпосередня молитва до Всевишнього?

В ім'я цієї безпосередньої молитви українського характеру треба задуматися над грядучим втіленням апостольства св. Андрія на Україні.

Це не значить, що треба починати якусь „реліґійну революцію", як пропонує дехто. Для раси — прагнення

до власної молитви є однією в часі, воно триває від початку існування раси. Трудно собі уявити, щоб якийсь короткий фраґмент часу зсинтезував і виявив найглибшу й натривалішу прикмету раси. Тільки рідними, прастарими обрядами можна оформити прастарі реліґійні почування раси.

Сучасна українсько-католицька церква зберегла в собі тих обрядів більше, як усяка інша сучасна українська християнська церква. Українське православя догорає, а польське, румунське й інші православя гублять ці традиції. В цій церкві є традиція молитви української раси. Але які є її люди? Правда, уже й тепер велике імя Андрія Шептицького багато зробило. Чиж будуть інші великі імена в цій церкві, чи вона ще буде зростати?...

Є ще голоси (особливо тих, що повертаються зпід Совітів) про можливість в сприятливих обставинах на звільнених від Москви землях створити інший тип церкви, дуже простої, назовні зближеної до кальвінізму. Мовляв, москвини зогидили ритуал церкви. З тим не можна згодитися. Ритуал і його чар, укладаний впродовж багатьох століть, не буде знищений нужденною пропаґандою кільканадцяти літ. Зрештою українсько-грецький богослужбовий ритуал захоплює і чужинців своєю духовою й зовнішньою красою. Українець в богослуженні завжди знайде непереможний чар здійсненої, мистецької мрії, що зрослася з його душею тисячами ниток.

Стремління різьбара М. Гаврилка мають паралєлі лишень тепер у „ґерманській церкві" за Гітлєра. Гаврилко сподівався, що не елєменти християнські переможуть у будуччині, лишень поганські, що тепер співжиють в українській церкві: свято сонця (Мітри) і Різдво, русалії й Зелені свята, свято Івана Купала і т. д. Тимчасом еволюція веде скоріш до прибирання під крила церков не тільки старо-українських традиції, але й нового національного українства (напр. Зелені Свята щораз частіш сполучують із культом поляглих).

В кожному разі українські сучасні церкви живуть, і то не віддільно від життя, але тісно звязані з переживаннями своїх вірних. При цьому всьому треба підкреслити ще й те, що українська раса нині є засолідарна,

щоб у ній можна було тепер викликати якісь братовбивчі, релігійні війни. Зрештою це було неможливе і в давніших часах.

Толєранція українців є в досить широких межах. Коли були війни церков, то дрібного характеру. Зрештою, про суть тих братовбивчих війн Мелетій Смотрицький, що сам перейшов з благочестія на греко-католицтво, висловився дуже гарно: „Сліпі проводирі. Вони роздрочили людей і посіяли ворожнечу".

Життя ще втілить український відвічний міт апостола Андрія, міт про українську церкву, ту церкву, що сіятиме не роздор, не ворожнечу в українській расі, а велику, глибоку одність і любов до свого призначення.

Відродженню релігійности в українській расі помагає сама висока моральність українства. Пояснім це.

Прагнення до чогось вищого, кращого, сильнішого від окремої людини довіку буде жити в українцях. Знаряддям цього прагнення є раса, — в тому ціла моральність її існування. В існуванні України висловлюється і буде висловлюватись найгарніше, що має людство, і в тому є моральність бути українцем.

Назву цю — „українець" прийнято в XVIII—XIX ст., як офіціяльну для раси, що, здавалось, упадала. Прийнято тоді, коли, здавалось, найбільше принижено й обнажено дух раси, — і власне від того часу, від століття, зростає моральне значіння слів: українець і Україна. Померхли старі назви, нема гіпербореїв, нема русичів, нема козакорусів, минули їх слави і чести, зате росте честь, розгортається слава українців. З тим словом є звязане слово: справедливість і правда.

Разом із терміном українець утвердилось життя і творчість Тараса Шевченка, найвеличніша апотеоза духовости типового українця, з усіма його суперечностями, розмахом і тривалою силою. Власне в словах тих, що хотіли хоч частинно бути висловниками Тараса, в „Символі віри" Тарасівців (1891—93) знайдемо, слова, може найважніші з цілого символу, що служення Україні „вимагає моральне почуття наше".

Служення расі, як моральний обовязок! Моральним обовязком одиниці є визволити, згармоні-

зувати свою душу і вільними устами хвалити Бога. Моральним обовязком її дбати про визволення і гармонію більшої від неї душі раси, бо таке визволення і гармонія зблизять її расу до Провидіння. Сила є арґументом, але змістом України є справедливість.

Недарма близькість Бога відчував у своїм розцвіті Київ, Вічне Місто, а молитва була умовою вступу до Запорозького Ордену. Зрештою, і в новітніх часах, всупереч усім інтелєктуалістичним теоріям — українство відчувало Бога. Як можна вірити в будуччину, як можна вірити в правду керми без відчування Його близькости? А українське відродження XIX—XX ст. так часто мало за девізу слова Лесі Українки: „Contra spem spero". В цих словах перебуває Провидіння.

Тому може український гимн, що його починали в 1917 р. словами „Вже воскресла Україна", має прикмети християнської псальми, або прочанської присяги. Тому може найбільш революційний і соціялістичний уряд модерної України, уряд Директорії, розпочав свою керму по взятті Києва в 1918 р. богослуженням на Софійському майдані.

Відродження XIX—XX століть має багато ріжних прикмет, не одна з них іще зблідне, не одна вияскравиться, але найважніше видно від самого початку й донині. Воно розпочате в кліматі великого морального напруження.

„У нас нема зерна неправди із собою!" Люди, що починали із такими словами і в такім пересвідченні — добре почали. „До чистого діла треба чистих рук" — сказано добре, і добре це тепер повторити в час національних і міжнаціональних рухів. Сила моралі перших відродженців XIX—XX ст. була така велика, що недарма звала їх душа сучасника-поета першими християнами.

Цей моральний клімат дав десятки тисяч незнаних героїв в останніх десятиліттях. Ми звикли не нотувати навіть їх прізвищ. Цей моральний клімат дав навіть подекуди аж шкідливий нахил до спонтанної жертвенности, жертвенности життям.

В кожному разі доки українська еліта з її ґенеральними ідеями буде в цім кліматі морального обовязку перебувати, — їй не загрожує ніщо на світі, бо вона має близькість Провидіння.

А час є слушний. Є всі фізичні дані до того, щоб по світі анґльо-саксонським, римським, ґерманським повстав світ четвертої великої раси в Европі, понтійської, української раси. Але ні кількість, ні багатство, ні фізичні можливости не творять світу. Творять його моральні підстави. Це — спадщина.

Українські моральні підстави важні не тільки для українців, але й народів Европи, особливо східньої Европи. Поясним це.

Між Уралом, Балтією і Чорним морем діється неморальність: маскарада, какофонія, Вальпурґієва ніч. Поняття не мають виразної назви, речі людські убрані не в свій убір, слова не називають нічого, збезчещено минуле, затуманено докладність подій. Сплощення всіх нерівностей, обезцінення всіх цінностей — це ж є удар по життю. Життя там не має змісту, бо ніколи невідомо, що в нім є справжнє. Балтійська і уральська легкодухість відібрали справжнім людським річам вартість — все стає фантомом. Або відрухом, — жадібністю, знищенням, страхом. Що на цьому може зрости велике, орґанічне і людське? Нічого, бо нема морального мірила, нема справжньости історії.

Коли ж на цих землях утвердиться, як колись за апостольства Києва, — індивідуальність скромної і великої раси, — утвердиться моральна вісь. Дійсність народів нарешті буде дійсністю, бо матиме мірило на Україні. Не імперії з татарськими, грецькими чи балтійськими назвами мають бути між Уралом, Кавказом і Скандинавією, бо це — ґляйхшальтунґ, це — нищення, це — ошукування, це — поліція, бюрократія, а слідом за ними вічні революції. Мають бути — індивідуальності рас і народів, має бути розвій їх на хвалу людям і Провидінню. Але для цього потрібна моральна вісь народів між Балтією, Кавказом і Уралом — існування української держави.

Петро Кривоносюк підкреслює значіння моральности української раси в її солідаристичних орґанізаціях, а в будуччині і для цілої Европи, бо „українці, — каже він, — нічого не внесли із того зіпсуття в аріосемітську культуру, що розїдає тепер Европу"... („Школа й Культура" 1937). Отже треба бути, ставати самим собою.

Таке — перше моральне завдання української раси. Провидіння вкаже дальші, Провидіння вкаже м і с і ю української раси в світі.

Тимчасом не вільно піддаватися ані оптимізмові, ані песимізмові.

Пощо забагато тішитися при перемогах? Понизливим для раси є надмірне умаювання себе перами пихи і бубнення в барабани самохвальства. Незгідні з великістю призначення раси викрики щастя з приводу власного вивищення. Хто знає, може не одно вивищення є лишень на те, щоб принести пониження, є лишень спробою Божою, важкою спробою на рівновагу в щасті. Важнішим є перебувати в згоді з власною моральною місією і чекати дальших наказів Провидіння.

Манія великости є безбожна, смішна і небезпечна. Не від неї починалися великі будівлі людства, а від скромности і послуху. Недарма стверджує це історик, описавши насамперед високий моральний рівень і скромність римлян. „Так римська держава впродовж не більш як півстоліття із союзу італійських міст і племен обернулася в світову державу, що не мала суперників ані на Заході, ані на Сході. Сталося це внаслідок ряду подій, що їх закінчення ніхто в Римі не передбачував і не міг передбачити" (Р о с т о в ц е в). Але Рим виховував себе в покорі Провидінню. Отже не гордість служення собі, лишень служення Провидінню — це нагорода раси в її історії.

Нема причин, щоб одиниця розпачала й гістеризувала підчас невдач раси. „Кожне племя в кожній хвилі може покликати Всевишній перед вівтар слави". Адже-ж значно більше від української Пондити мав наїздів Британський острів, а тепер одна його назва звучить у світі, як найбільший вияв потужности білої людини. Адже упадала на наших очах Німеччина, а тепер її назва звучить, як фанфари тріюмфу.

Українська раса переживає тепер процес найбільшого зодноріднення (гомоґенізації). Духові традиції раси є незнищимі, їх завжди можна відродити в масах. Зусилля одиниць є великі, як і живою є віра у власне призначення, власну путь.

Чим же є в тій путі раси окрема людська одиниця? Може це відчув Франко, коли назвав себе і свою ве-

лику творчу індивідуальність тільки сторожовим собакою, що гарчить на сторожі своєї раси.

Чи нема в тому надлюдської радости бути висловником чогось тривалішого від нужденного короткого людського життя?

Мимоволі тиснуться образи з Біблії, цеї книги мудрости народів.

Гляньмо очима віри, як і крізь сучасне життя і в минулих тисячеліттях іде п о х і д р а с. Упадають і підносяться велитенські культури, державні системи, могутні заміри. Український світ з його свідомістю минулого і характером людей є в тім поході. Провидіння дало йому призначення, а уділом одиниці є лиш одно: знати, що і в її житті, як і в житті раси, в і р а в р я т у є в і р н и х. Віра в Того, що створив і дав людям окремі лиця, а расам окремі дороги до своєї величі.

ЛІТЕРАТУРА

I.

В. Гурко-Кряжин: Великі шляхи світової історії М., 1926.
„ „ Близький Схід і держави М., 1925.
„ „ 10 літ сходознавчої думки (Н. В., XIX).
„ „ М. Покровський і вивчення історії Сходу, та інші.

Юрій Ґотьє: Нариси з історії матеріяльної культури Сх. Европи Л., 1925. (рос.)

В. Пархоменко: Каганат Руси. Про походження Руси („Сх. Світ") і інші.

Ф. Ернст: Історія українського мистецтва, 1931.
„ „Київ", провідник, 1930.
„Трипільська культура", збірн. Укр. Акад. Наук.

В. Щербаківський: Етнографічний тип українця (рукоп.)
„ „ Українська протоісторія („Наша культура"), 1937.

В. Щербаківський: Формація Українського народу, 1937.
„ „ Вепр у великодньому обряді на Україні, 1930 — і інші.

М. Кириченко: Соціяльно-політичний устрій Запорожжя, 1931.

Н. А. Загоровський: Життя Чорного моря, 1928.

Хв. Слісаренко: Митридат Евпатор і населення України, 1930.

М. Слабченко: Матеріяли до екон.-соціяльної історії XIX ст.

Равіч-Черкаський: Історія К.П.Б.У. — Х., 1923.

І. Я. Рудченко: Чумацькі народні пісні. К., 1874. (рос.)

Ф. Щербина: Нариси українських артілей. Од., 1880. (рос.)

Геродот: Скитія, з передм. Т. Коструби. Львів, 1936.

А. Андрієвський: Геттітський кодекс, 1925 (Зб. Укр. Ун. Прага).

А. Річицький: Основи українознавства, Хр., 1929.
С. Шелухин: Україна. Пр., 1937.
А. Річинський: Проблєми української реліґ. свідомости. Володимир, 1933.
Ст. Смаль-Стоцький: Українська мова, 1933.
Ст. Томашівський: Вступ до історії церкви на Україні. Львів, 1932.
Б. Ольхівський: Вільний народ. Варш., 1938, а також інші праці українських авторів і періодичні видання, вказані в тексті.

II.

G. D. Clarke: Travets in various countries of Europe, 1817.
Dubois de Montpereux: Voyage autour du Caucase, Crimée t. VI., 1843.
R. Martial: La race française. P., 1943.
Gobineau: Inégalité des races humaines.
Gordon Childe: L' Orient préhistorique.
Sirelius Tallgren: Eurasia septentrionalis, Hels. 1926.
M. Ebert: Südrussland in Altertum. 1921.
E. Short: Equisse de Geopolitique. P., 1936.
I. Stoye: L' Angleterre dans le Monde. P., 1935.
R. H. Towner: La philosophie de la civilisation. P., 1928.
Ch. Autran: Mithra Zoroastre. P., 1935.
W. Pahl: Les routes aériennes du globe. P., 1937.
A. Maurois: Histoire d' Angleterre. P., 1937.
„ Lyautey, P. 1931.
L. Dumont-Wilden: L' évolution de l'esprit Européen. P. 1937.
G. Chinard: La doctrine de l' Americanisme. P. 1919.
A. Ramband, E. Lauisse: Histoire générale t. I. P. 1922.
„L' évolution de l' humanité", Bibliothèque de Synthèse historique". (E. Pittard, V. Chapot, C. Huart, A. Jardé, L. Delaporte, J. Declareuil etc). Histoire de l. Orient ancien: J. Capart, G. Contenau. L. Stoddard: Le nouvean monde de l' Islam. P. 1921.
St. Rudnyćkyj: Ukraina, Land und Volk. Wien, 1916.
A. Penck: Die natürlichen Grenzen Russland. B. 1917.
E. Franzel: Abendländische Revolution. Bratisl., 1936.
J. B. S. Haldane: The causes of evolution. L., 1933.
„ „ The inequality of men. L., 1932.
W. J. Perry: The Growth of civilisation. L., 1937.
O. Stapleton: Last and first Men. L., 1937,

а також інші праці чужинецьких авторів і періодичні видання, вказані в тексті.

III.

M. Handelsman: Historyka, W. 1928.

I. Kurnatowski: Historja społeczno-gospodarcza. W.. 1930.

F. Bujak: Studja geograficzno-historyczne. W., 1925.

„ Historja osadnictwa ziem polskich. W., 1920.

F. Konieczny: Skrót dziejów włościaństwa w Polsce. Wilno, 1921.

A. Świętochowski: Historja chłopów polskich I, II. Poznań, 1927.

I. Mosseg: Moskwa a narody podbite. W., 1931.

A. Górski: Niepokój naszych czasów. W., 1938.

O. Górka: Historyczna rola Poski na południ. Wschodzie. W.

W. Hubert: Historja wojen morskich. W.

Н. Бердяєв: Смисл історії. Берлін, 1923.

Н. Ґоловін: Мислі об устройстве буд. російской вооруж. сіли. Белґрад, 1927.

Ґ. В. Плєханов: Історія русск. обществ. мислі. М., 1914.

Н. Н. Баранскій: Економіческая ґеоґрафія СССР. М., 1936.

І. А. Вітвер: Економіческая ґеоґрафія капіт. стран М., 1937.

М. Ґорькій: Крах ґерманской оккупації. М., 1936.

Ґ. В. Вернадскій: Опит історіі Евразії. Берл., 1937.

„ Звенья русской культури (І) Берл., 1938.

„ Начертаніє русской історії (І) 1927.

С. Платонов: Москва і Запад. Берл., 1926.

Амфітєатров: Одержімая Русь. 1929.

М. Покровскій: Внєшняя політіка Россії в XX в.

„ Марксізм і особєнності развітія Россії.

М. Ростовцев: Очерк історії древняво міра 1924.

„ Єллінство і іранство на юґє Россії.

В. Бартольд: Іран, 1926.

Ґородцов: Археолоґія (І), 1923

П. П. Семьонов: Россія. т. 7 і т. 14, СПБ. 1903—1910.

ЗАУВАЖЕНІ ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ

ст.	рядок	Надруковано:	Має бути:
18	згори 41	статистичних	статичних
57	„ 13	наростами	паростями
66	„ 40	скарбиться	скаржиться
66	„ 41	сетерцій	сестерцій
74	„ 23	Alexandrum	Alexandrem
81	„ 28	римлянин	римлян
95	„ 2	збали	дбали
95	„ 19	запримітивного	вожда запримітивного
105	„ 10	Дністра	Дніпра
106	„ 23	вибрані	вироблені
109	„ 15	відбували	відбували вони
116	„ 6	Beaverbovk	Beaverbrook.
119	„ 17	Men. The	Man The
122	„ 24	шабьон	шабльон
126	„ 42	урядування	урядовому
142	„ 25	нищили	не нищили
145	„ 10	Ruthene	Ruthena
149	„ 12	божої	Божої
150	„ 9	москвити	московити
154	„ 35	найцікавішим	найцікавіших
160	„ 16	накладають	накладають печать
188	„ 14	сприяли	сприяла
189	„ 40	знайдено	знайдемо
193	„ 3	кандійський	канадійський
209	„	примітку дати замість слова „традиції“ до слова „Коль“.	
220	„ 13	роздвоєння	роздвоєння
289	„ 38	гаслави	гаслами
292	„ 41	гретької	грецької

ІНШІ КНИЖКИ Ю. ЛИПИ:

Союз Визволення України (історія й діяльність) Одеса, 1917.
Королівство Київське по проєкту Бісмарка. Одеса. 1917.
Українські відзнаки. Одеса. 1917.
Гетьман Іван Мазепа. Одеса 1917.
Табори полонених українців. Одеса 1918.
Світильник невгасимий. Каліш. 1924.
З історії вільних будівничих (XVII—XVIII ст.) В. 1932.
Від пятилітнього пляну до податкової політики 1933 р. В-ва, 1934.
Козаки в Московії. В. 1935.
Бій за українську літературу. В. 1935.
Українська доба. В. 1936.
Нотатник І. Львів. 1936.
Нотатник ІІ. Львів. 1936. **Нотатник ІІІ.** Львів. 1937.
Українська раса. В. 1936.

БІБЛІОТЕКА НАУКОВ. Т-ВА ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

9 руб. 09 коп. (1986 г.)

3554

Ціна 3·50 зол.

Р
3554
у

Юрій Липа

Призначення України